

30.

ROMOLÓGIA „AKKOR ÉS MOST”
romológusok második szakmai konferenciája

KONFERENCIAKÖTET

2013. MÁJUS 10-11.

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM BTK NTI ROMOLÓGIA
ÉS NEVELÉSSZOCIOLÓGIA TANSZÉK –
ROMOLÓGIAI KUTATÓKÖZPONT –
WLISLOCKI HENRIK SZAKKOLÉGIUM

PÉCS, 2013.

ROMOLÓGIA „AKKOR ÉS MOST”
romológusok második szakmai konferenciája

KONFERENCIAKÖTET

2013. MÁJUS 10-11.

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM BTK NTI ROMOLÓGIA
ÉS NEVELÉSSZOCIOLÓGIA TANSZÉK –
ROMOLÓGIAI KUTATÓKÖZPONT –
WLISLOCKI HENRIK SZAKKOLÉGIUM

PÉCS, 2013.

Pécsi Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar, Neveléstudományi Intézet
Romológia és Nevelésszociológia Tanszék – Romológiai
Kutatóközpont – Wlislócki Henrik Szakkollégium • 7624
Pécs, Ifjúságútja 6. • Felelős kiadó: Orsós Anna tanszékvezető •
Sorozatszerkesztő: Cserti Csapó Tibor • Szerkesztette:
Arató Mátyás, Cserti Csapó Tibor • Borítóterv:
Bolkoprint Kft. • Készült a Bolkoprint Kft. nyomdájá-
ban, 7623 Pécs, Rét u. 47. • Nyomdavezető: Szabó Péter •
ISBN 978-963-642-566-1 • ISSN 1586-6262 • megjelent:
100 példányban

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó.....	7
VEREBÉLYI Gabriella: <i>A tanulásban akadályozott kilencedik osztályos tanulók szóbeli és írásbeli spontán mondatalkotásának vizsgálata</i>	9
BALÓ András Márton: <i>A lovári főnévi rendszer analógia alapú megközelítése</i>	23
ARATÓ Mátyás: <i>A beás nyelvjáráskutatás előzetes tapasztalatai</i>	47
DÉRI Ildikó: <i>A globalizáció hatása a nyelvekre</i>	64
FEHÉRVÁRI Anikó: <i>Roma fiatalok a szakképzésben</i>	71
OLÁH Anita: <i>TANODA – Úton a sikeres életpálya felé</i>	85
TORGYIK Judit: <i>Az iskolán kívüli tanulás szociális szerepe</i>	98
HÍVES Tamás: <i>Cigány/roma népesség a 2011-es népszámlálás alapján</i>	108
PÖRÖS Béla: <i>„A munka nélkül maradt falu” – Vázlat Gilvánfa község társadalmának és gazdaságának történetéhez</i>	118
PÁPAI Boglárka: <i>Mennyire tájékozottak a Roma Nemzetiségi Önkormányzati képviselők?</i>	178

BURKUS Bernadett, SELLYEI Mária Laura, LAUER Panna: <i>Egyenlőbb-e? – A pozitív diszkrimináció hatásai a kedvezményezettek motivációjára, szorongására, önértékelésére, teljesítményére, csoportnak való megfelelési igényére</i>	199
SZALMA Balázs, SZŐKE Tímea, TÓTH Zsófia: <i>Származás vagy teljesítmény? Az etnikai és nemzetiségi hovatartozás jelentősége általános iskolai osztályközösségekben</i>	209
BALATONYI Judit, BARACSI Kitti, CSERTI CSAPÓ Tibor, ORSÓS Anna: <i>Dilemmák és javaslatok a lakhatási politikák kirekesztő mechanizmusainak vizsgálatához.....</i>	227
HAJNÁ CZKY Tamás: <i>A tibolddaróci barlanglakások felszámolása, avagy nem cigányok a CS-lakás programban.....</i>	248
A konferencia szekcióinak programja és résztvevői	280

ELŐSZÓ

Egy kötet elején illik és indokolt is felvértezni a Kedves Olvasót, mit is tart a kezében és hogyan értelmezze a kézbe kapott írásokat. Különösen indokolt ez jelen anyagunknál...

2012 tavaszán tanszékünk hagyományteremtő céllal indította útjára a Romológusok Országos Konferenciája címet viselő rendezvénysorozatot. Az a szándék vezérelt bennünket, hogy összehívjuk az elmúlt években – lassan 15 évről beszélhetünk – nálunk tanult, végzett hallgatóinkat, s megszólítsuk őket; mutassák meg, merre tartanak, meddig jutottak, közülük a nem kis számú tudomány közelében maradt szakember min dolgozik éppen. 2013-ban egy kis változás történt második konferenciánk koncepciójában, a romológia különböző területein alkotó, publikáló elismert szakembereket is meghívtunk, hogy mélyítsük az egyes szekciók munkájában kibontakozó párbeszéd lehetőségeit. Ez a változtatás érezhető volt a rendezvény ideje alatt is, hiszen egy-egy szekción belül – társadalomtudományok, nyelvészet, nevelésszociológia – a tudomány várának különböző szintjein dolgozó kutatók képviseltették magukat a képzett és tudományosan minősített szakemberektől, PhD hallgatókon át egészen az egyetemi képzésben éppen tevékenyen tanuló diákjainkig. Színes, inspiratív, ugyanakkor színvonalukban, megközelítéseikben, mélységeikben, problémafelvételeikben és problémakezelésükben nagyon változatos előadások adták a konferencia gerincét.

Bízunk abban, hogy hasznos volt ez a megközelítés, amelyet a jövőben is képviselni igyekszünk, hiszen a fiatal, pályájuk elején álló kutatók a szekciómunka során kibontakozó párbeszéd, javaslatok, viták mentén segítséget kaphatnak, milyen irányokba mélyítsék el kutató-

saikat, mik az esetleges hibák, pontatlanságok a megközelítésekben, milyen módszerekkel gazdagíthatnák a vizsgálatikat....

A szervezőelv és annak következményei megjelennek a 2013 májusi konferencia anyagait összefoglaló jelen tanulmánykötetünkben is. Egyszerre kapunk kézbe elismert kutatóműhelyek komoly projektjeiben dolgozó szakemberek írásait, s ezek közé bekerülnek pályájukon még csak a tanuló fázisban járó kutatók szárnypróbálgatásai, jobban sikerült, vagy még kevésbé kiforrott publikációi is.

Nem mentegetőzésnek szánva e sorokat, rendületlenül hiszünk a közös tanulás és továbblépés lehetőségében és a közös munka erejében. Az írások bemutatják azt is, milyen sokszínű ez a tudományos mező – a romológia – milyen sokan és sokféleképpen gondolkodunk különféle problémákról.

E háttértudással ellátva az olvasót nyugodtan kívánhat a szerkesztő hasznos olvasást és szellemi élményeket, gazdagodást.

Pécs, 2013. október

a szerkesztők

Verebélyi Gabriella

A tanulásban akadályozott kilencedik osztályos tanulók szóbeli és írásbeli spontán mondatalkotásának vizsgálata

Kulcsszavak: középiskola, tanulásban akadályozottak, szóbeli mondatalkotás, írásbeli mondatalkotás, esélyegyenlőtlenség

Bevezetés

Írásbeli kultúránk nagy változásokon megy keresztül. Az informatika világa, a munkaerő-piac gyorsan változó elvárásai, a társadalmi és gazdasági igények folyamatos átalakulása új stratégiák kialakítását teszik szükségessé a szövegek létrehozásában és a szövegek értelmezésében. Ezekre az újabb információ feldolgozó és közlő ismeretekre, készségekre, képességekre elsajátíttatása az iskola feladata. Az oktatás részéről ehhez egy folyamatosan megújuló didaktikai eszköztár kidolgozása és használata vált szükségessé. A tanulók oldaláról pedig az iskola által elvárt ismeretekre, előzetese tudásra, a kommunikációs képességek megfelelő szintjének elsajátítására van szükség.

A középiskolák célja az, hogy a náluk tanuló fiatalokat felkészítsék a felsőoktatásba való továbblépésre vagy a választott szakma segítségével a munkaerő-piacra való sikeres belépésre. Mindkét cél eléréséhez elengedhetetlen a jó szóbeli és írásbeli kommunikációs képességek megléte. Jelen kutatásban arra keresem a választ, hogy a különböző típusú középiskolákban tanuló fiatalok szóbeli és írásbeli mondatalkotása milyen szinten áll. Arra kívánok választ kapni, hogy terjedelem, összetettség, szerkesztettség tekintetében milyen jellemző mutatókkal lehet jellemezni a kilencedik osztályos tanulók szóbeli és írásbeli szö-

vegalkotási folyamatait.

A magyar oktatási rendszer szelektív mechanizmusa a középiskolai továbbtanulást is jelentősen befolyásolja. Az iskolai sikerességet már az iskoláskor legelejétől befolyásolja a gyermekek családjának szocio-kulturális és/vagy szocio-ökonómiai háttere. További szelekciós tényező, hogy a tanuló az ország mely részén és milyen típusú településen él, ennek függvényében szűkül vagy bővül a kultúrához, ezen belül az oktatáshoz, infrastruktúrához, munkához, stb. való hozzájutás lehetősége. Feltételezésem szerint az eltérő szocio-kulturális háttér, az ebből eredő nyelvi szocializáció eltérő útjai, a település típusa és az középiskola különböző szinterei csoportra jellemző sajátosságokat hoznak létre mind a szóbeli, mind az írásbeli spontán mondatalkotásban lexikai, morfológiai és szintaktikai szinten is.

A szövegalkotás nehézségei

Az iskolai feladatok közül talán a legnehezebb az önálló szövegalkotás, a fogalmazás írása. Kutatások sora bizonyítja, hogy az írásbeli kifejezőképesség rendkívül sok készség-, képességterület összehangolt működését igényli. Ez nem csak a kommunikációs képességek, hanem a kognitív-, motoros-, orientációs-, szociális-, kreatív-, és tanulási képességek jó szintű gyakorlati alkalmazását is jelenti. Egy fogalmazásból következtethetünk a tanulók személyiségjegyeire, betekintést nyerhetünk a világhoz való viszonyulásába, de megismerhetjük gondolkodásának összetettségét, nyelvi eszköztárát, nyelvi-helyesírási, nyelvhelyességi ismeretét is (KÁDÁRNÉ 1990).

Fontossága és összetettsége ellenére azt tapasztaljuk, hogy a felnövekvő ifjúság egyre gyengébb színvonalon tud mind szóban, mind írásban megnyilatkozni. Ezt a fokozatosan romló teljesítményt magyarázzák a telefon és a számítógép elterjedésével. Hiszen egy SMS írásakor nem feltétlenül a szövegstiliztika vagy a helyesírás elveinek figyelembe vétele az üzenetküldő fő célja. De a különböző közösségi oldalakon sem a fenti szempontok a fő szövegszerkesztési irányelvek.

Vannak, akik az iskolai oktatásban keresik a probléma lehetséges

okait. Az okok között szerepel, hogy sok olvasás-írás-tanítási módszer túl későn kezd el a fogalmazástaniítással foglalkozni, így a gyermekek fejlődésénél kiaknázatlanul marad az írásban rejlő képességfejlesztő lehetőség. Az időbeliség kérdése mellett ott áll a mennyiség problémája: a heti vagy akár az éves tervekben, az olvasási, irodalmi és a nyelvtani ismeretekhez képest rendkívül alacsony arányban jelenik meg a mindennapi oktatási folyamatokban a szövegalkotás ismeretek, a fogalmazás tanítása. Ezeket a negatívan ható folyamatokat tovább erősíti, hogy az írásbeli szövegek alkotás lépéseinek elsajátíttatása még mindig tradíciókon alapul: erősen elméleti alapú (TÓTH 2008).

A szóbeli és írásbeli szövegalkotás rendkívül komplex folyamat. Ennek ellenére - a fenti gondolatok alapján - már az alapfokú oktatásban sem fordítanak rá elég időt, valamint még nem sikerült a kommunikációs kultúra megváltozott elvárásaihoz igazítani a szövegalkotási folyamat elsajátítását célzó módszertani eszköztárat. Vajon a fentebb leírt problémák ellenére milyen alapokra építhetnek a középfokú oktatás intézményei? Milyen ismeretekre és képességekre alapozva kezdenek meg a középiskolák a fő célok megvalósítását: a felnőtté válás, a továbbtanulás vagy a munkavilágában való sikeres helyállásra felkészítést?

A felmérési szempontok, a célcsoport kiválasztása

A kérdések megválaszolására empirikus kutatást készítettem. A felmérésben három város hét iskolájából a kilencedikes tanulók szóbeli és írásbeli szövegalkotását vizsgáltam. A vizsgálat időpontja 2012. októberének vége. Tehát a kutatásban az általános iskolából kilépő, de a középiskolai elvárásokat még éppen csak megismerő tanulók vesznek részt. Így lehetőség nyílt arra, hogy egy oktatási folyamat bemeneti állapota rögzítésre kerülhessen.

1. táblázat: Kutatásban résztvevő középiskolák

M1	ép intellektus, jó szociális háttér, gimnázium Győr
M2	ép intellektus, átlagos szociális háttér, gimnázium Jászapáti
M3	ép intellektus, változó szocio-kulturális háttér és szocio-ökonómiai háttér, szakközépiskola Kalocsa
M4	ép intellektus, változó szociális háttér, szakiskola, Kalocsa
M5	ép intellektus rossz szociális háttér, előkészítő szakiskola Kalocsa
M6	enyhén értelmi fogyatékosok, rossz szociális háttér, 9-10 oszt. Kalocsa
M7	enyhén értelmi fogyatékosok, változó szociális háttér, speciális szakiskola Győr
Összesen	65 tanuló

A kutatási mintában kontrollcsoportként szerepelnek az M1, M2 gimnázium tanulói. A tanulásban akadályozottak két csoportját jeleníti meg a másik öt intézmény. A tanulásban akadályozottak egyik csoportja, az enyhe értelmi fogyatékos tanulók (M6, M7 intézmény). A tanulásban akadályozottak másik (arányaiban jóval nagyobb) csoportja a szociális háttérük miatt tartós, súlyos és átfogó tanulási problémákkal küzdő tanulók, ők az M3, M4, M5 intézmény tanulói.

A kutatás mintában a települési szelekciós hatások kimutatása céljából az ország nyugati és a középső országrészből kikerülő települések intézményeiből választottam tanulókat. Győr az ország észak-nyugati részének kulturális és gazdasági központja. Rendkívül jó infrastruktúrával rendelkezik, a munkaerő-piac minden szegmensében kínál munkalehetőséget. Mind a kulturális, mind a sport kiemelt helyet foglal el a város életében. Kalocsa és Jászapáti a Duna-Tisza közén található. Mindkét település jellemzően mezőváros. Kevés vagy egyáltalán nincs ipari szektor, illetve a szolgáltató szektor is nagyon kis szeletet képvisel a munkalehetőségek biztosítása szempontjából. Jellemző a nagyarányú munkanélküliség, illetve az idénymunka, az alkalmi munka.

A kutatás módszertana

A vizsgálat két nagyobb egysége osztható: a szóbeli spontán mondatalkotás és az írásbeli szövegalkotás vizsgálatára. A tanulóknak egy képsorról kellett egy történetet alkotniuk előbb szóban, majd 2-3 hét eltölődással írásban is. A szóban alkotott mondatok rögzítése diktafonnal történt, a felvett hanganyag előre meghatározott, egységes szempontrendszer alapján került lejegyzésre. „A beszédprodukciónak mondattani tagolása sokszor nehézségbe ütközik (a problémára részletesen lásd WACHA 1988), és gyakran a beszélt nyelvi szövegek mondatainak jelölésére a megnyilatkozás/ kommunikációs egység szakkifejezéseket használják. Újabbban a műfaji jellemzőket és a mondathatárok elkülönítési nehézségeit is jelöli a virtuális mondat (vö. GÓSY 2003) fogalma. A gyermekek mondatainak elhatárolásában a szubjektív mód alkalmaznak bizonyult, vagyis a gondolati tartalom, az intonáció és a hangsúlyviszonyok együttes figyelembevételével különítettük el őket.” (LACZKÓ 2010).

Az írásbeli és szóbeli szövegalkotás eredményeként született fogalmazások elemzése ebben a tanulmányban elsősorban a mennyiségi jellemzők alapján történik: a mondatok és szavak, ezen belül a tartalmas szavak aránya, a mondatok szerkesztettsége került meghatározásra. Az írásbeli feladatnál a vizsgálat tárgyát képezte a tagmondatok, mondathatárok pontos jelöltségének meghatározása is.

Eredmények

A kifejezőképességet tehát a szöveg terjedelmére, mennyiségi mutatókra (szavak, mondatok száma), valamint a mondatok szerkesztettségi jellemzőire vonatkozóan fogjuk vizsgálni, abból a szempontból, hogy milyen csoportra jellemző tulajdonságokat találhatunk a nyelvi ismeretek, készségek, képességek szintjén.

A feldolgozott szövegekörpusz szóbeli szövegalkotásnál: 547 mondat, ezen belül 4259 szó. Az írásbeli szövegalkotásnál 824 mondat született, ehhez 8156 szót használtak a tanulók. A tanulók a szóban alkotott

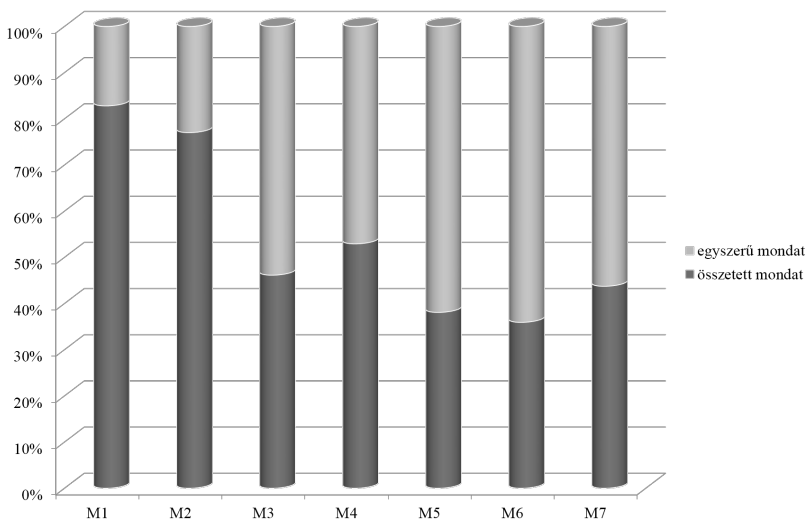
szövegeikhez kevesebb mondatot, azon belül kevesebb szót használtak, míg írásbeli fogalmazásaiknál majdnem kétszeresére növekedett mind a mondatok, mind a szavak száma. A szóbeli mondatalkotási folyamatok alacsonyabb mennyiségi mutatói egyrészt korosztályfüggőek: kamasz gyermekek egy része szóban visszahúzódóbb, főleg, ha egy idegen előtt kell megnyilatkozni, másik fele meg zavarát igyekszik "lezserebb" stílussal palástolni. De ezeknek a produktumoknak maga a szóbeliség is befolyásolja a mennyiségi mutatóit: szóban, mindenféle előzetes felkészülés nélkül kellett „felelni”, egy lerajzolt, azaz vizuálisan megjelenő történetet hangzóvá kellett tenni. A gyerekek nincsenek hozzászokva, szocializálódva a szóbeli számonkéréshez, az osztálylétszámok és a tananyag mennyisége miatt nagyon kevés idő jut a szóbeli feleletekre. Az oktató-nevelő tevékenységen belül egyáltalán nem vagy csak rendkívül elenyésző mértékben fordítunk arra energiát, hogy megtanítsuk a tanulókat, milyen szövegtani szerkezetben kell gondolataikat szóban közvetíteni, pl: hogyan kell egy szóbeli feleletet felépíteni.

A szóbeli szövegalkotás mennyiségi mutatóit iskolatípusonként összehasonlítottuk. A mondatokat megvizsgáltuk szerkesztettségük alapján is: összehasonlítottuk az egyszerű és összetett mondatok arányát. További elemzési szempont volt a mondatalkotó szavak vizsgálata: megnéztük, hogy a felhasznált szavak közül mekkora a tartalmas szavak aránya.

2. táblázat: A szóbeli szövegalkotás mennyiségi mutatói

	M1	M2	M3	M4	M5	M6	M7
összes mondat	128	74	65	57	63	64	96
egyszerű mondat	22	17	35	24	39	41	54
összetett mondat	106	57	30	27	24	23	42
összes szó	1408	651	467	391	400	320	622
tartalmas szó	838	411	301	216	215	182	344

1. diagram: A mondatok szerkesztettsége

Az szóbeli mondatalkotásnál a szerkesztettség vizsgálata jól mutatja, hogy a különböző iskolatípusok tanulóinak teljesítménye jelentősen eltér egymástól. Az M1, M2 intézményeknél az összetett mondatok ará-

nya a jellemző (M1 80%, M2 75%), míg a tanulásban akadályozottak mindegyik csoportjánál (M3-7) az egyszerű mondatok száma dominált (35-50% közötti arány). A mondatok szerkesztettségéből következtethetünk a gondolkodási folyamatok fejlettségére és összetettségére, a tanulók nyelvi eszköztárára. Itt egyértelműen látszik az intellektusbeli és a tanulási képességeken belüli erős eltérés a különböző tanulócsoporthoz között. A kontroll csoportok teljesítménye és a tanulásban akadályozott tanulók teljesítménye között 35-50%-os eltérést tapasztaltunk. Ez a gyakorlatban években mérhető elmaradást jelent a két csoport között a kommunikációs képességek meghatározott területén. Már ez a részeredmény is jelzi, hogy a különböző típusú középiskolák eltérő ismeretek és készség-képességtartalomra építközhetnek.

Vizsgáltuk a mondatokat alkotó szavak és ezek közül kiemelve a tartalmas szavak arányát is. A tartalmas szavak meghatározásakor nem számítottuk a névelőket, a kötőszókat, az indokolatlanul ismételt szavakat, amelyek a tervezési műveletek következményei, egyfajta töltelékelemként lépnek fel, leggyakrabban kötőszókat, névmásokat érintenek. Az eredmények tükrében elmondható, hogy ezen a területen jelentős eltérést sem intellektus, sem iskolatípus, sem településenként nem találtunk. Az arányok 55-60% között mozognak minden tanuló-nál, ezek alapján valószínűsíthetjük, hogy a korosztályra vonatkozó közös jellemzőt találtunk.

Az írásbeli szövegalkotás eredményeként született fogalmazások elemzése szintén elsősorban a mennyiségi jellemzők alapján történik: a mondatok és szavak, ezen belül a tartalmas szavak aránya, a mondatok szerkesztettségét vizsgáltuk. Az első táblázat adataiból már láttuk, hogy a tanulók-függetlenül az iskola típustól – az írásbeli fogalmazásaikban csaknem kétszer annyi mondatban, kétszer annyi szó felhasználásával írták le gondolataikat. Ennek véleményem szerint az az egyszerű magyarázata, hogy egy írásbeli szövegalkotásnál több ideje van a tanulónak átgondolni, hogy mit szeretne „elmondani”. Az írásbeli folyamatban van idő és lehetőség az önellenőrzésre és a leírtak bármikor korrigálhatóak. Az írásnál jobban nyomon tudja követni, hogy egy történeten belül már mit írt le és melyik rész hiányzik még, azaz egy folyamatos tükrözés van a gyermek előtt a munka teljes szakaszában.

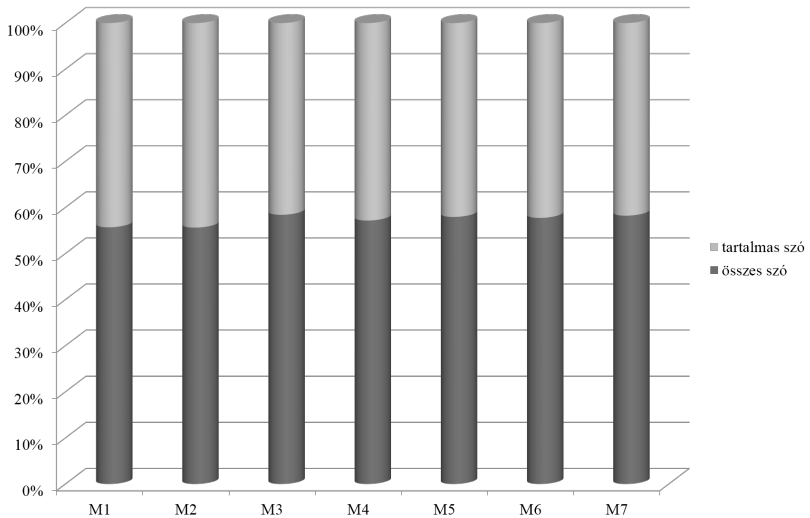
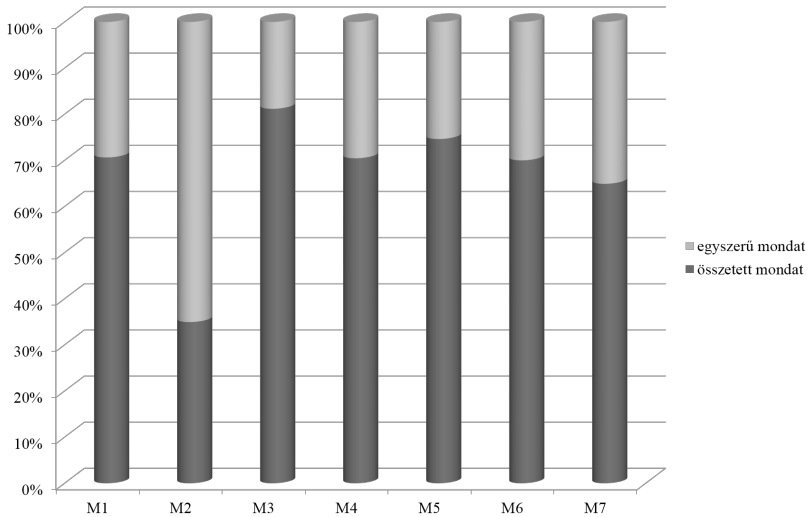
A mondatok szerkesztettsége az írásbeli művekben nem hozott olyan nagymértékű eltéréseket csoport szinten, mint a szóbeli mondatalkotásoknál. Az M1 intézmény tanulóinak mondatai között az összetett mondatok aránya 60%, míg a tanulásban akadályozottak esetében ez szintén 50-60% között mozgott. Egy érdekes eltérés azonban van: az M2 kontrollcsoport ebben a vizsgálatirészben eltérő értékeket produkált az összes többi intézménynél, az ő esetükben az egyszerű mondatok számaránya a magasabb. A kapott eredmény ellentmondásosságát a későbbiekben feloldja a szavak számának, a mondatok telítettségének vizsgálata, valamint a mondatokon belüli tagolás vizsgálati eredménye. Felmerül azonban a kérdés, hogy ez az eltérő eredmény adódhat – e a földrajzi fekvésből? A kutatás jelen szakaszában erre a kérdésre nem lehet adekvát választ adni, mindenképp további vizsgálatok tárgyát képezi a probléma.

Az írásbeli mondatokat alkotó szavak száma és a tartalmas szavak aránya a szóbeli eredményekhez hasonlóan nem köthető iskolatípus-hoz. Az arányok 50-60% között mozognak, így itt is valószínűsíthetjük, hogy egy korosztály jellemzőt találtunk.

3. táblázat: Az írásbeli szövegek mennyiségi mutatói

	M1	M2	M3	M4	M5	M6	M7
összes mondat	143	186	85	88	67	20	57
egyszerű mondat	42	121	16	26	17	6	20
összetett mondat	101	65	69	62	50	14	37
összes szó	1510	1764	1042	990	828	489	829
tartalmas szó	1201	1407	742	742	601	358	595

2.-3. diagram: Mondatok szerkesztettsége és a tartalmas szavak aránya

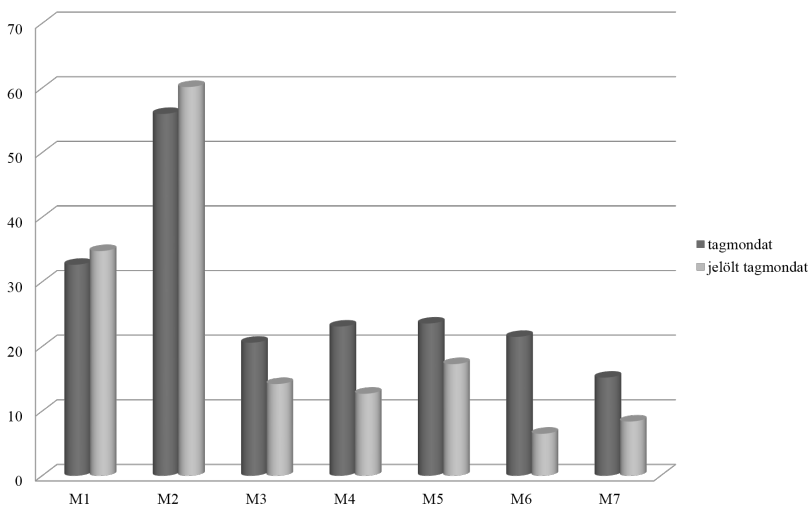

A szövegcsoportok vizsgálatának keretében meghatározásra került a mondatok tagoltsága. Helyesírásunk egyik sarkalatos pontja, a köz-

pontozás. A különböző iskolatípusokban végzett – a helyesírásra illetve konkrétan az írásjelek használati kultúrájára irányuló - vizsgálatok egyértelműen azt mutatják, hogy ez az egyik legjellemzőbb hibatípus az írásbeli munkákban. A központoság jó minőségű elsajátítása magas szintű, rendkívül összetett ismereteket illetve gondolkodást feltételez.

A tanulók fogalmazásaiban megszámláltuk az általuk jelölt mondatok és tagmondatok számát, második ütemben pedig bejelöltük a szövegek központosásának javításával a valós mondatok, tagmondatok határait. A kapott eredmények alapján iskolatípusokként elkülöníthető tanulói csoportokat találtunk. A kontrollcsoportok tanulói (M1, M2) ugyan csak pár százalékponttal, de több részre tagolták mondataikat, mint azt a szöveg igényelte volna. Ebből arra következtethetünk, hogy értik és alkalmazzák gondolataik tagolásának ezt az írásbeli kifejező eszközét, de még finomítani kell a központosági ismereteiket. A tanulásban akadályozottakat reprezentáló intézmények tanulói viszont kevésbé képesek írásbeli mondanivalójuk tagolására. Az ő készségeik –képeségeik ezen a területen szintén több éves elmaradást mutatnak a kontrollcsoport teljesítményét figyelembe véve.

4. diagram: Jelölt és valós tagmondatok száma

A mondatok tagolásának eredményei tükrében kaphatunk választ az M2 intézmény látszólag ellentmondásos eredményére is, amit a mondatok szerkesztettségénél tapasztalhattunk (2.diagram). A jelölt tagmondatok száma alapján elmondhatjuk, hogy bár számszerűleg kevesebb összetett mondatot használtak az M2 intézmény tanulói, mint az összes többi intézmény tanulói, azonban összetett mondataik tagoltsága, a tagmondatok száma kétszerese a másik kontrollcsoportnak (M1), valamint háromszoros-négyszeres értéket mutat a tanulásban akadályozottak által jelölt értékekhez képest (M3-7).

Összefoglalás

A vizsgálat célja volt, hogy képet kapjunk a kilencedik osztályos tanulók szóbeli és írásbeli mondatalkotási képességeiről. Arra a kérdésre kerestük a választ, hogy a különböző középiskolákban milyen nyelvi készségekkel kezdik meg a tanulmányaikat a tanulók. A szóbeli és írásbeli mondatokat, szövegeket elsősorban mennyiségi elemzésnek vetettük alá.

Az M1-M2 középiskola esetében - mondatok száma és a tartalmas szavak számaránya, valamint az írásbeli mondatok szerkesztettsége és tagoltsága - egyértelműen az ép intellektus, az átlagos vagy jó nyelvi készségek eredményességét mutatja. A tanulásban akadályozottak esetében kevesebb mondat, illetve tartalmas szót találunk. Az írásbeli fogalmazások mondatainak tagolása is több évnyi fejlődésbeli elmaradást mutatott a kontrollcsoport teljesítményéhez képest. Az ő esetükben a nyelvi készségek alacsonyabb szintje, a szókincs szegénysége, a tanulási képességek nem életkornak megfelelő fejlettsége (M3, M4, M5), illetve az enyhe értelmi fogyatékosoknál (M6, M7) az intellektusbeli hiátusokból vezethetőek le a gyengébb eredmények.

Az enyhe értelmi fogyatékos tanulóknál az intellektusbeli hiányosságok miatt a nagyobb arányú elmaradás érhető. Elszomorítóak és mélyen elgondolkodtatóak azok az eredmények, melyeket a tanulásban akadályozott tanulók ép intellektusú csoportjai produkáltak (M3, M4, M5). Ha a fentebbi táblázatok és diagramok adatait megnézzük,

láthatjuk, hogy kilencedik osztály elejére ezeknek az ép intellektusú tanulóknak az eredményei nem sokban különböznek az enyhe értelmi fogyatékos tanulók eredményeitől. A tanulók a többségitől eltérő szocio-kulturális és/vagy szocio-ökonómiai háttérrel rendelkeznek. Az általános iskolai tanulmányok nyolc éve alatt felhalmozódott elmárádásaikat esélyük sincs bepótolni a középiskolák 3-4 éves képzési ciklusában. A lehetőségeik valahol az általános iskola padjai közt elvesztek. A tanulók eltérő nyelvi képességei nem tudnak egyenlő esélyeket biztosítani számukra sem a felsőoktatásba való bejutás, sem a munkaerő-piacon a magasabban kvalifikált állások betöltése terén. Az eredmények alátámasztják azt a nézetet, miszerint az általános iskola nem képes az eltérő nyelvi szocializációs háttérből érkező gyermekek nyelvi ismereteit egymáshoz közeli szintre hozni. Nyolc (évismétlők esetén több) év alatt nem csökkennek a nyelvi hátrányok, hanem évről-évre nagyobb lesz a távolság a többségi és az eltérő szocio-kulturális és/vagy szocio-ökonómiai környezetben élő tanulók teljesítményei között.

Irodalom:

- B. FEJES KATALIN (1981): Egy korosztály írásbeli nyelvhasználatának alakulása. Tankönyvkiadó, Budapest
- BÜKY Béla (1982): A beszédtanítás pszichológiája. Tankönyvkiadó, Budapest
- CRYSTAL, David (1998): A nyelv enciklopédiája. Osiris Kiadó, Budapest
- HORVÁTH Viktória (2006): A spontán beszéd és a beszédfeldolgozás összefüggései gyerekeknél. In: Gósy Mária (szerk.): Beszédkutatás (2006) MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest, 134-146
- KATONA Edit (2011): Kilencedikes (elsős középiskolás) tanulók fogalmazásainak szöveg- és mondattani vizsgálata. Hungarológiai Közlemények 2011/4sz. Újvidék. 131-144p
- KÁDÁRNÉ Fülöp Judit (1990): hogyan írnak a tizenévesek: Az IEA fogalmazásvizsgálat Magyarországon. akadémiai Kiadó, Budapest
- LACZKÓ Mária (2011): Óvodások és kisiskolások spontán mondatalkotási folyamatai. Magyar nyelvőr, 135.évf.4.sz., Budapest, 441-458
- NEUBERGER Tilda (2011): Gyermekek spontán beszédének szerkesztettsége és folyamatossága. In: Gósy Mária (szerk.): Beszédkutatás. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. 83-95.

- PAP Mária–PLÉH Csaba (1972): A szociális helyzet és a beszéd összefüggései az iskoláskor kezdetén. In: Meleg Csilla (szerk.) (1999): Iskola és társadalom II., JPTE Tanárképző Intézet Pedagógia Tanszéke, Pécs
- RÉGER Zita (2002): Utak a nyelvhez. Nyelvi szocializáció-nyelvi hátrány. Soros Alapítvány és az MTA nyelvtudományi Intézet, Budapest
- TÓTH Beatrix (2008): Fogalmazástanítás - miért és hogyan másképpen? Anyanyelv-pedagógia. 2008/1sz. www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=15 (letöltés ideje: 2012.03.03.)

Baló András Márton

A lovári főnévi rendszer analógia alapú megközelítése

Jelen tanulmányban megkísérliünk bizonyítékokkal szolgálni arra, hogy az analógia alapú megközelítés segítségével könnyebben megérthetjük és megragadhatjuk a nyelvváltozást, az ingadozó és változatos alakokat, valamint a szóosztályokat, mint az hagyományos, szinkrón keretben vagy diakrón elemzés révén lehetséges lenne. A bemutatásra kerülő példa a romani oláh cigány dialektuscsoportjába tartozó lovári Magyarországon beszélt változatának főnévragozása. A romani dialektológiai tekintetben igen sokszínű, indoeurópai nyelv, amely gyakran ki van téve kontaktus-hatásoknak. Habár a vonatkozó szakirodalom tesz említést analógiás hatásokról, összességében a megközelítés jellemzően szabály alapú, és gyakran nem veszik figyelembe, hogy az analógia tulajdonképpen tekinthető egy nyelv összetartó erejének is. A főnévragozási osztályokkal kapcsolatban rendelkezésre álló információk ellentmondásosak, különösen a függő tövet illetően. Azonban ha újragondoljuk a paradigmákat meghatározó kritériumokat, a látszólag nagy számú főnévi paradigma mindössze kettőre csökkenthető. A romani nyelv egyedülálló jegye, az öröklött és kölcsönzött szókincs alaktana között fellelhető szigorú határ ugyancsak új megvilágításba kerül, ha megvizsgáljuk a rendszer látszólagos hanyatlása mögött húzódó lehetséges folyamatokat.

Kulcsszavak: főnévragozás, analógia, lovári, kölcsönzés

1. Bevezetés

A romani főnévragozásban – és általánosságban a nyelvben, különösen az alaktanában – fellelhető egy egyedi jegy, amit a romani nyelvészetben a „tematikusság” szakkifejezéssel illetnek. A kifejezést az indoeurópai nyelvészetből kölcsönözték, de a kettő jelentése független egymástól: a romani nyelvészetben egész egyszerűen arra utal, hogy az alaktani minták és paradigmák tekintetében nagyon éles határvonal látszik az „öröklött” és a „kölcsönzött” szókinccs között. Az előbbit „tematikus”, az utóbbit „atematikus” alaktannak nevezik. Azonban már ELŠÍK, 2000 is megjegyzi, hogy világosan látszik: a két különböző mintázat összemosódik és keveredik a ragozási sorokban, és a rendelkezéseket nem lehetséges szabály alapú megközelítéssel magyarázni. Számos utalást találunk MATRAS, 2002-ben és ELŠÍK, 2000-ben analógiás hatásokra, de ha a jelenséget elsődlegesen analógiás nézőpontból vizsgáljuk, közelebről láthatjuk, hogyan változik a nyelv, és hogyan homályosulnak el a korábbi történeti változásokon alapuló kategóriák.

A romani nyelvben használata körülményeinél fogva gyakori jelenség a lexikai elemek kölcsönzése. Ez jobbára a környezeti nyelvből történik, abból tehát, amelyet az adott cigány közösséget körülvevő és befogadó többségi társadalom beszél, és különösen intenzíven zajlik azóta, hogy a cigányok megjelentek Bizánc környékén és szétszóródtak Európában. A romani dialektusait eredendően földrajzi alapokon különítjük el (ld. pl. MATRAS, 2005; BAKKER és MATRAS, 1997; MIKLOSICH, 1872-80), a további mozgások révén ugyanakkor az így megállapított dialektusok még további változatokra szakadnak, és például az eredetileg Románia nyugati részén honos lovári esetében beszélhetünk magyarországi és ausztriai lováriról is, amelyek mellett jelen vannak és befolyásoló tényezőt jelentenek a romungró vagy a burgenlandi romani változatok (mindkettő a centrális dialektusok közé tartozik, szemben a lovárral, amely az oláh cigány csoportba). Olyan sok különbség lehet két, egymástól távoli dialektus között, hogy a beszélők gyakran átváltanak egy olyan nyelvre, amelyet mindketten beszélnek a romani mellett (BORETZKY, 1995). A tematikus-atematikus különbségtétel hanyatlása még érdekesebb, ha figyelembe vesszük, hogy ez azon kevés,

de magukat annál szilárdabban tartó jegyek egyike, amelyek minden dialektusban jelen vannak. A lovári dialektus Magyarországon beszélt változata segítségével közelebről szemügyre vesszük ezeket a folyamatokat, és közben más dialektusokból is hozunk majd példákat.

2. Analógia

Az analógia kifejezést a tanulmány folyamán a tág, Saussure-i értelemben fogjuk használni: „analogikus forma az, amely egy vagy több formának a mintájára keletkezett” (SAUSSURE, 1997: 177). A Saussure által hozott, klasszikussá vált példa (a rotacizált függő alak átterjedése a latin alanyesetre) éppen az a minta, amellyel a romani főnévragozásban is találkozhatunk, és amelyet alább részletesen tárgyalunk.

1. ábra: a Saussure-i analógiás aránypár (SAUSSURE, 1997: 177)

$$\begin{aligned} \text{örätőrem} : \text{orator} &= \text{honőrem} : x \\ x &= \text{honor} \end{aligned}$$

RUNG, 2011 rendkívül részletes áttekintését adja az analógia alapú megközelítéseknek. Megjegyzi, hogy a strukturalista nyelvészek (különösképpen SAPIR, 1921 és BLOOMFIELD, 1933) nagy jelentőséget tulajdonítottak az analógiának: az új szavak és mondatok a korábban mondott és hallott szavakon és mondatokon alapuló analógia révén jönnek létre. Más szóval az elménkben már létező minták és példák szolgálnak az új alakok és a valamiféle változáson keresztülmenő, régi alakok alapjául. A nyelvet formáló erőket így tehát tekinthetjük felszíni mintázatoknak: konstrukciók ezek vagy elvont sémák, forma és jelentés komplex megjelenései (GOLDBERG, 1995; BOOIJ, 2010), hasonlóan a jel eredeti, Saussure-i értelemben vett fogalmához: „a nyelvi jel ... egy fogalmat és egy hangképet egyesít” (SAUSSURE, 1997: 91). A nyelvhasználat kreatív voltát a konstrukciós megközelítések is vallják, de hozzátesszik azt is, hogy „nem a nyelvtanok generálják a mondatokat, hanem a beszélők” (GOLDBERG, 2006: 22). Ugyanez igaz a szóképzésre,

ahol „a minták tekinthetők elvont sémáknak, amelyek általánosíthatók a meglevő képzett szavak különböző halmazaira nézve” (BOOIJ, 2007: 34). De minták nem csupán a mondattanban és a szóképzésben léteznek; a ragozási paradigmákban is jelen vannak, ahogy az a romaniban is látható.

A paradigmák jelentős szerepet játszanak az analógiás elméletekben, mivel a hasonlóság a paradigmák fontos jellemzője, és az analógia a paradigmák egységességét tartja fenn (ALBRIGHT, 2009; EDDINGTON, 2006). A nyelvtani szerep hasonlósága formai hasonlósággal jár, vagy más szavakkal „természetes, hogy az egymással összefüggő fogalmakat egymással összefüggő hangok jelölik” (HUMBOLDT, 1999: 71). A hasonlóság mértékének számítása történhet a felszíni alakok (a fonéma-sorok azonossága) alapján, vagy részekre, jegyekre bontják a szavakat és azok hasonlóságát nézik (RUNG, 2011).

Az analógia szorosan kapcsolódik a minták és a szabályosság/szabálytalanság fogalmaihoz, amennyiben „egy mintát és annak szabályszerű utánpótlását tételezi fel” (SAUSSURE, 1997: 177). Ezek a minták tekinthetők konstrukcióknak. A minták ugyanakkor lehetnek formailag hasonlóak és funkcionálisan függetlenek egymástól. Az analógia statisztikai bizonyítékokon nyugszik; az analógiás erő a szóban forgó minta gyakoriságától függ. Egy nagyobb típus- vagy példánygyakoriságú minta erősebb, és az egymással versengő minták ingadozást eredményeznek. Másfelől a kevésbé gyakori alakok könnyebben mennek keresztül analógiás változáson.

Ha eltekintünk a mögöttes és felszíni ábrázolások kettősségétől és nem próbálunk egyetlen eredetet rákényszeríteni a különböző felszíni alakokra, hanem inkább magukat a felszíni alakokat tekintjük, az egy paradigmatiszós sémán belüli variáció sokkal kevésbé lesz problematikus, és a kivételek könnyen a rendszer részévé tehetők. Egy analógia alapú keretben eltekinthetünk a hagyományosan szembenállásnak tekintett, diakrón-szinkrón ellentétpártól is, és a nyelvváltozást, amely rendszerint a diakrón leírások része, kézzelfoghatóvá tehetjük szinkrón szempontból az ingatag és változatos alakokon keresztül. Az analógiás hatások mérésére szolgáló gyakorlati modellek egyike a Nyelv Analógiás Modellezése (Analogical Modelling of Language, AML; vö.

SKOUSEN, 1989; SKOUSEN, 1992; SKOUSEN, LONSDALE és PARKINSON, 2002), amelyben a mintákat példák adathalmazára képezi, azaz olyan szavak összessége, amelyeknek hasonlósága a szóban forgó alakhoz szigorúan meghatározott. A példákat felettes kontextusokba rendezik az előzőleg kiválasztott változók alapján. A homogén felettes kontextusok alkotják az analógiás halmazt, amelyből az eredmény megjósolásra kerül.

A használat alapú modellekben a gyakoriság is fontos szerepet játszik, hiszen az analógiás erő a minta gyakoriságán múlik, és az egymással versengő minták ingadozást eredményeznek. Ezt látjuk a romani nyelv esetében is, ahol a dialektusok sokfélesége, az írott sztenderd hiánya és a gyakori kölcsönzés tovább növelik a változatosságot.

3. Főnévragozás a romaniban

Vegyük szemügyre először a romani főnevek általános felépítését. A többi ind nyelvhez hasonlóan (ld. MASICA, 1991) a ragozott főnév felszíni alakja itt is rétegekből áll. MATRAS, 2002 három rétegről ír. Az I. réteghez a pusztaság és a függő főnév végződésai tartoznak, a II. réteget a tulajdonképpeni esetvégzések alkotják, a romani III. rétege pedig előjárószavakból áll (ld. bővebben alább). Az I. réteg végződésai közvetlenül az alapalakhoz kapcsolódnak. Hogy egy főnév mely ragozási osztályba tartozik, azt hagyományosan az I. réteg függő végződéséből lehet látni, amelyet számos tényező határoz meg, de ahogy látni fogjuk, sok kérdés merül fel ezekkel a tényezőkkel és a különböző főnévragozási osztályokkal kapcsolatban. A II. réteg végződésai az I. réteg szerinti főnévalakhoz illesztett toldalékok. A romaniban összesen nyolc különböző esetet különböztetünk meg: alanyeset, tárgyeset, részes eset, birtokos eset, távolító eset, helyhatározói eset, eszközhatározói eset és megszólító eset. A legtöbb esetrag formája kötött (habár a dialektustól függően más-más alakokban jelenhetnek meg), csak zöngésségi hasonulásban vesznek részt és a függő főnévhez járulnak.

1. táblázat: a romani főnév általános felépítése

kategória	alak	szerep / jelentés
lemma	<i>ānró</i>	‘tojás’
puszta tő	<i>ānr-</i>	tő
I. réteg	<i>-és-</i>	függő tő toldaléka
II. réteg	<i>-te</i>	helyhatározói eset
III. réteg	<i>ande</i>	helyhatározói eset?

Ahogy a példából is látszik, a használt kifejezések nem feltétlenül egyértelműek. A „puszta” kifejezés használata akár feleslegesnek is tűnhet, ha azt mondjuk, hogy nincs is másik tő. Lényegében ugyanis ezt látjuk, mivel mind a puszta tő, mind a függő tő (és tulajdonképpen a megszólító eset) végződése ehhez járul. Szigorúan véve tehát a függő „tő” nem tő, hanem a puszta tő származéka.

2. ábra: a romani főnévi tövek közötti összefüggések áttekintése

bakr- + *-o* → *bakró* ‘bárány’ Nom.
bakr- + *-es-* → *bakrés-* ‘bárány’ Obl.
bakr- + *-a* → *bakrá* ‘bárány’ Voc.

Ezért elegendő lenne azt mondanunk, hogy egyetlen tő van, amely alapul szolgál az adott főnév összes többi alakja számára. Másfelől ELŠÍK, 2000 azt javasolja, hogy különböztessük meg a puszta tövet ragozó és a függő tövet ragozó nyelveket. Az előbbi azokat a nyelveket takarja, ahol az eseteket különálló toldalékok jelölik; az utóbbi azt jelenti, hogy az esetragok a függő tőhöz járulnak. A romani az utóbbi nyelvek közé tartozik, szemben például a magyarral, ahol az esetragok átmenet nélkül, közvetlenül követik a tövet, azaz az alanyeseti alakot (*bárány* alanyeset → *bárányban* helyhatározói eset). Ha az alanyesetet és a megszólító esetet a többitől függetlenül tekintjük, ez valóban egy lehetséges elemzés. BLAKE, 2000 és BLAKE, 2001 szintén utalnak egy függő töre, „amely

arra szolgál, hogy elkülönítse az alanyesetet a többi esettől” (BLAKE, 2001: 42). Hasonló például a lezg nyelv (BLAKE, 2000 MEL’ČUK, 1986 nyomán), ahol az önmagában álló függő fő tölti be az ergatív eset szerepét. ELŠÍK, 2000 ugyancsak megemlíti a dagesztáni nyelveket, ahol az ergatív eset jelöletlen, akárcsak a romaniban a tárgyeset, amely azonossági képzés révén a függő főből származik. Ami a megszólító esetet illeti, MATRAS, 2002 megjegyzi, hogy a megszólító alakok a három réteg mellett, azokon kívül találhatóak, és „közvetlenül az alapalakhoz kapcsolódnak” (MATRAS, 2002: 80). A puszta fő és a függő fő alkotta kettősség azonban még így is megmarad.

Szinkrón szempontból gazdaságos lehet azt mondani, hogy két alapalak van: a puszta alapalak, amelyet zéró morféma jelöl: *bakr-* + \emptyset , és a függő alapalak, amelyet a tematikus/atematikus különbségnek megfelelő toldalék jelöl: *bakr-* + *es-* and *sokr* + *os-*. Az előbbi szolgál az alanyeset és a megszólító eset, az utóbbi pedig a többi eset alapjául. Így az összes esetet ugyanolyan módon kezelhetjük, még ha a megszólító eset történeti szempontból máshonnan is ered, és nem szükséges az összes különböző alanyeseti végződéssel I. rétegbeli elemként foglalkoznunk.

2. táblázat: egyesszámú esetjelölők a lováriban

alpalak	eset	alak
puszta	alany	$-\emptyset$, $-o$, $-i$, $-a$
puszta	megszólító	$-a$
függő	tárgy	$-\emptyset$
függő	részes	$-ke$
függő	helyhatározói	$-te$
függő	távolító	$-tar$
függő	eszközhatározói	$-sa$
függő	birtokos	$-k-$

A romani birtokos eset pontos besorolása (sok tekintetben úgy viselkedik, mint a melléknevek) nem tartozik a jelen vizsgálat körébe,

de részletesen tárgyalja többek között ELŠÍK, 1997, GRUMET, 1985 ÉS KOPTJEVSKAJA-TAMM, 2000.

A III. réteg kifejezés ugyancsak kissé félrevezető, és használatát csupán történeti okok igazolják. A III. réteg a romaniban valóban az ind III. rétegből származik, de míg az utóbbi rendszerint egy II. rétegbeli elem révén kapcsolódik (MASICA, 1991: 234), az előbbi a főnév előtt jár (MATRAS, 2002: 80), és így nincs kapcsolata a többi réteggel. A III. réteg valójában előljárószókból áll, amelyek használata teljesen független az I. és II. rétegektől, és ma már mindig alanyeset követi őket: *ando kher* ‘a házban.’¹ Elemzésünk céljainak megfelel, ha nem tekintjük ragozási réteggnek.

3. táblázat: a III. réteg jelenlegi állapota a lováriban

előljárószó	határozott névelő	főnév alanyeset
<i>ande</i> ‘-ban/-ben’	<i>o</i>	<i>kher</i> ‘ház’

Arra a következtetésre jutottunk tehát, hogy – amennyiben egy pillanatra eltekintünk az ind örökségből származó rétegek fogalmától – gazdaságosnak tűnik két alapalakot feltételezni, valamint toldalékokat, amelyek egy része a puszta alapalakhoz, más része a függő alapalakhoz járul.

4. Főnévragozási osztályok a lováriban

Most megvizsgáljuk azokat a tényezőket, amelyek meghatározzák, hogy egy adott főnév mely főnévragozási osztályba tartozik. Ezek a tényezők javarészt hipotetikusak és kevés közülük van ahhoz, hogy az

¹ Ami az ausztriai lovárit illeti, CECH és HEINSCHINK 1999a megadják az *ande bute beršende* ‘sok év múlva’ alakot is, ami a rétegek diakrón fejlődését és az egyazon dialektus különböző változatain belüli változatosság létét tanúsítja. Említést tesznek az *ande bute beršen* alak létezéséről is; a helyhatározói eset toldalékának eltűnése a redundancia hanyatlására mutat. A magyarországi lováriban az alanyeset használata a III. réteg előljárószavai után megszünteti a „kettős” helyhatározó esetet.

anyanyelvi beszélők vajon milyen információkat tárolnak az agyukban (vö. BLEVINS és BLEVINS, 2009). Ha valaki tudatában van az adott szó-ra vonatkozó összes háttér információnak, tudja ragozni a főnevet a „szabályoknak” megfelelően, de ha csupán a felszíni hasonlóságokat és különbségeket tekintjük (vö. pl. KÁLMÁN, REBRUS és TÖRKENCZY, 2012), a változatosság és a tematikus kettősség hanyatlása könnyebben magyarázható.

Alább táblázatok hosszú sora következik, amelyben összefoglaljuk a magyarországi lovári főnévragozási osztályait, ahogy azt egyebek mellett HUTTERER és MÉSZÁROS, 1967, illetve CHOLI-DARÓCZI és FEYÉR, 1988 megadják. Az osztályok általában a következő tényező-kön alapulnak: nem, tematikusság, élő-élettelen megkülönböztetés és az alanyeset végződése. Az osztályok nagy száma arra ösztönöz bennünket, hogy újragondoljuk a meghatározó tényezőket. Ezt követően látni fogjuk, hogy nincs szükség ennyi, különálló paradigma megkülönböztetésére, amennyiben analógiás hatásokra hagyatkozunk. A világosszürke cellák lényegében paradigmánként megegyeznek és nem kívánják meg különálló osztályok felállítását, a sötétszürke cellákban található alakok pedig csak élő vagy élettelen mivoltukban térnek el egymástól (erről részletesebben ld. alább).

4-11. táblázatok: főnévragozási osztályok a lováriban

Hímnem, élő, tematikus	<i>bakro</i> 'bárány'		<i>manuš</i> 'ember'	
	egyesszám	többesszám	egyesszám	egyesszám
alanyeset	bakró	bakré	manuš	manušá
tárgyeset	bakrés	bakrén	manušés	manušén
részes eset	bakreske	bakrengé	manušeske	manušenge
helyhatározói eset	bakreste	bakrende	manušeste	manušende
távolító eset	bakrestar	bakrendar	manušestar	manušendar
eszközhatározói eset	bakresa	bakrenca	manušesa	manušenca
birtokos eset	bakrésk-	bakréng-	manušésk-	manušéng-
megszólító eset	bakrá	bakrale	manušá	manušale

Hímnem, élettelen, tematikus	<i>anro</i> 'tojás'		<i>šax</i> 'káposzta'	
	egyesszám	többszám	egyesszám	többszám
alanyeset	ānró	ānré	šax	šaxá
tárgyeset	ānró	ānré	šax	šaxá
részes eset	ānreske	ānrengé	šaxeske	šaxenge
helyhatározói eset	ānreste	ānrende	šaxeste	šaxende
távolító eset	ānrestar	ānrendar	šaxestar	šaxendar
eszközhatározói eset	ānresa	ānrenca	šaxesa	šaxenca
birtokos eset	ānrésk-	ānréng-	šaxésk-	šaxéng-

Nőnem, élő, tema- tikus	<i>kiri</i> 'hangya'		<i>phen</i> 'lánytestvér'	
	egyesszám	többszám	egyesszám	többszám
alanyeset	kirí	kirjá	phen	pheňá
tárgyeset	kirjá	kirján	pheňá	pheňán
részes eset	kirjake	kirjange	pheňake	pheňange
helyhatározói eset	kirjate	kirjande	pheňate	pheňande
távolító eset	kirjatar	kirjandar	pheňatar	pheňandar
eszközhatározói eset	kirjasa	kirjanca	pheňasa	pheňanca
birtokos eset	kirják-	kirjáng-	pheňák-	pheňáng-
megszólító eset	kirjá	kirjale	pheňa	pheňale

Nőnem, élettelen, tematikus	<i>piri</i> 'edény'		<i>suv</i> 'tű'	
	egyesszám	többszám	egyesszám	többszám
alanyeset	pīrí	pīrá	suv	suvjá
tárgyeset	pīrí	pīrá	suv	suvjá
részes eset	pīrake	pīrange	suvjake	suvjange
helyhatározói eset	pīrate	pīrande	suvjate	suvjande
távolító eset	pīratar	pīrandar	suvjatar	suvjandar
eszközhatározói eset	pīrasa	pīranca	suvjasa	suvjanca
birtokos eset	pīrák-	pīráng-	suvják-	suvjáng-

Hímnem, élő, atematikus	<i>sokro</i> ‘após’		<i>vitezi</i> ‘vitéz’	
	egyesszám	többszám	egyesszám	többszám
alanyeset	sokro	sokrurá	vitézi	vitézé
tárgyeset	sokros	sokron	vitézés	vitézén
részes eset	sokroske	sokronge	vitézeske	vitézenge
helyhatározói eset	sokroste	sokronde	vitézeste	vitézende
távolító eset	sokrostar	sokrondar	vitézestar	vitézendar
eszközhatározói eset	sokrosa	sokronca	vitézesa	vitézenca
birtokos eset	sokrósk-	sokróng-	vitézésk-	vitézéng-
megszólító eset	sokrá	sokrale	vitézé	vitézale

Hímnem, élettelen, atematikus	<i>foro</i> ‘város’		<i>salavari</i> ‘gyeplő’	
	egyesszám	többszám	egyesszám	többszám
alanyeset	foro	fōrurá	salavári	salavará
tárgyeset	fōro	fōrurá	salavári	salavará
részes eset	fōroske	fōronge	salavāreske	salavāreng
helyhatározói eset	fōroste	fōronde	salavāreste	salavārende
távolító eset	fōrostar	fōrondar	salavārestar	salavārendar
eszközhatározói eset	fōrosa	fōronca	salavāresa	salavārenca
birtokos eset	fōrōsk-	fōrōng-	salavārésk-	salavāréng-

Nőnem, élő, atematikus	<i>raca</i> ‘kacsa’		<i>kurva</i> ‘kurva’	
	egyesszám	többszám	egyesszám	többszám
alanyeset	rāca	rāci	kurva	kurva
tárgyeset	rācá	rācán	kurvá	kurván
részes eset	rācake	rācange	kurvake	kurvange
helyhatározói eset	rācate	rācande	kurvate	kurvande
távolító eset	rācatar	rācandar	kurvatar	kurvandar
eszközhatározói eset	rācasa	rācanca	kurvasa	kurvanca
birtokos eset	rācák-	rācáng-	kurvák-	kurváng-
megszólító eset	rācá	rācale	kurvá	kurvale

Nőnem, élettelen, atematikus	<i>vorba</i> ‘szó’		<i>koňha</i> ‘konyha’	
	egyesszám	többszám	egyesszám	többszám
alanyeset	vorba	vorbi	koňha	koňha
tárgyeset	vorbá	vorbí	koňhá	koňhá
részes eset	vorbake	vorbange	koňhake	koňhange
helyhatározói eset	vorbate	vorbande	koňhate	koňhande
távolító eset	vorbatar	vorbandar	koňhatar	koňhandar
eszközhatározói eset	vorbasa	vorbanca	koňhasa	koňhanca
birtokos eset	vorbák-	vorbáng-	koňhák-	koňháng-

4.1. Nem

ELŠÍK, 2000 alapos áttekintést nyújt a romani főnévi paradigmák történeti alakulásáról, és azt írja, hogy „két kritérium vonatkozik általánosan az összes főnévre: a nem és az alapalak végződése” (ELŠÍK, 2000: 14). HUTTERER és MÉSZÁROS, 1967 szintén azt állítják, hogy a főnevek osztályozása három tényező alapján történik: a szó jelentése (természetes nem), az alanyeset végződése (nyelvtani nem), vagy a jelentés és a végződés együtt. A természetes nem (hímnem vagy nőnem) valóban sok tekintetben eléggé informatív, habár a fentebb említett tematikus kettősség még így is különböző paradigmákat, pontosabban két különböző függő tövet eredményez.

(1) a. *chāvó* hn. ‘fiú’ → egyesszámú függő tő *chāvés*-²

b. *sokro* hn. ‘após’ → egyesszámú függő tő *sokrós*-

² A tanulmányban feltüntetett adatok javarészt megbízható írott forrásokból származnak, amelyek mentesek a nyelv kodifikálására, egységesítésére való törekvéstől (CECH és HEINSCHINK, 1999A és 1999B; HUTTERER és MÉSZÁROS, 1967; VEKERDI, 2000), de minden adatot megerősített és igazolt az adatközlő, akivel a tanulmány megírása során dolgoztam: Nagy Mária, egy idősebb, kevésbé tanult asszony, aki eredetileg az északkelet-magyarországi Nagykállóról származik és jelenleg Budapesten él.

Ugyanez a gond merül fel a nyelvtani nem kapcsán: még ha két szó ugyanahhoz a nemhez tartozik is, könnyen megeshet, hogy szétválasztja őket a tematikus kettősség, mert az egyik az öröklött, a másik a kölcsönzött lexikonból származik.

- (2) a. *ānró* hn. ‘tojás’ → egyesszámú függő tő *ānrés-*
 b. *coló* hn. ‘takaró’ → egyesszámú függő tő *colós-*

4.2. Alanyeseti végződés

Ami az alanyeseti végződéseket illeti, egy részük tartozhat mindkét nemhez. A mássalhangzós, vagy más szóval a zéró morfémával végződő tövek, illetve az *-i* végű szavak lehetnek hímneműek és nőneműek is. Az utóbbinak megint csak történeti okai vannak: vagy romani alapnyelvi (proto-romani) örökség (ELŠÍK, 2000), vagy későbbi jövevényszavak *-i* képzővel történő beillesztése során jött létre a lováriiban (HUTTERER ÉS MÉSZÁROS, 1967). A cselekvőt jelölő, ugyancsak kölcsönzött és ugyancsak *-i*-re végződő *-āri* képző tovább bonyolítja a helyzetet, mivel az általa képzett szavak a tematikus minta szerint ragozódnak.

- (3) a. *phrāl* hn. ‘fivér’ → egyesszámú függő tő *phrālés-*
 b. *phen* nn. ‘lánytstvér’ → egyesszámú függő tő *pheňá-*
 c. *juhāsi* hn. ‘juhász’ → egyesszámú függő tő *juhāsos-*
 d. *romňí* nn. ‘(cigány) nő, asszony’ → egyesszámú függő tő *romňá-*
 e. *butjāri* hn. ‘munkás’ → egyesszámú függő tő *butjāres-*

A korai romaniban két különböző fajta mássalhangzó végű, hímnemű osztályt különböztettek meg, amelyek többesszám alanyesete más volt: *kher* ‘ház’ → többesszám alanyeset *kherá*, szemben azzal, hogy: *vast* ‘kéz’ → többesszám alanyeset *vast*. Az egyesszámmal azonos többesszámú alak mára eltűnt a lováriából, és a *vast* típusú szavak többesszáma a többihez hasonlóan *vasta*.

Az *-o*-ra végződő főnevek kizárólag hímneműek, az *-a*-ra végződők kizárólag nőneműek.³ Az előbbi csoport a függő tövet illetően tovább osztható, mert vannak köztük öröklött és kölcsönzött elemek, míg az utóbbi csoport csak öröklött szavakból áll. A mássalhangzóra végződő, hímnemű főnevek között található egy különleges alcsoport, ez elvont főnevek[ből áll], amelyek egy egyedi képző, az *-ipen* segítségével jönnek létre (ELŠÍK, 2000: 14). MATRAS, 2002 megjegyzi, hogy ezen főnevek különböző formánsai több romani dialektusban is őrzik egy régi függő alak, az *-ip(e)nas* emlékét, a várt **-ip(e)nes* helyett. Hozzáteszi, hogy a kérdéses formáns ugyanakkor felbukkan a burgenlandi romaniban, „az általános hímnemű függő alakok analógiájára” (MATRAS, 2002: 84, és ld. még HALWACHS, 1998) *-ipes* alakban. Az *-ipes* azonban valószínűleg nem az **-ip(e)nes* alternatív alakja. Inkább arról lehet szó, hogy a burgenlandi romaniban, valamint a lováriban, és általában délre a Nagy Választóvonaltól (több izoglossza együttese Közép-Európában, ld. részletesen MATRAS, 2005) a szóvégi nazális lekopása révén létrejött az *-ipe* felszíni alak (az elvont főnevek így az egyetlen olyan csoportot alkotják, amelynek egyszám alanyeseti végződése *-e*), amelyhez nem illeszkedett az eredeti függő alak, és így az általános, tematikus függő alak áterjedt az ezzel a képzővel létrehozott elvont főnevekre.

12. táblázat: az alanyeseti végzések mintázatai a lováriban az ELŠÍK, 2000 által leírt történeti átalakulásokat követően

végződés	∅		<i>-o</i>		<i>-i</i>		<i>-e</i>	<i>-a</i>	
	hn.	nn.	hn.		hn.	nn.	hn.	nn.	
tematikusság	+	+	+	-	+	-	+	-	
egyszám függő fő toldalék	<i>-es-</i>	<i>-a-</i>	<i>-es-</i>	<i>-os-</i> <i>/-es-</i>	<i>-es-</i>	<i>-os-</i> <i>/-es-</i>	<i>-a-</i>	<i>-es-</i>	<i>-a-</i>

³ Ez sem teljesen egyértelmű, ELŠÍK, 2000 ugyanis említést tesz a romungróban található olyan magyar kölcsönzavakról, mint például a *komuništa* ‘kommunista’, amely hímnemű.

Két fontos következtetést vonhatunk le a táblázatból: 1. a nőnemű főnevek tematikus, illetve atematikus volta nem befolyásolja a ragozást; 2. az atematikus hímnemű főnevek függő töve változatosságot mutat.

Az *-u* végű kölcsönszavak kis száma azt eredményezte, hogy a végmagánhangzó egyes változatokban *-o*-ra változott (pl. eredetileg *papu* ‘nagyapa’ → *papo*). Hasonló jelenség figyelhető meg a lovári igerendszerben, ahol az *-u*- végű ige-tövek, amelyek között kizárólag kölcsönigék találhatók, könnyen kiesnek a kategóriájukból és átsorolódnak az *-i*- tövű igékhez, amelyek a kölcsönigék nagyobb osztályát alkotják (BALÓ, 2011 és BALÓ 2012). Szembetűnő tehát a gyakoriságon alapuló analógiás hatás, amely befolyásolja az *-u*-t tartalmazó, kis számú tövet a lovári alaktan egészében.

4.3. Az élő-élettelen megkülönböztetés

Az élettelen jelölő főnevek tárgyesete hagyományosan ugyanaz, mint az alanyeset (*kher* ‘ház’ mind alany-, mind tárgyesetben), míg az élő jelölő főneveké a függő tö (*bālō* ‘disznó’ alanyeset és *bālés* tárgyeset). Lehetséges, hogy van egy élő-élettelen hierarchia (MATRAS, 2002 HOLZINGER, 1993 és HANCOCK, 1995 nyomán) a főnevek között, amelynek egyik végén az embert, másik végén a testrészeket jelölő főnevek állnak. A lováriban a lehető legtágabb az élő jelölő főnevek kategóriája, mivel a testrészeket is élőként ragozzuk (*vast* ‘kéz’ alanyeset → *vastés* tárgyeset, szemben a Magyarországon beszélt centrális dialektussal, a romungróval: *va* alanyeset → *va* tárgyeset). Matras, 2002 a tárgyeset jelölésében, és másutt is szerepet játszó függő tövet (a „független függő tö”) pragmatikai alapokon, a topikalitás mentén magyarázza. Elsíki, 2000 úgy tartja, hogy élettelen jelölő főnevek esetén a tárgyat az alanyesettel fejezzük ki, és azt javasolja, hogy az alany/tárgy kettősséget kezeljük paradigmákon felüli jelenségeként. Így nem kellene külön paradigmákat felállítani az élő-élettelen megkülönböztetés miatt, különösen mivel az élő-élettelen hierarchia dialektusonként más és más, ahogy fentebb említettük. Ez az ötlet tetszetős és egyedülálló, mivel a választást pragmatikai szempontokra bízta. Akárhogy is, úgy tűnik,

hogy a mi célunkat tekintve a kérdés nem különösképpen fontos; a függő fő végződése nem függ az adott főnév élő vagy élettelen mivoltától.

4.4. Jotáció

Az öröklött, nőnemű, mássalhangzóra végződő főnevekben van egy nagyon érdekes kettősség: egy részük /j/ hanggal bővül a többesszám-ban és a függő esetekben, míg egy más részük nem. Alább ELŠÍK, 2000 példái következnek.

- (4) a. *žuv* ‘tetű’ → egyesszám függő eset *žuvá-*
 b. *suv* ‘tű’ → egyesszám függő eset *suvjá-*
 c. *pīri* ‘edény’ → egyesszám függő eset *pīrjá-*

ELŠÍK, 2000 és MATRAS, 2002 szerint ez a romani alapnyelvből ered és annak a következménye, hogy a palatalizált alakok beszivárogtak más nőnemű paradigmákból. ELŠÍK, 2000 úgy véli, hogy a függő esetben /j/ hanggal bővülő nőnemű főnevek kevert osztályt alkotnak, ahol az alanyeset alakja a mássalhangzó végű nőnemű főnevekre hasonlít, míg a többi alakot a tővégi *-i*-vel rendelkező nőnemű osztályból veszik, ahol a /j/ kötelező. Hozzáteszi még, hogy a /j/ eltűnése mind gyakoribb, mintegy a kevert paradigmák elkerülése végett, és ezért lesz az eredetileg /j/ hanggal bővülő *suvjá-* ‘tű’ alakból *suvá-*, legalábbis bizonyos dialektusokban. MATRAS, 2002 hozzáteszi, hogy „a romani európai időszakát megelőző, mássalhangzóra végződő nőnemű főnevek esetében a /j/ hanggal bővülés analogikus, és ezért gyakran szabálytalan” (MATRAS, 2002: 83). Ez egyértelmű utalás a látszólag szabálytalan alakok és az analógia közti kapcsolatra. KIEFER, 2000 szerint a szabályosság skaláris jelenségként fogható fel. A gondolatmenetet MAIDEN, 1992 nyomán azzal zárja, hogy „az analógiás változás növelheti az allomorfikus szabálytalanságot és egyúttal a szabályosságot is” (KIEFER, 2000: 302). Ami az egyik nézőpontból szabálytalannak látszik, tökéletesen szabályosnak tekinthető egy másikból. És pontosan ilyen esettel találkozunk a lováriban: a változások és visszaváltozások fenntartják a

„szabályos” alakok sokféleségét. A fent említett analógia a lováriban továbbmegy, és a /j/ hanggal bővülő, *-i*-re végződő nőnemű főnevekből is elveszhet a /j/: egyesszám függő eset *pirjá-* helyett *pírá-* lesz. Figyeljünk meg egy másik különbséget is az ausztriai és a magyarországi lovári között: *kir* ‘hangya’ (egyesszám függő tő *kirá-*) az ausztriai lováriban és *kiri* (egyesszám függő tő *kirjá-*) a magyarországi lováriban. A változatosság azt mutatja, hogy a „kevert” osztályok fenntartják az egyensúlyt és átmeneti osztályként szolgálnak a másik két nőnemű osztály (a mássalhangzós, /j/ hanggal nem bővülő és az *-i* tövéghangú, /j/ hanggal bővülő osztály) között, talán részben a fonológiailag hasonló tövek megléte miatt.

4.5. Tematikusság

A tematikus és atematikus ragozási minták közötti különbség a legszembetűnőbb a függő alakoknál. Diakrón szempontból még az atematikus kölcsönzési mintát is a görögből kölcsönözték (BAKKER, 1997), és az első kölcsönyszavak javarészt szintén a görögből származnak. A korai romani atematikus főnévragozásában így a függő tő jelzésére többféle toldalék szolgált, már ami a magánhangzót illeti: *-os*, *-is*, *-us* (ELŠÍK, 2000).⁴ A legnyilvánvalóbb analógiás hatás a lováriban a különböző magánhangzók szinte teljes kiveszése (pl. *sapúj* ‘szappan’ → egyesszám függő eset *sapujos-*, ami a korai romani **sapuní(s)* → egyesszám függő eset **sapunís-* alakokból származik). A függő alakokban csak az *-os*-toldalék marad meg, amely így a függő esetekben az egyetlen atema-

⁴ ELŠÍK, 2000 azt is hozzáteszi, hogy a toldalék így elvesztette monomorfemikus jellegét. Azonban ahogy BALÓ, 2012 megjegyzi a lovári igerendszerrel kapcsolatban, ha a nyelvben zajló és lezajlott, analógia alapú folyamatokat tekintjük, jelentőségét veszti, hogy ezek a toldalékok vajon egy vagy több elemről állnak. Az észben például a *lukk* ‘zár’ egyesszám részelő esete, a *lukku* kiváltja az egyesszám illativus esetben a *lukku* alakot a *lukusse* alak mellett, „habár sem a *lukk*, sem az *-u* nem kapcsolható össze a „részelő eset” vagy „illativus eset” nyelvtani jelentésekkel (ACKERMAN, BLEVINS ÉS MALOUF 2009: 56). Azt a következtetést vonják le, hogy az új alakok kikövetkeztetését a más alakokról meglévő tudásunk teszi lehetővé.

tikus toldalék lett.⁵ Az *-is* végződésre vonatkozó irodalom kissé ellentmondásos. ELŠÍK, 2000 az egyesszám függő eseti *-is* végződést későbbi fejleménynek tekinti (ELŠÍK, 2000: 18), amely egy ponton felváltotta az eredeti, tematikus **sapunés-* alakot. Másfelől azt is olvashatjuk (ELŠÍK, 2000: 23), hogy a romani főnévragozás történetének egy későbbi szakaszában az eredeti *-is* végződést felváltotta az *-os*, pl. *doktorí* ‘orvos’ → egyesszám függő eset *doktorós-*, az eredeti **doktorís-* helyett. Ez csak igazolja, hogy „a formák [...] fennmaradnak, mivel analogikusan állandóan újra létrejönnek” (SAUSSURE, 1966: 172).

A kölcsönszavak beillesztésére szolgáló toldalékok, mint az *-i* és az *-o*, használhatók egyidejűleg, azaz a magyar *tudós* szóból származó *tudósó* ‘tudós’ és *tudósi* egyidejűleg létezhetnek. A függő tövek is különbözőek lehetnek, és nem feltétlenül az alanyeseti végződéssel összhangban: *tudósó/tudósi* → egyesszám függő eset *tudósós-*, és egyúttal *tudósó/tudósi* → egyesszám függő eset *tudósés-* (vö. *juhási* ‘juhász’ → egyesszám függő eset *juhásós-*). A hímnemű főnevet képző *-o* és a nőnemű főnevet képző *-i* elé /v/ mássalhangzó kerül, ha a kölcsönszó magánhangzóra végződik a forrásnyelvben (magyar *hordó* → *hordóvó* ‘hordó’, magyar *felhő* → *felhővó* ‘felhő’, magyar *hintó* → *hintóvó* ‘hintó’).

A romaniban nem ritka a szerkezeti szintű kölcsönzés: a kölcsönzési mintázathoz hasonlóan, amely a görögből lett kölcsönözve, a többesszámnak van egy románból kölcsönzött jelölője, mégpedig az *-uri*, amely gyakran *-ura* alakban jelenik meg és bizonyos atematikus főnevekhez járul, tematikus főnevekhez viszont soha: *juhási* ‘juhász’ → tbsz. *juhásurá*, *sóкро* ‘após’ → tbsz. *sokrurá*.

Jól ismert példa gyanánt vizsgáljuk meg a görög eredetű *fōro* ‘város’ esetét. Mint kiderül, sem az egyesszámú, sem a többesszámú függő tövek alakja nem egyértelmű: lehetnek *fōrés-/fōrós-*, illetve *fōrén-/fōrón-*. Ahogy ELŠÍK, 2000 írja, diakrón szempontból a *fōrós-* felváltotta a *fōrés-* alakot, hogy a függő alak hasonlítson az egyesszám alanyesetre. Ez a folyamat azonban szembemegy a „tematikus” ragozás alapvető felépítésével, mivel ott az egyesszámú függő tö *-es*-re végződik, akár mi legyen is az alanyeseti végződés (például egyesszám alanyeset *báló*

⁵ Illetve lásd az *-u* tövéghangra vonatkozó megjegyzéseket.

‘disznó’ és egyesszám függő tő *bālés-*). Az is lehetséges, hogy a szóvégi mássalhangzó lekopása egy olyan alakot eredményezett, amely sok tematikus főnévhez hasonlít, és a függő alakok is lassan átveszik a tematikus mintát – vagy legalábbis újra felveszik azt.

3. *ábra*: a Saussure-i analógiás aránypár alkalmazása a lovári függő töre

$$\begin{aligned} b\bar{a}l\acute{o} : b\bar{a}l\acute{e}s- &= f\bar{o}r\acute{o} : x \\ x &= f\bar{o}r\acute{e}s- \end{aligned}$$

Ami a többesszámú függő tövet illeti, MATRAS, 2002 azt írja, hogy a *f\bar{o}r\acute{e}n-* alakból lett a *f\bar{o}r\acute{o}n-*, talán az egyesszámú alanyeset analógiájára. Másfelől Hutterer és Mészáros, 1967 arról tesznek említést, hogy a román *socru* szóból származó *sokro* ‘após’ szó többesszámú függő tő eredeti alakja *s\bar{o}kron-*, de egyre gyakrabban jelenik meg *s\bar{o}kren-* alakban is, és még az egyesszámú függő tő is lehet *s\bar{o}kros-* helyett *s\bar{o}kres-*, ahogy azt az adatközlők igazolták. Az egyesszámhoz hasonló folyamat játszódhatott le tehát a többesszámban is.

13. *táblázat*: a lovári függő eset végződéseinek mátrixa

jelölő	-es-	-os-	-en-	-on-	-a-	-an-
szerep	egyesszám függő eset	egyesszám függő eset	többesszám függő eset	többesszám függő eset	egyesszám függő eset	többesszám függő eset
lehetséges nem	hímnem	hímnem	hímnem	hímnem	nőnem	nőnem
lehetséges tematikus kategória	tematikus atematikus	tematikus atematikus	tematikus atematikus	tematikus atematikus	tematikus atematikus	tematikus atematikus
lehetséges egyesszám, alanyeseti végződés	∅, -o, -i	∅, -o, -i	∅, -o, -i	∅, -o, -i	∅, -a, -i	∅, -a, -i
lehetséges többesszám, alanyeseti végződés	-e, -a, ura	-ura, -a	-e, -a, ura	-ura, -a	-a, -i	-a, -i

Nőnemben a többesszám függő eset történetileg *-en-* volt, ami az oláh cigány dialektusokban megváltozik, talán a többesszám alanyeset analogiájára, amely *-a-*ra végződik (MATRAS, 2002 BORETZKY, 1994 nyomán). Ez nem igaz általánosságban, ha az ausztriai lováriból származó adatokat tekintjük; CECH ÉS HEINSCHINK, 1999a szerint öröklött szavaknál *-en-* is lehetséges, kölcsönzött szavaknál pedig csak *-en-*. Szinkrón nézőpontból tekintve a kérdést azt mondhatjuk, hogy az *-en-* azért jelenik meg, mert „jellemző” a többesszám függő esetre (vö. a hímnemmel).

(5) a. *romňí* ‘(cigány) nő, asszony’ → többesszám függő eset
romňén/romňán

b. *vórba* ‘szó’ (← román *vorbă*) → többesszám függő eset *vorbén*

Ha most a hímnemet tekintjük, azt látjuk, hogy az is meglehetősen egységes. Némi rendellenesség mindössze a többesszám alanyeseti végződéseknél található. ELŠÍK, 2000 hasonló rendellenességről tesz említést a burgenlandi romanival kapcsolatban: a tematikus és atematikus, *-o* végű, hímnemű főnevek csak egyesszám függő esetben és többesszám alanyesetben térnek, és a „tematikus és atematikus osztályok között interakciónak” nevezi ezt (ELŠÍK 2000: 23). A lováriban a helyzet némiképp más: még ha a többesszám alanyeset végződése *-ura* is (pl. *főrurá*), a függő eset végződései lehetnek mind *-es-/-en-*, mind *-os-/-on-*.

5. Összefoglalás

Összefoglalásképpen azt mondhatjuk, hogy alapvetően két főnévragozási osztály van a lováriban: egy hímnemű és egy nőnemű. Az egyetlen „gondot” talán a többek között BORETZKY, 1989 és BAKKER, 1997 által részletesen tárgyalt tematikus kettősség jelentheti. Azonban ahogy már ELŠÍK, 2000 is megjegyzi, ez a kettősség kezd elmosódni. Valóban igaz-e ez azonban, vagy csak a változatosságnak az állandó nyelvváltozás által fenntartott egyensúlyát látjuk-e? Végezetül foglaljuk össze a

jelenség mögött álló lehetséges folyamatokat.

A romani esetében nehéz meghatározni, mik voltak pontosan egy bizonyos szó eredeti alakjai, és igen sok utalás történik az „analógiára” a romaniról szóló irodalomban. Azt kell látnunk, hogy az analógia nem csak egy mellékesen megemlíthető jelenség, amikor már nem tudunk „komoly” szabályhoz folyamodni a változások és a változatosság megmagyarázására. Az, hogy a *fōrén-*, *fōrés-*, *sokrén-* és *sokrés-* alakokat használják – és használatuk terjed, gyengítve az *-os/-on-* végű alakok szerepét –, arra utal, hogy a tematikus osztályok szemmel láthatólag analógiás hatást fejtenek ki az atematikus kölcsönszavakra, legalábbis ami a hímnemet illeti.

Ez összefügghet azzal, hogy sok kölcsönszó elhomályosul; egy magyar-lovári kétnyelvű beszélő számára a *tudōš* és a *juhās* szavak talán transzparenssek;⁶ a régebbi kölcsönszavak, mint a *fōro* and *sócro* lehet, hogy szervesebb részeivé válnak a rendszernek. Általánosítani a valamely tekintetben „erősebb” felszíni minták alapján lehet; ez állhat a történetileg mélyebben beágyazott tematikus mintázatra, amely állandóan szembeáll az atematikus mintával; emez nem olyan régi, de a nagymértékű kontaktushatás miatt, aminek a romani ki van téve, ugyancsak meggyökerezett.

Irodalom

ACKERMAN, Farrell, James P. BLEVINS és Robert MALOUF (2009): Parts and Wholes: Implicative Patterns in Inflectional Paradigms. In: James P. Blevins és Juliette Blevins (szerk.): *Analogy in Grammar: Form and Acquisition*. Oxford University Press, Oxford. 54-82.

ALBRIGHT, Adam (2009): Modelling analogy as probabilistic grammar. In: James P. Blevins és Juliette Blevins (szerk.): *Analogy in Grammar: Form and Acquisition*. Oxford University Press, Oxford. 185-213.

BAKKER, Peter (1997): Athematic morphology in Romani: The borrowing of a borrowing pattern. In: Yaron Matras, Peter Bakker és Hristo Kyuchukov (szerk.): *The Typology and Dialectology of Romani*. John Benjamins,

⁶ Ahogy egy romungró adatközlő megjegyezte a szerzőnek terepmunkája során, egy magyarból kölcsönzött, de a romani szabályai szerint ragozott lexikai elem kapcsán: “hát ezt mi már csak magyarul tudjuk mondani”.

- Amszterdam. 1-21.
- BAKKER, Peter és YARON Matras (1997): Introduction. in: Yaron Matras, Peter Bakker és Hristo Kyuchukov (szerk.): *The Typology and Dialectology of Romani*. John Benjamins, Amszterdam. VII-XXX.
- BALÓ András Márton (2011): A current trend or a historic remnant? The case of a Lovari verb-forming suffix. *Poznań Studies in Contemporary Linguistics* 47. 264-282.
- BALÓ András Márton (2012): Arguments from Lovari loan-verb adaptation for an analogy-based analysis of verbal systems. In: Kiefer Ferenc, Siptár Péter és Ladányi Mária (szerk.): *Current Issues in Morphological Theory: (Ir)Regularity, Analogy and Frequency*. John Benjamins, Amszterdam. 3-22.
- BLAKE, Barry J. (2000): Case. In: Geert Booij, Christian Lehmann és Joachim Mugdan (szerk.): *Morphologie/Morphology. Ein internationales Handbuch zur Flexion und Wortbildung/An International Handbook on Inflection and Word-Formation*. Mouton De Gruyter, Berlin. 1073-1090.
- BLAKE, Barry J. (2001). *Case*. Cambridge University Press, Cambridge.
- BLEVINS, James P. és Juliette Blevins (2009, szerk.): *Analogy in Grammar: Form and Acquisition*. Oxford University Press, Oxford.
- BLOOMFIELD, Leonard (1933): *Language*. Holt, New York.
- BOOIJ, GEERT (2007): Construction Morphology and the Lexicon. In: Fabio Montermini, Gilles Boyé és Nabil Hathout (szerk.): *Selected Proceedings of the 5th Décembrettes: Morphology in Toulouse*. Cascadilla Proceedings Project, Somerville. 34-44.
- BORETZKY, Norbert (1989): Zum Interferenzverhalten des Romani. (Verbreitete und ungewöhnliche Phänomene.). *Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung* 42. 357-374.
- (1994): *Romani. Grammatik des Kalderaš-Dialekts mit Texten und Glossar*. Harrassowitz, Wiesbaden.
- (1995): Interdialectal interference in Romani. In: Y. Matras (szerk.): *Romani in Contact. The History, Structure and Sociology of a Language*. John Benjamins, Amszterdam. 69-94.
- CECH, Petra és Mozes F. HEINSCHINK (1999a): *Basisgrammatik. Arbeitsbericht 1a des Projekts Kodifizierung der Romanes-Variante der österreichischen Lovara* (hrsgg. von Dieter W. Halwachs). Verein Romano Centro, Bécs.
- (1999b): *Wörterbuch. Arbeitsbericht 3 des Projekts Kodifizierung der Romanes-Variante der österreichischen Lovara* (hrsgg. von Dieter W. Hal-

-
- wachs). Verein Romano Centro, Bécs.
- CHOLI DARÓCZI, József és Feyér Levente (1988): *Cigány nyelvkönyv. Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége*, Budapest.
- EDDINGTON, David (2006): Paradigm Uniformity and Analogy: The Capitalistic versus Militaristic Debate. *International Journal of English Studies* 6. 1-18.
- ELŠÍK, Viktor (2000): Romani nominal paradigms: their structure, diversity, and development. In: Viktor Elšík és Yaron Matras (szerk.): *Grammatical relations in Romani: The noun phrase*. John Benjamins, Amsterdam. 9-30.
- GOLDBERG, Adele E. (1995): *Constructions*. The University of Chicago Press, Chicago.
- (2006): *Constructions at Work*. Oxford University Press, Oxford.
- GRUMET, Joanne (1985): On the genitive in Romani. In: Joanne Grumet (szerk.): *Papers from the fourth and fifth annual meetings: Gypsy Lore Society, North American Chapter*. Gypsy Lore Society, New York. 84-90.
- HALWACHS, Dieter W. (1998): *Amaro vakeripe Roman hi – Unsere Sprache ist Roman: Texte, Glossar und Grammatik der burgenländischen Romani-Variante*. Drava, Klagenfurt.
- HANCOCK, Ian (1995): *A handbook of Vlach Romani*. Slavica, Columbus.
- HOLZINGER, Daniel (1993): *Das Romanes: Grammatik und Diskursanalyse der Sprache der Sinte*. (= *Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft*, 85.). Verlag des Instituts für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck, Innsbruck.
- HUMBOLDT, Wilhelm von (1999): *On Language. On the Diversity of Human Language Construction and Its Influence on the Mental Development of the Human Species*. Cambridge University Press, Cambridge.
- HUTTERER, Miklós és MÉSZÁROS György (1967): *A lovári cigány dialektus leíró nyelvtana*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- KÁLMÁN, László, Péter REBRUS és Miklós TÖRKENCZY (2012): Possible and impossible variation in Hungarian. In: Kiefer Ferenc, Siptár Péter és Ladányi Mária (szerk.): *Current Issues in Morphological Theory: (Ir) Regularity, Analogy and Frequency*. John Benjamins, Amsterdam. 23-49.
- KIEFER, Ferenc (2000): Regularity. In: Geert Booij, Christian Lehmann és Joachim Mugdan (szerk.): *Morphologie/Morphology. Ein internationales Handbuch zur Flexion und Wortbildung/An International Handbook on Inflection and Word-Formation*. Mouton De Gruyter, Berlin. 296-302.

- KOPTJEVSKAJA-TAMM, Maria (2000): Romani genitives in cross-linguistic perspective. In: Viktor Elšik és Yaron Matras (szerk.): Grammatical relations in Romani: The noun phrase. John Benjamins, Amsterdam. 123–149.
- MAIDEN, MARTIN (1992): Irregularity as a Determinant of Morphological Change. *Journal of Linguistics* 28. 285-312.
- MASICA, Colin P. (1991): *The Indo-Aryan Languages*. Cambridge University Press, Cambridge.
- MATRAS, Yaron (2002): *Romani: A Linguistic Introduction*. Cambridge University Press, Cambridge.
- (2005): The classification of Romani dialects: A geographic-historical perspective. In: Dieter Halwachs és Barbara Schrammel (szerk.): *General and applied Romani linguistics*. Lincom Europa, München. 7-26.
- MEL'ČUK, Igor A. (1986): Toward a Definition of Case. In: Richard D. Brecht és James S. Levine (szerk.): *Case in Slavic*. Slavica, Columbus. 35-85.
- MIKLOSICH, Franz (1872-80): *Über die Mundarten und Wanderungen der Zigeuner Europas*. Karl Gerold's Sohn, Bécs.
- RUNG, András (2011): *Magyar főnévi alaktani jelenségek analógiás megközelítésben*. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd University, Budapest.
- SAPIR, Edward (1921): *Language*. Harcourt, Brace & World, New York.
- SAUSSURE, Ferdinand de (1997): *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Corvina, Budapest.
- SKOUSEN, Royal (1989): *Analogical modeling of language*. Kluwer Academic Press, Dordrecht.
- (1992): *Analogy and structure*. Kluwer Academic Press, Dordrecht.
- SKOUSEN, Royal, Deryle LONSDALE és Dilworth B. PARKINSON (2002, szerk.): *Analagoical Modeling: An Exemplar-Based Approach to Language*. John Benjamins, Amsterdam.
- VEKERDI, József (2000): *A magyarországi cigány nyelvjárások szótára*. Terebess, Budapest.

Arató Mátyás

A beás nyelvjáráskutatás előzetes tapasztalatai

Kutatásom célja, hogy beszámoljon az elmúlt időszakban megkezdett beás nyelvjáráskutatás előzetes eredményeiről, mely lépéseket tesz annak érdekében, hogy kiegészítse és árnyalja a nyelvről szerzett eddigi információkat. A kutatás egyidejű felmérés alapján kívánja bemutatni a magyarországi beás közösségek nyelvterületein a dialektológiai szempontból eltérő lényegesebb jelenségek megoszlását elsősorban a lexika, de a fonológia, a morfológia, ill. esetenként a szintaxis terén is, hogy a tényezők megoszlásából releváns következtetéseket lehessen levonni, melyek felhasználhatóak az általános nyelvészet és a nyelvtörténet számára éppúgy, mint a beás nyelv intézményes oktatása során felmerülő kérdések megválaszolására. Továbbá kitérek kutatási módszerem, így a nyelvi mintavétellel dolgozó vizsgálatok előnyeire és hátrányaira, metodológiai problémákra, a dialektusok megismerhetőségének határaitra, a megfeltárt ismeretek egyediségére, korlátozottságára, vagy univerzalitására.

Kulcsszavak: dialektológia, beás nyelv, román nyelvjárások

A beás cigány dialektusok kutatásának kezdete

A beások által beszélt nyelvi változatokat – néhány kutató szórványos adatgyűjtését leszámítva – elkerülte a nemzetközi figyelem, ez alól kivétel például Gustav Weigand (1860-1930), Emil Petrovici (1899–1968), ill. Radu Flora (1922-1989) munkássága (TÁLOS 2008:viii). Később, főként a 2000-es évekre kezdett újra fókuszba kerülni, elsősorban Horvátországban, Bosznia-Hercegovinában, Szerbiában és Romániában.

A külföldi tudományos figyelem a beások minden extralingvisztikai jellemzőjét más tudományok körébe utalja (etnográfia, kulturális antropológia, etnomuzikológia), nyelvükkel pedig, mint határon túli

román nyelvjárással foglalkozik. Ilyen például a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia (Српска академија наука и уметности) által létrehozott DABI (Digital Archive of the Balkan Institute) projekt, mely a szerb-bánáti régióban végzett terepmunka eredményeként több, mint 2000 órányi szerb, román, horvát, bolgár, cseh, német és romani nyelvű hangfelvételt, 100 órányi videót és több ezer fotót dolgoz fel tudományos célból. A DABI igen kiterjedt kutatást végzett a román paraszti közösségek között, csakúgy, mint a beások körében – ezen kutatások lefedik Szerbia teljes területét, ill. Bosznia-Hercegovina és Horvátország egy részét (ILIC–ĐURIĆ MILOVANOVIC 2011:152-154).

Magyarországon is későinek mondhatók a beás leírására irányuló első törekvések (PAPP 1980, 1982a, 1982b), az elért eredmények pedig visszhang nélkül maradtak. Nemsokkal később elsősorban néprajzi és népzenei gyűjtések terelték a figyelmet a beás cigányokra. Kovalcsik Katalin első, a témával kapcsolatos cikke 1988-ban jelent meg *A beás cigány népzene szisztematikus gyűjtésének első tapasztalatai* címmel mintegy előzetesként, majd a gyűjtőmunka során lejegyzett népdalokat az 1994-ben kiadott *Florilye dă primăvără - Tavaszi virágok* első, majd második kötete tartalmazta, a felgyűjtött meséket pedig az ugyanezen évben kiadott *Fátá ku păru dă ar - Az aranyhajú lány* c. mű első kötetében adták ki, ez utóbbit Orsós Anna társszerzőségével (ARATÓ 2013:8).

Ebben az időszakban a nyelv irányából történő megközelítés jellemezte Magyarországon Borbély Anna, Táló Endre, ill. Kovalcsik Katalin munkásságát is, aki a beásokról meglévő hiányos tudás fő okát abban látja, hogy “a beások hosszú ideig nálunk is a cigánykutatás “mostohagyermekai” voltak: [ennek oka pedig] az, hogy román nyelven beszéltek.” (KOVALCSIK 1994, ARATÓ 2013:6). 1994-től kezdve pedig Orsós Anna nevével kezdődik a beás nyelvvel kapcsolatos oktatási kiadványok (tankönyvek, szótárak) sorozata, de dialektológiai adatgyűjtés ezidáig nem látott napvilágot.

Mi a beás?

A beás nem nyelvészeti és nem egzakt kategória, amelynek legalább két oka van: a egyrészt beások heterogén eredetű nyelvi háttérrel rendelkeznek, másrészt a különböző csoportok a nyelvükről alkotott képet és identitásukat is külső és belső motivációk alapján határozzák meg, amelyek eltérő feltételek esetén időben, térben és más nyelvi, ill. társadalmi környezetben meg is változhatnak.

A beás, mint fogalom meghatározásához és tisztázásához a dialektuskutatás eredményei hozzájárulhatnak, de azt azonban szem előtt kell tartani, hogy amíg több fogalom, mely a cigányok kulturális reprezentációjában, önidentifikációjában is fontos szerepet játszik, így a néprajzzal, kulturális antropológiával, ill. szociológiával foglalkozó szakember számára felettebb hasznosak, addig a nyelvtudomány számára pontatlanok, nem megfelelőek (ARATÓ 2013:5). A szakirodalomban használatos csoportnevek (*árgyélán*⁷ ~ *árdilen*, *muncsán* ~ *muntyán*, *ticsán* ~ *tiszaháti* stb.) leggyakrabban exonimák, az egyes csoportok beszélői nem szívesen használják önmagukra – ha egyáltalán ismerik ezeket (lásd 1. táblázat).

1. táblázat: Példák a lehetséges beás cigány etno- és exonimákra

	„árgyélán”	„muncsán”	„ticsán”
„árgyélán”	<i>bäjás</i>	<i>árdilen</i>	<i>dunás</i>
„muncsán”	<i>muntyán</i>	<i>cígán</i>	-
„ticsán”	<i>gulyéc/tiszaháti</i>	-	<i>cígán/rămin</i>
oláh cigány	<i>lăkătár</i>	<i>lăkătár</i>	<i>gulyéc/lăkătár</i>
magyar	<i>ungur</i>	<i>ungur</i>	<i>ungur</i>

Nyelvi szempontból ezen csoportelnevezések (is) tévesek, az *árgyélán*-ok (erdélyiek) nyelvjárása a már említett heterogenitása mellett főként bánáti jegyeket hordoz.

⁷ Ezen tanulmányban a beásban hagyománnyá vált magyar-alapú fonetikus átírást használom a dialektális szavak lejegyzésére, ez alól kivételt képeznek a sztenderd román szavak, melyek a román helyesírás szerint íródnak.

A *gulyéc* kifejezés gyakori változata a *gojec*, főként Tolna megyében használják negatív felhanggal. Eredete vitatott. Adatközlőim sem tudtak információval szolgálni, a KOVALCSIK Katalin (1996:92) által is idézett *gol* ‘meztelen’ eredetet azonban mindannyian elutasították; a ticsánok pedig a *gulyéc* kifejezést időnként kizárólag a gábor cigányokra alkalmazzák.

Az eddigi tapasztalatok alapján elmondhatjuk, hogy legalább 4 nyelvjárascsoportot különböztethetünk meg a magyarországi beás cigányok között, amelyek több tekintetben hasonlatosak, de számos diskriminációs jegy esetében eltérőek, amelyek alapján a román nyelvjárásokat is klasszifikáljuk. Vegyünk egy példát: a munténiai nyelvjárascsoport beszélőinél mind Romániában, mind Magyarországon megfigyelhető az [e] → [i] változás, főként hangsúlyos helyzetű [e] hatására, pl. *fetili* ‘a lányok’ vö. m.o. erdélyi dial *fetyilye*, román *fetele*. Ezzel szemben Romániában az összetett múlt idő többes szám harmadik személyben a melléknévi igenév *-ră* raggal bővül, pl. *ei/ele a venitără* ‘(ők) eljöttek’, amelynek Magyarországon egyelőre nincs nyoma.

Ellenkező példaként hozható az a jelenség, ha a segédige a fő ige után áll, pl. *mănká-ty-ár minku* ‘hogyan csapjon beléd a mennykő’ (< Galambok), *mănká-j-ás otyi* ‘egyem a szemeit’ (< Szedres). Noha feltételes módnak tűnik, feltett szándékot, kívánalmat fejez ki, általában különlegesen kedves, vagy épp rendkívül goromba kontextusban fordul elő. Ismert Romániában a máramarosi, ill. az erdélyi/körösvidéki nyelvjárásokban is, de használata általános, nem az emfatikus beszéd eszköze, pl. *făcut-ai foc?* ‘raktál tüzet?’. Romániában a munténiai nyelvjárásokra nem jellemző, ezzel szemben Magyarországon a munténiai dialektust beszélők között is gyakori: *lingu-c-ás* ‘nyaljalak meg’, *mînká-c-ás* ‘egyelek meg’ (< Alsószentmárton).

A nyelvi sztereotípiák és a hamis univerzalitás a korábbi tanulmányokban

A beásokkal kapcsolatos tudásunk alapját sok esetben preskriptív források képezték, vagy egy helyről származó, gyér mennyiségű forrásból

gyűjtött adatok lettek extrapolálva az egész népességre kiterjedően. Papp Gyulának tulajdonítható az a kijelentés, mely szerint „a beás cigányok alig értik meg a jelenlegi román nyelvet, csak egyszerűbb közléseket értenek meg belőle, ennek oka pedig a beás nyelv szókincsbeli szegénysége” (PAPP 1980:10). Ennek alátámasztása sem logikai úton, sem empirikus úton nem történt meg – persze vannak tapasztalataink azzal kapcsolatban, hogy a beások nehezen értik meg a sztenderd román nyelvet, de ennek több oka is van, a lexikai elemek számának relatív alacsonyabb száma ezt nem magyarázza⁸.

A beással foglalkozó tanulmányok egységes történetet kívánnak konstruálni a nyelv számára. Innen eredeztethető a beás romántól való távolságának folytonos köztudatban tartása és a különböző nyelvjárások egy immáron mesterségesen létrehozott közös “beás” ernyő alá vonása. Minden egyes (a romántól való) erőszakos függetlenségi törekvés azt a nyelvi sztereotípiát igazolja, mely arra épül, hogy egy nyelv csak akkor képvisel értéket, ha minél több tulajdonsága alapján, jól körülhatárolhatóan megkülönböztethető a környező nyelvektől, különösképp azoktól, amelyből származik. Mindeközben univerzális aktus felétör, létrehozza – hiányzó adatok, ismeretlen események és bizonytalan adatok felett szemethúnyva – a történelmileg nem igazolható beás identitás kizárólagosságát.

A beások és a határon túli románok kapcsolata

A beás politika és nyelvpolitika igyekszik magát függetleníteni mind Romániától, mind a román nyelvtől. Ez a folyamat a tudomány legtöbb területén végbement, a magukat beásnak tartók többsége nem érzi magát románnak, az oktatásban is a saját idiómájukat kívánják viszont-hallani. A tapasztalataink azonban azt mutatják: lineáris összefüggés figyelhető meg a Romániától való földrajzi távolság és a saját idioma használata között. Ugyanezt megfordítva: minél közelebb él egy adott teknővájó közösség a román határhoz, annál valószínűbb, hogy nyelv-

⁸ Ahogyan rendkívül nehezen értik a budapesti magyar nyelvű beszélők egyes szlovákiai magyar beszélők tájnyelvét – a lexémák száma és a kölcsönös érthetőség között tehát nincs lineáris összefüggés.

vüket románként tekintik, de legtávolabbi közösségek identitásában is kimutatható szervezőerőt jelent a román nyelv és a román emberekkel való kapcsolat, vagy épp annak a hiánya.

Az univerzalitásra törekvő beás közgondolkodás általában elhatárolja magát a magyarországi románoktól is – ennek politikai és kulturális okai vannak. Nyelvészetileg ez nem indokolt, ugyanis nemcsak Szerbiában gyakoriak a határon túli román (paraszti) közösségek nyelvi és társadalmi keveredése román nyelvjárásokat beszélő cigányokkal⁹, de adatközlők mindkét oldalról igazolták a feltételezést: a Magyarországon élő cigány, körösvidéki nyelvjárás csoport beszélői is nyelvi kapcsolatban állnak a magyarországi román csoportokkal.

A dialektuskutatás lényege

A dialektális változatok megismerése számos elméleti kérdés megválaszolásához járulhat hozzá. Segítheti a genetikusan meghatározott univerzális grammatika feltárását. Az univerzális grammatika bizonyos rögzített elvekből és nyitott paramétereiből áll, ez utóbbiak értékét a feltételezések szerint az anyanyelv elsajátítása folyamán rögzíti a gyermek. A tipológia eredményei alapján arról már vannak feltételezéseink, hogy melyek a rögzített elvek és melyek a nyitott paraméterek, a nyitott paraméterek variációs lehetőségeinek kitapogatása, egy-egy makroparaméter mikrováltozatainak felmérése az, amihez a dialektológia hozzájárulhat (É. KISS–HEGEDŰS 2009:11-12).

A szociolingvisztika és egyéb tudományterületek hatására a kisebbségi nyelvek/nyelvjárások kutatásában a nyelvi változás, a nyelvhasználat és társadalom kölcsönhatásának számos kérdéséhez kerülhetünk közelebb pl. a nyelvhasználati szintér, a nyelvi repertoár, a nyelvi attitűd vizsgálata által (P. LAKATOS 2012).

A dialektusok sokfélesége hozzásegíthet a nyelvi kontaktushatások, sőt a nyelvi változások megértéséhez. Egy-egy nyelvi jelenség területi változatait gyakran az adott nyelvvel szomszédos nyelvek sajátosságai motiválják. A dialektusok a nyelvtörténeti változások megismeréséhez

⁹ Ugyanezen okból sem tárgyalja külön a cigányok és a nem cigányok által beszélt román dialektusokat az idézett DABI projekt sem.

is kulcsot adhatnak. Egyes dialektusokon keresztül a sztenderd nyelv-változat több évszázaddal korábbi képet kaphatunk (É. KISS–HEGEDŰS 2009:11-12).

A beások felkutatása

A kutatás első lépése a beások által lakott települések felkutatása Magyarországon és a határon túl¹⁰ is. A magyar nyelvű szakirodalom úgy tartja, hogy Magyarországon kívül Romániában, Bulgáriában, Szerbiában, Boszniában, Horvátországban élnek beások (vö. ORSÓS–KÁLMÁN 2008:7), de sem a falvak, városok neveiről nincs tudomásunk, sem más országok beás – vagy beásnak tartott¹¹ – lakóiról 1-1 szórványos adatot leszámítva nincs információnk. A KSH 2011. évi népszámlálási kérdőíve közös „cigány/roma” kategóriát adott meg lehetséges válaszként, ill. közös „cigány nyelv” kategória alá sorolja a romanit és a beást, többszét nem választhatóvá téve a két nyelv beszélőinek számának adatait, támpontot tehát nem nyújthat a dialektuskutatáshoz.

Külföldi országokat tekintve magyar nyelven, pl. a szlovákiai beásokról mindössze egyetlen újságcikk látott napvilágot Kovalcsik Katalin tollából (1994), majd a beás népzénéről írt fontos, összegző tanulmányában (1996:92) három kelet-szlovákiai települést számol – de nem nevez meg – ahol máramarosi származású beások¹² élnek.

A külföldi kutatók eredményei alapján azt mondhatjuk, hogy Románián kívül elsősorban Szerbiában, Horvátországban, Magyarországon, Bosznia Hercegovinában és Bulgáriában laknak beások, de kisebb közösségek élnek Macedóniában, Görögországban, Ukrajnában, Szlovákiában és Szlovéniában (SORESCU–MARINKOVIĆ 2008a:173).

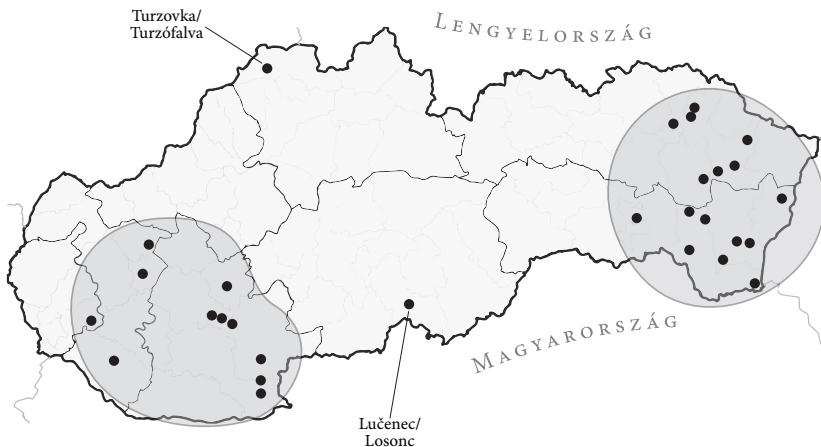
¹⁰ Franciaországban is élnek beások, a párizsi csoportról részletesebben is írt Annemarie SORESCU–MARINKOVIĆ (2008b, 2008c).

¹¹ Az igen gyakori „*ha X csoport (1) magát cigánynak vallja, (2) román nyelvjárást beszél* → *beás*” logikai következtetés tévedéseire Tólos hívta fel a figyelmet (vö. TÁLOS 2008:vii, ill. korábban romani témában TÁLOS 1997:10).

¹² Nem elfelejtve, hogy egyes beszélők nem ismerik a *băjás/bejáš* idiómát, esetleg nem is azonosulnak a cigánysággal, nyelvüket és magukat is románnak mondják.

Jelen dialektuskutatás előzetes eredményei alapján már többet tudunk: Szlovákiában két külön, átfedést egyelőre nem mutató beás csoport van, az egyik nyugat-Szlovákiában található, a másik, Kárpátaljáról származó csoport pedig kelet-Szlovákiában (lásd az 1. ábrát). Két nyelvszigetet képez északon Turzófalva (Turzovka) és Losonc (Lučenec), továbbá feljegyzet adat nincs róla, de igencsak valószínűsíthető, hogy Pozsonyban (Bratislava) is élnek beások, akik az könnyebb elhelyezkedés érdekében költöztek a fővárosba.

1. ábra: A kutatás során észlelt beás közösségek Szlovákiában¹³

Horvátországban, Szlovákiához hasonlóan két nagyobb csoportot különböztethetünk meg. Eszék-Baranya megyében (*Osječko-baranjska županija*) főként a munténiai nyelvjárást beszélők (lásd a 2. ábrát), Muraköz megyében (*Međimurska županija*) pedig az erdélyi nyelvjárást beszélők vannak többségben. A két csoport között rokoni, kulturális és gazdasági kapcsolatok állnak fenn, noha ezek nem túl intenzívek, valamint tisztában vannak azzal, hogy nyelvük bár bizonyos paradigmáponatokon eltér, egy nyelvről van szó. A Száva-, ill.

¹³ A térkép Viktor Elšik és kollégái, valamint a saját tapasztalataim eredményeit mutatják.

Dráva-menti nyelvi kontinuum napjainkban már alig mutatható ki (SORESCU-MARINKOVIĆ 2008a:173, 182, 208).

2. ábra: A kutatás során észlelt beás közösségek Eszék-Baranya megyében (Osječko-baranjska županija)

A rendelkezésre álló információk verifikációja

A beás cigányok által beszélt dialektusokról egyelőre kevés információ áll rendelkezésre, a meglévőket is csak igen kevés, a témával foglalkozó kutató gyűjtötte össze. A román nyelvi atlaszok többnyire nem foglalkoznak a beások által beszélt nyelvjárásokkal. A magyar nyelvű szakirodalomban is igen sok a kételyekre okot adó, vagy bizonyosan hibás adat, így szükséges az eddig összegyűjtött tapasztalatok és kö-

vetkeztetések felülvizsgálata, ellenőrzése. Erdős Kamill két főcsoportra osztotta a román anyanyelvű cigányokat, az egyik főcsoportot pedig két alcsoportra a 2. táblázatban látható módon (ERDŐS 1989:43).

2. táblázat: A román anyanyelvű cigány csoportok csoportosítása Erdős Kamill által

Elnevezés	Teknővájó cigányok			Román cigányok
	Tiszaháti	Füstös	Dunás	
Lakóhely	A Tisza mentén, főként a Nyírségben	Füzesabony, Békéscsaba, Tiszafüred	A Duna mentén	Elek, Méhkerék

A beás dialektusok első magyarországi kutatója, Papp az alábbi táblázatban összefoglalt néhány példán keresztül (lásd 3. táblázat) kívánja bemutatni a sztenderd román és a beás¹⁴ közti lexikai különbséget (PAPP 1980:11):

3. táblázat: Papp Gyula példái a sztenderd román és a beás megkülönböztetésére

magyar	román	beás
köszönöm	<i>mulțumesc</i>	<i>firei sãnãtos</i>
igen	<i>da</i>	<i>așã-i</i>
akarok ...	<i>vreau sã ...</i>	<i>am de gînd sã ...</i>

A 'köszönöm' ritkán, de előfordul *mulcumész*k alakban – nem csak a munténiai nyelvjárásokban, hanem Csatán (Čata), Losoncon (Lučenec) is, illetve Kaposváron vö. KOVALCSIK–KONRÁD–IGNÁCZ 2001:39 –, míg a *firej sãnãtosz* 'légy egészséges' (ma már gyakrabban *szã fij sãnãtosz/szãnãtaszã*), egy fokkal emelkedettebb stílusregiszterhez

¹⁴ PAPP Magyarországon egyrészt kizárólag a Pécs környéki beások beszédét vizsgálta, másrészt módszertani hibája az volt, hogy romániai cigányoktól gyűjtött szóanyagát összevegyítette a baranyai gyűjtésével (TÁLOS 2008:ix).

tartozik, más beszédshituációkban mondható. A *mulcumestyé* ‘megköszön’ léteire további érv Varga Ilona szótárában a további verifikálásra szoruló, valószínűleg nem bánáti/erdélyi nyj.-ból származtató *mulcuvesté* ‘megköszön’, *mulcuválá* ‘köszönet’ szavak (VARGA 1997:60b). A valóban gyakran és szinte minden gyűjtési helyen előforduló *kiszinyész*k pedig nem szerepel a táblázatban. A *da* ‘igen’, éppúgy elterjedt a beás nyelvjárásokban, mint a románban, ahogyan az *ásá*-j, ‘úgy van’, mindkét kifejezés teljesen általános, mindenhol regisztrálható a beásban és a románban is. Az *ám dă gînd* ‘akarok, szeretnék’, nem csak a beásban létezik, a román nyelvjárásokban is gyakori, a sztenderd románban pedig kissé irodalmi stílusú kifejezésnek számít. A románban általános *vreau să (fac ceva)* ‘szeretnék (valamit tenni)’ a beásban ritkább, de számtalan helyen felgyűjthető, pl. *ám ávrut* ‘akartam’ (többek között Kővágószőlősen, Kővágótöttösön és Komlón is). A különböző mintavételi helyekről származó információk alapján biztossággal kijelenthető tehát, hogy a PAPP által példaként hozott kontrasztív distinkciók tkp. egyike sem állja meg a helyét.

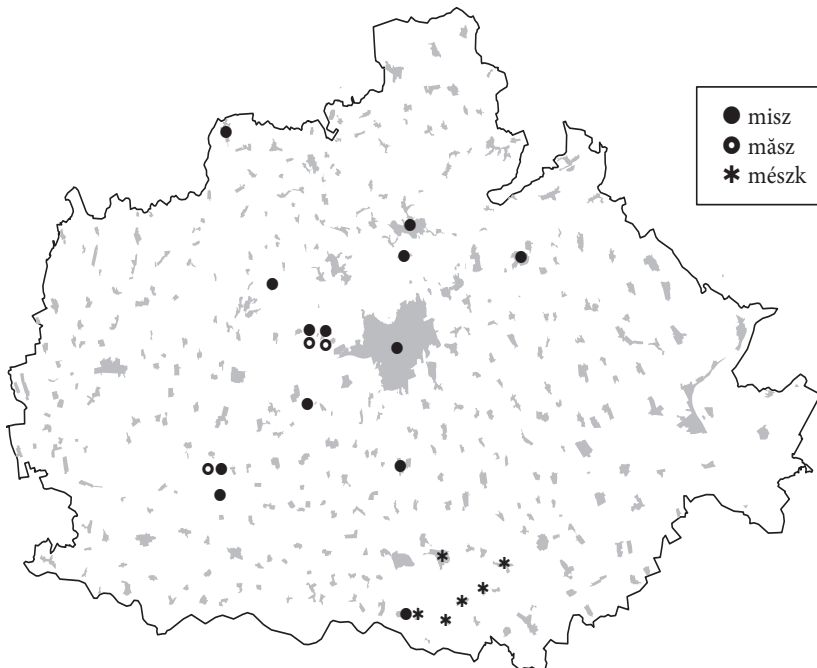
A korábbi művekben ráadásul rendre olyan állítások hangzottak el, melyek a beás nyelv “archaikusságát” próbálták hangsúlyozni, rendre az irodalmi románnal szemben, minden érv nélkül, valamiféle pozitív értéként, valószínűleg a nagyobb és erősebb legitimáció érdekében. Ennek nyelvészeti alapja nincs, a beás dialektusokban meglévő $*ć \rightarrow \acute{s}$ és $*đ \rightarrow \acute{z}$ újítás, ahogy újítás a munténiai nyelvjárásokban (bolgár hatásra) jelentkező $*t \rightarrow t$, $*d' \rightarrow *d$, $*n \rightarrow *n$ és $*l' \rightarrow *l$ “depalatalizáció” / $V_{[+fro]}$ helyzetben is és az $*\acute{e}Ce > *èCe$ (szintén bolgár hatásra) (TÁLOS 2008:viii).

Térképes ábrázolás

A nyelvi valóság illusztrálására legcélszerűbb, ha térképen ábrázoljuk őket ország-, megye, vagy járásszinten, annak függvényében, hogy a feltárt adatok földrajzilag milyen mértékig részletesek. Így vizuálisan is könnyen átlátható pl. egy-egy fonéma jelenléte, egy adott kifejezésre használt variánsok (vagy egyes szavak ismeretének hiánya). A sze-

mélyes névmás jelenidejű, kijelentő módú, egyes szám első személyű alakjainak ('vagyok') eddig összegyűjtött variánsait ábrázolja Baranya megyében a 3. ábra.

3. ábra: Példa a nyelvi valóság térképi ábrázolására

A szókészlet

A szókészlet egyes elemeinek összevetése szélesítheti a repertoárt, de a nyelvárások eredetéről is sok minden elmondhat. Míg egyes nyelvjárás csoportok homogénebbek, egy-egy beszélőt összevetve kisebb a variánsok előfordulásának esélye, a nyelvjárás csoportok között általában nagyobb a differencia (lásd a 4. táblázatot).

A *kopcsil* alakon tetten érhető a palatalizált ejtésből származó *-p-*

→ -*pty*- változás. Ismert *koptyil* alakban a magyar tájnyelvben is, e formában Máramarosból és Szatmárból jelentkezik (BAKOS 1982:29), valamint kupcsil formában is Tolna megyében (< Nagydorog, feltételezhetően az erdélyi nyelvjárást beszélő környezet miatti keveredés miatt *kupil* → *kupcsil* ← *koptyil*).

4. táblázat: Különböző helyekről vett lexémák összehasonlítása

	‘fű’	‘vonat’	‘elindul’	‘beszél’ (1)	‘beszél’ (2)
Kövágószőlős	<i>kupil</i>	<i>gézás</i>	<i>purnyestyé</i>	<i>vorbestyé</i>	<i>szfätestyé</i>
Galambok	<i>kupil</i>	<i>gézés</i>	<i>indulescsi</i>	<i>vorbecsi</i>	<i>äszfätescsi</i>
Alsószentmárton	<i>vunik</i>	<i>káru-l dā fok</i>	<i>purnesté</i>	<i>urbesté</i>	-
Poroszló	<i>kopcsil⁴</i>	<i>gözös/trén</i>	<i>szärädujestyé</i>	<i>vor(o)vestyé</i>	-
Méhkerék	<i>prunk⁵</i>	<i>géz</i>	<i>szä ändälujestyé</i>	<i>vorovestyé</i>	-
Sztenderd román	<i>copil</i>	<i>tren</i>	<i>pornešte</i>	<i>vorbešte</i>	<i>sfätuiešte</i>

A *prunk* a romániai körösmenti nyelvjárásokban is ismert (vö. BÄDESCU 2011:22), de a magyar *prunkuj*, ill. a sokkal gyakoribb *poronty* szó is azonos helyről származik, vö r. *prunc* ‘kisdéd, kisgyerek, legény’ – ismeretlen eredetű (BAKOS 1982:307, BLÉDY 1942:79, SCRIBAN 1939, DEX 2012:894). A *szfätestyé* ~ *szfätijestyé* (< vö. r. *sfätuiešte* ‘cseveg, beszélget, tanácsol’ < *sfat* + *ui* < szláv *süvětü*) napjainkra szinte teljesen felváltotta a *vorbestyé* (< r. *vorbešte* ‘beszél, előad’ < *vorbä* < szláv *dvoriba*) igét, noha a legtöbb közösségben még emlékeznek rá, hogy „az idők gyakran használták”.

A mondatfordítás és kódváltás

A dialektuskutatás régi, jól bevált eszköze a mondatfordításos kérdőív, a kapott eredmények pedig könnyen kiértékelhetők (példaként lásd az 5. táblázatot).

5. táblázat: Példa a mondatvariációkra

Szeretnének	elmenni	nyáron	valahová.	
<i>Ás merzsi</i>		<i>dă váră</i>	<i>hundzsivá.</i>	< Galambok
<i>Ány áve dă gînd</i>	<i>hă mirzsjény</i>	<i>dă váră</i>	<i>p-undzsivá.</i>	< Galambok
<i>M-ás dusji</i>		<i>lá váră</i>	<i>hundzsiva.</i>	< Kővágószőlős
<i>Ány ávra</i>	<i>sză mirzsjény</i>	<i>vára</i>	<i>hundzsivá.</i>	< Kővágószőlős
<i>Ás vre</i>	<i>sză mă duk</i>	<i>lá váră</i>	<i>várungyé.</i>	< Poroszló
<i>Ám vre</i>	<i>si merem</i>	<i>vára</i>	<i>váringyevá.</i>	< Méhkerék

A szavak természetesebb alkalmazását, ill. a mondatok vizsgálhatóságát segíti elő – tévútra vihet azonban, hogy egy-egy adatközlő teljesen más nyelvi és fordítási képességgel rendelkezik, ill. az adatközlés során hibák léphetnek fel. A megfelelő minőségű mondatfordításos kérdőív azonban korrigálja a hibákat, minimálisra csökkentve a tévedések lehetőségét. Jelenleg is több országban (pl. Románia, Csehország, Szlovákia, illetve Magyarország) zajlanak pl. romani nyelvi kutatások ennek segítségével.

Az idézett mondatvariációkban szereplő eltérések olykor a mondat pontatlan fordításából erednek, azonban az egyik legfontosabb eredmény, hogy minden adatközlő megtartotta a szavak sorrendjét.

A mondatfordítás során is előfordulhat kódváltás, de felmérhetőek azok a gócpontok, melyek egy-egy beszélőnél nehézséget jelentenek. Ezek azért is lehetnek fontosak, mert a nyelvtanítás során hasonló problémák merülhetnek fel, ill. az anyanyelvi nevelés során is ezek lehetnek a leggyengébb pontok. Az (1) mondatban az ‘emeletes’ kifejezésnek nincs megfelelője a beásban, de a várható **emeletesă* helyett hímnemben marad (hangsúly az utolsó szótagon). A számnevek (2) általában a leggyakorlottabb beszélőnek is problémát jelentenek, szívesebben számolnak magyarul, évszámok esetében a magyar ejtés már-már kizárólagos. A helységnevek – amennyiben van beás megfelelőjük, és az illető ismeri őket, ill. eszébe jutnak – beásul ejtődnek (1) (a várt

alak a *Szikszárdá ~ *Szikszárdá ~ *Szäkurájdá lett volna). Ha nincs megfelelőjük, akkor a többségi társadalom nyelvét használják (3).

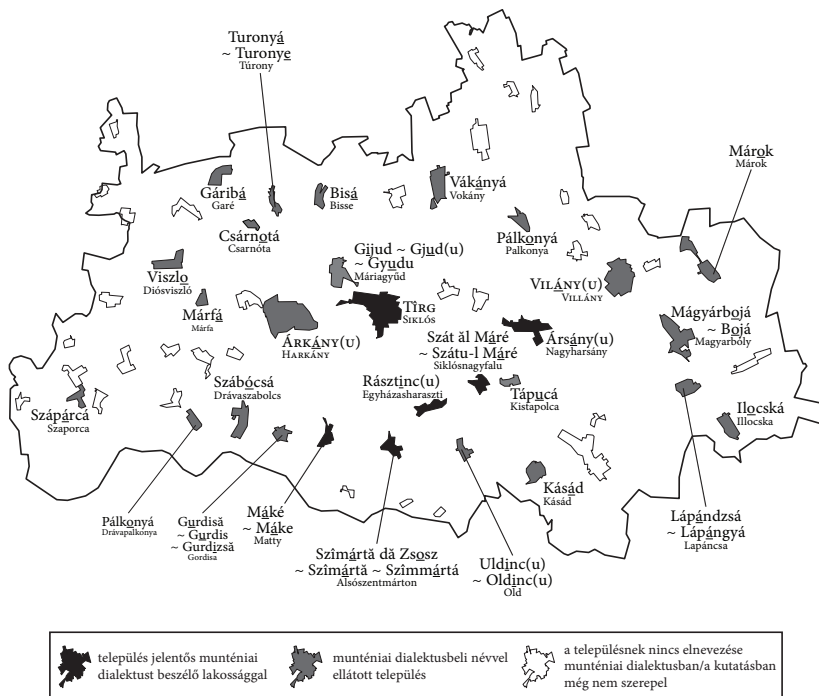
- (1) *În Szekszárd sädzsény toc, înt-o kászä mári [...] emeletes.* < Galambok
'Szekszárdon egy emeletes házban lakunk mindannyian.'
- (2) *Ezerkilencázatvanhétb-ám näszkut.* < Barcs
'Ezerkilencszázhatvanhétben születtem.'
- (3) *Jo în Szlovenszko säd.* < Čata
'Szlovákiában lakom.'

Helységnevek

A beás helységnevek vizsgálata fontos információkkal szolgál azzal kapcsolatban, hogy mely települések ismertek a beások egyes közösségeinek körében, vagy a személyes érdekszférára rákérdezve milyen távoli településeket tud egy-egy beszélő megnevezni (lásd a 4. ábrát).

A kapott helységneveket azután bizonyos szempontok szerint csoportokra bonthatjuk, így megkülönböztethetünk olyan, beás hangrendhez illeszkedő településneveket, ahol átadónyelv a magyar pl. *Lirinc* 'Sárszentlőrinc', *Budolye* 'Bodolyabér', *Mágyárodá* 'Balatonmagyaród', illetve olyanokat, ahol az átadó nyelv szláv pl. *Uldinc(u)* (< hr *Oldince*) 'Old', *Rásztinc(u)* (< hr *Rastince*) 'Egyházasharaszti', *Bréminá* (< hr *Breme*, de vö. ném *Bremen*) 'Beremend'. Több 'Kis-/Nagy-' prefixum beásul áll, pl. *Titosu-l Mik* 'Kistöttös', *Náná Mára* 'Felsőnána', *Szîmártä dä Szusz* 'Felsőszentmárton', míg más nevek esetében elmarad pl. *Räsje* 'Kisrécse/Nagyrécse', *Szikibe* 'Kisszékely/Nagyszékely'. Egymástól eltérő megnevezést von maga után a dialektusok találkozása pl. munténiai *Árkány(u)* (< hr *Arkanj*, szr *Харканье*), erdélyi *Hîrkány* 'Harkány', ill. erdélyi *Sîlye*, munténiai *Silin(é)* (< hr *Šeljin*) 'Sellye'. Igen ritka esetben fordul elő a belső névfejlődés, de fordításra akad példa pl. *Ratá Sztupuluj* 'Méhkerék', *Urtáku* 'Barátúr', noha jóval ritkább mint a romaniban, vö. *Karfin* 'Szeged' (< romani *karfin* 'szeg'), *nevo foro* 'Neustadt', *lulo piro* 'Redford' (MATRAS 2002:26-27).

4. ábra: A sikkli kistérségben lévő falvak nevei munténiai dialektusban

Az érdekszférán kívül eső, a beások által falvaktól eső többszáz kilométerre városok nevei ritkán gyűjthetők fel, de olykor előfordul pl. *Miskulcã* 'Miskolc', *Szulnok* 'Szolnok'. Ezzel szemben vannak olyan települések, amelyek annak ellenére nem rendelkeznek beás névvel, hogy a környező összes falunak van beás neve, ráadásul beás lakossággal is rendelkezik, pl. Kölesd, Uzd.

A kutatás csapdái

Fontos, hogy a különböző korosztályok, ill. a nemek is egyenlő arányban legyenek képviselve a beszélők között. Erre gyakran nem ügyel-

tek, így „a hagyományos dialektológiában [...] a falunak nem a nyelvét, hanem csak a nyelvjárását, idős, falusi, saját településükről lehetőleg ritkán vagy soha ki nem mozduló parasztemberek beszédét vizsgálták” (P. LAKATOS et al. idézi KONTRA 2003:20-at és u.ő 2004:93-at). A felvett anyagot tovább bonyolíthatja, ha az illető a középiskolai/felsőoktatásbeli tanulmányai során, részesült beás (vagy román) nyelvoktatásban – több beszélőnél is előfordultak a tanult nyelvi formulák, így az egyszerűbb kifejezések helyett igyekeztek bonyolultabbakat, összetettebbeket használni ott is, ahol ennek nincs létjogosultsága, vö. *băjisesťyé* ‘beásul’ → *pă lyimbă băjiasilor* ‘a beások nyelvén.’

Irodalom

- ARATÓ Mátyás (2013): *Gyakorlati beás helyesírások Magyarországon*. (szakdolgozat), Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Neveléstudományi és Romológiai Tanszék.
- BĂDESCU, Ilona (2011): *Curs Dialectologie*. 32pp.
- BAKOS Ferenc (1982): *A magyarszókészlet román elemeinek története*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 559pp.
- BLÉDY Géza (1942): *Înfluența limbii române asupra limbii maghiare*. Sibiu.
- DEX = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan” (2012): *Dicționarul explicativ al limbii române (ediția a II-a revăzută și adăugită)*. Editura Univers Enciclopedic Gold, București.
- ERDŐS Kamill (1989): *Erdős Kamill cigánytanulmányai* (szerk. VEKERDI József). Közreadja a Békés Megyei Tanács V. B. Cigányügyi Koordinációs Bizottsága, Békéscsaba, ill. a gyulai Erkel Ferenc Múzeum, Gyula. 265pp.
- É. KISS Katalin–HEGEDŰS Attila (szerk.) (2009): *Nyelvelmélet és dialektológia*. Piliscsaba, PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. 248pp.
- ILIC, Marija–ĐURIĆ MILOVANVIĆ, Aleksandra (2011): *Digital Archive of The Banat Vernaculars and Culture: Fieldwork and Perspectives*. In: *Regional Conference “Research, Preservation and Presentation of Banat Heritage: Current State and Long Term Strategy”*. p. 151-155. Vršac.
- KONTRA Miklós (szerk.) (2003): *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*. Osiris Kiadó. Budapest.
- KONTRA Miklós (2004): *Lesley Milroy–Matthew Gordon, Sociolinguistics: Method and Interpretation*. Magyar Nyelv, 91–99.

- KOVALCSIK Katalin (1994): *Beások a felvidéken*. Amaro Drom - Utunk - Ánasztrá cályé – A magyarországi roma kisebbség lapja, IV. évf. 11. sz, 24.
- KOVALCSIK Katalin (1996): *Roma or Boyash Identity? The Music of the "Ardelan" Boyashes in Hungary*. *The World of Music* Vol. 38, No. 1, Music of the Roma, pp. 77-93.
- KOVALCSIK Katalin–KONRÁD Imre–IGNÁCZ János (2011): *Aminy ku putyere – Bátor emberek*. Beás cigány történetek, szokáselbeszélések és mesék iskolás gyermekek számára. Gandhi Közalapítványi Gimnázium és Kollégium, Pécs.
- MATRAS, Yaron (2002): *Romani: a linguistic introduction*. Cambridge, Cambridge University Press. 307pp.
- ORSÓS Anna–KÁLMÁN László (2009): *Beás nyelvtan*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet, Tinta Kiadó. 236pp.
- PAPP Gyula (1980): *Segédanyag beás cigány gyermekek magyar nyelvi kommunikációs készségének fejlesztésére*. JPTE Tanárképző Főiskola. Tanulmányok a Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Kar cigánykutató munkacsoportjának vizsgálataiból V., Pécs.
- PAPP Gyula (1982a): *A beás cigányok román nyelvjárása*. JPTE Tanárképző Főiskola. Tanulmányok a Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Kar cigánykutató munkacsoportjának vizsgálataiból V, Pécs.
- PAPP Gyula (1982b): *Beás-magyar szótár*. JPTE Tanárképző Főiskola. Tanulmányok a Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Kar cigánykutató munkacsoportjának vizsgálataiból VI, Pécs.
- P. LAKATOS Ilona–T. KÁROLYI Margit–IGLAI Edit (2012): *Többdimenziós nyelvfeldrajzi térképlapok tanúságai*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 146. Tinta kiadó, Budapest. 141pp.
- SCRIBAN, August (1939): *Dicționarul limbii românești (Etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincialisme)*. Editura „Presa Bună”, Iași.
- SORESCU-MARINKOVIĆ, Annemarie (2008a): *The Bayash in Croatia: Romanian vernaculars in Baranja and Medjmurje*. In: Biljana Sikimić–Tijana Ašić (szerk.): *The Romance Balkans*. 173–225. Belgrade, Institute for Balkan Studies.
- SORESCU-MARINKOVIĆ, Annemarie (2008b): *Баяшуте во Париз*. Културен живот, јуни–септембар, 3–4/2008. Македонија. p. 70–79.
- SORESCU-MARINKOVIĆ, Annemarie (2008c): *The Gurban Displaced: Bayash guest workers in Paris*. In: Biljana Sikimić–Petko Hristov (szerk.), *Kurban in the Balkans*. Belgrade, Institute for Balkan Studies, 137–151.

TÁLOS Endre (1997): *Ian Hancock írásához*. Cigányfűró 4(2): 10-11.

TÁLOS Endre (2008): *A beás grammatikairás problémái (recenzió)*.

VARGA Ilona (1997): *Beás-magyar, magyar-beás szótár*. Pilisvörösvár, Konsept-H Kiadó.

Déri Ildikó

A globalizáció hatása a nyelvekre

Bevezetés

Amikor a jövőt vizionáljuk, óhatatlanul foglalkoznunk kell a nyelvhasználat kérdésével is. A nyelvnek a társadalmon belül betöltött alapvető szerepe a technikai robbanás időszakában változatlanul megmarad, mivel továbbra is az emberek közötti információcsere eszköze, az emberi gondolkodás része. A nyelvhasználat feltételrendszere, körülményei azonban nagymértékben megváltozhatnak, s ennek nyomán a nyelvek fennmaradásában, a nyelvfejlődésben, s a nyelvhasználatban jelentős változások történhetnek, melynek leírására elterjedőben vannak a hálózatkutatási módszerek.

A nyelvek kialakulásától a 21. század globalizációs térnyeréséig

A nyelv az emberré válás folyamán egyre gazdagabb, bonyolultabb lett, és az emberi gondolkodásra jelentős hatást gyakorolt. A kommunikációs eszköztárból az emberi tudat kialakulásának adott szintjén megjelent a beszéd. A kialakuló beszéd globalizált volt, hiszen a földrajzi helytől függetlenül betöltötte az információcsere feladatait, melyet a más-más tájon kialakult nyelvek szabályrendszerében felfedezhető nyelvi univerzálék is mutatnak.

A nyelv a gondolkodásban és a kommunikációban betöltött szerepe mellett az emberi kultúrában a nemzeti identitás egyik markáns ki-fejezője. Az a nép, amelyik nyelvét elveszítette, legtöbbször rövid időn belül asszimilálódott, megszűnt önálló nemzetnek lenni.

A lokális vagy akár a világméretű folyamatok minden korban kihatnak a nyelvek és beszélőközösségeik életére. A változásokkal szembe-

sülő országok a globalizációs folyamatok következtében meg kívánnak felelni — legalábbis elvben — a nemzetközi elvárásoknak, miszerint a multikulturalizmus jegyében a nyelvi csoportok identitásait az állam elismeri, s emellett garantálja részvételüket egy közös nyilvános szférában. Mindeközben a kisebbségi nyelvek sokkal gyorsabban szorúlnak vissza, tűnnek el, mint bármikor az emberiség története során. Egyes nyelvek számbelileg egyre „fontosabbá” válnak másoknál: világnyelvek, (élükön az angollal), többségi nyelvek emelkednek a veszélyeztetett nyelvek sokasága fölé. Míg a kétnyelvűség elit formái terjednek, addig a kétnyelvű helyzetben élő kisebbségek jó része a nyelvcserét éli át: rövidebb vagy hosszabb idő alatt eredeti nyelvét feladva a többségi nyelv használatára tér át. Nyelvészek szerint a 80 nagy nyelv kihalással fenyegeti a világ 7 ezer nyelvének felét, kéthetente örökre eltűnik egy nyelv. A globalizáció a túlélő nagyokat gazdagítja, miközben pusztítja a kicsiket.

A kihalás folyamata egyre gyorsul, ugyanis a nagy nyelveket - mint az angol, az orosz, vagy a kínai - a Föld lakosságának 80 százaléka beszéli, míg a veszélyeztetett 3500 nyelven csak 0,2 százalék ért. A legtöbb veszélyeztetett nyelvet Észak-Ausztráliában, Dél-Amerika középső részén, Észak-Amerika felső, csendes-óceáni partvidékén, Oklahomában és az Egyesült Államok délnyugati részén valamint Kelet-Szibériában használják.

A nyelvek kihalásának felgyorsulása példanélküli a történelemben, gyorsabb az állat-, és növényfajok kipusztulásánál, s míg ez utóbbi komoly nemzetközi visszhangot vált ki, addig a nyelvek többnyire észrevétlenül múlnak ki. A nyelvek kihalásáért elsősorban a nemzetközi migráció és a globalizáció tehető felelőssé. Gazdasági okokból az emberek világszerte a városokba költöznek, így felbomlik az eredeti nyelvi közösség. A munkahelyeken általában az éppen adott lingua franca használata az, ami kiszorítja a kisebb nyelvek használatát. A gyerekek szintén nagy szerepet játszanak a nyelvek kipusztulásában: pl. egy kétnyelvű cigány gyermek hamar rájön, hogy jobb a magyart használni, mert az iskolában is úgy beszélnek, és a médiában is azt használják.

E területet tekintve speciálisnak mondható a magyarországi cigány csoportok nyelvi helyzete. Nagy részük magyarul beszél, míg a

kétnyelvűek egy része a romani nyelv egyik változatát az oláh-cigányt (lovárit), kisebbik hányada a beás nyelvet használja anyanyelveként. Ez utóbbi a román nyelv több mint száz évvel ezelőtti változata, de a beszélők kis száma és nyelvi helyzete miatt egyre inkább a nyelvelhalás fázisába kerül.

Sokan vitatják a cigány nyelvek egyenjogúságát és társadalmi értékét, figyelmen kívül hagyva, hogy a világ soknyelvűsége a humán kultúra nagy értéke. Egy nyelv kihalása a kulturális különbségek, árnyalatok, sőt kultúrákra jellemző egyedi tudás elvesztésével is járhat, sokszor olyan muníció is elveszhet, amely más nyelveken nem áll rendelkezésre.

A soknyelvűség fennmaradásához tehát minden államnak biztosítania kell a területén élő kisebbségek nyelvének megőrzéséhez szükséges jogszabályi háttérrel, anyagi fedezetet és szervezeti lehetőségeket.

A hálózat kutatás megjelenése a szociolingvisztikában

A nyelvi jelenségek terjedése hálózatokon történő információáramlás-ként is magyarázható. A hálózat elemei az egyes személyek és csoportok, így a nyelvi jelenségek tanulmányozása esetén a hálózatelméleti módszerek is alkalmazhatók. A nyelvvél kapcsolatban a társadalmi hálózatok vizsgálata több évtizedre nyúlik vissza (Fishman, Giles, Hudson, Gumperz, Milroy...), akik a beszélőközösséget társadalmi hálózatként (social network) értelmezték.

Milroy szerint a társadalmi hálózatok felépítése, a közösségbeli gyenge, illetve erős kapcsolatok aránya megmutathatja, milyen valószínűséggel vesz át egy közösség új nyelvi normákat. Azok a közösségek, amelyekre a lazább hálózat jellemző, könnyebben vesznek át valamilyen változást, de emellett megvan annak is az esélye, hogy az ilyen közösségekben pontosan a lazább kapcsolatoknak köszönhetően nem terjed tovább. A hálózatok felbomlása, átrendeződése - a kevés, erős kapcsolat helyett sok, gyengébb kapcsolat kialakulása - szintén a nyelvi változás terjedését segíti elő. Az urbanizáció, az iparosodás, a közösségek kommunikációs és mobilitási szokásainak megváltozása a gyenge

kapcsolatok számának növekedésével elősegíti a nyelvi változások átvételét, melyek terjedése sokkal gyorsabban történhet, mint korábban (pl. internet).

A hálózatközpontú megközelítés szerint a hálózatok elemei nem egyenrangúak, léteznek a vezérlők (hub), akiknek nagyobb a befolyása, és a gyűjtők (authorities), akiknek nagyobb a presztízse. Azok a személyek, akik sok másik személyt képesek elérni (pl. tömegkommunikációs eszközökkel), nagy eséllyel továbbíthatnak nyelvi változásokat. Ez a jelenség „mesterségesen” is használható olyan személyek/csoportok bevonásával, akik hatékonyan tudnak új vagy kihalt (nyelvészetre szoruló nyelvek esetén) szavakat az egész beszélőközösségben elterjeszteni.

Nyelvi újítások terjedésének vizsgálata esetén célszerűbb az egyes csoportok közötti gyenge kapcsolatok vizsgálata. Gyenge kapcsolatok azok a kapcsolatok, amelyek elvétele szignifikánsan nem befolyásolja a hálózat felépítését (Csermely 2005). A gyenge kapcsolatok szerepe kiemelt fontosságú a nyelvi információ terjedésében: bármely nyelvi újítás a gyenge kapcsolatokon keresztül „terjed”. A viszonylag erősebben összekapcsolt (zártabb) közösségek között (pl. iskola, munkahelyi közösség) gyorsan terjed, amennyiben az újítás „bevezetője” a csoport központi (vezető) alakja. Az egyik csoportról másokra „terjedés” ezzel szemben a gyenge kapcsolatok mentén valósulhat meg, az „átvétel” gyorsasága annak függvényében történik, hogy a két csoport között mennyi gyenge kapcsolat van.

Amennyiben a veszélyeztetett nyelvekért tenni szeretnénk, a még meglévő potenciák (kevés számú beszélő nyelvtudásának leírása) mellett élnünk kell a „mesterségesen” felhasznált hálózati kompetenciákkal e nyelvek generációs átörökítése érdekében.

Összefoglalás

A 21. század elején mutatkozó nyelvészeti problémák egy része a globalizáció következménye. A magyar nyelv változásaival kapcsolatosan is kettős szemlélet figyelhető meg: a puristák harcosan védik a magyar

nyelvet, és támadják a globalizációt, a másik oldal sokkal megengedőbb szemléletet érvényesít.

Nyilvánvaló, hogy a tudományos-technikai fejlődésből nem lehet kivonni magunkat, regionális és nemzetközi nyelvi versenyben vagyunk, az anyanyelv mellett az idegen nyelvek adaptív ismerete létkérdés, és az idegen nyelv oktatása kikerülhetetlen. Ez velejárója a globalizáció hatásának, de emellett káros, a nemzeti kultúrát, nyelvet veszélyeztető folyamatok felerősödése is tapasztalható.

A 21. század eleji tendenciák ismeretében elmondhatjuk a világ kulturális és nyelvi megőrzésével kapcsolatban, hogy a fejlett technika, a rendelkezésre álló különleges eszközök sokasága, az egyének mobilitása, a tanulás és művelődés teljesen új lehetőségeit biztosítja. Ebben a fejlődésben minden lehetőség megvan a sok évezred alatt kialakult kulturális és nyelvi sokszínűség megőrzésére, és a változások közepette ennek fenntartására. A technikai fejlettségben természetesen jelen van az uniformizálódás irányába való haladás is, azonban, ha a kialakult materiális bázis megfelelő társadalmi és egyéni akarattal társul, háttérbe szorulhat a tradíciók megőrzésével szemben.

Irodalom

BARTHA Csilla: A kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei és az oktatás.

Online: http://www.mtaki.hu/docs/cd2/tanulmany/04_Bartha_Csilla.htm

CSERMELY Péter (2005): A rejtett hálózatok ereje, Vince Kiadó, Budapest
Felfalják a Föld nyelveinek felét. Online: <http://www.origo.hu/nagyvilag/20070925-kethente-kihal-egy-nyelv-a-globalizacio-miatt.html>

KOVÁCS László (2011): Hálózat kutatás és szociolingvisztika, Magyar Nyelvőr 135/1. Online: <http://www.c3.hu/~nyelvor/period/1351/>

KOZMA László - Fóris Ágota: Kultúra és nyelv a globalizációs folyamatban.
Online: <http://www.feek.pte.hu/feek/feek/index.php?ulink=631>

Több ezer nyelv a kihalás szélén. Online: <http://www.hirextra.hu/2008/01/27/tobb-ezer-nyelv-a-kihalas-szenen/>

Fehérvári Anikó

Roma fiatalok a szakképzésben

A középfokú oktatás expanziója lehetővé tette, hogy a társadalom egyre szélesebb rétegei bekapcsolódjanak az oktatásba. Ugyanakkor az egyes képzési programokhoz való hozzáférés esélye társadalmi csoportonként más és más. A roma fiatalok legnagyobb arányban csak a szakiskolai képzésbe juthatnak be, azonban a bennmaradás, a végzettség szerzése ott sem mindenki számára elérhető. Az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézetben futó kiemelt programok támogatásával az elmúlt években több olyan kutatás is zajlott, amelynek célcsoportjai a szakképzésben tanulók voltak. A tanulmány két adatbázis segítségével vizsgálja meg a szakiskolai tanulók iskolai útját, tanulmányi eredményességét, munkapiaci terveit és esélyeit. Annak ellenére, hogy a roma tanulók nagyobb erőfeszítéseket tesznek a jobb tanulmányi eredmény elérése érdekében, mint a nem roma tanulók, mégis több iskolai kudarc éri őket: körükben magasabb a bukások és az évismétlések aránya, illetve pályaválasztásukat is sokszor a kényszer mintsem a választás jellemzi. Jövőbeni terveiket gyakran a bizonytalanság uralja, munkapiaci esélyüket is rosszabbnak ítélik meg, mint nem roma társaik.

Kulcsszavak: szakmunkásképzés, romológia, esélyegyenlőség

A II. világháborút követően a 8 osztályos általános iskolai képzés bevezetésével a népesség iskolázottsági szintje rohamosan emelkedett. Ennek köszönhetően az ötvenes-hatvanas években a roma népesség iskolázottsági szintje is gyorsan emelkedett. Ennek ellenére a roma és nem roma népesség közötti távolság nőtt. (KEMÉNY 1996). Kemény azt is megállapítja, hogy ez nem történt másképp a hetvenes és a nyolcvanas években sem. A kilencvenes évek elején a középiskolai expanzió hatására a középfokú továbbtanulók aránya szinte teljes körűvé vált

az adott korosztályon belül. A középiskolai expanzió alapvetően tehát minden társadalmi réteg iskoláztatásában pozitív szerepet játszott, így a roma származású diákokat is elérte. Ugyanakkor a roma tanulók továbbra is rendkívüli mértékben alulreprezentáltak az iskoláztatásban, vagyis továbbra is jelentős az iskolázottsági rés a roma és nem roma népesség között, habár kétséget kizáróan az oktatás az egyetlen út a társadalmi beilleszkedésük elősegítésében. (FORRAY 1999, 2011).

A középfokú iskoláztatás kiterjesztése úgy jött létre, hogy főként az alacsony presztízsű szakképzés szívta fel a roma fiatalokat. Egy 2006-os vizsgálat szerint 1000 roma 8. osztályos fiatal közül 503 szakiskolában, 332 szakközépiskolában és 87 gimnáziumban tanul tovább (a többiek nem tanultak tovább). (KERTESI & KÉZDI 2010).

A középfokra való belépés azonban nem feltétlenül jelenti azt, hogy végzettséget is szerez a tanuló. A középfokú oktatás expanziójával együtt járt a lemorzsolódás növekedése, amely leginkább az alacsony presztízsű képzési programokra jellemző. Vagyis éppen azokra, ahol a legnagyobb arányban található meg a roma fiatalok.

A 2006-ban induló életpálya vizsgálat legfontosabb konzekvenciája pedig az volt, hogy a roma fiatalok kb. 40%-a marad benn a középiskolákban úgy, hogy nem ismételi évet. A nem roma fiatalokhoz képest a roma fiatalok körében kilencszer-tízszer nagyobb azoknak az aránya, akik nem szereznek középfokú végzettséget. Vagyis a roma népesség relatív iskolai lemaradása továbbra is megmarad. (KERTESI & KÉZDI 2010)

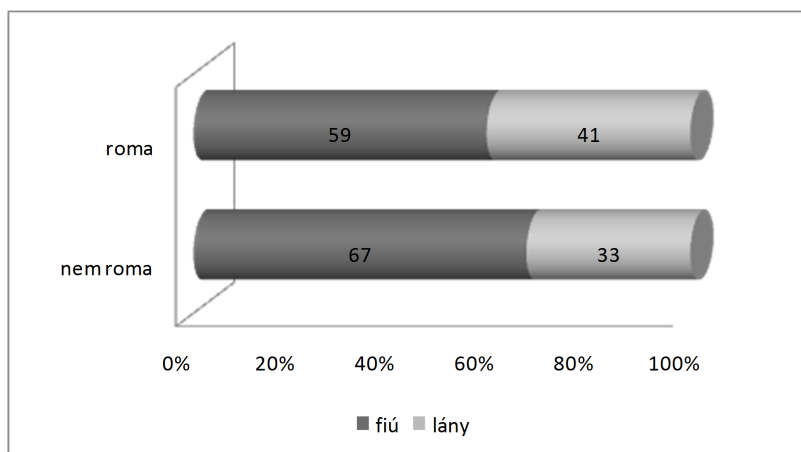
Egy 2008-ban zajlott vizsgálat (FEHÉRVÁRI 2008) szerint két tanév viszonylatában kb. 25%-os a lemorzsolódási arány a szakiskolákban. A leginkább veszélyeztetett csoportok: alacsony iskolázottságú szülők gyermekei és a roma tanulók. A vizsgálat azt is megállapította, hogy a lemorzsolódók nem képeznek homogén csoportot, tanulási motivációjuk alapján legalább két nagy csoportba oszthatók. A 'kallódók', akik még rendelkeznek tanulási motivációval, de pálya- és iskolaválasztásuk félrecsúszott, viszont kellő támogatással könnyen visszaintegrálhatók a képzésbe. A tanulási motivációval nem rendelkezők, akiket már csak a tankötelezettségi kor tart benn az oktatásban, képzésbe való visszaintegrálásuk több támogatást igényel..

Az Oktatókutató és Fejlesztő Intézetben futó kiemelt programok támogatásával az elmúlt években több olyan kutatás is zajlott, amelyek célcsoportjai a szakképzésben tanulók voltak. (TOMASZ 2012), és amelyekben a származásra vonatkozó kérdések is megjelentek¹⁵. A tanulmány e kutatásokban keletkezett adatbázisok felhasználásával mutatja be a szakmunkás roma fiatalok iskolai útját, kudarcait és ambíciót, összehasonlítva a nem roma tanulók adataival.

Családi háttér

A végzős roma szakmunkások nem és lakóhely szerinti megoszlása szignifikánsan eltér a többiekétől. Nemek szerint azt tapasztaljuk, hogy a fiú lány arány kiegyenlítettebb a roma tanulók körében (1. ábra), melynek okát a tipikus továbbtanulási utakban kereshetjük.

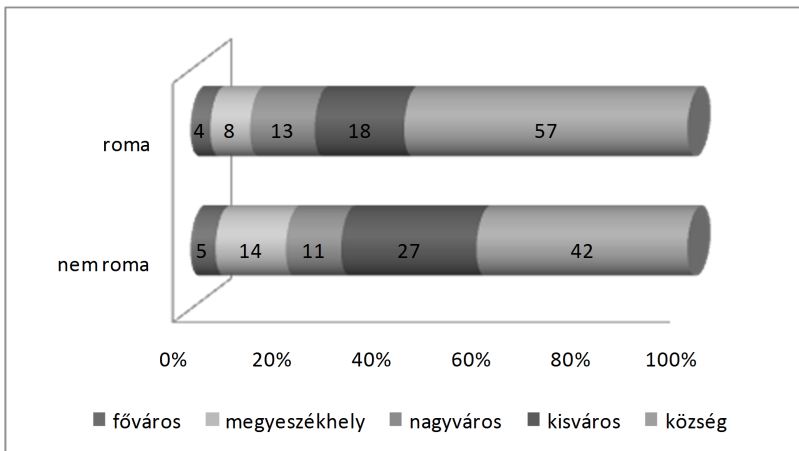
1. ábra: A végzős szakmunkások nemek szerinti megoszlása, %

¹⁵ A végzősök szakiskolások 9%-a tartotta magát romának. Az adatfelvételben összesen 1359 tanuló vett részt. A kutatást az Új Magyarország Fejlesztési Terv Társadalmi Megújulás Operatív Program 3.3.1-08/1-2008-0002 számú *21. századi közoktatás-fejlesztés, koordináció* című projektje támogatta. E cikk a program II. szakaszának támogatásával jött létre. (TÁMOP-3.1.1-11/1-2012-0001)

A lakóhely szerinti különbségek (2. ábra) azt az ismert adatot mutatják, amely a roma népesség általános jellemzője. Habár a szakmunkástanulók körében a többi képzési típusban tanulókhoz képest magasabb a falusi környezetben élők aránya¹⁶ (FEHÉRVÁRI, 2008), a képzésen belül a nem roma tanulókhoz képest, a roma fiatalok még nagyobb gyakorisággal élnek kisebb településen, községekben.

2. ábra: A végzős szakmunkások lakóhelye, %

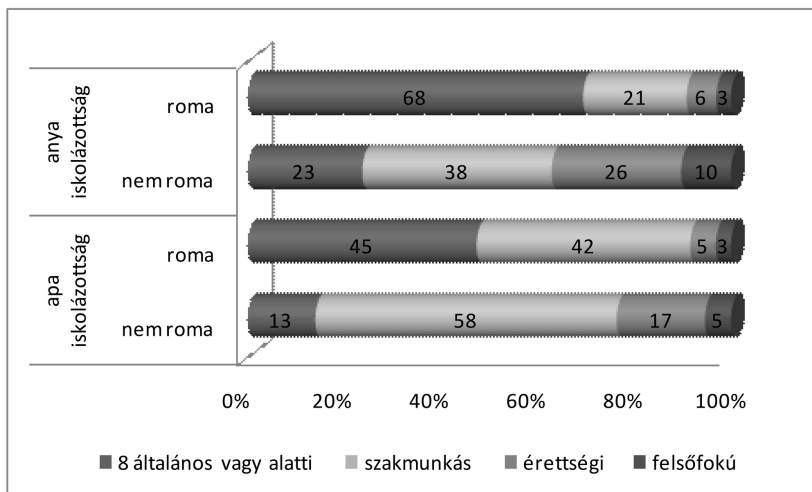
A középfokú képzésben a leghátrányosabb helyzetű családok gyermekei leginkább a szakiskolákban és a speciális szakiskolákban tömörülnek. Ugyanakkor, ha roma-nem roma bontásban vizsgáljuk az adatokat, akkor azt láthatjuk, hogy a legrosszabb családi háttérrel rendelkező csoporton belül is a roma tanulók szocio-ökonomia státuszában még nagyobb az elmaradás. Mind az iskolázottság, mind a foglalkoztatottság, mind az anyagi, vagyoni helyzet többszörös mértékű leszakadást jelez.

A szülők iskolázottsági adatai szerint a roma anyák körében há-

¹⁶ A szakiskolában átlagosan 45%, szakközépiskolában 35%, gimnáziumban 28% a községben élők aránya

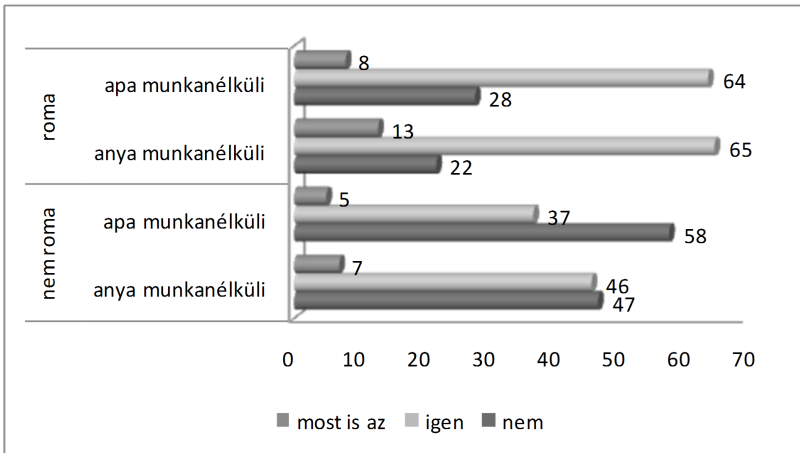
romszor, míg a roma apák között közel négyszer magasabb az alacsonyan iskolázottak aránya, mint a nem romák körében. (3. ábra) Száz roma szülőből csak három az, aki felsőfokú végzettséggel rendelkezik, és csak ötnek van érettségije.

3. ábra: A végzős szakmunkások szüleinek iskolázottsága, %

Ugyanilyen drámai különbség figyelhető meg a szülők munkaerő-piaci státuszában (4. ábra). A roma családokban a szülők háromnegyede volt már munkanélküli vagy most is az, míg a többieknél 42-53% között mozog a munkanélküliséggel érintettek aránya. Az adatokból az is látható, hogy a roma családon belül a férfiak ugyanolyan rossz munkapiaci pozícióban vannak, mint a nők, míg a nem romák körében a nők helyzete egyértelműen rosszabb. Ez egyébként eltér az országos adatoktól, ahol a gazdasági válság előtt a férfiak jobb pozíciója figyelhető meg, míg a gazdasági válság alatt a férfiak egyre rosszabb helyzetbe kerültek, munkanélküliségi rátájuk (főleg az alacsonyan iskolázottak esetében) meghaladja a nők rátáját (FAZEKAS & KÉZDI 2011). A nők foglalkoztatásának megítélését tovább árnyalja a háztartásbeliek magas száma. Ebben a mutatóban is a roma nők több mint kétszer magasabb arányt képviselnek (18%), mint a többiek (8%).

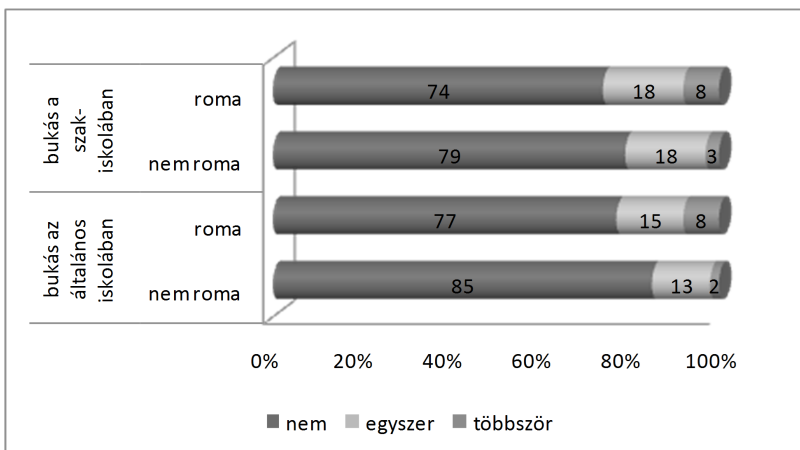
4. ábra: A végzős szakmunkások szüleinek munkapiaci pozíciója, %

Iskolai út

A roma fiatalok egynegyede már az általános iskolában tanulmányi kudarcokkal szembesül és ez a sikertelenség a szakiskolában is folytatódik (5. ábra).

5. ábra: A végzős szakmunkások tanulmányi kudarcai, %

A végzősök évismétlési adatai inkább csak az általános iskolában mutatnak különbséget a két csoport között. Míg a roma fiatalok 16%-a ismételt évet az általános iskolában, addig a nem roma tanulók esetében csak 9% ez az arány. Ugyanakkor a szakiskolában már azonos a két csoport között az évismétlők aránya (9%), abban van eltérés, hogy ki hányszor kényszerült évismétlésre. Ez több roma tanulót érint.

A különböző középfokú képzési programok közül a szakiskola az, ahová a legkudarcosabb tanulók kerülnek. Ez nemcsak a bukásokban, hanem a kompetenciamérések szövegértés és matematika eredményeiben is tetten érhető. A kompetenciamérések tíz éves múltra tekintenek vissza. Az elmúlt négy év pedig arra is módot ad, hogy az egyes tanulók teljesítményváltozását nyomon kövessük. A képzési programok szerinti adatok azt mutatják, hogy valamennyi programban növekszik a tanuló teljesítménye két év távlatában, kivételt csak a szakiskolai tanulók jelentenek, akiknek teljesítménye stagnált vagy csökkent a vizsgált időintervallumban. A szakiskolai tanulók eredménytelenségére az is jó példa, hogy matematikatudásuk alacsonyabb, mint a 6. osztályosoké, teszteredményeik alacsonyabb képességszintet mutatnak. (OKM, 2011)

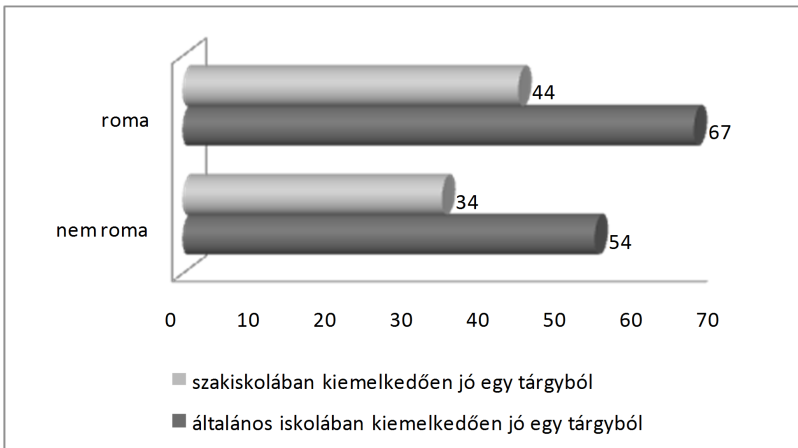
A roma tanulók teljesítményére vonatkozóan nem állnak rendelkezésre idősoros adatok, ugyanakkor a már említett életpálya vizsgálat induló évében (2006-ban) a 8. osztályos kompetenciamérés adatait a kutatók összekapcsolták a vizsgálat kérdőíves részével. Így már lehetőség nyílt arra, hogy egyetlen év, egyetlen évfolyamának kompetenciaeredményeit roma-nem roma bontásban is megismerhessük. Sajnos a kép igencsak lesújtó, mivel az eredmények azt mutatják, hogy a roma tanulók egyötödének szövegértési teljesítménye értékelhetetlen (0. szinten áll). Ennél is rosszabb a matematika eredményük, minden második roma tanuló produkált nulla szintet. (KERTESI & KÉZDI 2009)

A szerzőpáros arra is kíváncsi volt, hogy vajon mi állhat e rendkívül alacsony teszteredmény hátterében. Milyen eredetű a különbség oka? Megvizsgálták, hogy, ha a roma családok jövedelmi, vagyoni helyzetében nem lenne ilyen óriási lemaradás a nem roma népességhez képest, akkor is ekkora mértékű teljesítménykülönbség lenne-e a két csoport között. Arra a megállapításra jutottak, hogy nem etnikai

sajátosságok, hanem a tartósan rossz életkörülmények magyarázzák leginkább a teszteredményekbeni elmaradást. (KERTESI & KÉZDI 2012)

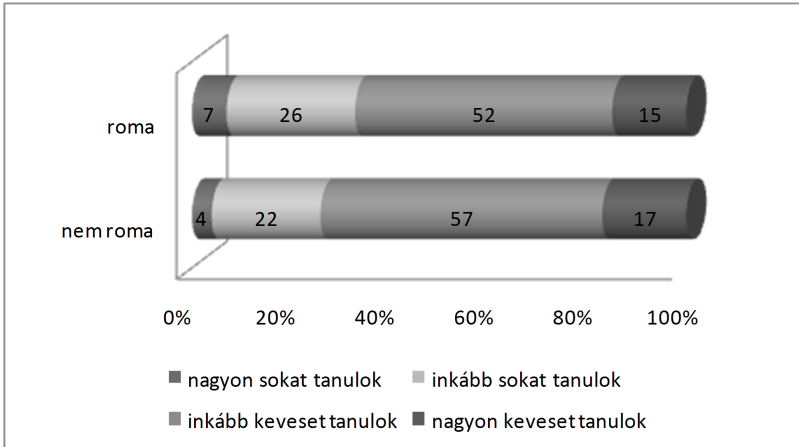
Saját kutatási adatainkhoz visszatérve, a tanulmányi kudarcok ellenére válaszadóink többsége úgy véli, hogy van olyan terület, tárgy, ahol kiemelkedő teljesítményt tud felmutatni. Ráadásul ebben a roma fiatalok jobbnak értékelik magukat, mint a többiek. A roma tanulók kétharmada szerint kiemelkedően jó volt egy tárgyból, míg a nem roma tanulók esetében csak minden második gondolja ezt. Az alábbi ábrából (6. ábra) az is kiderül, hogy a szakiskolában – mindkét csoportnál - már jelentősen lecsökken azok aránya, akik úgy vélik, jól teljesítenek valamiből, de még itt is megmarad a roma tanulók előnye. Vagyis körükben tíz százalékkal magasabb azok aránya, akik szerint van olyan tárgy, amelyből kiváló eredményre képesek.

6. ábra: A végzős szakmunkások tanulmányi sikerei, %

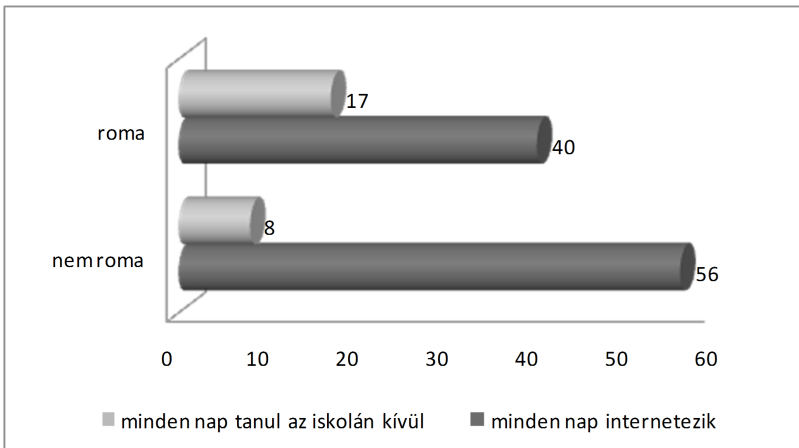
A tanulók önértékeléséből (7. ábra) az is kiderül, hogy a roma tanulók nagyobb erőfeszítést tesznek ezért az eredményért, mint a nem roma tanulók. Míg a roma fiatalok közül hármából egy sokat vagy nagyon sokat tanul, addig a többieknél négyből egyre jellemző ugyanez.

7. ábra: A végzős szakmunkások önértékelése, %

A tanulás a mindennapos tevékenységek felsorolásánál is visszaköszön. A roma fiatalok 17%-a tanul naponta, míg a többiekénél csak fele ekkora ez az arány (8. ábra). Ugyanakkor egy másik területen is jelentős különbség mutatkozik a két csoport között.

8. ábra: A végzős szakmunkások napi időtöltése, %

Míg a nem roma tanulók több mint felének napi időtöltése az internet, addig ez a roma tanulók körében csak 40%. Természetesen ennek háttérben a hozzáférés lehetőségének különbsége is megfigyelhető. A roma családokban jóval alacsonyabb a számítógéppel és internet-csatlakozással való ellátottság, mint a többiekénél. Míg a roma családok 30%-ában nincs számítógép és 41%-ában nincs internet-csatlakozás, addig a többiek esetében ez az arány csak 7 és 18%.

A sikeres középfokú végzettség megszerzéséhez a sikeres pályaválasztás is hozzájárul. A roma fiatalok túlnyomó többsége számára csak a szakiskolai képzés jelenti az egyetlen alternatívát. Viszont ezen a képzésen belül is általában ők azok, akik közül többen nem abba az iskolába és nem arra a szakmába kerülnek, ahová szerettek volna (20%-uk). Válaszaikban több a kényszer, mint a választás. Nem roma társaikhoz képest körükben nagyobb azoknak az aránya, akik úgy kerültek iskolájukba, hogy nem oda jelentkeztek vagy már a jelentkezést sem kísérelték meg, mert nem hittek abban, hogy felvehetik őket oda.

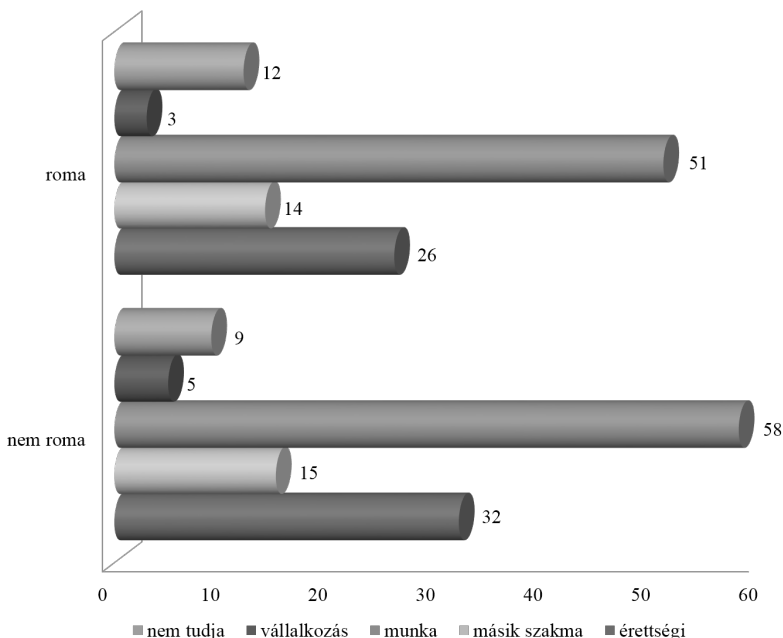
Tervek és esélyek

A végzős szakmunkások további terveit mutatja az alábbi ábra (9. ábra). Mindkét csoport (roma – nem roma) hasonló arányban szeretne vállalkozni és másik szakmát tanulni. Ugyanakkor a munka és a tanulás mégsem egyformán jelenik meg, mivel a roma tanulók közül kevesebben tervezik az érettségi megszerzését, mint a többiek és a munkába állás terén is néhány százalékpontos a lemaradásuk. Az is látható, hogy a bizonytalanok aránya viszont magasabb a roma fiatalok körében. Az adatfelvétel a szakmunkásvizsga előtti hetekben zajlott, tehát nagyon közel a végzettség megszerzéséhez, így különös nyomatékkal bír, hogy a roma fiatalok több mint egy tizedének elképzelése sincs arról, hogy mit fog tenni néhány héten belül.

Ugyanakkor a munkába állók attitűdjei sem egyformák, más-más okok miatt terveznek a roma és a nem roma tanulók munkába állást. Míg a nem roma tanulók 30%-a mondta azt, hogy elege van a tanulásból,

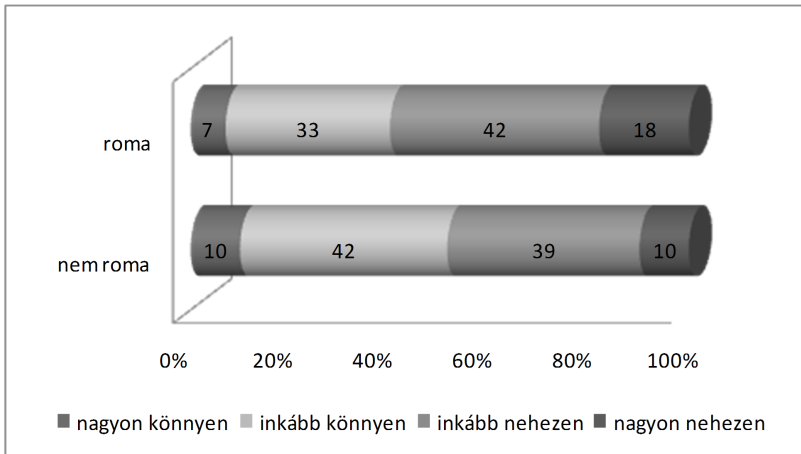
ezért nem akar tanulni, addig a roma tanulók esetében csak 11% ez az arány. Viszont ez utóbbiak háromnegyede válaszolta azt, hogy azért nem akar már tanulni, mert pénzt akar keresni. A nem roma tanulóknak csak 55%-a válaszolta ugyanezt.

9. ábra: A végzős szakmunkások további tervei, %

A jövőjüket is másképp látja a két csoport. Míg a nem roma tanulók bizakodóbbak, addig a roma tanulók kevésbé. 60%-uk véli úgy, hogy nehéz lesz majd elhelyezkedniük, míg a többiek véleménye kiegyenlítettebb, minden második fiatal gondolja úgy, hogy könnyen el tud majd helyezkedni.

10. ábra A végzős szakmunkások elhelyezkedési esélyei, %

A végzős fiatalok fele-fele arányban vélik úgy, hogy könnyen vagy nehezen helyezkednek majd el és ebben a roma tanuló pesszimistábbak. Az elhelyezkedés érdekében azonban a fiatalok többsége igen nagy földrajzi mobilitási hajlandóságot mutat. A munkába állásért a legtöbben vállalnák, hogy másik településre (85%) vagy megyébe járjanak dolgozni. Sőt igen magas azok aránya is, akik külföldi munkavállalást (70%) is elképzelhetőnek tartanak. A mobilitás nem mutat szignifikáns különbséget a két csoport között, vagyis a roma és nem roma tanulók attitűdjei azonosak.

A végzős szakmunkások szerint az elhelyezkedésben a legfontosabb szempont a szaktudás, a jó szakma és a kapcsolatok. Legkevésbé a lakóhely számít, láthattuk is, hogy lakóhelyük elhagyására a legtöbben hajlandók lennének. A roma és nem roma tanulók hasonlóan látják ezeknek a szempontoknak fontosságát. A variancia analízis csak egyetlen tényezőben mutatott eltérést, a roma fiatalok magasabbra értékelték a bizonyítvány milyenségét, mint nem roma társaik, vagyis szerintük nemcsak a végzettség megszerzése számít, hanem annak minősége is.¹⁷

¹⁷ Milyen tényezők befolyásolják az elhelyezkedést 1-5 skálán a roma válaszadók 3,5-re, míg a nem roma válaszadók 3,2-re értékelték. (sig.,000)

Összegzés

Az elmúlt húsz évben több törekvés is irányult a roma népesség társadalmi beilleszkedésének elősegítésére, melyet elsősorban az oktatáson keresztül kívántak elősegíteni. Az adatok azonban azt mutatják, hogy a középfokú oktatás expanziója ellenére sem sikerült a roma fiatalok iskolázottsági szintjének emelése. A középfokú képzésen belül csak a szakiskola az, amely nagyobb arányban befogadja a roma tanulókat, ugyanakkor itt a legnagyobb probléma a lemorzsolódás. Ebben a legérzékenyebbek éppen az alacsony iskolázott és a roma családok gyermekei.

A roma szakmunkás fiatalok tanulmányi teljesítménye elmarad nem roma társaiétól. A szakiskolai tanulókat már az általános iskolai évek alatt számos iskolai kudarc érte ez még inkább vonatkozik a roma tanulókra. A kudarcok középfokon is folytatódnak, annak ellenére, hogy a roma tanulók nagyobb erőfeszítéseket tesznek a jobb tanulmányi eredmény elérése érdekében, mint a többi tanuló.

A roma tanulók jövőbeni terveit átítatja a bizonytalanság. Körükben alacsonyabb azok száma, akik az érettségi megszerzésére törekednének, viszont másik szakmát ugyanolyan arányban tanulnának, mint a többi szakiskolai tanuló. Munkapiaci sikerességüket kevésbé érzik valószínűnek, mint nem roma társaik. Mindkét vizsgált csoport esetében földrajzi mobilitási hajlandósága igen magas. Mind a roma, mind a nem roma tanulók túlnyomó többsége elköltözne lakóhelyéről, csak hogy munkát kapjon, akár még külföldre is.

Irodalom:

- FAZEKAS Károly & KÉZDI Gábor (2011): Munkaerőpiaci tükör, MTA KTI
FEHÉRVÁRI Anikó (szerk.) (2008): Szakképzés és lemorzsolódás. Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, 295 p. /Kutatás Közben 283./
FORRAY R. Katalin (2011): Társadalmi egyenlőség és a jövő feladatai. *Educatio* 2011/1. 62-73.
FORRAY R. Katalin (1999): Cigány kisebbségi oktatáspolitikai. *Educatio*, 1999/2. 223-234.

- KEMÉNY István (1996): A romák és az iskola. *Educatio* 1996/1. 71-83.
- KERTESI Gábor & KÉZDI Gábor (2009): A roma fiatalok általános iskolai eredményessége, középiskolai továbbtanulása és középiskolai sikeressége. Zárótanulmány, MTA-KTI
- KERTESI Gábor & KÉZDI Gábor (2010): Iskolázatlan szülők gyermekei és roma fiatalok a középiskolában. in: Társadalmi Riport 2010. TÁRKI, Budapest 371-407.
- KERTESI Gábor & KÉZDI Gábor (2012): A roma és nem roma tanulók teszt-eredményei közti különbségekről és e különbségek okairól. *Közgazdasági Szemle*, LIX. évf., 2012. július-augusztus 798—853.
- Országos kompetenciamérések 2010. (OKM) (2011) Országos Jelentés. Oktatási Hivatal.
- TOMASZ Gábor (2012) (szerk.): Párhuzamok-kanyarok. Szakképzettek pályakövetése. Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, Budapest.

Oláh Anita

TANODA – Úton a sikeres életpálya felé

„Minden gyermek önálló, egyedi, megismételhetetlen, nincsenek „átlagos” gyerekek, legfeljebb olyan tanulók, akik adott élethelyzetüknek, családi körülményeiknek, temperamentumuknak köszönhetően jobban tudnak alkalmazkodni az iskola elvárásaihoz.” (KERÉNYI 2005:10)

Tanulmányaim során azt tapasztaltam, ha megadjuk a hátrányos helyzetű diákoknak mindazt, ami szükséges lehet az eredményes tanuláshoz, akkor nagymértékben le fogják küzdeni a hátrányokat, és sikeresek lehetnek az iskolában és az élet egyéb területein, hasonlóképpen azokhoz a diáktársaikhoz, akik eleve hátrányok nélkül kapcsolódnak be az oktatásba. Nagyon fontosnak tartom tehát azokat az oktatáspolitikai törekvéseket és programokat, melyek pozitívan hatnak a hátrányos helyzetű fiatalok oktatási eredményességére. Úgy vélem, a tanoda egy olyan eredményesen működő intézmény, mely hatékonyan segíti a hátrányos helyzetű fiatalok oktatási előmenetelét, illetve felkészíti őket az életre.

Kulcsszavak: Tanórán kívüli nevelés, motiváció, hátrányos helyzetű tanulók, eredményesség.

Út a tanodáig

Napjainkban egyre több olyan pályázatot hirdetnek meg, illetve egyre több olyan oktatáspolitikai törekvés valósulhat meg, amely a hátrányos helyzetű tanulók iskolai sikerességét hivatott támogatni. A hátrányos helyzetűekkel, illetve a cigánysággal kapcsolatban a rendszerváltást követően érzékelhetővé váltak oktatáspolitikai változások. A hetvenes években erőteljesen előtérbe került homogén cigány osztályok létrehozása, mivel voltak, akik úgy vélték, hogy a szegregált osztályok meg-

oldást nyújthatnak a cigány gyermekek oktatási eredményességének növelésére. Azonban ezek az osztályok alacsony teljesítményt mutatnak, ennek hatására a szakemberek hamarosan a cigány osztályok megszüntetése mellett foglaltak állást (VARGA 2012).

Ezek nyomán a rendszerváltást követően *„fókuszba került az oktatáspolitikában a hátrányos helyzet kérdésköre, mely egybeolvadt a cigányság felzárkóztatásával”* (VARGA 2012:5). 1991-ben született olyan intézkedés, mely a felzárkóztatás mellett a nemzeti és etnikai identitás fejlesztését is célul tűzte ki a cigány tanulók esetén, bár ez az iskolákban kevésbé jelent meg (FORRAY 1993). Ezt követően 1993-ban megalkották a kisebbségi törvényt. *„A szakmai érvek hatására ezt a szabályozót 2000-ben megváltoztatták (az elnevezés „cigány nemzetiségi oktatás” lett), azonban tartalmában nem változott, így továbbra is alapvetően a felzárkóztatást célozta.”* (VARGA 2012:5)

Ezek mellett, civil kezdeményezések hatására megindultak olyan programok is, melyekkel az iskolán kívül is segítséget kaphatnak a hátrányos helyzetű fiatalok. Bár az első kezdeményezések civil szervezetek által támogatott formában működtek, később állami támogatást is kaptak a tanodák a működésükhöz. Miután a kormány 2003. szeptember 1-jétől a közoktatási törvényben nevesítették a tanodát, több központi pályázatot is kiírtak a finanszírozásuk érdekében, ezek hatására elindul a tanodamozgalom. 2004-ben megjelent a *„Modell értékű tanoda típusú (extrakurrikuláris) tevékenységek támogatása a hátrányos helyzetű tanulók iskolai sikeressége”* (FEJES és mtsai, 2012:20) című pályázati felhívás. 2005-ben HEFOP/2005/2.1.4. B jelöléssel, - *Tanoda programok támogatása* - címmel hirdet pályázatot már önállóan a Humánerőforrás-fejlesztés Operatív Program Irányító Hatósága. További pályázatok kerültek meghirdetésre, mint például a 2008-ban megjelent TÁMOP-3.3.5/A/08/1 és TÁMOP-3.3.5/A/08/1KMR *„Tanoda programok támogatása”* elnevezéssel, a Nemzeti Fejlesztési Ügynökség támogatásával, majd 2009-ben a TÁMOP-3.3.7/09/1 és a TÁMOP-3.3.7/09/2 jelzésű, a *„Minőségi oktatás támogatása, valamint az egész életen át tartó tanulás elősegítése.”* (FEJES és mtsai, 2012:20)

A központi forrásoknak köszönhetően megnövekedett a tanodák száma. A 2012-es év elején a Roma Oktatási Alap és a Nyílt Társadal-

mi Alapítvány /Szükség Alapot/ hozott létre, amely azon tanodák számára nyújtott segítséget, melyek a következő tanodapályázatra jelentkezni kívántak, ám a működési költségeiket nem tudták biztosítani a támogatás megérkezéséig. Ha nincs biztonságot jelentő anyagi háttére ezeknek az intézményeknek, akkor hosszútávon nehéz sikereket elérni. Anyagi források híján sajnos az évek folyamán több intézménynek szünetelnie kellett vagy be kellett zárnia.

Mi is az a Tanoda?

A tanoda meghatározása nem teljesen egyértelmű, azonban van olyan szakirodalom, mely segít körülírni a tanoda fogalmát. A magyarországi tanodákról az első átfogó tanulmányt Kerényi György szerkesztette. A 2005-ben kiadott mű – Tanodakönyv – segítséget nyújthatott azoknak, akik tanodát szerettek volna, illetve szeretnének létesíteni, mivel olyan információkat oszt meg az olvasókkal, melyek átfogó képet adnak arról, hogy milyen működési feltételei vannak egy tanodának. Ír a pedagógiai programokról és kapcsolatrendszerekről, illetve mindarról, amire szükség lehet, ha valaki szeretne belefogni egy tanoda alapításába. Kerényi meghatározása a legelterjedtebb a tanoda fogalmáról:

„A tanoda olyan intézmény, amely iskolán kívüli foglalkozás keretében a halmozottan hátrányos helyzetű tanulók, közülük is főként a hátrányos megkülönböztetésük miatt még nehezebb helyzetben lévő romák iskolai sikerességét, továbbtanulását kívánja elősegíteni, ezáltal javítva későbbi esélyeiket a munkaerőpiacon való érvényesülésre és a társadalmi integrációra.” (KERÉNYI 2005:15)

A tanoda célkitűzései

Németh Szilvia készített egy csoportosítást a tanoda kutatása során. A tanodák célkitűzései szerint Németh Szilvia nyomán három tanoda típust különböztethetünk meg. Az első típusú tanodák azok, melyek tevékenysége széles skálán mozog és heterogén csoportokat várnak. Ezen tanodák célja, hogy a diákjaik igénye szerint végezzék a fejleszt-

tést, illetve a tehetséggondozást. Felkészítik a tanulókat az érettségire és a részképességeket vagy esetleges hiányokat pótolják. A második típusú tanodák azok, melyeknek elsődleges célkitűzése a leghátrányosabb helyzetben lévő és a legrosszabb tanulmányi átlaggal rendelkező fiatalok fejlesztése és segítése. A pedagógusok korrepetálják a diákokat, és fejlesztik azokat a képességeiket, melyekben gyengébb teljesítményt nyújtanak az átlagnál. A harmadik csoportba azok a tanodák tartoznak, melyek azokkal hátrányos helyzetű fiatalokkal foglalkoznak, akik valamely tantárgyban tehetségesnek bizonyulnak, az iskolai eredményeik jók. Olyan diákok fejlesztését és képzését hivatottak véghezvinni, akik az általános iskolai tanulmányaikat követően tovább szeretnék folytatni tanulmányaikat (NÉMETH 2008).

1. táblázat: A tanodák célkitűzései (NÉMETH 2009:18)

<i>Céltevékenység megnevezése</i>	<i>Gyakoriság (%)</i>
Továbbtanulásra, érettségire való felkészítés	25,6
Korrepetálás, felzárkóztatás	23,3
Iskolai eredményesség növelése	18,6
Integrált oktatás támogatása	7,0
Szabadidő hasznos eltöltése	7,0
Tehetséggondozás	4,7
Hiányzás, lemorzsolódás csökkentése	4,7
Hátrányos helyzetű családokkal való szoros együttműködés	4,7
Kompetenciafejlesztés, önálló tanulás elősegítése	2,3
Egyéni, kiscsoportos fejlesztés	2,1
Összesen	100,0

Elmondható, hogy bár a tanodák többféle célkitűzéssel működnek, mégis abban minden tanoda egyetért, hogy a valamilyen formában hátrányt szenvedő diákokat fejleszteni kell, és nem engedhető meg,

hogy a tanulók képzés nélkül maradjanak. Ezeket a következtetéseket az eddigi legátfogóbb kutatás során sikerült levonni. A kutatás során 53 tanoda munkatársai által kitöltött kérdőívet dolgoztak fel. Ez a kutatás Németh Szilvia vezetésével folyt. (FEJES és mtsai 2012) a megfogalmazott célkitűzések Németh Szilvia eredményei alapján arra utalnak, hogy a tanodák vállalt tevékenységeinek fókuszában az iskolai eredményesség javítása áll, és ennek érdekében a többségi oktatásban is hagyományosnak számító felzárkóztató, korrepetáló formák és az érettségire való direkt felkészítés dominál.

Egy Baranya megyei tanoda célkitűzései és eredményei

A kutatás első lépéseként összevettem vizsgált tanoda célkitűzéseit a Németh Szilvi által összeállított tanodák általános célkitűzéseivel, hogy látható legyen, melyek a felkutatott tanoda legfontosabb feladatai, a későbbiekben ezekhez alkalmazkodva állítottam össze a kérdőívem illetve az interjú kérdéssorát.

A kutatás helyszíne Siklóstól délre, a Dráva és a horvát határ közelében található hozzávetőlegesen 1100 fős homogén cigány lakosságú község. 2001. szeptemberétől működik a faluban tanoda. (MAGDALI 2011)

A tanodák célzott programjaikkal olyan légkört teremtenek a tanulók számára mely családias és intézményes (a család is egy intézmény) is egyben. Az iskolai sikerességet közvetlenül segítő tevékenységek közé tartozik a tanulmányi előmenetel segítése, az integrációt elősegítő módszertani elemek, szociális kompetenciák fejlesztése illetve a multikulturális tartalmak megjelenítése. Továbbá az oktatási program része az egyéni fejlesztésnek, önálló tanulási képességeket kialakító programok, kommunikációs képességeket fejlesztő programok. Ehhez hozzárendelt programelem mely során a diákok és pedagógusok közösen megbeszélik az aktuális hét problémáit és eseményeit. További iskolai sikerességet segítő szolgáltatás a fejlesztőpedagógus alkalmazása és a tantárgyi képességfejlesztő programok. (BÉKÉSI–BALATONI 2009)

Fontos a pedagógusok számára, hogy olyan programokat is be-

iktassanak tanulások között melyek közösségépítőek. Különböző szabadidős programjaik vannak, mint az élménypedagógiai túra klub, sport szakkör, lovaglás. Életkornak megfelelő kreatív tevékenység kézműves-klub, kórus. Szociális kompetenciák fejlesztése valamint a multikulturális tartalmak megjelenése érdekében fontos a közösségfejlesztő, közösségépítő mentálhigiénés programok, ismeretterjesztő film mozi-látogatás, csajklub. Családi kohézió erősítésére szolgál a családi színházlátogatás, családi kirándulás valamint gyermek és szülők közös versenye.

A programokból látható, hogy a tanoda a gyermekek számára minden lehetséges módszert alkalmaz annak érdekében, hogy tanulmányaikat sikeresen folytathassák. A tanoda programjai közt pedig nem csupán a gyermekekre irányuló programokat találunk, hanem számos családi programot is. Véleményem szerint ezeknek a programoknak kiváló közösségépítő ereje van.

Összességében a vizsgált tanoda olyan tevékenységeket jelöl meg, melyekkel elsősorban a társadalomban való boldogulásra nevelik a diákokat, illetve az egyéni szükségleteket próbálják kielégíteni az egyéni, illetve a kiscsoportos tanulás által. Ezen törekvések alapján ez az intézmény a Németh Szilvia által tipizált azon tanodák közé tartozik, melyek olyan diákok fejlesztését és képzését hivatottak végbevinni, akik az általános iskolai tanulmányaikat követően tovább szeretnék folytatni tanulmányaikat. Azonban az is látszik, hogy az említett tanodában a szemben az előző táblázatban foglaltakkal, mintha sokkal lényegesebb szerephez jutnának a Németh alapján elhanyagoltak tűnő területek is. Ez még inkább érdekessé teszi az intézményt és további kérdéseket is felvethet a későbbi kutatásaim során a tekintetben, hogy mennyire összehasonlítható két tanoda eredményessége, ha más célkitűzéssel és programokkal rendelkeznek.

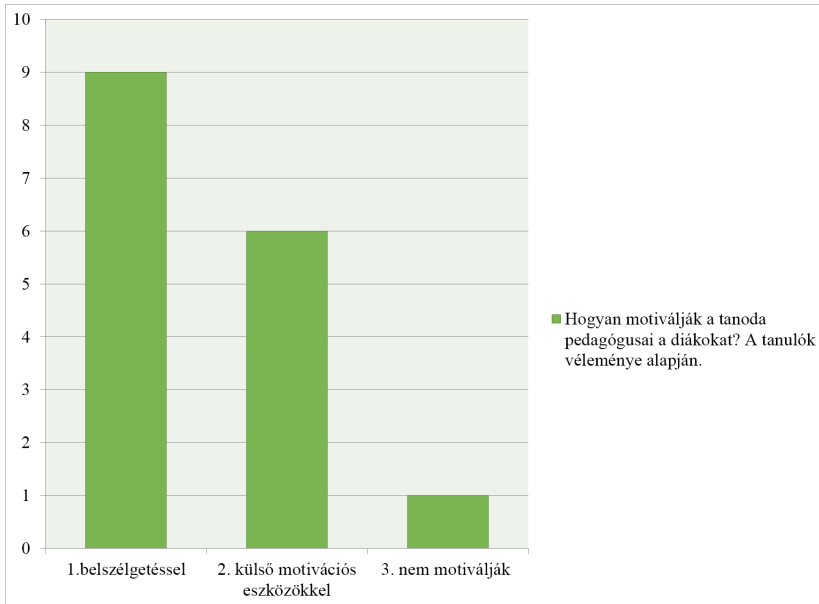
A vizsgálat

A felkutatott tanoda vizsgálatát még nem tekintem lezártnak, többlépcsős visszatérő után követéses vizsgálattal szeretném a továbbiakban

folytatni. Az első kutatásomat 2011-ben végeztem el mivel 2011.04.01-től 2011.09.01-ig a vizsgált Baranya megyei tanodában dolgoztam, betekintést nyerve az ott folyó munkába a diákok mindennapjaiba. A kutatásom alapját a tanodában oktató pedagógusok munkája, valamint saját tapasztalataim adták. Munkám kezdetekor a tanodában oktatók instrukciókkal láttak a tanítással kapcsolatban milyen motivációs eszközök állnak a rendelkezésünkre. Olyan eszközöket mutattak, melyek egyetlen iskolában sem láttam. Rengeteg felszerelés áll a gyermekek rendelkezésére, melyekre szükségük lehet a tanulás folyamán, de szüleik nem tudnak biztosítani. A felszerelések és programok, melyeket biztosít a tanoda és a beszélgetések, mind motiválhatják a tanulókat. Azt tapasztaltam, hogy a diákok vegyes érzelmeket mutatnak a tanulás iránt, de mégis elszántan jöttek a tanodába és részt vettek a foglalkozásokon, nem csak a játékokban, de közös tanulásban is.

A kutatásom során interjúkat készítettem két személlyel, valamint kérdőívet tölttettem ki az Alsószentmártoni tanoda 15 diákjaival és 1 tanulóval, aki tanodás diák volt. A kérdőív kérdései között szerepeltek nyitott és zárt kérdések. A nyitott kérdések úgy vélem pontosabb képet nyújtott számomra a diákok motiváltságával kapcsolatban. A kérdéseket kérdés körökbe rendeztem, elsőként a családi helyzetet mértem fel, majd a tanuló adatait kérdeztem a harmadik csoportba a tanodáról érdeklődtem és végül a motivációról tettem fel kérdéseket a diákoknak. A kisszámú kérdőív oka, hogy a tanodában 2011-ben 52 tanuló járt, akik közül 8 tanuló kollégista volt így ők csupán a pénteki napokon kapcsolódtak be a tanoda programjaiba, továbbá voltak diákok, akik még nem tudták volna önállóan kitölteni a kérdőívet. A megkérdezett tanulók 4. osztálytól 10. osztályos tanulóiig terjedt. A kérdőív önkitöltős volt és helyben a tanodában töltötték ki. A kis létszám ellenére úgy vélem reprezentatív mintát nyújthatok, mivel a kitöltők aktív tagjai voltak a tanoda közösségének. Ezen kívül interjú készítettem a tanoda vezetőjével és az egyik ott oktató pedagógussal, a félig strukturált interjúk eredményei hasonló képet mutattak, mint a kérdőívek adatai.

1.ábra: Egy Baranya megyei tanoda diákjainak válaszai kérdőíves felmérés alapján

Az ábrán látható, hogy a megkérdezett 16 diák közül 9-en a beszélgetést jelölték meg mint a motivációjuk fő forrása, 6-an a külső motivációs eszközök hatnak rá és egy tanuló nem adott választ erre a kérdésre.

A kérdőíves vizsgálat során megtudtam, hogy a tanulók motiváltak a tanulás iránt, deklarációikban a tanoda és az ott oktató tanárok nagy szerepet játszanak abban, hogy motiváltak legyenek. Látszik törekvés arra is, hogy a diákok a belső, vagyis intrinzik motivációt alakítsanak ki magukban, hogy ennek során a diák azért tanuljon, mert abban kedvét leli. Az interjú alanyai szerint is nagy hatással vannak a diákokra, de lassan alakul ki bennük, hogy ne azért tanuljanak, mert kapnak érte ajándékot, hanem saját maguk jövőjéért. A tanoda vezetőjének elmondása szerint még évekre van szükség ahhoz, hogy biztosan állíthassuk, hogy eredményeket tudnak felmutatni a tanoda diákjai.

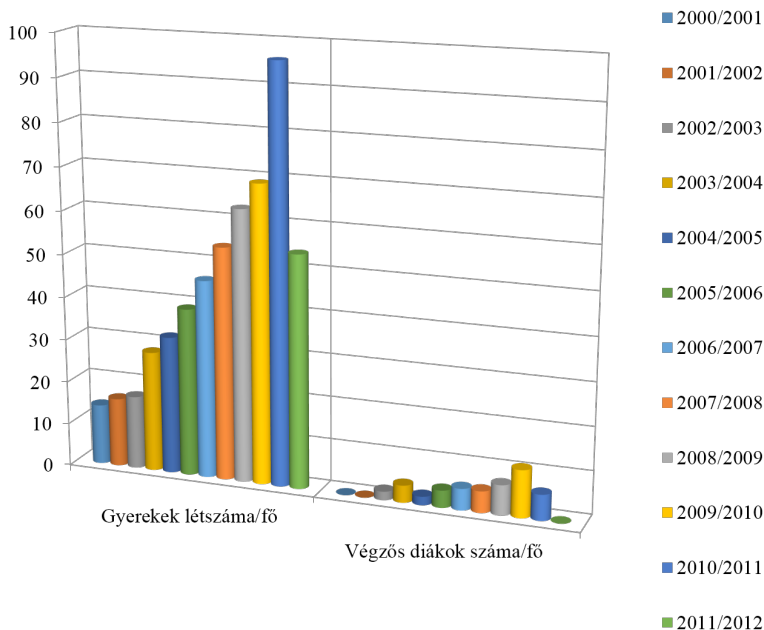
Az első vizsgálat pozitív eredményeit követően folytattam a vizsgálatot az eddigiekben említett tanodában 2012-ben. Kíváncsiság töl-

tött el, hogy milyen eddigi eredményeket tud felmutatni a tanoda a tekintetben, hogy a tanodából kilépők milyen intézményben folytatják tanulmányaikat.

A vizsgálat módszerei közt szerepelt az előző vizsgálatban a tanoda vezetőjével készített interjú szövege, a kutatás másik része dokumentumelemzésen alapul melyekből statisztikai táblázatokat készítettem. A dokumentumokat kutatási célra a tanoda vezetője bocsátotta a rendelkezésemre, ezek tartalmazták az elmúlt 12 évben a tanodába járók névsora és iskolai végzettségeik. Továbbá azok az intézmények melyekben elvégezték az adott képzéseiket. Ezeket összegezve készítettem ki-mutatásokat.

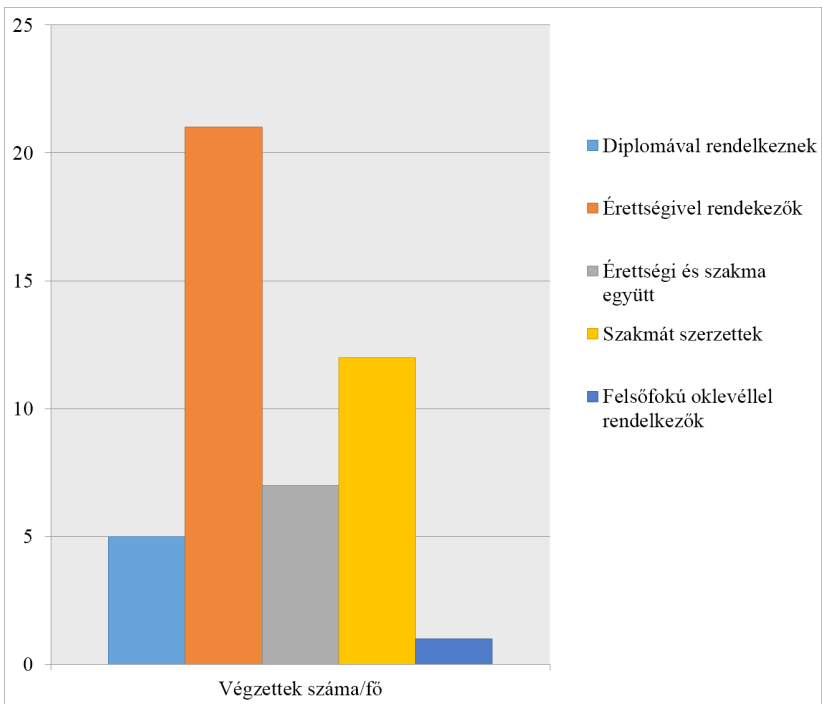
Eredmények

2. ábra: A tanulói létszámok és ebből a végzős diákok száma 2000 és 2012 között

A diagramon a tanulók létszámának változását láthatjuk. A táblázatból leolvasható, hogy az idő folyamán fokozatosan és folyamatosan növekszik a tanoda létszáma egészen 2011-ig, majd ebben az utolsó évben visszaesés következik be. A kimutatott létszámnövekedés a gyermeklétszám településen tapasztalható növekedésének és a tanulni vágyó diákok megjelenésének tudható be.

3. ábra: A tanodában végzett diákok összesített továbbtanulási adatai 2000-2012 között.

A fenti ábrán 46 diák adatait láthatjuk. A diákok közt érettségít 21 fő szerzett továbbá voltak, akik szakmát majd érettségít is szereztek ők 7-en voltak 12 tanuló, egy tanuló felsőfokú oklevelet szerzett és 5 tanuló diplomát szerzett.

A tanoda vezetőjével készített interjú szerint a tanoda pedagógu-

sai minden tőlük telhetőt megtesznek annak érdekében, hogy diákjaik családias és harmonikus közegbe érkezzenek meg az iskolából. Megkapják a szükséges felszereléseket az iskolához ingyenesen, támogatást kapnak az alapítványtól a buszbérletük megvásárlásához és a pedagógusok szakképzettségükkel is a diákok segítségére vannak.

Konklúzió

Úgy gondolom az adatok elemzések érdekes tanulságokkal szolgálhat, Mind a diákok motivációját vizsgáló kérdőíves adatok, mind a továbbtanulási adatok arra utalnak, hogy van út a továbbtanuláshoz a tanodából. Ezek az adatok 2012-ig szólnak, ezért szeretném a későbbiekben ismét felmérni, hogy hogyan alakultak az arányok. Tovább léptek-e felsőoktatásba azok a hallgatók, akik a felmérésem során az érettségi szerezték meg? Illetve egy másik kérdés, hogy az első diploma megszerzése után tovább folytatták-e a tanulmányaikat?

Összességében elmondható, hogy a tanoda eredményesen működik, és jó úton halad a szociális hátrányokból fakadó lemaradások csökkentésében. A gyermekek iskolai sikerességének, integrációjának elősegítésében.

A továbbiakban szeretném folytatni a tanodakutatást, más tanodák működését, célkitűzéseit és eredményeit is megvizsgálva.

Irodalom:

A közoktatásról szóló (1993) évi LXXIX. Törvény http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99700020.KOR#ljb69param Letöltés dátuma 2012-10-16.

AMBRUS Péter (2001): Cigányság és Iskola. *Iskolakultúra – könyvek*, 8. sz.7-13. p

Amrita Egyesület. <http://www.ambekar.hu/amrita-egyesulet/#more-378> Internetes forrás, letöltés dátuma: 2012-10-16.

BÁTHORY Zoltán (1997): *Tanulók, Iskolák, Különbségek*. Budapest, Okker kiadó.

BÉKÉSI Andrea–BALATONI Tamásné (2009): SZMCA Program, Internetes

- forrás http://www.szmca.hu/test_alfa.html a letöltés dátuma: 2012-03-18
- CSERTI CSAPÓ Tibor. (2011): *A cigány népesség a társadalmi-gazdasági térszerkezetben*. Pécs, PTE BTK Oktatókutató Központ
- CSIRMAZ Mátyás (2011): A hátrányos helyzetű, halmozottan hátrányos helyzetű tanulók integrációjáról. Internetes forrás <http://www.osztalyfonok.hu/cikk.php?id=892> a letöltés dátuma: 2012.10.12.
- FALUS Iván–OLLÉ János (2008): *Az empirikus kutatások gyakorlata*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- SZÚCS Norbert, F.M, H.T, Sz.B, Sz.N, V.A, F.J.B (2012): *Tanoda beválás vizsgálat tapasztalatainak összefoglalása*.
- FORRAY R. K.–HEGEDŰS T. A. (2001): Oktáspolitikai változások a cigánygyerekek iskoláztatásában. In. Romák és oktatás (szerk. Andor Mihály) In. *Iskolakultúra könyvek* Nr. 8. pp. 13-30.
- FORRAY R. Katalin–HEGEDŰS T. András (1995): Oktáspolitikai változások a cigánygyerekek iskoláztatásában. *Iskolakultúra*, 24. sz.
- FORRAY R. Katalin (1993): A nemzetiségi-etnikai oktatás állami támogatása. *Educatio* 2. 223-231.
- FORRAY R. Katalin (2000): *A kisebbségi oktatáspolitikáról*. Pécs, Agora ipari, kereskedelmi és szolgáltató kft.
- FORRAY R. Katalin- HÍVES Tamás (1992): Cigány kisebbségi önkormányzatok és cigány kisebbségi oktatási programok. *Educatio*, 2. sz. 377-406.p.
- HARSÁNYI Eszter–RADÓ Péter (1997): Cigány tanulók a magyar iskolákban. *Educatio*, 1997/1.
- <http://romaprogramok.soros.hu/index.php?id=44> Internetes forrás, letöltés dátuma: 2012-10-16.
- <http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=Jelentes97-hatter-Rado-Nemzeti> (letöltés ideje: 2012. május 13.)
- KERÉNYI György (2005): *Tanodakönyv*. Budapest, SuliNova Közoktatás-fejlesztési és Pedagógus-továbbképzési Kht.
- KOZÁK Istvánné (1998): A cigánygyerekek iskolai eredményeit befolyásoló tényezők a hatvanas évektől a kilencvenes évek elejéig. *Phralipe*, 3. sz. 5-15.p.
- LADÁNYI János–SZELÉNYI Iván (1997): Ki a cigány. In: *Kritika*
- MAGDALI Mária (2011): Cigánypasztoráció Alsószentmártonban. Internetes forrás <http://www.parbeszed.com/main.php?folderID=2261&articleID=9208&ctag=articlelist&iid=1> 2012-03-18
- MÉSZÁROS Anita (2001): Cigánygyerekek alternatív iskolai fejlesztése. *Iskolakultúra könyvek*, 8. sz. 47–54. p.

-
- NÉMETH Szilvia (2008): A tanoda-típusú intézmények működésének, tevékenységének elemzése. Budapest, TÁRKI-TUDOK Tudásmenedzsment és Oktatáskutató Központ Zrt. <http://www.tarki-tudok.hu/file/tanulmanyok/tanodaelemzes.pdf> A letöltés dátuma 2012-03-18 <http://www.tarki-tudok.hu/file/tanulmanyok/tanodaelemzes.pdf> a letöltés dátuma 2012-10.05.
- RADÓ Péter (1997): *A nemzeti és etnikai kisebbségek oktatása.*
- RÉGER Zita (1978): Cigányosztály, „vegyes osztály” – a tények tükrébe. Budapest, *Valóság folyóirat* Nr. 21 pp. 77–89.
- RÉTHY Endréné (1989): *Teljesítményértékelés és tanulási motiváció.* Budapest, Tankönyvkiadó
- Roma oktatási program. Józsefvárosi Tanoda. <http://romaprogramok.soros.hu/index.php?id=44> (letöltés dátuma: 2010. március 19.)
- Tanoda-sztenderd. <http://www.nfu.hu/doc/1363> Internetes forrás, letöltés dátuma: 2012-10-16.
- VARGA Aranka (2012): *Gyermekvédelem és iskola. Pécs,* PTE BTK Oktatáskutató Központ Mandulavirágzás KF

Torgyik Judit

Az iskolán kívüli tanulás szociális szerepe

Az elmúlt években mindinkább világossá vált, hogy a marginális helyzetben lévő gyerekek és felnőttek számára rendkívül nagy fejlődési lehetőséget nyújtanak a közművelődési intézmények. Az iskolán kívüli tanulási, személyiségfejlődési alkalmak mind szociális, mind pedagógiai szempontból jelentősek. A családi tanulás a gyerekek és a felnőttek kompetenciáit egyaránt emeli, miközben visszahatnak a tanulók iskolai sikerereire is.

Kulcs és tárgyszavak: múzeum, könyvtár, teleház, családi tanulás

A hátrányos helyzetben lévő, leszakadásnak, lemorzsolódásnak kitett tanulók számára különösen lényeges, hogy az iskolán kívül számos más színtér is nyújtson vonzó, csatlakozásra motiváló, tanulási, művelődési alkalmakat. Mindezek észrevétlenül is fejlesztik a gyerekek személyiségét, növelik tudásukat, javítják készségeiket, távlatosan pedig pozitív hatást gyakorolnak tanulmányi eredményükre, az intézményes oktatáshoz való viszonyulásukra. Nemzetközileg értékes példák vannak arra, hogy a különböző közművelődési intézmények (pl. múzeumok, könyvtárak, művelődési házak) és civil kezdeményezések, ifjúsági klubok, hogyan szolgálhatják a társadalom nehézségekkel küzdő tagjainak – a gyerekek, szülők, családok – fejlesztését, hogyan lehetnek kiegészítői, támogatói az intézményes nevelés deklarált céljainak. Az iskolán kívüli programok előnye, hogy a részvétel önkéntes, szabad bekapcsolódásra ad alkalmat. A gyermekek többnyire olyan helyszínek iránt érdeklődnek, ahol megmutathatják tehetségüket, személyiségüket, új barátságokra, emberi kapcsolatokra tehetnek szert. Ily módon a múzeumok, könyvtárak, klubok közvetve és közvetetten is hozzájárulnak a hátrányok csökkentéséhez, az esélyek javulásához, az iskolai

sikerességhez, s a társadalmi kohézióhoz.

A nehéz sorsú gyermekek és a fiatalok a képességeinek fejlesztését nagyban segíti az iskolán kívüli tanulási, művelődési, szabadidős lehetőségek megléte, a potenciális lehetőségek elérhetősége. A személyiségben rejlő képességek kibontakoztatására az iskolán kívüli térben megfelelő hely és idő, továbbá szakértelemmel bíró segítők szükségesek. Régi felismerés, hogy az unatkozó ember hamar válik káros szenvedélyek (pl. dohányzás, drog, alkohol, játékszenvedély) rabjává, illetve végez önmagára és a társadalomra nézve káros hatásokkal járó tevékenységeket (pl. rongálás, károkozás stb.). Mindezek megelőzésére, továbbá az iskolai tanulmányok elmélyítésére egyaránt alkalmasak a múzeumokban, könyvtárakban, klubokban szervezett elfoglaltságok. A következőkben ezek köréből kívánunk néhány értékes példát bemutatni.

A múzeumpedagógia lehetőségei

A múzeumok kapuja mindenki előtt nyitva áll. Miközben az értelmiségi szülők gyerekei gyakrabban igénybe veszik a múzeumok által nyújtott kulturális lehetőségeket, addig a marginális helyzetben lévő gyermekek és családtagjaik további segítséget igényelnek a múzeumok gyűjteményeinek felfedezéséhez. A múzeumpedagógia nem csupán a jó gazdasági-szociális környezetből érkező gyermekek ízlését, képességeit kívánja formálni, és tudását bővíteni, hanem a szegények, a nehéz helyzetben, a hátránnyal küzdők életét is javítani akarja. Világszerte jó példák vannak arra, hogy a múzeum hogyan ösztönözheti a társadalom különböző csoportjait az aktív művelődési részvételre. Érdeemes figyelembe venni, hogy a *múzeumpedagógia szociális irányzata* azt hangsúlyozza, hogy a múzeumok szerepe a lakosság életminőségének javításában is lényeges (ZELLER 2000). A múzeumok társadalmi szerepvállalása a gyerekek iskolai eredményeinek javítását, társadalmi beilleszkedésének elérését célozza, azzal, hogy aktivitást igénylő programokat nyújt a gyerekeknek.

A múzeumok az inkluzív társadalomért is szerepet vállalnak. Az

USA-ban, Los Angelesben például olyan családi programokat szerveztek a bevándorlók számára, amelyben migráns szülők és gyermekeik együtt vettek részt madártani foglalkozásokon. A program mind a szülőknek, mind a gyerekeknek remek tanulási alkalmat jelentett. A foglalkozások értékét az adta, hogy olyan szülők is bekapcsolódtak a programokba, akik azelőtt sohasem jártak múzeumban. A program jótékony hatása a gyermekek iskolai eredményére is hatással volt, formálta érdeklődésüket, későbbi szabadidős elfoglaltságaik szempontjából ösztönző mintát jelentett. Nem elhanyagolható szempont, hogy a tanórán kívüli tanulás alkalmában való aktív családi részvétel, a pozitív szülői példa jótékonyan hat a gyerekekre, későbbi szokásaikra (MELBER 2006).

Az utóbbi időben megjelent egy viszonylag új fogalom, amelyet *családi tanulásnak* (*family learning*) hívnak. Ennek során mind a családok felnőtt tagjaira, mind pedig a gyerekekre egyaránt hatni kívánnak a szakemberek. Az elmúlt időszak jelentős felismerése, hogy nem elegendő csupán a hátrányos helyzetű gyerekekre hatni, hanem a felnőttek személyiségét is formálni szükséges (TORGYIK 2013). Együtt kell fejleszteni a gyermeket és a szülőt, a család egészére gyakorolt hatás megtöbbszörözi a változás, a fejlődés esélyeit. E téren múzeumi környezetben nagy lehetőségei vannak a családi műhelymunkáknak, a múzeumi családi hétvégéknek, önálló kitöltésre készített foglalkozatófüzeteknek és az ún. felfedező hátizsákoknak is.

Minderre már hazai vonatkozásban is több példa van. A budapesti Ludwig Múzeum olyan családi programot működtet, amelyre fogyatékkal élő gyermekeket nevelő szülőket és gyermekeiket közösen várják. Amíg a gyerekekkel integrált foglalkozás keretében, ép társaikkal együtt szakemberek dolgoznak, addig a családok felnőtt tagjai tárlatvezetésen vesznek részt.

A múzeumok ereje a multikulturális nevelés vonatkozásaiban ugyancsak megmutatkozik. A kulturális sokféleséggel kapcsolatos kiállítások hidat képeznek az egyes népcsoportok között, fokozzák a nyitottságot, szerepet játszanak az interkulturális kapcsolatok formálásában, az egymás közötti kontaktus kiépítésében, az elfogadás növelésében, a konfliktusok megelőzésében (BÉLANDER 2005, KOLTAI ÉS

KOLTAI 2005). A kiállítások anyaga jó lehetőség a különböző kultúrák, egymástól távol, vagy éppen egymás mellett élő népek, népcsoportok tagjainak megkedveltetésére, a nyitottság fokozására, normáik, hagyományaik, mindennapi használati tárgyaik, ünnepeik megismerésére. Jó alkalom az iskolán kívüli nevelésben a hasonlóságok észrevételére, és a különbségekre való rácsodálkozásra, mely az állampolgári viselkedésben szintén hasznosul. (KOLTAI 2011).

A társadalmi sokféleség bemutatására példa skóciai Dolgozók Oktatási Szövetsége az Edinburgh Múzeummal közösen két évig tartó „*Az emberek Edinburgh-ban*” című projektje. A program keretei között a helyi kisebbségi lakosság életéről gyűjtöttek anyagokat, s egyedülálló tanulási tapasztalatokat jelentettek a lakosság olyan tagjai számára is, akiknek életére, kultúrájára a múzeum eddig egyáltalán nem reflektált. A program több tízezer embert vonzott és mozgatott meg, miközben nagy mennyiségű és értékes információk gyűltek össze az ott élő etnikai kisebbségek világáról, kultúrájáról. Mindez növelte érintettek vágyát arra, hogy saját múltjukat többet foglalkozzanak, történelmüket felkutassák, s tágabb közösségüket gazdagítsák (HURST, HOLMAN, WAKELYN 1998).

A múzeumi programok a nyugati országokban, gyakran a bevándorlók társadalmi beilleszkedését is előmozdítják. A londoni British Museum *angol nyelvtanfolyamot* indít azoknak, akik nyelvtudásukat szeretnék tökéletesíteni. A múzeumi környezetbe helyezett nyelvoktató program a külföldiek integrációját szolgálja (SÁRI ÉS DOMINEK 2010). A múzeumok kellemes környezete – amely nem hasonlít az iskolai milióra – fokozottabb motivációt jelent a tanulásra, s alkalmat ad a migránsok nyelvi fejlődésére.

A könyvtárak szerepe

A könyvár és az olvasás különösen sokat jelent a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok számára a művelődési lehetőségek elérésében. Közülük sokan csupán a közkönyvtárak segítségével tudnak megfelelően tájékozódni a nyomtatott irodalomban, könyvhöz, folyó-

irathoz, napilaphoz jutni, vagy az internetet elérni. A fejlett országokban világszerte szép példái vannak a fogyatékkal élők, a munkanélküliek, a migránsok, a kisebbségi csoportba tartozó gyerekek fiatalok felkarolásának a különböző könyvári szolgáltatásokon keresztül. A könyvtárosok segítő szerepe kifejezetten a hátrányos helyzetben lévő társadalmi csoportok tájékoztatásával kapcsolatban mutatkozik meg. A társadalmi problémák nem csupán szociális kérdést jelentenek, a művelődés, a tanulás ösztönzése visszahat a szociális gondok megoldására, az érintettek jó közérzetére.

A kisebbségek könyvtári részvételének ösztönzését jól felismert, célzott programok támogatják. Északkelet-Csehországban a cigányság társadalmi integrációjának elősegítésére új, kreatív megoldásokat próbáltak ki a könyvtárak (PÉTERFI 2009). Magyarországi példát vettek alapul, a pécsi Gandhi Gimnáziumban tett látogatásuk adta az ötletet arra, hogy megújuljanak. Az osztrava-vitkovicei könyvtárban *tanulókört, olvasókört és információs kört* hoztak létre a látogatóknak, köztük célzottan a cigányoknak. A munkaügyi központtal közösen *tréningeket* szerveztek a könyvtárban, ezzel kívánták elősegíteni a kisebbségi csoportba tartozók elhelyezkedését a felnőttoktatáson keresztül. A gyerekkorban tanulási kudarcokat elszenvedett felnőtteknek nagyobb motiváló erő a hagyományos iskolai helyszíneken kívüli tanulás lehetősége. Ez az, amit a jó könyvtár adhat. Az olvasókör a cigány irodalom műveit gyűjti. A könyvtár egyúttal információkat, tanácsokat is nyújt a rászorulóknak, pl. lakásügyi, munkaügyi kérdésekben. A könyvtár *módszertani központként* szintén funkcionál, felvállalta a roma nyelvvel, kultúrával, történelemmel kapcsolatos dokumentumok gyűjtését is. A felnőttek mellett a gyerekekre ugyancsak gondolnak, kreatív közösségi foglalkozásokat, (festés, rajzolás) szerveznek számukra.

A bevándorlókat nagy számban fogadó országok könyvtárai a migránsok társadalmi beilleszkedésének elősegítésében és a többségi társadalom toleranciájának növelésében is feladatot vállalnak. A könyvtárak aktívan elősegítik az olvasás népszerűsítését, a könyvkultúra propagálását, azonban megjelent az *olvasás tanításának* gondolata is. Az Amerikai Egyesült Államokban számos *migráns* felnőtt – különösen a bevándorlás kezdeti időszakában – a nem megfelelő nyelvisme-

rete miatt a közéletben funkcionális analfabétának számít. A probléma leküzdése érdekében az amerikai közművelődési könyvtárak évtizedek óta írás-olvasástanítási programokat hirdetnek, amelyben a civil szervezetek önkéntesei is szép számmal bekapcsolódnak. A közkönyvtárak írás-olvasás kurzusai különösen az 1980-as évektől fogva váltak elterjedtté, manapság pedig céljaik elérésére a modern számítástechnika eszközeit is felhasználják. Az amerikai könyvtárak olvasástanításban betöltött szerepe olyan jelentős, hogy arról több törvény is rendelkezik az USA-ban (FEIMER 1995).

Az ERP (extensive reading program) olyan lehetőség Amerikában, amelynek keretében 14 héten át, naponta két órát olvasással töltenek a könyvtárban a programra jelentkezett felnőtt résztvevők. Céljuk az olvasás gyakorlása, olvasási tapasztalat szerzése, a tevékenység megkedveltetése a migráns és a helyben született felnőttekkel. A program célcsoportját olyan felnőttek képezik, akiknek nyelvi hiányosságai vannak. A program három lényegi komponensre épül, a kiválasztott művek csendes olvasására, majd a könyvekről való beszélgetésre, s végül a közösség előtti hangos olvasásra. Annak érdekében, hogy minél többen sikerhez jussanak, a könyvtárosok arra törekcsenek, hogy könnyen érthető szövegeket válasszanak a résztvevők számára (RODRIGO ÉS MTSAI 2007).

Az amerikai könyvtárak szerepet vállalnak a *bevándorlók nyelvtanításában* és a *számítástechnikai írástudás* megszerzésében, fejlesztésében is. A könyvtárak számos oktatási intézménnyel állnak kapcsolatban, így iskolákkal, felnőttképző szervezetekkel, főiskolákkal és egyetemekkel, szociális intézményekkel, migráns szervezetekkel stb. *Nyelvi társalgó köröket*, a *könyvklubokat*, a családi írás-olvasás tanítására irányuló képzéseket, *számítástechnikai tanfolyamokat* indítanak. A migráns szülőknek a könyvtári *Bridge (Híd) program* új kapcsolatok kialakításának lehetőségét adja a befogadó ország helyi közösségeivel, s emellett a gyerekeik iskolai tanulásának segítését is felvállalja. Délutáni és tanóra utáni családi tanulásra építő programjaik az angol nyelvtan gyakorlására is módot adnak, szülőknek és gyermekeiknek egyaránt (LIBRARY SERVICES... 2010).

A könyvtárak az utóbbi időben számos kreatív programot indí-

tottak a felnőttek olvasástanítására, illetve az élethosszig tartó tanulás népszerűsítésére. Philadelphia-ban különböző könyvekhez és filmekhez kapcsolódva beszélgetéssorozatokat szerveztek felnőtt tanulóknak és családjaiknak. Több száz könyvtár kapcsolódott be a könyvvelemzésre, megbeszélésekre, vitákra épülő „*Let's Talk About It*” (Beszéljünk róla) című programba (MONROE, HEIM 1991). E programok nem csupán fejlesztenek, kielégítik a résztvevők társas, közösségi szükségleteit is, hozzájárulnak általános jól-létükhöz.

Az olvasás népszerűsítése és az olvasási igények kiszolgálása mellett viszonylag új gondolatként mutatkozik a könyvtár épületének mind gyakrabban, egyre intenzívebb módon, közösségi térként való kihasználása, nyitottság tanfolyamok tartására, beszélgetésekre, megbeszélésekre, társadalmi élet színtereként történő hasznosítására (NÉMETH 2009).

Számos könyvtár nem csak a hátrányos helyzetben lévő felnőtteket segíti, hanem gyermekeik számára is programokat nyújt. Dániában van példa arra, hogy a közművelődési intézményekben dolgozó szakemberek *a házi feladat megoldásában is segítenek* a fiataloknak (FEIMER 2011). A könyvtárosokhoz közel álló segítő szerep felvállalása a társadalmi befogadás, az *inklúzió* erősítését célozza.

A különböző társadalmi szükséglet kielégítése könyvtárak eltérő szerepeire, feladataira mutat rá. A humanista-nevelő, személyiségfejlesztő, kultúraközvetítő, szolgáltató, segítő, tanácsadó, s egyúttal szociális szerepek a mindennapokban egymással összefonódva mutatkoznak meg (KATSÁNYI 1991).

A teleházak eszközei

A *szegénységből érkező*, a kirekesztésnek kitett, marginális helyzetben lévő *etnikai csoportok* iskolás gyermekeinek döntő az információs szupersztrádára való feljutás. Hátrányaik leküzdhető, tudásuk, kapcsolataik köre bővíthető, esélyeik növelhető az új média eszközei segítségével. Hogy hozzáfér-e valaki a számítógéphez és a világháléhoz, annak a tétje nem más, mint, hogy gyorsan elérje-e az információkat, a tudást,

a könyvtárak adatbázisait, a tanulás és a fejlődés lehetőségeit. Ma már a kutatók (NAGY 2007) arról írnak, hogy a netet nem a televízió és az internet párosításban érdemes összevetni, a hálózat sokkal többet jelent ennél, a *világhálóra csatlakozás* lehetősége a *közjavakhoz* tartozik. Olyan tőkeként értelmezendő, amely a tudás, az információ, az adatbázisok gyors elérésének forrása és lehetősége. Aki hozzáfér az internethez, jelentős *tőkéhez* fér hozzá, amelyet anyagiakra, kultúrára, tudásra és kapcsolatokra válthat át. A megfelelő színvonalú IKT kompetenciák lényeges gazdasági, kulturális és kapcsolati tőkét hordoznak az egyén és a tágabb közössége számára egyaránt.

A társadalom peremén lévő gyermekek informatikai jellegű felzárkózását szolgálják a közösségi csatlakozási pontok. Az USA-ban, már az internet terjedésének kezdetén rájöttek arra, hogy az otthoni internettel nem rendelkező szegények számára *közösségi csatlakozási lehetőségeket* érdemes teremteni. Kalifornia egyik szegénynegyedében már a kezdet kezdetén létrehozott közösségi számítógépes központ nem azért érdekes, mert az oda betérő gyerekek és fiatalok ingyen internetezhetnek, sokkal lényegesebb, hogy a *centrum munkatársai rendszeresen figyelemmel kísérik a tanulmányaikat, segítenek a házi feladat megoldásában, és web-programozást továbbá gépipírást is oktatnak a betérők számára*. Azon túl, hogy megtanulják a számítógép és az internet használatát, személyiségük fejlődésére, napi problémáikra is odafigyelnek, életvezetésükhöz adnak támogatást. (TAPSCOTT 2001) Ezáltal tagadhatatlanul nevelő, oktató feladatokat látnak el, s esélyt adnak a jobb életre.

A hazai *teleházak, e-Magyarország pontok* hasonló megfontolások alapján jöttek létre, céljuk, hogy a hátrányban lévők számára is alkalom legyen a rácsatlakozni a világhálóra: tanulni, játszani, olvasni és kapcsolatot teremteni. Nagy-Britanniában a hátrányos helyzetű, bevándorló fiatalok *alkotóképességét ösztönző programokat* jellemzően összekapcsolják a médiatartalmak előállításának támogatásával. Közösségi házakban és *ifjúsági klubokban* szervezett művészeti programokban (*filmek készítése, honlapok fejlesztése*) a résztvevők megmutathatják tehetségüket, miközben tudásuk és önbizalmuk fejlődik. Mindennek a haszna nem csupán egyéni, hanem társadalmi vonatkozásokban egyaránt komolyan megmutatkozik. (BUCKINGHAM 2005)

Az iskolán kívüli programok a tanulás, az önkifejezés, a személyiség kiteljesedésének lehetőségét adják, és az értékes, elfogadó kapcsolatok megélésének örömteli alkalmait biztosítják. A gyerekeknek és a fiataloknak egyaránt szüksége van arra, hogy ne csak az osztálytársaikkal álljanak rendszeres kapcsolatban, hanem más kortárs csoportokkal is, ahonnan pozitív megerősítést, önbizalmat nyernek, miközben alkotás iránti vágyuk, képességeik megmutatásának lehetősége feltárul. A kreativitást felszabadító foglalkozások nem egyszerűen kulturális szempontból építenek, hanem jótékonyan visszahatnak a gyerek, a fiatal iskolai eredményeire is. Az itt születő innovatív ötletek átvihetők az élet más területeire, és az általános társadalmi fejlődést generálják. A szabadidőt kreatívan, alkotó tevékenységgel végzők nagy valószínűséggel állnak elő újító, építő ötletekkel az iskolában is.

Irodalom:

- BÉLANDER, Paul (2005): Új víziók, új nézetek In: Jutta THINESSE-DEMEL, NÉMETH Balázs (szerk.): *A múzeumok, mint a tanulás helyszínei*, PTE-TTK FEEFI, 13-22.
- BUCKINGHAM David (2005): *Médiaoktatás*, HSA ÚMK ZSKF, Budapest.
- FEIMER Ágnes (2011): Fiatalok egyenlő eséllyel? Projektek és példák néhány európai országból, *Könyvtári Figyelő*, 1.sz. 133-144.
- FEIMER Ágnes (1995): Kitekintés (Külföldi szakirodalmi szemle) In: Arnóth Károly, Vidra Szabó Ferenc (szerk.): *A könyvtár szociális funkciója (tanulmánygyűjtemény)*, OSZK-KMK, Budapest, 23-45.
- HURST, John, HOLMAN, Susanna, WAKELYN, Jenifer (1998): *Working in Partnership: The Workers' Educational Association and Museums Report of Working Group*. Workers Educational Association, London.
- KATSÁNYI Sándor (1991): Séta ideáink bölcsője körül. In: GERE BEN Ferenc, NAGY Attila (1992): *Olvadás és társadalom* OSZK KMK, Budapest, 240-245.
- KOLTAI Dénes, KOLTAI Zsuzsa (2005): A felnőttoktatás és múzeumi képzés, *Tudásmenedzsment*, 1. sz. 75-83.
- KOLTAI Zsuzsa (2011): *A múzeumi kultúráközvetítés változó világa*, Iskolakultúra, Veszprém.
- Library Services for Immigrants. A Riport on Current Practices* (2010): U.S. Ci-

-
- tizenship and Immigration Services. www.uscis.gov [2011.10.13.]
- MELBER, Leah M. (2006): Learning in Unexpected Places. Empowering Latino Parents, *Multicultural Education*, 4. 36-40.
- MONROE, Margaret E., HEIM, Kathleen M. (1991): *Partners for Lifelong Learning: Public Libraries and Adult Education*, Office of Educational Research and Improvement, Washington D. C.
- NAGY Réka (2007): Digitális egyenlőtlenségek a fiatalok körében: mítosz vagy valóság? *Informális táradalom*, 2.sz. 17-28.
- NÉMETH Márton (2009): Az észak-európai országok közkönyvtárügyéről, *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros*, 1.sz. 48-55.
- PÉTERFI Rita (2009): Közös utak: a cigányság könyvtári ellátása Északkelet-Csehországban, *Könyvtári Figyelő*, 1.sz. 81-87.
- RODRIGO, Victoria és mtsai (2007): Implementing an Extensive Reading Program and Library for Adult Literacy Learners, *Reading in Foreign Language*, 2. 106-119.
- SÁRI Mihály, DOMINEK Dalma Lilla (2010): Iskola a múzeumban In: Kurta Mihály, Pató Mária (szerk.): *Múzeumandragógia*, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumi Igazgatóság és a Szabadtéri Néprajzi Múzeum Szentendre, Miskolc-Szentendre, 55-62.
- TAPSCOTT Don (2001): *Digitális gyermekkor. Az internet-generáció felemelkedése*, Kossuth Kiadó, Budapest.
- TORGYIK Judit (2013): *A tanulás színterei felnőtt-és időskorban*, Eötvös József Könyvkiadó, Budapest.
- ZELLER, Terry (2000): Az amerikai múzeumpedagógia történeti és elméleti alapjai In: FOGHTŰY Krisztina (szerk.): *Szemelvények az amerikai múzeumpedagógia szakirodalmából*, Budapest, B+V Kft, 19-43.

Híves Tamás

Cigány/roma népesség a 2011-es népszámlálás alapján

A cigány/roma népesség alkotja a legnagyobb kisebbséget Magyarországon, azonban a létszámukra vonatkozó különböző adatok meglehetősen eltérnek. Az egyik hiteles adatforrás a népszámlálás, ugyanakkor a cigányságra vonatkozó létszámadatak lényegesen alacsonyabb értéket mutatnak, mint a szociológiai kutatások eredményei. Bár igaz az is, hogy az utóbbi időben a Magyarországon élő cigány/roma népesség sokkal inkább felvállalja identitását, mint korábban, ezt tükrözik az egymást követő népszámlálási adatok is. Az 1990-es népszámláláskor 143 ezren, 2001-ben 190 ezren, a legújabb népszámláláskor 315,6 ezren vallották magukat cigány nemzetiségűnek. A növekedés ellenére a 2011-es népszámlálási lélekszám még mindig jóval alatta marad például Kemény István és munkatársai szociológiai felmérésében becsült adatnak, ahol 2001-ben 550-600 ezer fő közé tette számukat. (KEMÉNY–JANKY–LENGYEL, 2004) Az eltérő adatok ellenére sokat mondanak a népszámlálási eredmények: a területi megoszlásból, a korszerkezetből és az iskolázottsági mutatókból lényeges következtetéseket lehet levonni. Előadásomban a közel múltban közzé tett 2011-es népszámlálás adatokból a cigány/roma népességre vonatkozó demográfiai, iskolázottsági, korszerkezeti adatokat elemeztem, összevetve más nemzetiség hasonló adataival. E mellett összehasonlítom a 2011-es és a 2001-es cigányságra vonatkozó népszámlálási adatokat, kiemelve a változásokat. Az általános országos értékeken túl megyei bontásban területi elemzést is végeztem, térképek segítségével bemutatva az ország cigány/roma népességnek vonatkozó térszerkezetét.

Kulcsszavak: népszámlálás, cigány/roma, területi elemzés

Cigány/roma népesség létszáma és területi megoszlása

A 2011-es népszámlálás adatai alapján 315 583-an mondták magukat romának, cigánynak, míg az előző népszámlálásban ez a szám 206 ezer volt. A létszám jelentős emelkedésének valószínűleg az az oka, hogy legutóbb többen vállalták származásukat, illetve válaszoltak az etnicitásra irányuló – egyébként nem kötelező – kérdésekre. Ebben közre játszott az is, hogy a népszámlálást megelőzően jogvédők és roma önkormányzatok széleskörű kampányban azt kérték, hogy a cigány/roma emberek valljanak etnikai hovatartozásukról.

A nemzetiségi hovatartozást meghatározó kérdések az ún. érzékeny adatok közé tartoznak. A népszámlálási törvény alapján a válaszadás önkéntes volt. A népesség nemzetiségi hovatartozását három területen adott válasz (a nemzetiség, az anyanyelv, a családi, baráti közösségben használt nyelv) szerint sorolták be. A három kérdés közül elegendő volt egy esetén pozitív választ adni az adott nemzetiséghez soroláshoz. Az adatfelvételkor egy személy több nemzetiséghez tartozónak is vallhatta magát. A népszámlálás családfogalmától eltérően a családi, baráti közösségben használt nyelv kérdésénél mindazon személyek csoportját tekintették, akiket a megkérdezett családjának tekint, függetlenül rokonsági körtől vagy a lakóhelytől. A népszámlálási adatok összességét vizsgálva látható, hogy közel 1,4 millióan nem válaszoltak a nemzetiséget firtató kérdésekre.

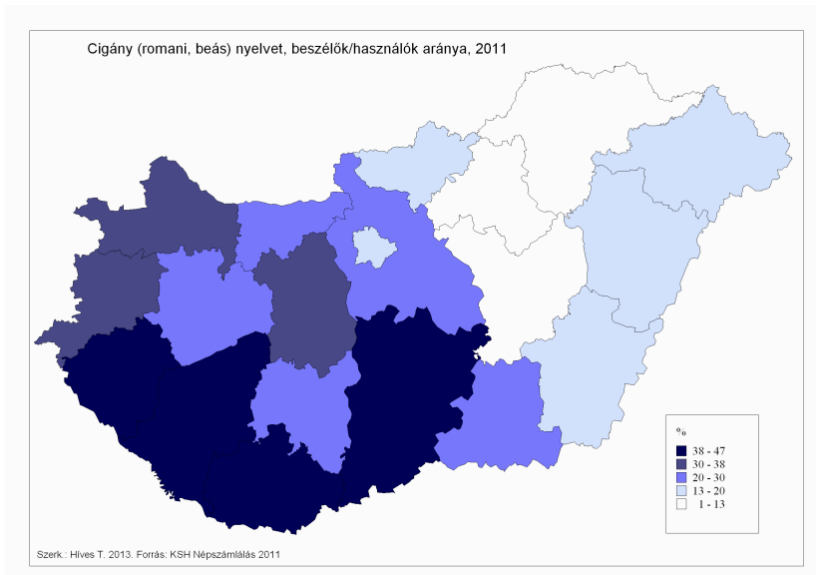
A cigány/roma nemzetiséghez tartozás az előző népszámláláshoz képest jelentősen nőtt (53%-kal). A cigány/roma népességben belül a beás/romani nyelvet beszélők aránya csökkent annak ellenére, hogy létszámában kissé emelkedett. Érdekes megemlíteni, hogy a német nemzetiségű népesség változása, igen hasonló értékeket mutat, ott a nemzetiség aránya 54%-kal nőtt, míg az anyanyelvűeké csak 13%-kal. A nemzetiségeknél a nyelv identitásképző erőként hat, így feltételezhető, hogy a korábbi népszámlálásban is már nagy arányban vállalták nemzetiségüket a nyelvet ismerők.

A cigányság területi megoszlása nem változott alapvetően az elmúlt évtizedben, a területi különbségek továbbra is igen nagyok. A népszámlálás szerint Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 8,6% az ará-

nyuk, míg Győr-Moson-Sopron megyében 0,8%. A két végponton lévő megye között több mint tízszeres a különbség. Az elmúlt évtizedben éppen Győr-Moson-Sopron megyében nőtt leginkább a roma/cigány népesség száma, feltételezhető, hogy ez a jobb munka és életlehetőséget biztosító gazdagabb megyébe történő vándorlásnak köszönhető, illetve az ausztriai munkalehetőségnek.

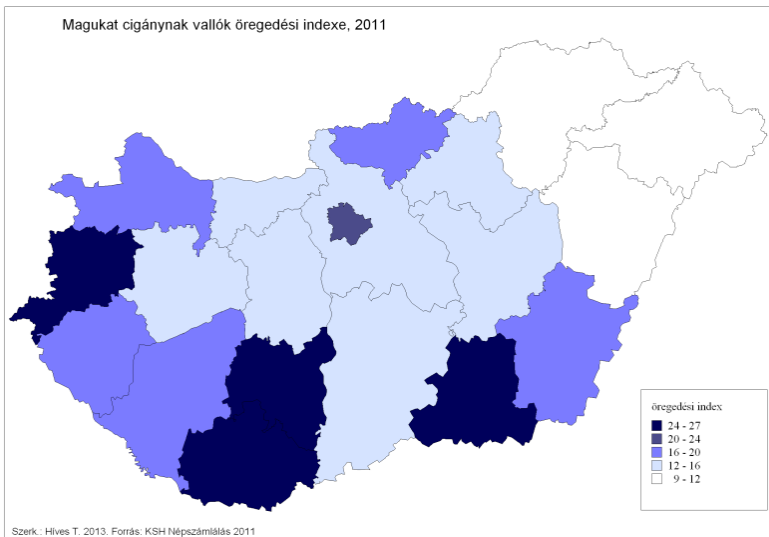
Igen érdekes képet mutat az anyanyelv használat. A cigány/roma népesség leginkább Délnyugat-Magyarországon beszéli valamelyik cigány nyelvet, Zalában 47%-os arányban, Somogy, Baranya és Bács-Kiskun megyékben közel 40%-ban. Legkevésbé éppen abban a megyében, ahol a legtöbben élnek Borsod-Abaúj-Zemplénben (0,9%) a különbség több mint ötvenszeres (1. térkép). A két végpontot magyarázzák azok a nyelvészeti kutatások, amelyek szerint a Dél-Dunántúlon él a beás cigány beszélők döntő része, és a kelet-magyarországi megyékben pedig az egynyelvű (romungró) cigányok. (ORSÓS 2012)

1. térkép

A cigányság népszámlálás szerinti korszerkezete rendkívül fiatal, ami két dolgot jelent, sok fenntartással. A népszámlálás szerint majdnem egyharmaduk 14 éves vagy annál fiatalabb, míg a nem cigány népességnél 14% az arány. Szinte nincsenek idősek, a 60 éven felüliek csupán 4,6%-ban képviselik a népességet, a nem cigány népességnél ez arány közel 25%. Az összevetések szerint a cigány/roma népesség valóban egy rendkívül fiatal korszerkezetet mutat, míg a nem cigányoké inkább az európai trendhez hasonló öregedő korszerkezet. Viszont nem tudunk korosztályi adatokat arról a feltételezhetően több 100 ezres népességről, akik bár cigány/roma származásúak, de nem annak vallották magukat a népszámláláskor. Mindentől függetlenül az idősek ilyen méretű hiánya lényegesen rövidebb életkort és sokkal rosszabb egészségügyi és szociális hátrányt mutat, amire szintén több kutatás is utal. (CSERTI CSAPÓ 2011) Ezek a tények ismertek, inkább a számadatakban látható arány a megdöbbentő.

2. térkép

Megvizsgáltam a cigány/roma népesség öregedési indexét területi megoszlásban (2. térkép).

Az öregedési index az idős korú népességnek (60–X éves) a gyermekkorú népességhez (0–14 éves) viszonyított arányát fejezi ki, vagyis minél magasabb ez az arány, annál idősebb a korszerkezet. A cigány/roma adatokat vizsgálva láthatjuk, hogy a legfiatalosabb a népesség Északkelet-Magyarország megyéiben, a legidősebb Tolna, Baranya, Csongrád és Vas megyékben.

Iskolázottság

Az utóbbi időben a cigányság iskolázottságára nagyobb nemzetközi figyelem irányul, és külön programok szerveződnek iskolázottságuk emelésére. Azt is előre kell bocsájtani, hogy az Európai Unióban a népcsoportot rendszerint nem nevezik meg – más népcsoportot sem -, ám „mindenki tudja”, mikor van róluk szó (FORRAY 2012).

A cigány, roma népesség iskolázottságáról publikusan csak megyei felbontásban állnak rendelkezésre a népszámlálási adatok. Összességében elmondható, hogy a magát cigány/roma csoportba soroló népesség – ahogyan a különböző kutatások is kimutatták - ma is alacsonyan iskolázott (1. táblázat). Az elmúlt évtizedben minden erőfeszítés ellenére tovább nőtt a szakadék a cigányság és a többség iskolázottsága között, és ennek megfelelően az életesélyek közötti eltérés is tovább növekedett. (HÍVES 2006)

A 2011-es népszámlálás szerint a nem roma népességnek csupán 4,5%-a nem végezte el a 8 osztályt a 15 éven felüli népességből, addig ez a cigány/roma népesség 22,3%-ról mondható el. Ezen alacsony iskolázottsági szint a többlépcsős mobilitás hiányát mutatja. A középfokú iskolát érettségi nélkül elvégzett, a szakmai oklevéllel rendelkező népességnél nincs kiugró különbség a többség és cigányság között, de egyre nagyobb az eltérés, a magasabb végzettségi szinteken, amit más kutatási adatok is megerősítenek. (FEHÉRVÁRI 2008) Míg a nem roma népesség 17%-a diplomás, addig e csoportnak csak 1,2%-a, összesen 2607 fő. (Megjegyezzük, a százalékos értékeket a 15 éven felüliekhez

kellett viszonyítani, mivel csak így álltak rendelkezésünkre demográfiai adatok.)

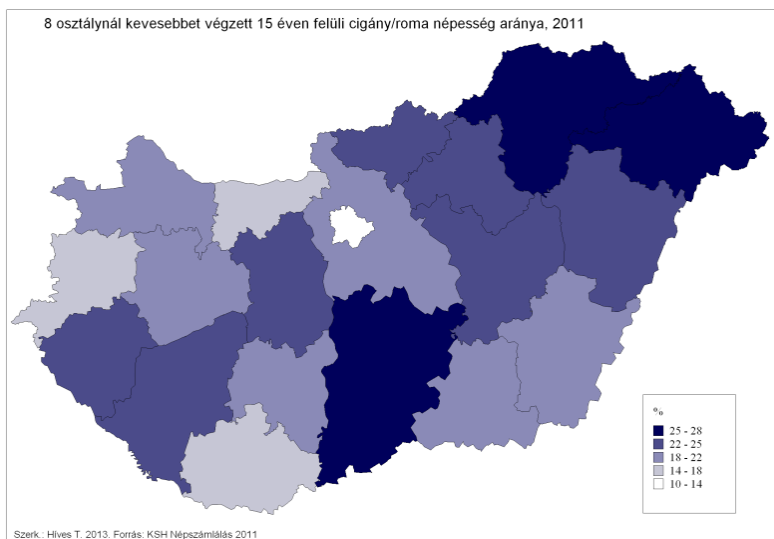
1. táblázat: 15 éven felüli népesség iskolai végzettsége, %

nemzetiség	8 o. alatt	8. évfolyam	Középfokú iskola érettségi nélkül, szakmai oklevéllel	Érettségi	Diploma
nem roma	4,5	27,5	21,0	29,9	17,1
roma/cigány	22,3	58,3	13,1	5,1	1,2
együtt	4,8	27,7	20,8	29,6	17,1

Területileg vizsgálva a cigányság iskolázottságát, általánosságban megállapítható, hogy azokban a megyékben van több érettségizett vagy diplomás cigány lakos, ahol alacsony számban élnek. Ezek főleg az északnyugati megyék, valamint Pest és Csongrád megye. Ennek oka az lehet, hogy a több és jobb munkalehetőséggel rendelkező területekre nagyobb számban vándorol képzett munkaerő, közöttük cigányok is.

Az általános iskolát nem befejezett cigány népesség elsősorban az észak-keleti és Bács-Kiskun megyében található (3. térkép). Ezekben a térségekben általában is alacsonyabb az ott élők iskolai végzettsége, köztük a vizsgált társadalmi csoporté is. A migrációs tendenciák ismeretében sajnos magától értetődőnek kell tekintenünk azt a folyamatot, hogy a magasabban képzett, fiatalabb lakosság jobb életkörülményeket keresve elvándorol, s helyükbe olyanok költöznek, akik számára ezek a feltételek is az életkörülmények javulását eredményezik.

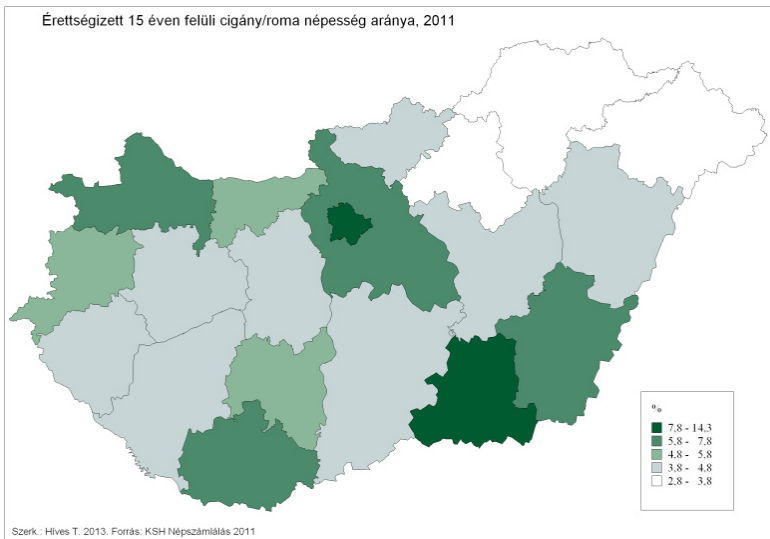
3. térkép

A Dunántúl déli felének megyéi e mutató tekintetében igen eltérően viselkednek. Míg Zala és Somogy megyében igen magas az iskolázatlan cigány népesség aránya (25% körüli) addig Baranyában jóval alacsonyabb, kedvezőnek mondható 17%. Baranya megyében az országos átlaghoz képest sokkal magasabb a szakiskolai/szaktanulmányi végzettséggel rendelkező cigány népesség aránya, de alacsonyabb a diplomásoké. Feltételezhető, hogy Baranyában erőteljesen hatnak a javulásra az elmúlt húsz esztendő azon oktatási innovációi, melyek a cigányság iskolázottságának emelését célozták. (Szűcs és mtsi 2012) A szakiskolai/szaktanulmányi végzettséggel rendelkezők legmagasabb arányban Komárom-Esztergom megyében, illetve Budapesten élnek, az északeleti megyék ezen iskolázottsági szinten is nagy elmaradást mutatnak. A diplomával és érettségivel rendelkező cigány népesség a fővárosban koncentrálódik, itt a cigány népesség 6%-a diplomás, Csongrád megyében pedig az országos átlag kétszerese, 2,4%-uk rendelkezik diplomával. Az érettségivel rendelkező roma/cigány népesség

arányát mutatja a 4. térkép. A megyék között igen nagy, ötszörös területi különbség mutatkozik. Míg Budapesten 14% felett van az érettségizett roma népesség aránya, addig Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében csupán 2,8%. A főváros és a gazdaságilag fejlett megyék által kínált lehetőségek pozitívan hatnak az iskolázottságra, míg a kelet-magyarországi társadalmi leszakadás a cigányság középfokú lemaradására is erőteljesen hat. Látható azonban az is, hogy Baranyában, mely szintén a leszakadó gazdasági térségekhez tartozik, van előrelépés a cigányság középfokú iskolázottságában – köszönhetően a célzott intézményi támogatásnak (jól működő iskolai integrációs programok, nagyszámú tanoda, Gandhi Gimnázium).

4. térkép

A diplomával rendelkező cigány/roma népesség területi eloszlása még nagyobb különbséget mutat, mint az érettségizetteké. A megyék közötti különbség közel 15-szörös. Különösen alacsony az diplomások aránya (0,4-0,5%) Szabolcs-Szatmár-Bereg, Borsod-Abaúj-Zemplén és

Heves megyében. Itt is látható a fővárosban és a gazdaságilag fejlett térségekben való felülreprezentáltság, amely arra utal, hogy a diplomát szerzett cigány/roma népesség is ide áramlik a jobb munkalehetőség miatt. A dél-dunántúli és dél-alföldi térség eredményei pedig vélhetően az egyetemek (PTE, SZTE) cigány/roma hallgatókra fókuszáló támogatásának is köszönhető.

Összegzés

A fentiekben röviden elemzett folyamatokat és területi különbségeket korábban - részben még ma is - a teljes népesség körében is megfigyelhettünk. A területi különbségek az ország kis méretétől függetlenül nagyon nagyok. Ez addig magától értetődőnek tekinthető, amíg csak kis létszámokat érint és a területi különbségek csökkenő tendenciát mutatnak. És ami még fontosabb, amíg az ilyen jellegű változások mögött organikusán fejlődő, iskolázódó közösségek állnak. Azonban feltételezhetően népességünk vizsgált csoportjára ez az utóbbi feltétel nem érvényes. Rögzülnek a kedvezőtlen helyzetű térségek és társadalmi csoportok, amelyeket az aluliskolázottság jellemez; valamint e térségek és társadalmi csoportok az áttekintett időtávban sem tudtak változtatni a helyzetükön. Az is látható, hogy határozott fejlesztések nélkül e térségek társadalmi leszakadása következhet be. A kedvező adottságú térségek pozíciója is megmaradt; az olló két szára – kedvező és kedvezőtlen adottságú térségek, valamint a roma és nem roma népesség társadalmi mutatói között – folyamatosan nyílik, ami rontja az ország fejlődésének kilátásait, sőt veszélyezteti a társadalmi békét is. Bár a fenti elemzés csak az iskolázottságra tért ki, de a foglalkoztatottság szempontjából is elmondhatók ugyanezek a megállapítások. Míg a nem roma megfelelő korú népesség 64%-a dolgozik, addig a cigány/roma népességnél igen alacsony, 26%-os ez az arány. A foglalkoztatottság területi megoszlása hasonló az iskolázottságéhoz, vagyis a leszakadó térségek nagyarányú munkanélkülisége nagy fokú elszegényedést és kilátástalanságot tükröz, amely erőteljesen hat a cigány/roma népesség iskolába való hosszabb távú befektetésének elmaradására. Ez a jelenség pedig csak hosz-

szú távú, célzott és külső támogatással törhető át, ahogyan ezt egyes térségek fejlődő adatai jelzik.

Irodalom

- CSERTI CSAPÓ Tibor (2011): *A cigány népesség a társadalmi-gazdasági térszerkezetben*. Oktatókutató Központ és a Virágmandula Kft., Pécs, 254 p.
- FEHÉRVÁRI Anikó (szerk. 2008): *Szakképzés és lemorzsolódás*. OFI, Budapest. 290 p.
- FORRAY R. Katalin (2012): *The Situation of the Roma/Gypsy Communities in Hungary*. In: Herj II. évf. 2. szám, <http://herj.hu/2012/06/forray-r-katalin-a-ciganyroma-kozosseg-helyzete-magyarorszagon/> [2013. október 20.]
- HÍVES Tamás (2006): *A hátrányos helyzet az oktatás területi kutatásában*. In: Mérleg, 2002-2006, Education 2006/1, Budapest, 169-174 p.
- KEMÉNY István–JANKY Béla–LENGYEL Gabriella (2004): *A magyarországi cigányság, 1971-2003*. Gondolat Kiadó, MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 192 p.
- ORSÓS Anna (2012): *A beás nyelv megőrzésének lehetőségeiről*. Virágmandula Kft, Pécs, 196 p.
- SZŰCS Norbert–FEJES József–FÜSTÖS Melinda–HÍVES Tamás–SZENCZI Beáta–VARGA Aranka (2012): *A Tanoda beválás vizsgálat tapasztalatainak összefoglalása*. Kutatási jelentés – kézirat, 150 p.

Pörös Béla

„A munka nélkül maradt falu” — Vázlat Gilvánfa község társadalmának és gazdaságának történetéhez

*A közel 400 fős Gilvánfa Baranya megye dél-nyugati részén, a 6-os fő-
közlekedési útról leágazó, Szentlőrincet Sellyével, Vajszlóval összekötő
úton fekszik, távolsága a baranyai megyeszékhelytől, Péctől 35, a kistérség
központjától, Sellyétől 10, Vajszlótól 12 km. Közúton megközelíthető
szomszédos települései: Magyarmecske (2 km) és Besence (3 km)*

*Gilvánfa – bár földrajzilag szerves része a Dráva folyó mellett elterülő
dél-nyugat baranyai erdős, vizekben gazdag sík területnek, nem tartozott
a 45 református települést magában foglaló, esősorban néprajzi és vallási
szempontok alapján lehatárolt Ormánsághoz.¹⁸ A kezdetben katolikus,*

¹⁸ A 45 településből álló, 800 négyzetkilométer kiterjedésű dél-baranyai Ormánság a Mecsek és a Villányi hegységek, valamint a Dráva folyó által határolt területen belül elhelyezkedő, hozzávetőlegesen 20 km. széles és 40 km. hosszú, sajátos hagyományokkal és természeti adottságokkal rendelkező tájegység. Településeinek többsége (35) jelenleg a sellyei kistérséghez tartozik. Az Ormánsági falvakat eredetileg a református vallásúak többsége, sajátos hagyományok és népviselet jellemezte és különböztette meg környezetétől. „Nyelve magyar, vallása református, női viselete pedig a kebel” – határozták meg röviden – Lukácsy Imre diósvizslói református lelkész nyomán - kiterjedését néprajztudósok Ld.: Lukácsy Imre: Az Ormánság népe. Pécs, 1907

A térségbe északi irányból beekelődő Gilvánfát (és Kisasszonyfát) azonban - elsősorban a katolikus vallásúak többsége miatt - nem sorolták a vallási és a néprajzi sajátosságok alapján behatárolt ormánsági települések közé, mint ahogy földrajzilag ugyancsak a térséghez tartozó, többségében katolikus horvátok által lakott Drávasztárát, Révfalut, vagy Drávakeresztúrt sem.

Fontos megjegyezni, hogy az Árpád-korban még nagyobb térséget jelölt az Ormán, Ormánköz, Bőköz névvel jelölt terület. A sík, erdős, mocsaras Dél-nyugat Baranyát, amelyhez nem csak Dráva-völgye, hanem Szigetvár és Szentlőrinc környéke is beletartozott. A XVII.sz. végéig született egy-

aztán az unitárius hitre tért, majd erőszakkal rekatolizált Gilvánfa azonban mindig is kötődött e-tájegységhez, gazdaságilag és közigazgatásilag is több szálon kapcsolódott a környező Ormánsági falvakhoz. Az elmúlt 40 évben a településen bekövetkezett változások – az őslakós parasztság elköltözése, kihalása, a környéken élő cigányok beköltözése a falu szélén számukra kialakított telepre és a megüresedett házakba, a 20 éve folyamatosan növekvő munkanélküliség és szegénység – miatt sokan éppen Gilvánfát tartják a rendszerváltás után az Ormánságban bekövetkezett társadalmi, gazdasági leépülés egyik szomorú szimbólumának.

Kulcsszavak: Gilvánfa, Ormánság, beások, munkanélküliség, szegénység, cigányok, leépülés, gettósodás,

Gilvánfa és környéke a honfoglalástól a török megszállás végéig

A Gilvánfa környéke már a honfoglalás előtti időkben lakott lehetett, erre utalnak a közeli Magyartelek határában megtalált késő vaskori, valamint a szomszédos Besencén és Kisasszonyfán feltárt római kori lelőhelyek, illetve a Gilvánfa – Magyarmecske közötti út árkanak kiásása során előkerült rézcsákány is.¹⁹

Baranya megye területén a honfoglaló magyarok első két-három nemzedéke tartósan még nem telepedett meg, a kedvezőtlenebb természeti adottságokkal rendelkező Dél-Baranyában történő letelepedésük is valószínűleg csak a X. sz. utolsó harmadától következhetett be.²⁰

A falu nevének eredetére vonatkozóan kétféle teória is létezik. Egyrészt a *Gilván* régi magyar személynév és elképzelhető, hogy e név viselője birtokolta egykor ezt a területet, másrészt a népi hiedelem abból

házigazgatási dokumentumok szerint is ezt a nagy tájegységet jelentette az Ormánság, amely aztán a XIX.sz.-ban szűkült le a 45 drávamenti református községet magában foglaló területre. Ld.: Barakonyiné Vincizai Klára: A Drávamenti baranyai falvak népessége és gazdasága. Kézirat. MTA DTI., Pécs, 1986.

¹⁹ Baranya megye története az őskortól a honfoglalásig. Baranya Monográfia Sorozat. Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 1979

²⁰ U.o.

indult ki, hogy a falu határában még napjainkban is sok *gilva* laskagomba terem és innen is eredeztethető az elnevezés. Gilvánfa először az 1332-1335-ben keletkezett pápai tizedjegyzékben jelenik meg, majd egy 1410-es oklevél említi „Gylwánfalwa” formában.

A térség virágzó településeinek pusztulása a dél felől érkező és Szigetvár ostromára induló török hadak átvonulásával kezdődött. Ezt követően 10 év alatt a falvak nagy része leégett, birtokos nemessége elmenekült, parasztságát elvitte a török, vagy megölte a hadakat követő járvány. De pusztítottak itt a portyázó végvári katonák és a német lovasok is. A XVII. század második felében induló felszabadító háborúk sem kímélték a térség még megmaradt falvait, helyenként nagyobb pusztulást hoztak, mint a török uralom 150 éve.²¹ Az Ormánság területén – köszönhetően a mostohább természeti környezetnek - 45 falu megmaradt, azonban 60 település végleg eltűnt. Ebből 29 a török hódoltság alatt, 14 a felszabadító háborúk idején, 12 a rossz gazdasági viszonyok, vagy népességének az elvándorlása, 5 pedig ismeretlen ok miatt.²²

A török uralom a katolikus vallás visszaszorulását hozta. Pécs elfoglalása (1543), majd Baranya megszállása után a nemesség, a papok és szerzetesek többsége elmenekült. Az uraik, papjaik által elhagyott nép körében egyre népszerűbbek lettek a külföldi tanulmányaikról Baranyába visszatérő volt ferences szerzetesek által terjesztett új hit, a reformáció tanai. A XVI. század közepére már Baranyában is a reformáció lutheri irányzata vált meghatározóvá. Az 1570-es évektől azonban a reformátusoknak is erős ellenfele támadt: az *arianusok*, vagy ahogy Magyarországon nevezték, az *unitáriusok*. Több tucat baranyai falu vált

²¹ Buda visszavétele után az európai keresztény sereg Bádeni Lajos őrgróf vezetésével egész a Dráváig üldözte a fölmentésre küldött török csapatokat. Ettől kezdve évekre állandósult a harc Baranyában: egyik oldalról a császári seregek Lotharingiai Károly, Savoyai Jenő és Bádeni Lajos vezetésével, a másikkól a kétségbeesetten újra és újra támadó törökök dúlták a dél-baranyai falvakat.. Amikor 1687. augusztusában a nagyharsányi csatával, majd Szigetvár visszavételével Dél-Baranya visszakerült a magyar király uralma alá, a teljes pusztulás képét mutatta a térség.

²² Follajtar Ernő: Baranya vármegye eltűnt helységei. Községi adattár 4.sz. Pécs, 1942.)

unitáriussá, köztük a török hódoltság alatt is folyamatosan lakott Gilvánfa és a szomszédos Kisasszonyfa. a közeli Téseny, Sumony valamint Szentlőrinc is. A török kiűzése után I. Lipót király által 1687-ben kinevezett pécsi püspök, Radonay Mátyás (aki egyben Baranya vármegye főispánjává is volt) elhatározta, hogy a megyében megszünteti az „eretnekséget”. A térítéshez katonai segítséget vett igénybe, elzavarta a prédikátorokat, erőszakkal elfoglalta a templomokat, A reformátusokat is fenyegette és szorongatta, de a végső eszközt, a fegyverrel való térítést velük szemben nem alkalmazta. Az unitáriusok azonban teljesen ki voltak szolgáltatva, így 1689-ben a császári vértess lovasság bevetésével az unitárius falvakat – köztük Gilvánfát is - katolizálásra kényszerítette. Radonay püspök megsemmisítette az unitárius egyházat Baranyában, de a Szentháromság-tagadók eszméi még jó ideig éltek, a katolizálás nem ment egészen simán.

Gilvánfa – amely a török megszállás alatt is lakott település maradt – XVII. század végi állapotáról a felszabadított területek kezelésére létrehozott Udvari Kamara Pécsi Prefektúrája 1687-es összeírása a következőket tartalmazza: *„Gyllanffa környékén és a faluban Találtunk körülbelül 21 kapás megművelt szőlőt, 6 házat, 7 lakost, 30 hold szántóföldet. Ez a falu a török császárnak 8 török forintot fizetett azelőtt. Az urának minden ház 1½ pint vaját, kakast, robotot és tizedet annak módja szerint szolgáltatott.”*²³ Néhány évvel később a megmaradt baranyai falvak állapotát, értékét rögzítő, 1695-ben és 1696-ban a pécsi kamarai birtok felügyelőség (provizorátus) által végrehajtott felmérésben Gilvánfáról az olvasható, hogy: *„Keresztény földesuruk Draskovich gróf volt. Neki évente 4 forintot adóztak és jelenleg is ezt fizetik. Török földesuraik a pécsi gyalogos katonák (milites pedestres) voltak, akiknek egy okka vaját és egy imperiálist adóztak házanként. Tizedet szolgáltatnak, de nem kellett munkával szolgálniuk. A török császárnak Kanizsára fizettek 7 forint adót. Azelőtt ariánusok voltak, 6 évvel ezelőtt tértek katolikus hitre.”*²⁴

²³ Nagy Lajos: A Császári Udvari Kamara pécsi prefektúrájához tartozó terület 1687-ben. Baranyai Helytörténetírás 1978. BML., Pécs, 1979

²⁴ TIMÁR György: A pécsi provizorátus faluösszeírásainak a török időkre vonatkozó feljegyzései (1695, 1696) Baranyai Helytörténetírás 1982. BML.,

A falu társadalma és gazdasága a XVIII. század elejétől az II. világháborúig

Gilvánfa, amelynek török előtti birtokosai a Harasztyak, majd az Istvánffyak²⁵, később a Draskovichok voltak, a török kiűzése utáni birtokrendezés során előbb mint a sellyei uradalom része a Császári Udvari Kamara (Kaiserliche Hoff Cammer) kezelésébe kerül. Az uradalommal 1715-től már a Traun udvari grófi család rendelkezett, majd királyi hozzájárulással 1747-ben vásárolta meg Batthyány Lajos, akinek halála után, 1766-tól, a sellyei és a bólyi uradalmak a nagy kiterjedésű Batthyányi birtok bírtok részét képezik.²⁶

1747-ben, a 14 falut és 20 majort magában foglaló sellyei uradalom új tulajdonosa gr. Batthyány Lajos által elrendelt összeírás (Conscriptio Arendae in Inclyto Dominio Batthyariano Sellyeiensi Pro Anno 1747” azaz „A javak, jövedelmek és járandóságok összeírása a tekintetes sellyei Batthyány-uradalomban 1747 évre”) szerint az uradalmon belül Gilvánfa és Kisasszonyfa községek a hozzájuk tartozó Haraszti és a Páli pusztákkal (praedium) adtak egy birtoktestet (corpus). Ebben az évben Gilvánfán 26 telkes gazda élt, ebből 16 volt az 1 telkesek és 10 a ½ telkesek száma, a házas zselléréké 1, a házatlanoké pedig 3 volt.²⁷

A XVIII. században a gilvánfai jobbágyok egy része a földművelés, állattenyésztés mellett iparral is foglalkozott, erre utal a falu 1726-ban készült pecsétnyomója, amelyre a bognármesterség szerszámai, a kerék, a szekerce és a fúró is felkerült. Erről a mesterségről vallanak Gil-

Pécs, 1983.

²⁵ VÁRADY Ferenc (szerk): *Baranya múltja és jelene*. I., II. Pécs, 1896 – 1897. Ebben történik említés arról, hogy az 1542-es összeírás (amely a török elleni védekezéshez szükséges adó beszedéséhez készült) idején az Istvánffiak 10 községgel bírtak Kisasszonyfa környékén, ezek egyike lehetett Gilvánfa, amely egyházilag is a kisasszonyfai plébániához tartozott.

²⁶ A sellyei uradalom községei az 1767. évi állapot szerint: Gilvánfa, Kákics, Kisasszonyfa, Kiscsány, Kistapolca, Komló, Marócsa, Mecsekjánosi, Nagycsány, Ócsárd, Oszró, Pázdány, Sellye, Siklósnagyfalu, Sósvertike, Szopok, Zaláta. Ld.: Borsy Judit: *Baranyai uradalmak a XVIII–XX. században*.

²⁷ ROZS András: *A sellyei uradalom javai 1747-ben*. Baranyai Helytörténetírás 1987. BML, Pécs, 1988.

vánfa jobbágysai 1775-ben uruknak irt levelükben: „... mivel minékünk, amint mindenek előtt világos, szántó földünk, és esztendeig való életünk a bognárságból telik”²⁸ A falu malmot és molnárt is tartott, erről egy XVIII. sz. végi összeírásban a következő olvasható: „A Pécsi vízen az uradalomnak van egy kétkerekű, 2. osztályú malma. Negyedes molnárja a mesterséget jól érti, a Somogy megyei Tsomán tanulta, a mernyei céhbe beirt mester. Csak az iparüzésből él, van egy segédje és egy inasa.”²⁹

Az 1782-1785 között végrehajtott Első Katonai Felmérés idején az akkor Batthyány Ádám birtokához tartozó Gilvánfán már 38 házban 278, magyar és katolikus vallású lakost jegyeztek fel, Kisasszonyfa filiájaként említik. Egyedüli szilárd építményként a Besence felé vezető úton elhelyezkedő kocsmát jelöli csak a korabeli hadmérnök.³⁰

1823-ban került kialakításra a település önálló (katolikus) iskolája, tanítói vidékről kerültek a faluba.³¹ Az iskolának 1841-ben 27, 1848-ban 25 beirt tanulója volt.³²

Az 1848/49-es szabadságharcot megelőző években készült felmérés Gilvánfáról a következő összefoglalást adja: „Magyar falu, Baranya v. megyében,.... Határa 1460 hold, mellyből urasági szántó 36, rét 20, legelő 224 hold, urbéri szántó 384, rét 192, legelő 200 hold, a többi erdő. Földje silány és mocsáros. Lakja 300 kath., 10 ref., 54 óhítű. Birja gr. Batthyány Iván”.³³

Az adósággal megterhelt bolyi és sellyei uradalmat gr. Batthyány Iván 1848-ban kénytelen volt örök áron eladni bátyjának, hg. Batthyány Fülöpnek. A bolyi uradalom 1848 május 15-től, a sellyei május

²⁸ BEZERÉDY Győző: Agrárvonatkozású ábrázolások Baranya megye községeinek pecsétjein. Baranyai Helytörténetírás 1980. BML., Pécs, 1981.

²⁹ MÓRÓ Mária Anna: Baranya vármegye malmai 1785/86-ban. Baranyai Helytörténetírás 1985-86. BML, Pécs, 1986.

³⁰ T. MÉREY Klára: Baranya települései az első katonai felmérés idején. Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 2004.

³¹ Így pl. az 1820-as évek végén Mikolics Márton Kővágószöllősről, az 1830-as évek közepén a három nyelven beszélő, „capitális iskolát és preparandiát” végzett Bertha József Pécsről érkezett a faluba.

³² PETROVICH Ede: Baranya megye népoktatása a reformkorban. (1810-1848) Baranyai Helytörténetírás 1974/1975. BML., Pécs, 1976.

³³ Magyarország geographiai szótára. Kiadta: Fényes Elek, Pest, 1851

17-től ezáltal egy még nagyobb birtok részévé vált..³⁴ Minthogy azonban Fülöpnek nem született gyermeke, a birtok jog szerint visszazállt Batthyány Iván leányaira, így a sellyei uradalom – Batthyány Eleonóra hozományaként - újra egyik korábbi tulajdonosához, a Draskovich családhoz került..

Gilvánfán, csakúgy, mint a térség többi településén a paraszti gazdálkodás hagyományos munkaszervezete a vérrokonai kapcsolatokon alapuló, több kisebb családból álló un. nagycsalád volt, a paraszti munka minden része (szántás, aratás, hordás, nyomtatás, stb.) ebben a kötelekben történt. A nagycsalád legfontosabb gazdasági funkciója a munkaerő-összevonás volt. (A XVIII. sz. végén a 45 ormánsági településen 1890 házban 2333 háztartás működött és 14.224 fő lakott, 1 házra 1,23 háztartás jutott.)

A legnépesebb parasztcsaládok általában a leggazdagabbak is voltak, 1945-ig közülük került ki a bíró és ők adták az önkormányzatba választott esküdtek, képviselők többségét is.³⁵

A naturális, a családok és az uradalmak szükségleteinek kielégítésén alapuló gazdálkodás az Ormánság és környékének falvaiban egészen a XIX. századig meghatározó volt. Ugyanakkor a térség elszigeteltségéből, az elavult birtokszerkezetből, a termeléshez használt eszközállomány korszerűtlenségéből és a fejlesztésekhez szükséges tőke hiányából következő hátrányokkal együtt ez a termelés már nem volt versenyképes a piacra termelő, bérmunkásokat alkalmazó, kapitalizálódó mezőgazdasági nagyüzemekkel, a termelési eszközeiket és a technológiát korszerűsíteni képes parasztgazdaságokkal szemben. A dél-baranyai térségben a XIX. első felétől tapasztalható, a mezőgazdasági termelés modernizálását akadályozó kedvezőtlen társadalmi, gazdasági folyamatok leginkább a születések korlátozásában, itt élő

³⁴ A hg. Battyány Fülöp által birtokolt uradalmak: Körmen, Németújvár, Inta, Kanizsa, Ludbreg, Enying, Bóly és Sellye.

³⁵ Így pl. 1910-1938 között a Bencze, Bondicz, Lombár, Milus, Pörös, Szabó, Szűcs, Torbó, Tóth és Végh családok tagjai kerültek gyakrabban valamelyik választott önkormányzati pozícióba. Id.: Gilvánfa község testületi ülési jegyzőkönyvek. Szentlőrinci Főszolgabírói iratok. Magyarmecseki körjegyzőség iratai. BML. V.146.c.

népesség számának a XIX. század második felétől felgyorsuló csökkenésében érhető tetten. Az 1790-es években hozott szigorú rendeletek következtében az állattartás – ami az ott élők fő megélhetési forrása volt - területe fokozatosan összezsugorodott és az addigi ingyenes állattartás költségessé vált. A legeltetési lehetőségek megszorítása után a családoknak jutó töredék telkekből egyre nehezebben lehetett megélni, a térség falvait körülvevő kötött egyházi és világi nagybirtokrendszer reménytelenné tette a parasztok földbirtokszerzését. Nem hozott előrelépést a dél-baranyai falvakban élő lelkészeknek, jegyzőknek, tanítóknak a Munkácsy Albert szaporcai lelkész által 1848-ban kezdeményezett összefogása az országgyűlés meggyőzésére. A helyzet nem változott a feudális viszonyokat véglegesen lezáró 1853. évi úrbéri pátenis (úrbérrendezés) után sem. Az itt élő parasztok egyre inkább arra kényszerültek, hogy lemondjanak a gyermekáldásról azért, hogy a meglévő birtokot ne kelljen szétosztani a megélhetést már nem biztosító kisebb darabokra. Ennek következménye az „egyke”, vagyis egy családban csak egy gyermek születhetett, így akadályozták meg a birtokok elaprózódását, az utódok elszegényedését. Az „egykezés”, következtében 1863 és 1933 között 18 ezer főről 12 ezer főre csökkent a 45 ormánsági település lélekszáma.

Az „egykezés”, a „morbus Baranyaensis” a református ormánsági falvakhoz gazdaságilag és közigazgatásilag sok szállal kötődő katolikus Gilvánfán - a faluhoz tartozó erdőben a XIX.sz. második felétől megtelepedő cigánycsaládoknak és a Draskovich uradalom által Julia majorban telepített mezőgazdasági munkásoknak és gazdasági cselédeknek köszönhetően - nehezebben kimutatható. 1909-ben Buday Dezső Baranya vármegye aljegyzője, az abban az évben létrehozott megyei egyke bizottságnak készített tanulmányában a következőt írja a magyarmecskai körjegyzőségtől érkezett jelentésről „*A magyarmecskai körjegyzőség területén levő községekben – név szerint: Gilvánfa, Hernád-fa, Kisasszonyfa, Magyartelek, Monosokor, Okorág, Rónád-fa és Magyarmecske – a községi eljáróságok jelentése szerint az egyke-rendszer emberemlékezet óta dívik, az Ormánságban általánosságban terjedőben van. A magyarmecskai körjegyzőség a vármegyének küldött jelentésében az egyke-rendszer okát az ősi birtok megosztásától való félelemben és*

a földhiányban látják. A probléma megoldására tett javaslataik között szerepel a földszerzés megkönnyítése.”³⁶ (Minden nehézség ellenére az 1895-ben az adófőkönyvek adatai alapján a magyarmecskői körjegyzőség az adófizetők számát illetően a 77 baranyai körjegyzőség közül a középmezőnyben, a 39., a beszedett adó összegét tekintve (35.847 forint.) pedig a 21. helyen állt.³⁷)

1. táblázat: A Gilvánfán élő népesség számának és anyanyelvi megoszlásának alakulása 1785 – 1941 között³⁸:

Év	N é - p e s - s é g	A népesség megoszlása anyanyelv szerint									
		Magyar			Magyar			Magyar			
1785	278		1785	278		1785	278		1785	278	
1828	326		1828	326		1828	326		1828	326	
1857	416		1857	416		1857	416		1857	416	
1880	371	311	1880	371	311	1880	371	311	1880	371	
1890	378	375	1890	378	375	1890	378	375	1890	378	
1900	349	323	1900	349	323	1900	349	323	1900	349	
1910	375	350	1910	375	350	1910	375	350	1910	375	
1920	376	317	1920	376	317	1920	376	317	1920	376	
1930	416	410	1930	416	410	1930	416	410	1930	416	
1941	456	453	1941	456	453	1941	456	453	1941	456	

A jobbágyfelszabadítás után Gilvánfán is parasztbirtokossá vált a ko-

³⁶ Dr. BUDAY Dezső: Az egyke Baranyavármegyében. Budapest, 1909.

³⁷ Statisztikai adatok gyűjteménye a Baranyamegyei községi és körjegyzőségekről 1895. Mohács, 1898.

³⁸ Magyarország történeti statisztikai helységnévtára. 18. Baranya megye. KSH. Bp. 2001.

rábbi jobbágyok többsége, földnélküli zsellér sokáig alig akadt a faluban. A földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkozó nagyobb parasztgazdaságokhoz és az uradalomhoz jelentősebb számban csak később kapcsolódtak a zsellérek, akik a bevándorlók és a gazdasági cselédek soraiból kerültek ki. Az 1930-as évek végére a csak földműveléssel és állattartással foglalkozók mellett már 30 olyan ember is élt a faluban, akik részben, vagy teljes egészében valamilyen iparos munkával (kovács, bognár, cipész, cséplőgép üzemeltető, stb.) vagy kereskedelemmel (is) foglalkoztak³⁹ és ebben az időszakban 10-15, többségében saját földtulajdonnal és házzal nem rendelkező, a mezőgazdaságban mint bérmunkás, napszámos, vagy un. részes, nem állandó jellegű alkalmazásban álló családfőnek is tudtak valamilyen munkát biztosítani. (Állandó jövedelemmel 3 közszolgálati alkalmazott dolgozott a településen)⁴⁰

1945-ig Gilvánfán a búza, kukorica, takarmány répa, lóhere, lucerna, valamint a kender termesztése mellett a szarvasmarha és a sertésenyésztés adta a parasztok bevételeinek túlnyomó többségét. A termelést sokáig hagyományos eszközökkel, állati és emberi erővel végezték. Az 1930-as években 3 gazda rendelkezett saját cséplőgéppel, illetve traktorral, Gilvánfán kívül a szomszédos településeken is vállaltak bérmunkát.⁴¹ 1945 előtt a községben élő családok közül többen foglalkoztak még – elsősorban a helyi szükségletek kielégítésére - zsák-, lepedő-és szőnyegkészítéssel, gyékény feldolgozásával is, a községben termelt tej felvásárlására tejcsernok működött, a falunak vegyesboltja és vendéglője is volt.

A birtokok többsége (74) a 10 kat. hold alatti birtokkategóriába tartozott, ezek a birtokok, másféle tevékenységből – pl. napszám, ipar,

³⁹ Ilyen volt Soós Ferenc vendéglős, vagy Pál János. – aki a Draskovics-uradalom szolgálatában állt mint gazda 40 évig – 1918-ban nyitotta meg vegyeskereskedését a faluban (Pécs-Baranyai Ismertető. Szerk.: KALOTAI László. Pécs, 1934.).

⁴⁰ SZEGHALMI Gyula: Dunántúli vármegyék. Magyar Városok Monográfiája Kiadóhivatala. Bp. 1938.

⁴¹ u.o.

kereskedelem, stb. – származó jövedelem, juttatás nélkül a tulajdonos családok megélhetését nem, vagy csak nagyon szűkösen tudták biztosítani. Az 1920-as évek végén kibontakozó gazdaság válság idején az egyre rosszabb megélhetési körülmények ellenére a falut csak kevesen hagyták el, akik elmentek, gyakran a közeli nagyváros, Pécs szegényeinek számát gyarapították.

A mezőgazdasági munkások egy része a Gilvánfa határában levő, 1350 kh. kiterjedésű, gr. Draskovich Iván tulajdonában levő birtokon dolgozott és a falu részét képező, de az uradalomhoz tartozó Julia-majorban lakott. (A majorban élők száma az 1930-as népszámlálás időpontjában 28 főt tett ki.)

A népszámlálási adatok azt mutatják, hogy a XIX. század végétől a II. világháború befejezéséig a község vallásfelekezeti megoszlásában nem történt lényeges változás, a katolikusok többsége mindvégig maradt. (Templom azonban a faluban nem épült, a miséket a haranglábbal egybeépült iskolai teremben celebrálta - és celebrálja a mai napig - a kisasszonyfai plébános.)

2. táblázat: Gilvánfa vallásfelekezeti megoszlása 1880 – 1949 között ⁴²

évsz.	Népesség száma	r.k.	g.k.	Ref.	Ev.	görögk.	unit.	Izr.	bapt.	Egyéb
1880	371	355 95,69	-	5 1,35	-	-	-	11 2,96		
1900	349	324 92,84	-	17 4,87	-	-	-	8 2,29		
1930	416	391 93,99	1 0,24	17 4,09	6 1,44	1 0,24				
1949	541	505 93,35	4 0,74	29 5,36	2 0,37	1 0,18				

⁴² Magyarország településeinek vallási adatai 1880-1949. Központi Statisztikai Hivatal, Bp. 1997.(I-II. kötet)

A reformkorban alapított 1 tantermes, 6 osztályos, 1 tanítóval működő népiskolába 1922-ben 39, 1943-ban 55 tanuló járt, valamennyien r. katolikus vallásúak voltak.⁴³ Az iskolán kívül nagyobb helyiséggel a település 1953-ig, a kultúrház átadásáig nem rendelkezett, a képviselők tanácskozására szolgáló terem is csak 1934-ben, a faluban járőröző, a baksai őrsről átjáró csendőrök pihenőjével együtt került kialakításra. Míg a szomszédos településeken (Besence, Magyarmecske) a XX. sz. első éveiben már Polgári Olvasókör, Népkönyvtár Egyesület, majd Sportkör, Önkéntes Tűzoltótestület működött, Gilvánfán a háború előtt mindössze egy levante egyesület alakult meg. A község villamosítása 1928-ban kezdődött és 10 évvel később elkészült a falu artézi kútja is.

Cigányok letelepedése a Gilvánfa melletti területeken

Baranya megyében a XV. században már nagyobb számban élhettek cigányok. Egykorú feljegyzések szerint pl. Zsigmond pécsi püspöknek 1496-ban 25 sátor cigánya volt Bolgár Tamás vezetése alatt, „golyók és hadiszekerek készítése végett”.⁴⁴ Cigányok baranyai jelenlétéről szórványos adatok vannak a XVI. századból is, így pl. az 1554-es török adóösszeírás említi Pécssett a 12 mohamedán cigány családfőt számláló dsemáet-jét, akik testületileg adóztak. Korabeli forrásokból arra lehet következtetni, hogy török hadsereg mellett zenészként, fegyverkovácsként, vagy egyéb, viszonylag kötetlen foglalkozást élvezve tevékenykedtek cigányok.⁴⁵ A török kiűzése után egy részük a felszabadított területeken maradt, megélhetési lehetőséget keresve vándorolt az országban. Az 1700-as évek elején Erdélyen keresztül nagy számban húzódtak

⁴³ LAKI János: A népiskolák fejlődése, illetve stagnálása a két világháború közötti Baranyában. In.: Baranyai Helytörténetírás 1982. Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 1983.

⁴⁴ HOÓZ István: A magyarországi cigányösszeírások és a cigánynépesség számának alakulásáról. In.: A cigányok számának és demográfiai helyzetének alakulása Baranya megyében. Tanulmánygyűjtemény, JPTE Közgazdaságtudományi Kar – Baranya Megyei Tanács VB., Pécs, 1989.

⁴⁵ MÓRÓ Mária Anna: Cigányok Baranya megyében a XVIII.sz. végén. Baranyai Művelődés, 1977/1.

Magyarországra Havasalföldről és Moldvából a Fanarióta uralom elől menekülő oláh cigányok. A Dél-Baranyában élő, román nyelvet beszélő cigányok másik része viszonylag későn, talán csak a XIX. sz. közepén-végén érték el Dél-Kelet felől Baranyát és Bácskát, szállták meg a Dráva menti erdőket és a Mecsek erdősebb tájait.⁴⁶

A Mária Terézia cigányrendeletei után a Helytartótanács utasítására készített cigányösszeírásokról a Baranya Megyei Levéltárban *Conscriptio Zingarorum*, illetve *Conscriptio Neo-Incolarum* címen található adatok. Ezek szerint Gilvánfán 1775-ben 2, (Michael Mujan, Antonius Mujan), 1777-ben és 1779-ben ugyancsak 2-2 családfőt jegyeztek fel. A felmérések Baranya megye 356 településéből 208-ban jeleztek cigányokat, az Ormánságon belül nagyobb létszámban csak Drávacséhiben (25 fő, 9,6%), Drávaszerdahelyen (21 fő, 8,1%) és Kiscsányban (26 fő, 5,7%) éltek.

A XIX. század közepén már nagyobb létszámú cigánykolónia jelenlétére utal Gilvánfán az itt jelzett, feltehetőleg román anyanyelvű és görögkeleti vallású „54 óhitű”⁴⁷, de az 1880-as népszámlálás adatai között is 52 román nyelvet beszélő gilvánfaiak tüntettek fel.⁴⁸ (Egy másik, mára már teljes egészében cigányok lakta baranyai településen Alsószentmártonban 1832-ben 52 cigányt említenek a *Historia Domus* bejegyzései, akik valamennyien ugyancsak görögkeleti vallásúak voltak.⁴⁹)

⁴⁶ Dr. ANDRÁSFALVY Bertalan: A Baranya megyében élő cigánylakosság megoszlása anyanyelv és terület szerint. In.: A cigányok számának és demográfiai helyzetének alakulása Baranya megyében. Tanulmánygyűjtemény. JPTÉ Közgazdaságtudományi Kar – Baranya Megyei Tanács VB, Pécs, 1989.

⁴⁷ Magyarország geographiai szótára. Szerk.: FÉNYES Elek. Pest, 1851

⁴⁸ Magyarország történeti statisztikai helységnévtára. 18. Baranya megye. KSH. Bp. 2001.

⁴⁹ LANKÓ József alsószentmártoni plébános szóbeli közlése, de ezt állítja KATONA Imre „A baranyai cigányságról” címmel a XXXIII. Honismereti Akadémián 2005. június 29-én elhangzott előadásában is.

Az Ormánságba telepedett cigányokról Váradi Ferenc 1869-ben megjelent munkájában a következőket írja :

„Nagy számban tartozkodnak cigányok is e vidéken. Az ormánysági magyar jó szívű és adakozó s e körülményt a renyhe cigány-faj valósággal kiaknázza. Köznépünk két cigány- fajt különböztet meg: az egyik a varázsló, vagy sátoros cigány, ezzel rokon a Dráván túl élő kolompár cigány, a másik faj az oláh cigány.

A varázsló cigány tolvaj, garázda népség. Rendesen a faluvégeken tanyáznak. Asszonyaik, gyerekeik naponként végig házalják a falut koldulva, kéregetve s a hol lehet, csennek is. Máskülönben csalárd, élelmes faj. Asszonyaik tenyérből jóslatokat mondanak s kártyát vetnek. A férfiak egész nap a sátorban heverésznek s pipáznak. Értenek valamicskét a vas-iparhoz is, fúrót, ásót, patkószeget, spékélő-tűt készítenek. Rendes látogatóik a vásároknak, a hol lovakkal kupeczkednek. A csendőrség állandó fölügyelet alatt tartja őket. Nyelvük, bár sok benne az európai szóelem (török, román, magyar, szláv) délázsiai eredetre mutat s az ősi rend-nyelvből válhatott ki, mint a hindú s az ó-perzsa. E fajtól származnak még a szétszórtan élő vályogvető s muzsikus cigányok is, ezek már egészen elmagyarosodtak, nyelvüket teljesen elfelejtették.

Az oláh-cigányok erdeinkben élnek, czölöpökből s földből összetakolt putrikban. Csendes, béketűrő faj, mely legalább nem lop. Ős egyszerűségben él a maga erdeiben. Főfoglalkozásuk a teknővájás, készítenek sodrófát, sütő-lapátot, fakanalat, vályut. Szóval a faiparban jeleskednek. Asszonyaik koldulni járnak be a falvakba s esténként hazatérnek teli zsákkal. E népfaj eredete kétes, bizonytalan. Sokan a Királyhágó vidékéről ide települt oláh-koloniáknak vélik az egyes csoportokat. ... Vallásra nézve mindkét cigány faj katolikus, de az egy Isten fogalmán (Devla, dumne, Zeu) kívül alig birnak mást. A vallási tudást helyettesíti náluk a babona.”⁵⁰:

⁵⁰ VÁRADY Ferencz (szerk.): Baranya múltja és jelenje. Pécs, 1869. 210.o.

A cigányoknak a Gilvánfa melletti területekre történt letelepedésében – csakúgy, mint a szomszédos ormánsági települések esetében – valószínűleg az uradalom és az itteni birtokosok által biztosított munkalehetőségek játszottak döntő szerepet. Erre utal Szűcs József besencei református lelkésznek Jeszenszky Ferencsel, Baranya Vármegye alispánjával 1883-ban folytatott levelezése, amelyben a Gilvánfa és Besence közötti erdőben letelepedett cigányokkal kapcsolatos konfliktust próbálta elrendezni:

„Egy éve már mintegy hogy itt a szomszédságomban a söllei uradalom területén Gilvánfán, ember emlékezete óta lakott, s e környéken másutt is szórványosan tartozkodott Oláhok, együtt lakhatás végett a besencei határban levő tagosított földbirtokomon helyet kértek. Kérésüket, papi birtokom azon részén, melly éppen csak ily célra való, melyről 16 év óta fizetek vízborította kaszálóim, s homokföldrökkel együtt 65 forint adót teljesítém igen csekély járandóságért. Most T. Antal Pál főbíró úr Siklósra maga elé parancsolá őket, meghagyván nekik, hogy 8 nap alatt oszoljanak szét, mert különben stb.

Mint földtulajdonos ki értesítve a Megyei tisztviselő által nem voltam és vagyok mély tisztelettel kérek útba igazítást, nehogy közbiztonság elleni bűn vádja alá essem, vagy éppen felsőbb Ministeri közigazgatást érdeklő rendelet fel sem vevésével vádoltassam! E települt Oláhok azon osztályhoz tartoznak a haza területén élő különböző életmódot folytató embereknek, akik tisztességes munkájuk után élnek, kik most is különböző uradalmak cséplő gépei mellett keresik egész nyáron kenyerüket. Alázatos tisztelettel kérem tehát Nagyságodat: méltóztassék hátrítailag engem tájékoztatni az iránt: adhatok e nékiek tovább menhelyet, hol fejöket lehajthassák, vagy pedig »e földön nincs számukra hely«.”

Az alispán a levélben foglaltakról a járási főszolgabírótól kért információkat, aki a következőket jelezte:

„folyamodó a papi földön távol a községtől oly települést létesített, mely a vagyon biztonságra veszélyes, és hogy ennek következtében a települtek irányában kiutasítólag kellett eljárni.”

Néhány nappal később újabb levél érkezett az alispánhoz, amelyben a lelkész a következőkről tudósítja:

„Ezelőtt egy évvel, famunkával dolgozó, teknő s lapát csinálással foglalkozó Oláhoknak gunyhó helyül települést engedélyeztem. ... Sem nekem, sem senki másnak ez emberek ellen semmi kifogásunk, mert télen erdei, nyáron uradalmi cséplő gépek melletti, s más munkával keresik kenyerüket. A nélkül, hogy levelemre választ nyerhettem volna, Tettes (tekintetes) főbíró úr őket onnét elszélesztette, gunyhóikat elrontatta vajszlói Csendbiztos közbenjöttével, s nekem ez által mintegy 30 for. kárt, mellyel még hátralékban valának okozott. Alázatos tisztelettel kérem: méltóztassék ez érdembeli intézkedéseinek indokai előadására Tettes (tekintetes) Antal Pál urat utasítani, engemet birtokom hasznélvezetében nem háborgatni csupán a besenczei községbírónak egy oldalú elő adása nyomán.”

Az 1800-as évek végére Baranya megye járásai közül az ormánsági települések többségét is magában foglaló siklósi járásban élt a legtöbb cigány, de viszonylag jelentős számban laktak még a szentlőrinci járásban is, akkor már ide tartozott a magyarmecskői körjegyzőség is Gilvánfával.

3. táblázat: A cigányok számának alakulása Baranya megyében járásonként (1893)⁵¹

Járás	Népesség száma		A cigányok száma 1893-ban			
	Összesen	A cigánylak- ta községek- ben	Állandóan letelepedett	Huzamosab- ban ott tar- tózukodó	Vándor	Összesen
Baranyavári	51819	26318	626	77	23	726
Hegyháti	44480	12200	156	251	59	466
Mohácsi	46784	36634	777	25	48	850
Pécsi	37713	7232	14	13	50	77
Pécsváradi	35041	13056	95	34	21	150
Siklói	35656	24008	680	356	10	1046
Szentlőrinc	36725	17865	153	277	141	571
Járások együtt	288218	137313	2501	1033	352	3886
Pécs	34067	34067	0	0	13	13
Összesen	322285	171380	2501	1033	365	3899

Dél-Baranyába a megyében élő cigányok több mint 25%-át kitevő, román nyelvet beszélő oláh cigányok költöztek be a legnagyobb számban. A Gilvánfa mellett letelepedettek lakóhelyei (telepei) a községtől északra és délre levő területeken alakultak ki. (Az 1970-es évek végén az akkor még itt élő magyarok közül néhányan úgy tudták – őseik elbeszéléséből - hogy az első két cigánycsalád – Dénes és Zsiga család - 1905-ben költözött a Gilvánfa és Magyarmecke közötti erdő szélére, majd a falu észak-keleti részén ezzel egy időben egy másik telep is létrejött, a Kálmán-telep. ⁵²)

⁵¹ A Magyarországon 1893 január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei. Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal. Bp. 1895..

⁵² ROZSNYAI Ilona: Lehet-e beszélni a gilvánfai cigányoknál kulturális életről?

Valószínűleg a már a XIX. század végén ideérkező családok a falu északi peremén alakították ki a Kálmán-telepet, később ennek egy részét hívták Vethelnek⁵³, ami arra utalhatott, hogy az itt élő családok megvették a putriknak helyet adó területet. („Vett-hely”) A község déli, erdős részén jött létre a Géza-telep⁵⁴, az 1950-es évektől pedig a faluból déli irányban, Besence, Csányoszró felé kivezető út mentén a korábbi telepek megszűnése, felszámolása után alakították ki a ma is létező Varga-telepet.⁵⁵ A telepeken kívül cigányok éltek még az ugyancsak Gilvánfához tartozó, a Varga-teleptől keletre, Bogádmindszent felé eső területen kialakított, ma már nem létező Julia-majorban. (A II. világháború előtti gilvánfai képviselőtestületi jegyzőkönyvekben említett, a gilvánfai illetőség elismerését kérő beadványok többsége Júlia-majorban élőkől származik, a kérelmezők neve alapján lehet következtetni cigány származásukra. (Orsós, Kolompár) A képviselőtestület általában azzal az indokkal utasította el a kérelmeket, hogy a kérelmezett, „törvénytelen ágyból származó” kiskorú gyermek apja, vagy anyja „itt illetőséget nem szerezhetett, a községben mint napszámos volt, adót nem fizetett, a község terheihez hozzá nem járul.”⁵⁶

Orsós Jakab író, a talán legismertebb gilvánfai cigányemberről, Fenyvesi József⁵⁷ naiv festőről irt portréjában az 1928-as télről és az ebben az évben született, a telepeken élő cigányokra vonatkozó letelepedési szabályokkal kapcsolatban a következőket írja:⁵⁸

Szakdolgozat. SZTF. Szombathely, 1980.

⁵³ Néhány háza az 1950-es évek közepéig állt fent.

⁵⁴ 1972-re számolták fel.

⁵⁵ A telepek elhelyezkedésével kapcsolatban információval szolgált még dr. Heindl Péter jogász, korábban a térségben dolgozó pedagógus, jelenleg a Gilvánfán működő tanoda vezetője

⁵⁶ Gilvánfa község testületi gyűlési jegyzőkönyvei. Magyarmecskői körjegyzőség iratai. BML. V.146.c

⁵⁷ Fenyvesi József 1928. március 16-án született Gilvánfán. Az iskola befejezése után kanászként dolgozott a faluban, majd tehénpásztorként a közeli Gyöngyfán, később kubikus munkát végzett. Egy ideig a település vöröskeresztes titkári volt. 1972-ben költözött el a szomszédos Magyarmecskére.

⁵⁸ Orsós Jakab: Ugaron hagyott élet. Pannon Tükör. (Nagykanizsa) 1997. 5. szám

„Az 1928-as tél olyan volt, mintha a telek összeházasodtak volna. Vakondtúrához hasonlítottak a hóval lepett gyeptéglás kunyhók Gilvánfa határában. A falutól messze, de a világtól elzárva élte megszokott életét a tíz beás cigánycsalád. Tüzelőjük megszerzésére sem tudtak a néhány négyzetméteres kunyhóból kilépni. Csak a több napos éhség, szomjúság űzte őket, hogy a tíz körmükkel elkaparják a havat a kunyhó kijárata elől. Egymásról szedték össze a ruhát, hogy néhány ember a faluba jusson valami élelemért. A pár ember, aki az otthon maradottak gönceibe bugyolálva indult élelemért, a másfél méteres hó tetején közelítette meg a falut. Néhány faedényt a hónuk alatt szorongatva a faluban házról-házra jutva próbálták élelemért elcserélni portékájukat; lisztet, krumplit, káposztát kaptak cserébe az edényekért. A családok létszáma szerint osztották el a gyér alamizsnát, mely csak arra volt elég, hogy életben maradjanak. Másnap egy újabb csapat indult alamizsnáért. Nappalra bebecipeltek egy-egy fagyott fatuskót, melyből kín-keservvel melencét, hőszőró lapátot csináltak. Ez a 28-as tél nem csak a zordsága miatt maradt emlékezetes a cigányoknak, hanem azért is, mert ez volt a törvényileg előírt letelepedés éve. Azokat, akik e törvényt megszegtek, a csendőrség visszatoloncolta születési helyükre. A letelepedett cigányok a települést csak eltávozási engedéllyel hagyhatták el, a községi bírótól kellett 14 éves kortól engedélyt kérni.”

Baranyában a pécsi IV. Csendőrkerületi Parancsnokság adott ki olyan parancsot, amely megtiltotta a cigányok lakóhelyének engedély nélküli elhagyását, Baranya vármegye alispánja ez alapján utasította a járási vezetőket a csendőrség támogatására.⁵⁹

A cigányokkal kapcsolatos problémákat - csakúgy mint az azt megelőző évszázadokban - a két világháború közötti időszakban is alapvetően rendészeti kérdésnek tekintettek és a csendőrségre bízta a cigány közösségekkel való kapcsolat fenntartását és az „ügyek intézését”. Fenyvesi József erről az időszakról így vall Orsós Jakab írásában: :

⁵⁹ POMOGYI László: Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon. Osiris – Századvég, Bp. 1995.

„ A vajdánkat a csendőrök jelölték, de jól, mert a törzs tagjai mindnyájan tisztelték. Magas, szikár ember volt a Józsi bácsi. Mindnyájan tartottunk tőle, mert szigorú nézésű ember volt. Mindenért ő felelt, mert a csendőrök csak az ő kunyhójába bújtak be, de úgy, hogy az egyik a kunyhón kívül maradt. ... A falusiak - bár lassan, kezdték felismerni, hogy nem vagyunk veszedelmes emberek. Minden munkát vállaltak az asszonyok meg a férfiak. Olyannyira, hogy a csendőröktől sem kellett félni, mert nem volt miért. Ha mégis akadt egy-két magáról megfélemlített cigány, úgy azt akár ott helyben, de legtöbbször a bírónál jól elnászpángolták. Ma is kellene a szigorúság, mert törvény nélkül a demokrácia zűrzavarrá válik.”⁶⁰

Az egymástól elkülönülten élő két nagyobb csoport – a Géza-telepiek és a Vetheliek – a csak Gilvánfán kialakult módon is megkülönböztette egymást. A Géza telepiektől az *unturos* elnevezést kapták a Vethelen élők, míg tőlük a *dikujésty* elnevezést a Géza-telepiek. A gilvánfai beások ma is számon tartják, hogy ki tartozik az egyik, és ki a másik csoporthoz, ebben támpontot jelentenek a családnevek. Az Orsósok leginkább az egykori dikuk, a Bogdánok, Csonkák, Ignácok Palkók pedig az unturosok leszármazottai. E megkülönböztetés még a faluba történt betelepülés után is sokáig élt, így pl diku lány nem mehetett hozzá unturos fiúhoz, másik családból kellett magának párt választani, vagy el kellett fogadnia a szülők illetve a családhoz tartozó idősebbek döntését.⁶¹

A két világháború közötti időszakban a Gilvánfa melletti telepeken, kunyhókban élő cigányok megélhetésüket csak az uradalom és a parasztok részére végzett alkalmi munkákból és az általuk készített, legtöbbször élelmiszerért, terményért csereként felajánlott használati eszközök – teknő, lapát, kosár, kanál, stb. – értékesítésével, de sokszor kéregetésből, koldulásból tudták csak biztosítani. A gilvánfaiak számára olcsó munkaerőt jelentettek, munkájukért általában pénzt nem

⁶⁰ ORSÓS JAKAB: Ugaron hagyott élet. Pannon Tükör. (Nagykanizsa) 1997. 5. szám

⁶¹ FLECK GÁBOR – VIRÁG TÜNDE: Hagyomány vagy alkalmazkodás, avagy Gilvánfa kívül-belül. Szociológia Szemle 1998/1.

kaptak, nem ritkán „*hullóalmáért, aludttejért dolgoztak*” – írta gyermekkorára visszaemlékezve Varga János egykori tanácselnök a község 1972. évi krónikájában, „*a gyerekeket iskolába nem járatták*” – olvasható ugyanitt. Egyes források szerint a falu belső területére az első cigány család az 1920-as években költözött be.⁶²

A II. világháború idején a bevonuló gilvánfai hadkötelesek egy részét az itt nyilvántartott cigány férfiak adták. Az 1941 után hadisegélyben részesített 47 gilvánfaiból – a név és a családi adatok alapján valószínűsíthetően – 16 volt cigány, a háborúban elesett 13 főből pedig hat.⁶³

A koalíciós korszak cigánypolitikája Baranya megyében

Gilvánfa 1945 utáni történetében már szorosan összekapcsolódik a falu melletti telepeken nyomorúságos körülmények között tengődő cigányok és a faluban élő magyarok sorsának alakulása.

Gilvánfát 1944. december 4-én érték el a szovjet csapatok. A faluban harci cselekmények nem voltak, lakó-és középületei épen maradtak. Már decemberben megkezdődött a termelés újjászervezése, majd néhány hónap múlva a földosztás előkészítése. Megalakult a munkák irányítását végző helyi termelési, később a földigénylő bizottság. 1945 második felétől a politikai pártok is megjelentek a faluban, a Kisgazda Párt és a Kommunista Párt (MKP, később MDP)⁶⁴ hozott létre helyi csoportot, az új társadalmi szerveződések közül az MNDSZ, EPOSZ, DISZ tudott magának tagokat megnyerni Gilvánfán.⁶⁵ A föl-

⁶² BARANYAI Béla – G. FEKETE Éva – KONCZ Gábor: A roma szegregáció kutatásának területi szempontjai a halmozottan hátrányos helyzetű encsi és selyei-siklósi kistérségekben.. MTA. RKK. 2005

⁶³ Kimutatás a bevonultak hadisegélyéről a Törzskönyv alapján (1941-1948) Magyarmecskői körjegyzőség iratai. BML. V.146.c

⁶⁴ 1945 áprilisában és májusában alakultak meg az Kommunista Párt megyei, majd a járási bizottságai. (A szentlőrinci pártbizottság titkárává Szabó Istvánt választották.) Ezt követően kezdődött meg a községi pártszervezetek létrehozása.

⁶⁵ A falu MDP, majd 1956 után MSZMP szervezetének egyik alapítója,

dosztás még reménnyel töltötte el a gilvánfai gazdákat, ami utána következett, az már sokakban az új rendszer iránti bizalom elvesztését eredményezte.

A cigányokat Gilvánfán sem vettek fel a földigénylők közé, képviselőik kimaradtak a helyi földigénylő bizottságból.⁶⁶ (A földosztást szabályozó 800/1945 M.E. számú rendelet 35.§ így határozta meg a jogosultak körét: „A kiosztásra kerülő földekből kisgazdaságok létesítésére földhöz juttatandók a gazdasági cselédek, és mezőgazdasági munkások – birtokuk kiegészítésére a törpebirtokosok és olyan nagycsaládú kisbirtokosok nős fiúgyermekai, akiknek földbirtokuk várható önrészükkkel együtt 5 kat. holdnál nem kisebb.”⁶⁷ A magyarországi cigányoknak csak elenyésző része felelt meg ezeknek a feltételeknek.)

Az 1945 utáni koalíciós időszak politikai pártjai, sajtója, majd 1948 után az egypártrendszeret bevezető Magyar Dolgozók Pártja (MDP) Baranyában is sokáig elsősorban közbiztonsági kérdésnek tekintették a cigányok problémáit. A baranyai kisgazdák lapja, a Független Néplap „ Országos akció indul a cigánykérdés megoldására. Baranyában már folyik az adatfelvétel” címmel közölt írást 1948 január 10-én. Az adatfelvétel után nagy körvonalakban kezd kibontakozni a megoldás-tervezet is. Az elgondolás az, hogy az egész országban négy, öt helyen cigánytelepeket létesítenek. Minden telepre körülbelül 40-50 megbízható és munkára alkalmas cigánycsaládot telepítenek. Alapmegélhetésül biztosítanak nekik 200-150 kataszteri hold földet is. Ezen kívül gondoskodás történik arról is, hogy a földművelés mellett a fa, illetve szervezője majd vezetője Varga János tanácselnök volt. Az önálló községi MSZMP szervezet 1973-ban megszűnt.

⁶⁶ A magyarországi cigányok – még akik asszimilálódtak is – kimaradtak a földosztásból. Hegedűs András a Rákosi korszak egyik vezető politikusa, 1956-ig miniszterelnök írta visszaemlékezésében „...Két elképzelés küzdött egymással: az egyik szerint a földet a szegényparasztoknak kell kapniuk egyenlő mértékben. (Persze az egyenlő elosztás legradikálisabb hívei sem gondoltak arra, hogy a cigánylakosság is földhöz jusson, ők még a leghaladottabb gondolkodásúaknál is kívül estek a földműves fogalmán.” Hegedűs András: A történelem és a hatalom ígázatában. Kossuth Kiadó, Bp. 1988.

⁶⁷ A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban. 1452 – 1986. Kossuth, Bp. 1986.

vesszőfonó háziparban tevékenykedjenek. A szükséges felügyelete, illetve ellenőrzést a cigánytelep élére állított telepfelügyelő látná el, aki a szakszerű vezetést éppen úgy, mint a közigazgatási feladatokat elvégezné. Ha a kísérlet beválik, akkor a mintatelepek eredményei alapján országosan ezt a megoldást választják meg. Baranyában úgy tudjuk, hogy két cigánytelep felállítását vették tervbe. Egyelőre a helyről még nem történt döntés, Úgy tudjuk, hogy még ebben a hónapban Budapesten megbeszélések lesznek, amelybe a népjóléti minisztérium bevonja a földhivatalt és a földművelésügyi minisztérium szakembereit is.

A Nemzeti Bizottság 1948 május 8-án Pécsen megtartott ülésének egyik napirendi pontja volt a nagy vitát kiváltó „cigánykérdés” is. Az ülésen Sáfrány János bizottsági tag elmondta, hogy „...a mezei munkák kezdetével szinte tűrhetetlen a helyzet falun, ahol a munkálatokat kihasználva a cigányok fényes nappal rabolják ki a parasztság házeit.” A bizottságban a baranyai kiskgazdákat képviselő dr. Kazár Andor (aki egyébként a Független Kiskgazda-, Földmunkás és Polgári Párt pécsi városi és járási szervezetének ügyvezető alelnöke is volt) azt javasolta, hogy „...hívják fel a belügyminisztérium figyelmét arra, hogy a várme gyében aggasztóan elszaporodtak a cigányok”, végül javaslata alapján a Bizottság úgy döntött, hogy a cigányok közbiztonságot veszélyeztető viselkedéséről feliratot intéz a belügyminisztériumnak, s egyidejűleg a megyei rendőrkapitányságot is megkeresi.⁶⁸

A tsz-ek alapításában, a kuláklisok összeállításában, a beszolgáltatások szervezésében meghatározó szerepet játszó, szegényparasztokból, földnélküli zsellérekéből, napszámosokból, cselédekből, munkásokból verbuválódott falusi kommunista aktivisták is társadalomkivülinek tekintették a cigányokat, nem számoltak velük. A sellyei járás és Baranya megye kommunista vezetői az 1950-es évek közepéig nem is foglalkoztak a Baranya területén kialakult népes cigánykolóniákkal, ők is elsősorban a közbiztonság keretében kezelhető kérdésnek tartották az itteni problémákat. (A háború utáni első, 1953-ból származó, „környezettanulmánynak is felfogható” felmérést is a Baranya Megyei Rendőr-

⁶⁸ Független Néplap, Pécs, 1948, május 9.

kapitányság nyomozói készítették el.⁶⁹)

Gilvánfa a tanácskorszakban

A Gilvánfán élő parasztok között nem kis konfliktusokat okozott a sokszor vélt, vagy valós sérelmek alapján összeállított kuláklista, a kötelező beszolgáltatás és a külső (járási, megyei) segítséggel történt, nem ritkán erőszakos Tsz. szervezés. Az 1940-es évek végétől kibontakozó Jugoszlávia ellenes hisztéria is gátolta a határ menti Dél-Baranya fejlődését, a terület határsávvá nyilvánítása nem csak az emberek mozgását, de a felzárkózást segítő ipar ide települését is akadályozta. A közigazgatás átszervezése során megszüntették a szentlőrinci járást, Gilvánfa a sellyei járáshoz került. Az 1950-ben megalakult községi tanács első (és egyben utolsó) elnöke a szegényparaszti családból származó Varga János lett, a megválasztott tanácsstagok többsége is a kisebb birtokkal rendelkező, vagy az 1945 előtt birtok nélküli családokból került ki.

A község új vezetésének mindenekelőtt a hatalom iránti elkötelezettségét kellett bizonyítani. Rájuk hárult az a feladat, hogy meggyőzzék az embereket a népi demokrácia magasabbrendűségéről, a kollektív gazdálkodás helyességéről, szervezték a beszolgáltatást, felügyelték a termelést, igyekeztek megfelelni a különböző szintű pártapparátusok és államigazgatási szervek elvárásainak.

A Községi Tanács az 1951-es kötelező beszolgáltatás előtt - amikor 79 gilvánfai családnak többek között közel 5 tonna sertés és 7,5 tonna marhahúst kellett leadni természetben, vagy értékét kifizetni kész-

⁶⁹ Egy rendőrfőhadnagy által összeállított jelentés 165 cigánytelepet említ Baranya megyében, ahol összesen 7500 ember lakott. A telepek közül a legnépesebbek az ún. teknővájó telepek voltak – 114 ilyen regisztráltak - ahol 6414-en éltek. Külön is említi a jelentés az ormánsági Csányoszró közelében levő telepet, ahol nagyon rossz körülményeket tapasztaltak. Márfi Attila: Baranya cigánytelepeinek felszámolása a tanácskorszakban. In.: Cigánysors. A cigányság történeti múltja és jelene. Emberháza Alapítvány, Erdős Kamill Cigánymúzeum, Cigány Kulturális és Közművelődési Egyesület közös kiadványa, Pécs, 2005.

pénzben ⁷⁰ - a következő határozatot fogadta el:

„Tekintettel arra, hogy a beszolgáltatás nemcsak hazafias kötelezettség, hanem törvény is, kéri a tanácsstagokat, különösen a vb. tagokat s ezeken keresztül az egész dolgozó népünket a községben, hogy a holnap és holnaputáni napot tegyünk begyűjtési nappá, tegyünk ünneppé és ezen két napon ajánljuk fel feleslegünket, hogy községünk is becsülettel teljesítse begyűjtési kötelezettségét, mert ezzel nemcsak a község becsületét védi meg, hanem hatalmas csapást mérünk itt a szomszédban a háborus úszítók egyik főkolomposára, Titóra és bandájára.” ⁷¹

1951-ben kezdte meg működését az „Alkotmány” termelőszövetkezet (1956-os megszűnése előtt 125 tagja volt) amely 2 éven belül a helyi járás egyik élenjáró gazdasága lett. A Járási Tanács 1953 május 30-i ülésének jegyzőkönyvében a termelőszövetkezetek közötti verseny értékelésénél többször példaként említik Gilvánfát:

„Április 23-án született meg az első eredmény. A gilvánfai „Alkotmány” Termelőszövetkezet Pártunk és kormányunknak, hogy felajánlását 8 nappal előbb, április 23-án teljesítette úgy, hogy a tulajdonukban levő összes szántóföldi vetésekkel elkészült... Figyeljünk fel valamennyien az ellenség aknamunkájára, mi akik itt élünk Titó szomszédságában, a népi demokrácia ádáz ellenségének szomszédságában, egy pillanatot sem tölthetünk el éberség nélkül. És most az osztályharc egyre élesebb, mindjobban és jobban ügyelnünk kell arra, hogy az átdobott kémekek és szabotőrök és azok bérencei a kulákok, akik eddigi eredményeinket, amit elértünk, és azt, amit még ezután elérni akarunk, le akarják rombolni, termésünket szabotálásaikkal csökkenteni akarják azzal is, hogy nem művelik meg földjeiket, leplezzük le és juttassuk azokat oda, ahova ők bennünket akarnak juttatni, a börtönbe.”

⁷⁰ Kimutatás az 1951. évi kötelező sertés és marha beszolgáltatásról. Gilvánfa Község Tanácsának iratai Baranya Megyei Levéltár, XXIII.772. R.e.sz.: 1. doboz

⁷¹ Gilvánfa Község Tanácsának 1951 november 18-i ülésének jegyzőkönyvéből. Gilvánfa Község Tanácsának iratai. Baranya Megyei Levéltár. XXIII.772.

„Járásunkban sohasem látott példák születtek. Így a nagycsányi „Új Élet” termelőszövetkezet az összes tavaszi búzáját keresztbe-hosszába, a napraforgóját s kukoricáját négyzetesen, fészkesművelésben vetette el. Ugyanakkor 5 hold cukorrépat pedig a legfejlettebb szovjet agrótechnikával a csokrosító vetéssel végezte el. Ugyanígy kivette részét a szovjet agrótechnika alkalmazásából a Gilvánfai, Magyarteleki termelőszövetkezet is, akikről elmondhassuk, hogy az első vetéstől az utolsó vetésig minden növénynél a szovjet agrótechnikát teljes területükön alkalmazták.”

A Községi Tanács dokumentumaiban már az 1950-es évek elejétől viszonylag kendőzetlenül jelennek meg a faluszéli telepeken élő cigányokkal kapcsolatos problémák, amelyek közül különösen az iskolába nem járók magas száma aggasztotta a község vezetését, „... szükségesnek tartom vázolni, hogy az itteni cigánytábor iskolaköteles gyermekeinek egy részét a hiányos ruházatuk folytán nem járatják iskolába, most mivel az idő tavaszra fordul, a jobb idők beálltával módjuk lesz gyermekeiket iskolába küldeni, tehát hassunk oda, hogy ezek a gyermekek pontosan járjanak iskolába.” – fogalmaz a tanácselnök a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium értékelésére reagálva 1951 márciusában.⁷² A gilvánfai iskola a sellyei járáson belül is a legrosszabb mutatókkal rendelkező intézmények közé tartozott. „Az iskolai mulasztások terén az elmúlt évben járásunk az utolsó helyen állt. A járásban a legrosszabb községek Gilvánfa, Drávasztára és Felsőszentmárton községek voltak.” – áll a járási tanács 1953 november 14-i ülésére készített, az oktatási intézmények helyzetével foglalkozó előterjesztésben.⁷³

Az 50-es évektől a létszámában folyamatosan gyarapodó cigány kolónia és az egyre fogyatkozó régi faluközösség közötti érdekellentétek is gyakrabban jelennek meg a tanácsüléseken. 1956 áprilisában pl. a telepeken élő cigányok tulajdonában levő állatok legeltetése miatt

⁷² Az 1951 március 10-i község tanácsülés jegyzőkönyvéből. Gilvánfa Község Tanácsának iratai Baranya Megyei Levéltár XXIII.772.

⁷³ Az 1953 november 14-i ülés jegyzőkönyvéből. Sellyei Járási Tanács tanácsüléseinek jegyzőkönyvei 1953 - 1957. Baranya Megyei Levéltár. XXIII.301.a.

merült fel probléma. A „*cigányok szabadon legeltetik a sertéseiket a legelőekben ott ahova disznónak nem volna szabad menni és feltúrattják, tönkre teszik a legelőt*” – panaszkodott Vég Lajos, a Községi Tanács á.b. bizottságának elnöke. Javasolta, hogy *”hozzanak olyan irányú határozatot, hogy kérjék meg a vb-t, hogy a hozott határozat alapján 50 Ft. pénzbírsággal sújtsák azokat a cigányokat, akik az állataikat örizetlenül, a legelőben és a vetéseken legeltetik.”*⁷⁴

1956 októberében a gilvánfai „Alkotmány” T.sz. – a sellyei járás 29 másik termelőszövetkezetével együtt – feloszlott. *„Az ellenforradalom vad dühe járásunk területén a legnagyobb kárt termelőszövetkezeteinknek okozott. Az ellenforradalom uszítóinak és a velük egy huron pendülő kulákoknak és egyéb ellenséges elemeknek volt betudható, hogy járásunk területén 1956 októberében a meglevő 32 termelőszövetkezetből mindössze 2 termelőszövetkezet maradt fenn.”* – fogalmazott a járási tanács elnöke az 1957 április 27 – én tartott tanácsülésen.⁷⁵

Hosszas alkudozások és politikai nyomás után a gilvánfai termelőszövetkezet 1959 február 16-án alakult meg ismét „Aranykalász” néven. Alapításkor 49 család 80 tagja lépett be és 596 kh.szántó és 105 kh.rét területtel kezdték a gazdálkodást. Ugyanebben az évben Gilvánfát – 18 másik, sellyei járásbeli településsel együtt - mint *„termelőszövetkezeti, szocialista község”* említi a Járási Tanács egyik beszámolója.⁷⁶ 1960 augusztusában a járás termelőszövetkezeteinek áruértékesítésével foglalkozó tanácsülésen a gilvánfai tsz-t már ismét a jó eredményeket felmutató gazdaságok között említik: *„Az elmondott értékelésből kitűnik, hogy a 3 legmagasabb teljesítést elért termelőszövetkezet a gilvánfai „Aranykalász”, ózdfalui „Petőfi”, vajszlói „Zöld Mező” tsz-ek. A leggyengébben teljesítő termelőszövetkezetek között Kórós „Hegyalja”, Besence „Új Élet” termelőszövetkezetek vannak.”* – olvasható az előter-

⁷⁴ A Községi Tanács á.b. bizottságának 1956 április 20-i ülésének jegyzőkönyvéből. Gilvánfa Község Tanácsának iratai Baranya Megyei Levéltár XXIII.772.

⁷⁵ Sellyei Járási Tanács tanácsulésinek jegyzőkönyvei 1953 - 1957. Baranya Megyei Levéltár. XXIII.301.a.

⁷⁶ 1959 február 28-i tanácsülés jegyzőkönyve. Sellyei Járási Tanács tanácsulésinek jegyzőkönyvei .Baranya Megyei Levéltár. XXIII.301.a.

jesztésben.⁷⁷

1962-ben Gilvánfa közigazgatási területén levő földállomány valamivel több mint 40%-a (1034 kh.) volt a termelészövetkezet tulajdonában.

A körülményekhez képest jónak mondható termelési adatokból még nem látszanak azok az egyre súlyosbodó munkaerő gondok, amely az 1950-es évek végétől jelentős mértékben befolyásolták a település további helyzetének alakulását. (A mezőgazdasághoz, gazdálkodáshoz értő lakosság elöregedése, a fiatalok elköltözése, mindezek következtében a termelészövetkezetnél időszakosan jelentkező munkaerőhiány, stb.) A cigányok alkalmazásától kezdetben vonakodott a falu és a Tsz vezetősége, később azonban egyre nagyobb számban vették fel őket. *„A termelészövetkezet földterületéhez képest a taglétszám kevés, annál is inkább, mivel a község Tsz tagjai közül sok idős tag van. A tsz. vezetősége szükséges, hogy foglalkozzon a cigánytelepi lakosokkal is, mivel még nagyon sok munkaerő van náluk. A vezetőség vegye jobban fontolóra a jelentkező cigányokat és a becsületesek, munkásabbak közül válasszon és ne küldje el őket, hogy csak egész családot vesznek fel, ahol több munkaerő van. Szükséges különben is foglalkozni a cigány kérdéssel és munkát adni nekik, mert a község dolgozóinak kell átnevelni őket, hogy jó dolgozó, becsületes emberek legyenek ők is.”* – fogalmazta a Községi Tanács elnöke az 1960 március 11-i VB. ülésen. *„Feltétlen szükséges, hogy foglalkozzunk a cigányokkal, mert akik a megalakulásnál beléptek, azok azóta rendszeresen járnak dolgozni. A község tsz. tagsága sokkal kényelmesebb, mert nekik van tartalékuk és nem mindenki veszi szívügyének a tsz. munkáit”* – erősítette meg az elnököt Kata Géza vb. tag.⁷⁸

Az 1960-as népszámlálás időpontjában Gilvánfa lakosságának már

⁷⁷ 1960. augusztus 27-i tanácsülés jegyzőkönyve. Járási Tanács tanácsüléseinek jegyzőkönyvei. Baranya Megyei Levéltár. XXIII.301.a.

⁷⁸ Az 1960 március 11-1 Vb. ülés jegyzőkönyvéből. Gilvánfa Községi Tanács VB. jegyzőkönyvei. Gilvánfa Község Tanácsának iratai Baranya Megyei Levéltár XXIII.772.

több mint a fele cigány volt. A sellyei járás 49 község közül mindössze 4 olyan község volt (Drávakeresztúr, Gyöngyfa, Kétújfalu, Vejtí) ahol nem laktak cigányok.

4. táblázat: A népesség száma és megoszlása Gilvánfán és sellyei járásban (1960.01.01.)

Község	Cigány		Nem cigány		Összesen
	Számban	%-ban	Számban	%-ban	
Gilvánfa	325	56,3	252	43,7	577
<i>Járas összesen</i>	<i>2391</i>	<i>8,7</i>	<i>25030</i>	<i>91,3</i>	<i>27421</i>

A magyarországi cigányok helyzetének javítását célzó MSZMP KB. Határozat megszületésének idején (1961 június 20) a gilvánfai cigányok egy része a Géza-telepen, illetve az akkor még kialakulófélben levő, a Géza telepről kiköltöző családok elhelyezésére létrehozott Varga-telepen lakott. A faluban ekkor még viszonylag kevesen telepedtek le. (1965 januárjában a tanácselnök úgy nyilatkozott, hogy addig kilencen vettek házat a faluban, „... akik eddig jöttek, mind rendes emberek. Dolgoznak, pénzt keresnek és jól megférnek a szomszédaikkal.”⁷⁹)

Varga-telep kialakítását Varga János tanácselnök kezdeményezte az MSZMP KB. határozat megjelenése előtt 5 évvel, 1956-ban. A Géza-telepinél valamivel jobb körülményeket biztosító Varga-telepet akkor átmenetnek gondolták, a Baranya Megyei Tanács illetékesei sem tartották hosszútávú megoldásnak: „Találkoztunk olyan kísérlettel is, mint pl. a sellyei járás építési osztálya olcsó anyagból előállítható kislakásos tervet dolgozott ki. A tervrajz szerint Gilvánfán megkezdődött az építkezés, azonban ez is csak egy újabb, a réginél valamivel jobb cigánytelepet hozott létre – olvasható a Megyei Tanács 1962 április 18-i ülésén tárgyalt, a Baranya megyei cigánykérdéssel foglalkozó társadalmi bizottság által készített jelentésben.⁸⁰

⁷⁹ Varga-telep. Dunántúli Napló, 1965 január 8.

⁸⁰ Dokumentumok a baranyai cigányság történetéből - In: Tanulmányok és Források Baranya megye történetéből 11. (kézirat), Baranya Megyei Levéltár,

Az MSZMP KB. határozatában foglaltak végrehajtásához készített Baranya megyei felmérés szerint 1962-ben Gilvánfa lakosságának már 57,5%-át (332 fő) kitevő cigányok 71 épületben laktak, ennek több mint a fele, 48 volt putri. A 139 munkaképes korúból 70 fő dolgozott, 26-an a mezőgazdaságban és 44 főnek volt a községen kívül (pl. erdészetenél, pécsi üzemeknél, vállalatoknál) állandó munkahelye.⁸¹ A község vezetése – a párthatározat alapján megfogalmazott megyei intézkedésekhez, majd az ugyancsak a párthatározat alapján 1964-ben megszületet, a szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásáról szóló kormányhatározathoz igazodva - minél több cigány munkába állítását, a lakáskörülmények javítását, a gyerekek rendszeres iskolába járását, a cigányok életkörülményeiből következő egészségügyi problémák megszüntetését tartotta legfontosabb feladatának. 1963-ban a község egészségügyi helyzetét tárgyaló VB. ülés előterjesztésében a két telepről a következőket írják:

„Amint elmegyünk Varga-telep mellett láthatjuk, hogy minden kunyhó és ház mellett építettek WC-t. Ez már nagy előrehaladást jelent. Azonban ezt nem mondhatjuk el az erdőben levő Géza-telep cigány nemzetiségű lakosságáról. Géza-telep a közeljövőben áttelepítésre kerül, de addig is tennünk kell valamit, hogy az esetleges fertőző betegségeket elkerüljük. El kell érnünk, hogy minden kunyhó ha másként nem, akkor jól takarható, fedhető gödröket ássanak.”⁸²

Az 1-4 osztályos gilvánfai általános iskolába az 1963/64-es tanévben 82 gyerek iratkozott be, de „szellemi gyengesség”, illetve betegség miatt 11 tanulót fel kellett menteni. Az iskolába járók közül 60 volt cigány, egy tanulóra átlag 13,94 hiányzó nap esett. (Az I. osztályban a 25 tanuló

Pécs, 2004.

⁸¹ Dokumentumok a baranyai cigányság történetéből - In: Tanulmányok és Források Baranya megye történetéből 11. (kézirat), Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 2004.

⁸² Az 1963 augusztus 6-i VB ülésre készített „A község egészségügyi helyzete” c. beszámolóból. Gilvánfa Községi Tanács VB. jegyzőkönyvei. Gilvánfa Község Tanácsának iratai Baranya Megyei Levéltár XXIII.772.

közül 24 volt cigány származású, közülük 4 tanuló rendszertelenül járt iskolába, mert nem volt ruhája és cipője.) Az általános iskolai oktatás mellett felnőttek részére alapismereti tanfolyamot (írás-olvasás elsajátítására) és V-VI, illetve VII-VIII osztályos esti képzést is indított az intézmény.⁸³

A községben szórakozásra, művelődésre 1950-tól az 1970-es évekig működő, heti 2 vetítést tartó vándormozi és az 1953-ban átadott művelődési ház biztosított lehetőséget. A községi tanács vezetői – a korszak kultúrpolitikai, ideológiai elvárásainak megfelelően igyekeztek megtenni mindent annak érdekében, hogy a cigány lakosságot bevonják a falu kulturális életébe, „...szükséges lenne foglalkozni a cigányokkal táncsoport létrehozásával, mert színdarabot nem igen tudnának betanulni, mivel nemigen tudnak olvasni”- hangzott el a tanácselnök javaslatai között az 1963 november 5-én megtartott VB. ülésen. (A színjátszó csoport mégis megalakult, 3 egyfelvonásos színdarabot tanultak be - „Tudni köll az életet”, „Nem éri meg a reggelt”, „Narancs” – ezeket 1964-ben többször elő is adták.) Ugyanezen a vb. ülésen Végh Lajos vb. tag még hozzátette: „*kulturotthon igazgatója tartson előadásokat különböző témákkal kapcsolatosan. Így a lakosság általános műveltsége is növekedne.*”⁸⁴

A helyi magyarok és cigányok együttélésében, a község külső megítélésében egyre nagyobb problémát jelentettek a kisebb nagyobb bűncselekmények, verekedések, italozások. A községi tanács-és vb. ülések jegyzőkönyveiben az 1960-as évek elejétől már gyakrabban jelennek meg a falu közbiztonságának romlásával kapcsolatos konkrét esetek, panaszok, aggodalmak, javaslatok.

Nem csak Gilvánfán, de a sellyei járás több településén is helyi konfliktusok kialakulásának forrása volt a cigányoknak a Tsz-eknél történt foglalkoztatása. Szekeres Béla vajszlói Tsz. elnök a Járási Tanács egyik, még 1959-ben meg megtartott ülésén azt javasolta, hogy

⁸³ Gilvánfa Községi Tanács VB. jegyzőkönyvei. Gilvánfa Község Tanácsának iratai Baranya Megyei Levéltár XXIII.772.

⁸⁴ Az 1963 november 5-én megtartott VB. ülés jegyzőkönyvéből. Gilvánfa Községi Tanács VB. jegyzőkönyvei. Gilvánfa Község Tanácsának iratai Baranya Megyei Levéltár XXIII.772.

„ne vegyék be őket, mert csak a létszámot szaporítják.” „A cigányokat nem lehet egészen eltávolítani, akik becsületesen dolgoznak, be kell őket venni a termelőszövetkezetbe.” - válaszolta a javaslatra Csokona József járási tanácselnök.⁸⁵

Szabolcsi Sándor, a gilvánfai termelőszövetkezet elnöke a Községi Tanács 1964 augusztus 11-i ülésén így panaszkodott „a munkafegyelem a termelőszövetkezetben belül eléggé gyenge, megmutatkozik abban is, hogy elég sok termelőszövetkezeti tag jelenleg is a villányi állami gazdaságba jár dolgozni, ezen kívül több esetben előfordul, különösen a telepiekénél, hogy mindenféle kéretőzés, vagy bejelentést mellőzve egyszerűen nem jönnek dolgozni, mely nagyban hátráltatja a beütemezett munka menetét, ezért kéri a tanácsulást a termelőszövetkezet elnöke, hogy a tanácsstagok beszélgessenek el azokkal a termelőszövetkezeti tagokkal akik több esetben hiányoznak a munkáról.”

Mindezek ellenére a 60-as évek végére Gilvánfán az aktív keresők több mint $\frac{3}{4}$ részét a mező-és erdőgazdaság foglalkoztatta, az 1970-es évek után emelkedett nagyobb mértékben az ipari, építőipari, illetve a szolgáltatói, közlekedési ágazathoz tartozó, illetve egyéb munkahelyeken alkalmazottak aránya.⁸⁶

Az 1960-es évek első felében történt egyesítések után a sellyei járásban 19 termelőszövetkezet maradt, 6000 taggal. A gilvánfai és a magyarmecskői szövetkezet a magyarteleki „Vörös Október” tsz-be olvadt, amelynek taglétszáma 1965-ben 390 fő volt és 274 család megélhetését biztosította.⁸⁷ 1972-ben 41 gilvánfai tagja volt a Tsz-nek és 830 kh. községi földterület tartozott hozzá. Ugyanebben az évben a gilvánfai háztáji gazdaságokhoz 40 kh. tsz. tagok számára kimért földterület, 70 szarvasmarha, 303 sertés. 2614 baromfi és 5 ló tartozott.⁸⁸

1972-ben a Községi Tanács által készített összeírás szerint Gilván-

⁸⁵ 1959 február 28-i tanácsülés jegyzőkönyve. Sellyei Járási Tanács tanácsulésainak jegyzőkönyvei. Baranya Megyei Levéltár. XXIII.301.a.

⁸⁶ Az 1970-es 1980-as, 1990-es népszámlálások Baranya megyei kötetei.

⁸⁷ Statisztika évkönyv 1965. Baranya megye. KSH Baranya Megyei Igazgatósága, Pécs, 1966.

⁸⁸ Baranya megyei községi krónikák. Gilvánfa 1972–1981. BML. XXXII. 13. 206. doboz

fa lakóinak 77,1%-a volt cigány. A telepi cigánycsaládok faluba való beköltözését elősegítette a magyar lakosság folyamatos elköltözése. A régi házak megvásárlását – munkahellyel, jövedelemmel rendelkező családok esetében - OTP hitelekkel támogatták. (Azt sokáig beszéltek a faluban, hogy 70-es évek elején még 50 ezer forintért lehetett hozzájutni egy jobb portárhoz, de csak annak, aki 5-10 ezer forintot fizetett a vevők kijelölésébe beleszólással rendelkező akkori faluvezetőknek.)

Gilvánfa belső területén az 1970-es években még szemmel látható jelei voltak a két kultúra közötti különbségnek. *„Ha valaki a községbe jár, szinte meg tudja állapítani, hogy melyik házban lakik cigánycsalád. Ugyanis még bizonyos vonatkozásban magukkal hozták sajátos szokásaikat, pl. az udvarra építenek bubuskemencét, de van olyan is, hogy az udvarban kunyhót ütnek fel, főleg az idősebbek számára, vagy ha kitörik az ablak, helyére papírt tesznek, stb.”* - írta erről az időszakról a falu krónikása 1972-ben.⁸⁹

A falu házaiba költözött cigányok egy része az 1960-as, 70-es években már a parasztcsaládokhoz hasonlóan baromfi, sertés és szarvasmarhatartással, a termelőségvetkezettel kötött szerződés alapján bika-hizlalással, földműveléssel próbálta jövedelmét gyarapítani. Varga-telepen élők helyzete is javult valamelyest azzal, hogy 1964-1972 között valamennyi házba bevezették az áramot, a kisméretű telkek azonban nem tették lehetővé a komolyabb háztáji gazdálkodást.

Az 1960-as évektől az egyre jobban elcigányosodó Gilvánfa külső megítélésében is változások történtek, ennek egyik oka a település romló közbiztonsága, amelyről a környezet az 1970-es évek elejétől a faluban megtartott nyilvános tanácsi, bírósági, rendőrségi meghallgatások, tárgyalások révén is tudomást szerezhetett. (falopásokról, verekedésekről, betörésekről, erőszakoskodásokról szólnak a nyilvános tárgyalások beszámolóí.⁹⁰) A községben 1973-ban megszűnt az MSZMP helyi szervezete, mivel létszáma 10 fő alá csökkent, a magyarmecskai párt-szervezet csoportjaként működött tovább 1989-ig. 1972-ben feloszlott az egy évvel korábban 28 fővel újjáalakult községi KISZ szervezet is, ezt

⁸⁹ Baranya megyei községi krónikák. Gilvánfa 1972–1981. BML. XXXII. 13. 206. doboz

⁹⁰ u.o.

a falu akkor vezetése azzal indokolta, hogy „...személyi problémákkal magyarázható, mivel magyar fiatal tisztséget nem vállalt, a cigányifjúság körében viszont nem volt vezetésre alkalmas személy”.⁹¹ 1965 -1974 között (9 év alatt) az 5 tanítót foglalkoztató községi iskolában 27 pedagógus váltotta egymást. (1972-ben pl. a 91 tanulóval foglalkozó 5 pedagógus közül 1 volt képesített, a másik 4 csak érettségivel rendelkezett). Az 1971-ben született Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptió⁹² (OTK) alapján Gilvánfa a szerepkör nélküli településkategóriába került, ez is nagymértékben meghatározta további helyzetének alakulását. 1985-től megszűnt mint önálló tanáccsal rendelkező település, a lakosság ügyeit a Magyarmecskői Községi Közös Tanács ide telepített kirendeltsége intézte. Gilvánfa és a körzetközpont között nem volt ritka a faluban működő iskolával kapcsolatos vita, a gilvánfaiak a felújítások elmaradását nehezményezték a leggyakrabban.

Az 1970-es évek közepétől már nem csak az őslakosság elöregedése, a faluban perspektívát nem látó magyar családok elköltözése volt tapasztalható, hanem a telepeken élő, illetve a faluba már betelepült cigányok közül is többen elköltöztek a környező községekbe.⁹³ Gilvánfa állandó népessége 1970 – 1990 között 281 fővel csökkent.⁹⁴

⁹¹ Baranya megyei községi krónikák. Gilvánfa 1972–1981. BML. XXXII. 13. 206. doboz

⁹² A dél-baranyai aprófalvak helyzetét is nagymértékben rontotta az 1971-es OTK (Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptió) amelynek révén megkezdődött a hazai településrendszer körzetesítése, a közigazgatás, az oktatási, egészségügyi és kulturális intézményeknek a kijelölt körzetközpontokban történő centralizációja. A fejlesztési források koncentrációja nem tűnt ugyan ésszerűtlen megoldásnak, de arra csak kevesen figyeltek fel, hogy az aprófalvak népessége csökken ugyan, de ezeknek a településeknek a többsége mégsem néptelenedik el, sőt az elvándorlást sok esetben új jellegű népesség bevándorlása követte. A kisfalvakból elköltözőket a szegény és segítségre szoruló cigány és nem cigány családok beáramlása követte.

⁹³ A telepeken élő családok más falvakba való elköltöztetése a Baranya Megyei Tanács által is szorgalmazott és más településeken is alkalmazott „széttelepítési” politika jegyében történt, így kerültek gilvánfai cigánycsaládok a járás több községébe, így pl. Besencére, Magyarmecskére, Sellyére, Vajszlóra.

⁹⁴ Az 1970-es, 1980-as és 1990-es népszámlálások Baranya megyei kötetei.

Az 1980-as évekre a településen élők foglalkoztatásában már a vidéki munkahelyek (elsősorban segédmunka az építőiparban, bányáknál, mezőgazdasági üzemeknél, pécsi vállalatoknál) voltak meghatározóak. 1980-ban a 139 gilvánfai munkavállalóból 118 ingázott, 1990-ben a 83-ból 72.⁹⁵ (Egy 1988-as, a községről szóló riportban olvasható, hogy az ingázó gilvánfai férfiak közül „három kőműves és egy ács kivételével mindenki segédmunkás.”⁹⁶)

A faluba és a Varga-telepre történt beköltözéssel párhuzamosan életformát váltó, többségében mezőgazdasági és ipari bér munkássá váló cigányok – noha a magyar társadalom legsós szegmensében helyezkedtek el továbbra is - az 1980-as évek végére helyzetüket, lehetőségeiket már valamivel jobbnak látták mint korábban. Aki dolgozott hitelt vehetett fel, gyarapodhatott. Volt, akinek már tellett új házra, autóra, színes televízióra, háztartási gépekre, jobb ruhákra. Végmente egy nagyon szerény mértékű vagyoni differenciálódás, az 1980-as évek végi gilvánfai társadalomban azonban a kiszolgáltatott és szegény, alacsonyan kvalifikált, támogatásra szoruló és sok vonatkozásban sebezhető emberek voltak túlnyomó többségben.

Az iskolakörzetesítés következményeképpen az 1980-as években Gilvánfán már nem volt iskola, a gyerekek a magyarmecskői iskolába járták, ahol 1985-ben a 160 tanuló 35%-a volt veszélyeztetett, 40%-a hátrányos helyzetű, közel 60%-a cigányszármazású, és 20%-uk élt még telepen.⁹⁷ 1988-ban a kultúrházat is bezárták, mert életveszélyessé vált, a községben a kocsmán kívül közösségi összejövetelekre alkalmas hely nem volt. A rendszerváltás előtt alig több mint egy évvel a faluba látogató újságíró ezt jegyezte fel: „...a porták kerítései kidőltek, földjüket felverte a gaz, az épületek pedig – mivel csak lakják őket – mállanak. Ami első pillantásra is feltűnő: elhanyagolt az utca, fű nő a templomajtóban és az útszéli kereszt tövében. Csak a bolt és a kocsmá előtt „letaposott „

Központi Statisztika Hivatal.

⁹⁵ Forrás: KSH. Népszámlálási adatok.(KSH Baranya Megyei Igazgatóság)

⁹⁶ FRANKA Tibor: Falu-e a cigányfalu? Magyar Hírlap, 1988 12.10

⁹⁷ BERNICS Ferenc: Közoktatás és Tanügyigazgatás Baranya megyében 1945 – 1985., Pécs, 1989.

*a föld.*⁹⁸

Gilvánfa a rendszerváltás után

Demográfiai mutatók alakulása

Az 1990-es évek elejére megállt az elvándorlás, sőt újra a lakosság számának emelkedése volt tapasztalható, 1995 és 2005 között több mint 30%-os a népességnövekedés következett be.⁹⁹

5. táblázat

Év	lakónépesség	élveszületés	halálozás	elvándorlás
1995	308	9	7	-
2000	341	13	4	+1
2005	399	15	3	-3
2010	371	5	6	-10

1991 és 2010 között, 20 év alatt összesen 39 fő jelentkezett be Gilvánfára és csak 11 fő jelentkezett ki.¹⁰⁰ A sellyei kistérség települései közül jelenleg Gilvánfa rendelkezik a legkedvezőbb korösszetétellel, 2009. január 1-jén a település teljes népességének 42,5%-a tartozott a 0-17 éves korcsoporthoz.¹⁰¹

⁹⁸ FRANKA Tibor: Falu-e a cigányfalu? Magyar Hírlap, 1988 12.10

⁹⁹ KSH évkönyvek, Baranya megye

¹⁰⁰ Forrás: Magyarmecskői Körjegyzőség

¹⁰¹ Forrás: KSH

Gazdaság, foglalkoztatás

Az 1990-es évek elején Baranya megye addigi történetének egyik legsúlyosabb válságát élte át. A rendszerváltást követő gazdasági változások következményeként – miközben Magyarországon 1990 és 1993 között 1,2 millió munkahely veszett el – megszűntek a több ezer embernek munkát adó pécsi és komlói szénbányák, megkezdődött az uránbánya bezárása, leépülésnek, átalakulásnak indultak a megyében élők foglalkoztatásában korábban fontos szerepet játszó és jelentős tradíciókkal rendelkező ipari üzemek: a Pécsi Bőrgyár, a Zsolnay Porcelángyár, a Kesztyűgyár, a Sopianae Gépgyár, a szigetvári cipőgyár és konzervgyár, a komlói Carbon Könnyűipari Vállalat, a Mohácsi Farostlemezgyár. Tönkrementek a korábbi nagy beruházásokat lebonyolító építőipari vállalatok, vidéki munkahelyek ezrei szűntek meg a termelőszövetkezetekben és állami gazdaságokban, az iparban és az építőiparban foglalkoztatottak száma 1990 és 1993 között 27.883 fővel csökkent. A munkahelyek megszűnésével a többségében mezőgazdasági és ipari bér munkássá vált gilvánfiaiaknak az 1960-as években indult lassú integrációja is megszakadt. Az új helyzet az addigi beilleszkedési stratégiák megváltoztatását, a korábbi jóléti ambíciók teljes, vagy részleges feladását és az alkalmazkodás új formáinak kialakítását eredményezte.

1990-ben a 298 gilvánfaiból még 83 volt a foglalkoztatottak, 12 a munkanélküliek, 33 az inaktív keresők és 170 az eltartottak száma. A 2001-es népszámlálás időpontjában a 375 lakosból már csak 23-an dolgoztak, 76 munkanélkülit, 94 inaktív keresőt és 182 eltartottat regisztráltak. 1990-ben a 83 foglalkoztatott közül 72, 2001-ben a 23-ból 15 fő ingázott ¹⁰²

1990-ben az aktív kereső gilvánfiaiak 50,5%-a dolgozott az iparban és az építőiparban, 28,9%-a a mezőgazdaságban, 15,6%-a fizikai dolgozóként egyéb ágazatokban.

Az 1990 után indult, állami támogatásokkal megvalósuló helyi munkahelyteremtési kezdeményezések (biokertészet, kecsketenyésztés, szőnyegszövő üzem, fajtáték-készítő üzem) mindegyike rövid működés után megszűnt, a rossz munkaszervezés és vezetés, a gyako-

¹⁰² Forrás: Az 1990-es és 2001-es népszámlálás Baranya megyei kötetei.

ri hiányzások kiszámíthatatlanná és veszteségessé tették a termelést. Az elsődleges munkaerőpiacon az elmúlt időszakban Gilvánfán és a térségben élők számára nagyobb létszámban munkahelyet csak a finn tulajdonú, Pécssett működő ELQUTEC Vállalat tudott biztosítani, a dolgozók munkába járását is segítette külön buszjáratok indításával. A 2007-2008 után kibontakozó gazdasági válság hatásaként először jelentős mértékben csökkentették az ott munkát vállalók számát, majd 2011-ben megszűnt a vállalat. Az ELQUTEC-nél dolgozók presztízse viszonylag magas volt Gilvánfán, hisz stabilnak tűnő munkahellyel rendelkeztek, gyakrabban vásároltak, hitelt is kaphattak. A településen bejelentett vállalkozások (2010-ben 4 egyéni vállalkozás és 2 Bt.) a helyi foglalkoztatásban nem játszanak szerepet.

A rendszerváltás után munkanélkülivé vált gilvánfaiak a helyi gazdaság újjáélesztésében, új munkahelyek teremtésében sem bízhattak, az önkormányzatnak munkahelyteremtésre, vállalkozásra alkalmas ingatlanjai nem maradtak, a mezőgazdaság privatizációját követően a falut körülvevő földek, erdők és legelők – amelyek évszázadokon keresztül 4-500 gilvánfai megélhetésének alapját jelentették - is idegen tulajdonba kerültek.

Gilvánfán a munkát keresők száma az elmúlt 5 évben 65 – 80 fő körül mozgott, számuk alakulását az indított és befejezett közmunka programok befolyásolták jelentősebben. A korábban tartósan 70% feletti munkanélküliségi ráta 2012-ben 50 közfoglalkoztatott 2012. december 31-ig történő alkalmazásával csökkent.

Az 1990-es évek közepétől már egyre inkább a segélyek és a helyi önkormányzat által szervezett közmunkák jelentették az itt élők megélhetésének legfontosabb forrásait, de akik még tehettek 40-50 éves korukban elmentek rokkant nyugdíjba és egy nagyon alacsony szintű, de legalább kiszámítható jövedelemmel rendelkeznek. 1994 után az akkori kormány alanyi jogúvá tette a gyermekgondozási segélyt és ezzel egy olyan, ugyancsak alacsony, de fix jövedelem teremődött, amely a gilvánfai nőket sem ösztönözte a munkavállalásra. Az egyre nehezebb körülmények között élő munkát keresők helyzetén a közmunkák,

közfoglalkoztatási programok javítottak valamelyest, hogy ezekben ki kapott lehetőséget, az a falu mindenkori vezetőin múlott. Az elmúlt években többen csak 3 hónapig dolgoztak havi 47 ezer forintért, majd 9 hónapon keresztül a foglalkoztatást helyettesítő támogatást kapták (22.800 Ft.) így havi jövedelmük átlagban 28.850 Ft.-ot (nem egészen 100 EUR) tett ki.

A munkalehetőségek drasztikus beszűkülésével a rendszerváltás után a gilvánfiaiak jövedelmének legfontosabb forrásait az alábbiak jelentették:

- Jövedelem a település önkormányzatától (képviselők, óvónő, dajka, kisegítő)
- Közmunka, közfoglalkoztatás a település önkormányzatánál, képzésekbe ágyazott munkatapasztalat szerző foglalkoztatás,
- Betanított munka nagyvállalatoknál (pl. ELQUTEC)
- Ipari jellegű segédmunka Pécsen és a környéken,
- Nyugdíjak,
- Segélyek, szociális juttatások

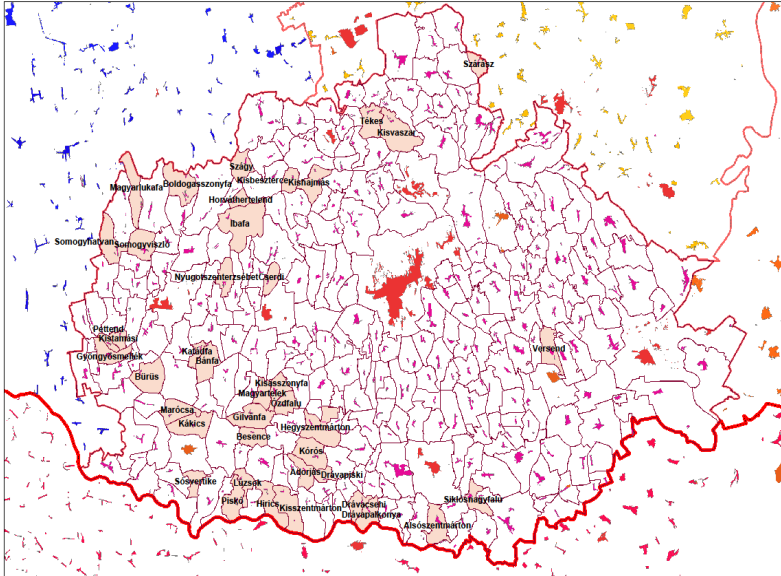
A megélhetésükben nagyon fontos szerepet játszott még az illegális munka, amelynek formái:

- Napszámos munka a környéken,
- Fémgyűjtés („vasazás”)
- Alkalmi munka építkezéseknél,
- Illegális fakitermelés
- orvhorgászat

A romák által lakott településeken különösen fontos szerepe van az önkormányzatok és az ott működő civil szervezetek támogatásszerző képességének, az ehhez szükséges kapcsolati tőkének, a különböző gazdasági és politikai érdekcsoportokkal való együttműködésnek. elsősorban a foglalkoztatás területén. Gilvánfa települési és kisebbségi önkormányzata, az itt élő és a falu életében kulcsszerepet játszó formális és informális vezetők lényegesen gyengébb érdekérvényesítő képességgel rendelkeztek eddig, mint az ugyancsak többségében romák által lakott másik 2 dél-baranyai település, Alsószentmárton és Siklónagyfalu vezetői, akik korábbi és új kapcsolataikat felhasználva több száz millió forint értékben szereztek támogatást beruházásokra és foglalkoztatásra. (Igaz, az eddig elnyert, ESZA forrásból származó támogatások a települések foglalkoztatási helyzetét tartósan nem tudták javítani.)¹⁰³ Az ezredforduló után megnyíló európai uniós támogatások Gilvánfát eddig csak azokon a szervezeteken keresztül érték el, amelyek a pályázati programokat – a község önkormányzatát is megkeresve - elkészítették és a támogatásokat elnyerték. Gilvánfa önkormányzata által elnyert, vagy ideérkező hazai és uniós támogatások – a közmunkákra, közfoglalkoztatásra elnyert pályázatokon kívül - eddig a legszükségesebb infrastrukturális felújításokat tették csak lehetővé, fenntartható munkahelyek teremtéséhez nem járultak hozzá.

¹⁰³ VIRÁG Tünde. Kirekesztve. Falusi gettók az ország peremén. Akadémiai Kiadó, Bp.2010. 233.o.

1. ábra: A közfoglalkoztatás bevezetése előtti időszakban (2007 – 2010 között) tartósan magas munkanélküliségi mutatóval (40% feletti) rendelkező települések elhelyezkedése Baranya megyében. (Szerk.: Pörös Béla).

Gilvánfa foglalkoztatással kapcsolatos problémáit nem lehet környezetétől külön kezelni. A falu része annak a pécsi agglomerációt déli, nyugati és északi irányból körülvevő, több mint 40 települést magában foglaló, 5 kistérséget érintő „válságövezetnek”, amely jelentős mértékben befolyásolja Baranya megye helyzetét, fejlődési lehetőségeit. 2007-2010 között az ide tartozó 43 településen (Baranya megye településeinek 14%-a) 2011 júniusában regisztrált 2177 munkanélküli 18,4%-a 25 éven aluli (Baranya megyében 16,2%, országosan 15,5%) és 73%-a legfeljebb 8 osztályos végzettséggel rendelkezik. (Baranya megyében 41,3%, országosan 39,1%) A regisztrált munkanélküliek számát valamelyest csökkentették a közfoglalkoztatási programok, de a 43 település közül csak 12-ben került a mutató 40% alá.

Szociális helyzet

Az alacsony foglalkoztatás, a tartós munkanélküliség az itt élő családok romló szociális helyzetét, az önkormányzatok szociális célú kiadásainak folyamatos emelkedését is jelenti. 2008-ban a szociális segélyben részesültek száma 83 volt, és ugyanebben az évben a 0-18 éves korú gyermekek után igényelhető gyermekvédelmi támogatást az ehhez a korcsoporthoz tartozók 98%-a után folyósították.

A Sellyei Többcélú Kistérségi Társulás az önkormányzattal kötött megállapodás alapján biztosítja a településen a családsegítő és a gyermekjóléti szolgáltatásokat, a pécsi székhelyű SZOCEG Kht. pedig az idősgondozással kapcsolatos feladatokat látja el. A gyermekjóléti szolgáltatásokat igénybevevők száma Gilvánfán 42 fő. A családsegítő szolgálatnak 2009-ben 54, 2010-ben 49, 2011-ben 19 gilvánfaival volt együttműködési megállapodása. Az éves forgalom 2009-ben 201, 2010-ben 191, 2011-ben 186 fő volt. Az alulfinanszírozott, 9 szakemberrel dolgozó családsegítő központ munkatársai havonta csak egy alkalommal jutnak el Gilvánfára, elsősorban egyéni esetkezelést, ügyintézés, tanácsadást végeznek. Az általuk 2008-ban Gilvánfán gondozott 0-17 éves korú gyerekek száma 42 volt, a kistérség egész területén (35 település) gondozottak létszámának (383 fő) 11%-a.¹⁰⁴ A Baranya Megyei Gyermekvédelmi Központtól és a Sellyei Gyámügyi Hivataltól kapott adatok alapján 2009-ben 11, 2012-ben 14 gilvánfai gyermek volt állami gondozásban.

A pécsi székhelyű Ifjúságért Egyesület a Családsegítő és Gyermekjóléti Szolgálat közreműködésével 2011 februárja óta valósítja meg a kistérségben a „Mindenre van megoldás” c. komplex családkíséresi (adósságkezelés, családgondozás) programját 20 gilvánfai család bevonásával.

Egészségügy

A településre orvos és védőnő jár ki. A védőnő elmondása alapján a gyermekek egészségi állapotával kapcsolatos problémákat az alábbiak

¹⁰⁴ Forrás: Sellyei Többcélú Kistérségi Társulás

szerint lehet összegezni:

- Az egészségügyi szűrővizsgálatokon kiszűrt gyermekek 90 %-a nem megy el szakorvoshoz kivizsgálásra,
- magas a látás problémával élők aránya,
- gyakori a tetvesség,
- jellemző a korán kezdett dohányzás.
- magas a gyermekkori balesetek aránya,
- a csecsemőkorban a pelenkakiütés, csecsemőtáplálási irányelvek be nem tartása, és sajnos sokan a szegénység miatt nem jutnak minőségi táplálékhoz.
- általában minden gyermeknek szuvas a foga, mivel nem mossák

A korábbi időszakhoz képest javultak az egészségügyi mutatók, a cigányoknak az összlakosságon belüli rosszabb egészségügyi helyzete azonban nem változott. Mindez összefügg azzal is, hogy a cigányok által lakott településeken, településrészekben az egészségügyi szolgáltatások hiányosak, a rendelők gyengébben felszereltek, orvos ritkábban rendel, a szakorvosi rendelésekre sokan anyagi okok miatt nem tudnak eljutni. A kirekesztettségben élők életmódjával együtt járó egészségügyi problémák Gilvánfára is jellemzők, erre utal a község korfája, az idősebbeknek (60 éven felüliek) az átlaghoz képest nagyon alacsony lakosságon belüli aránya. A Gilvánfán dolgozó családorvos a korai halálhoz vezető rizikók között a következőket jelölte meg:

- A rendszertelen és egészségtelen táplálkozás valamint a dohányzás és a rendszeres alkoholfogyasztás következtében kialakuló betegségek (egyes daganatos betegségek, magas vérnyomás, emésztőszervi betegségek)
- Egészségtelen, elhanyagolt környezet,
- Egészségtelen életmód,
- Elhanyagolt, kezeletlen betegségek,
- Környezeti károk (pl. víz minősége)

Oktatás, iskolázottság

A rendszerváltás előtti időszakban kialakult beiskolázási gyakorlat alapján a gilvánfai gyerekek – a magyarteleki, kisasszonyfai és magyarmecskai gyerekekkel együtt továbbra is a szomszédos település, Magyarmecske általános iskolájába járnak, jelenleg ők adják a tanulói létszám több mint 40%-át. (Az iskolában szakmai munkát 17 pedagógus, 1 gyógytornász és 1 beás-animátor végez..) Az 1990-es években történt egy kísérlet arra, hogy az alsótagozatosok oktatását Gilvánfán oldják meg, de 1 év után az itt kialakított iskola megszűnt. A mai napig működik viszont a 30 főre engedélyezett gilvánfai „Csupaszív” Óvoda.

A rendszerváltás után felgyorsult az iskolák összevonásának folyamata, ez érintette a sellyei kistérség iskoláit is. A magyarmecskai iskola a kistérség másik 3, körzeti feladatot ellátó iskolájával együtt a Sellyei Kistérségi Többcélú Társulás fenntartásába került, mind az alsó, mind a felső tagozat – a gilvánfai tanulók magas számának köszönhetően – maradt Magyarmecskén. (A szomszédos Csányoszró község általános iskolájában – miután EU támogatásból felújították az épületet – megszüntették a felső tagozatot és a csökkenő gyermeklétszám miatt néhány év múlva várhatóan az alsó tagozatosok is a sellyei Kiss Géza Általános iskolába fognak járni. Az iskola összevonások az aprófalvas, csökkenő népességű térségekben valószínűleg elkerülhetetlenek. A túl gyorsan megvalósított iskolabezárások és a nagyobb földrajzi egységeket átfogó iskolafenntartó társulások kialakítása - legalább is a sellyei kistérségben – eddig nem befolyásolta számottevően az iskolázottsági mutatókat.)

A magyarmecskai iskolába járó gyerekek szüleinek iskolai végzettsége alacsony. Ezt igazolja a családok körében végzett vizsgálat is. A legmagasabb iskolai végzettség a gimnáziumi és a szakközépiskolai érettségi. A szülők 4%-a szerzett szakközépiskolai, 2%-a gimnáziumi érettségit. Jelentős még mindig az általános iskolai végzettséggel sem rendelkező szülők aránya. (18%). A szülők közel 50%-ának csak általános iskolai végzettsége van. A cigány és nem cigány szülők iskolai végzettségének összevetésekor jelentős különbség tapasztalható. Míg a nem cigány szülők 4%-a nem fejezte be a 8 általánost, a cigány szülők

esetében ez a szám majd 7-szeres: 27%. Hasonló eltérés mutatható ki a szakmunkásképzőt végzett szülőknél is (cigány szülők: 12%, nem cigány szülők: 42%).¹⁰⁵

A 2011/2012-es tanévben a magyarmecseki iskola tanulói létszáma – ezen belül a gilvánfáról bejárók száma és aránya – a következők szerint alakult¹⁰⁶:

6. táblázat

Magyarmecseki Általános Iskola							Gilvánfai tanulók						
Lét-szám	HH	%	HHH	%	SNI	%	Lét-szám	HH	%	HHH	%	SNI	%
147	130	88,5	93	63,3	10	6,8	59	59	100	52	88,2	5	8,5

¹⁰⁵ BALATONI Tamásné: Közös kincs. A magyarmecseki Általános Iskola helyi hátránykompenzáló és fejlesztő programja. Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, Bp. www.oki.hu

¹⁰⁶ Forrás: Magyarmecseki Általános Iskola

7. táblázat: 1997–2012 között a magyarmecskai iskolából továbbtanulók száma és választott iskolatípusonkénti megoszlása a következőképpen alakult ¹⁰⁷:

Tánév	Továbbtanulási mutatók						Gilvánfai tanulók továbbtanulási mutatói					
	Tanulói létszám	8. o. létszám	Érettségít adó intézmény	Szakiskola	Speciális szakiskola	Nem tanul tovább	Tanulói létszám	8. o. létszám	Érettségít adó intézmény	Szakiskola	Speciális szakiskola	Nem tanul tovább
1997-1998	117	12	6 - 50%	6 - 50%	0 - 0%	0 - 0%	n.a.	2	1 - 50%	1 - 50%	0 - 0%	0 - 0%
1998-1999	173	15	4 - 27%	11 - 73%	0 - 0%	0 - 0%	70	3	1 - 33%	2 - 67%	0 - 0%	0 - 0%
1999-2000	173	11	5 - 46%	6 - 54%	0 - 0%	0 - 0%	n.a.	1	1 - 100%	0 - 0%	0 - 0%	0 - 0%
2000-2001	176	15	4 - 27%	11 - 73%	0 - 0%	0 - 0%	n.a.	6	0 - 0%	6 - 100%	0 - 0%	0 - 0%
2001-2002	181	12	4 - 33%	8 - 67%	0 - 0%	0 - 0%	n.a.	6	2 - 33%	4 - 67%	0 - 0%	0 - 0%
2002-2003	178	13	6 - 46%	7 - 54%	0 - 0%	0 - 0%	68	3	2 - 67%	1 - 33%	0 - 0%	0 - 0%
2003-2004	177	21	9 - 43%	12 - 57%	0 - 0%	0 - 0%	75	6	3 - 50%	3 - 50%	0 - 0%	0 - 0%
2004-2005	154	14	5 - 36%	9 - 64%	0 - 0%	0 - 0%	n.a.	4	0 - 0%	4 - 100%	0 - 0%	0 - 0%
2005-2006	160	14	7 - 50%	7 - 50%	0 - 0%	0 - 0%	n.a.	7	3 - 43%	4 - 57%	0 - 0%	0 - 0%
2006-2007	151	12	2 - 17%	10 - 83%	0 - 0%	0 - 0%	83	5	0 - 0%	5 - 100%	0 - 0%	0 - 0%
2007-2008	156	18	5 - 28%	10 - 56%	3 - 16%	0 - 0%	86	11	3 - 27%	5 - 45%	3 - 28%	0 - 0%
2008-2009	149	18	2 - 11%	15 - 82%	1 - 6%	0 - 0%	78	9	1 - 11%	7 - 78%	1 - 11%	0 - 0%
2009-2010	154	17	11 - 65%	6 - 35%	0 - 0%	0 - 0%	74	6	3 - 50%	3 - 50%	0 - 0%	0 - 0%
2010-2011	144	18	12 - 67%	6 - 33%	0 - 0%	0 - 0%	65	11	6 - 55%	5 - 45%	0 - 0%	0 - 0%
2011-2012	147	12	6 - 50%	6 - 50%	0 - 0%	0 - 0%	59	6	2 - 33%	4 - 67%	0 - 0%	0 - 0%

¹⁰⁷ Forrás: Magyarmecskai Általános Iskola

A fenti táblázatból az látható, hogy a gilvánfai 8. osztályos tanulók közül mindenki továbbtanul valamelyik iskolatípusban, legtöbben szakiskolában. Arra vonatkozóan nincs adat, hogy a továbbtanulók hány százaléka fejezi be középiskolai, vagy szakiskolai tanulmányait. A térségben és a településen dolgozó pedagógusok, szociális munkások arról számoltak be, hogy a továbbtanulók jelentős része 1-2 év után lemorzsolódik, nem szerez magasabb iskolai végzettséget., befejezett középiskolája csak néhány fiatalnak van a faluban. Az átlagosan elvégzett osztályok száma a felnőtt népesség körében 7,2.¹⁰⁸ Ennek a problémának a kezelésében próbált szerepet vállalni az ugyancsak többségében cigányok által lakott másik baranyai településen, Alsószentmártonban alapított, a megye cigány fiataljait a középiskolai végzettség megszerzéséhez segítő „Kis tigris” Gimnázium és a mai napig működő, a Szamáda Noj Egyesület, valamint a Szent Márton Caritas Alapítvány által fenntartott gilvánfai tanoda.

8. táblázat: Gilvánfán a 7 éves és idősebb népesség iskolai végzettsége a 2001-es népszámlálás időpontjában a következő képet mutatta:

7 éves és idősebb népességből 0-5 osztályt végeztek száma	7 éves és idősebb népességből 6-7 osztályt végeztek száma	7 éves és idősebb népességből 8 osztályt végeztek száma	7 éves és idősebb népességből középiskolai végzettségű középiskolai érettségi nélkül	7 éves és idősebb népességből középiskolai végzettségű középiskolai érettségivel	7 éves és idősebb népességből egyetemi, főiskolai végzettségű
124	46	112	21	1	0

¹⁰⁸ LHH adatbázis

2012-ben a Varga-telepen élő családokkal készített felmérés szerint a telepen élők közül 5 fő szerzett szakmunkás bizonyítványt (még a régi rendszerű képzés keretében) és 19 főnek van OKJ-s bizonyítványa, vagy valamilyen szakmai tanfolyami végzettsége. A régi, 3 éves szakmunkásképzés keretében megszerzett szakmai végzettségek: kőműves, szakács, lakatos, varrónő, karosszerialakatos. A különböző tanfolyamokon megszerzett végzettségek: zöldségtermesztő, dajka, biokertész, falusi vendéglátó, település-fenntartó, könnyűgépező, nehézgépező, targoncavezető, ívhegesztő, motoros fűrészes-kezelő, festő.

A gilvánfaihoz hasonló kedvezőtlen képet mutat a környék, a sellyei kistérség lakosságának iskolai végzettsége is. A kistérségben a 2001-es népszámlálás adatai alapján a 15 éves és idősebb népesség mindössze negyötöde végezte el legalább az általános iskola 8 osztályát. A 18 éves és idősebbek körében a legalább középiskolai végzettséggel rendelkezők aránya 16,4%. (a dél-dunántúli régióban ez az érték 32%, az országos átlag 38,2% volt.) A dél-dunántúli régióban a 25 éves és idősebb népesség 10%-a rendelkezett egyetemi, vagy főiskolai diplomával, a sellyei kistérségben csak 4%.. (Talán érdemes megjegyezni, hogy a sellyei kistérség mutatói ezen a területen az 1980-as évek elejének magyarországi iskolázottsági mutatóihoz állnak közelebb. ¹⁰⁹)

Gilvánfaiak és a környező településen élő cigányok bevonásával alakult meg 1988-ban a Fii Cui Noj (Tarts velünk!) egyesület, amelynek egyik kezdeményezője és szervezője a Budapestről Besencére leköltöző és a magyarmecskői iskolában francia nyelvet tanító, a helyi közösség életében az 1990-es években fontos szerepet játszó, később országgyűlési képviselőnek megválasztott Derdák Tibor szociológus volt. Az egyesület részt vett az 1989-ben létrehozott Baranya Megyei Ellenzéki Kerekasztal munkájában, majd mint a Gandhi Alapítvány egyik alapítója szerepet vállalt az első európai cigány nemzetiségi középiskola, a pécsi Gandhi Gimnázium létrehozásában is.

Az alsószentmártoni székhelyű Szent Márton Caritas Alapítvány és a

¹⁰⁹ Forrás: Erdész Tiborné: A népesség iskolázottsági szintjének várható változásai. MTA Pedagógiai Kutató Csoport 1983.)

Szama Da Noj! (Vigyázz Reánk!) Egyesület a 2000-es évektől van jelen a településen. Az iskolai tanulás segítése és a lemorzsolódók számának csökkentése céljából tanodát működtet, ezen kívül jogsegélyszolgálatot tart fenn és részt vesz különböző európai uniós projektek kidolgozásában is.

A pécsi „Derűs Gyermekkor” Alapítvány 2009-ben indította EU-s támogatással a 0-3 éves korú gilvánfai gyerekek felzárkóztatását célzó „Biztos kezdet” programját és 2 évig működtette a program szolgáltatásainak helyet adó épületet („Babaházat”,ahogy az itt élők nevezték.)

Lakás és életkörülmények

A község jelentős részben a II. világháború előtti időszakban épült parasztházaiba költöző cigánycsaládok a lakások állagának megóvására, felújításra nem költöttek, így az 1990-es évekre a fizikai környezet is erősen leromlott. A 2001-ben Gilvánfa lakásállományának összetétele építési év szerint a következő képet mutatta ¹¹⁰:

9. táblázat

Összes lakás	1919 előtt	1920-1944 között	1945-1959 között	1960-1969 között	1970-1979 között	1980-1989 között	1990-2001 között
93	33	2	6	28	-	6	18
100%	35%	2,1%	6,4%	30,8%	0	6,4%	19,3%

¹¹⁰ Forrás: 2001-es népszámlálás Baranya megyei kötetei.

10. táblázat: Gilvánfai háztartások megoszlása létszám szerint (2012 augusztus)¹¹¹

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
fős háztartások száma									
16	12	9	17	12	11	3	6	1	3
17,7	13,3	10,0	18,8	13,3	12,2	3,3	6,6	1,1	3,3

Egy 2006-ban 72 gilvánfai háztartásban végzett vizsgálat szerint ¹¹² a megkérdezettek 25%-a telepi konyhóban (putriban), és ugyancsak 25%-a felújításra szoruló, rossz műszaki állapotban levő parasztházban lakik. A megkérdezett háztartások az alábbi tartós fogyasztási cikkekkel rendelkeztek:

11. táblázat

Tartós fogyasztási cikkel nem rendelkezik	1%
Hagyományos háztartási eszközök (tűzhely, hűtő, mosógép, centrifuga)	69%
Automata mosógép	11%
Hűtőláda	11%
Tv	69%
Video	14%
Dvd	47%
Hi-fi torony	13%
Mobiltelefon	53%
Parabola	13%
Computer	8%
Autó	18%

¹¹¹ A felmérést készítette: Orsós Edit és Pörös Béla

¹¹² Szent Márton Caritas Alapítvány felmérése. Gilvánfa, 2006

A lakosság elszegényedése miatt az infrastrukturális fejlesztések is elmaradtak a településen, ahol a Varga-telepiek többsége csak utcai kutakról kaphat vizet, a gázt pedig valamennyi gilvánfai háztartás kénytelen nélkülözni. A faluban jelenleg egy vegyesbolt és egy kocsmá üzemel. Gilvánfát a közeli két nagyobb településsel (Szentlőrinc és Sellye) hétköznapokon 13 autóbuszjárat köti össze. A megyeszékhelyre, Pécsre autóbusszal történő bejutáshoz 1 óra, a kistérségi központba, Sellyére 15 perc szükséges.

Gilvánfa a sajtóban

Az 1980-as évek végétől a társadalmi problémák iránt a korábbiaknál fokozottabb érdeklődést tanúsító sajtóban egyre több Gilvánfával foglalkozó cikk, tudósítás jelenik meg.¹¹³ Kezdetben az itt élők szociális helyzete, a helyiek tenni akarása, az itt cselekvési lehetőséget látó értelmiségiek kezdeményezései (egyesület alakítása, népfőiskola indítása, stb.) kapott nagyobb hangsúlyt. Később inkább a problémákról, az iskola körüli vitákról, a polgármester visszaéléseiről, az előállt csődhelyzetről, a megműveletlen háztáji földekről, a kisebb-nagyobb bűnesetekről, a növekvő munkanélküliségről és szegénységről szoltak a tudósítások. A megjelent cikkek, rádiós-és televíziós riportok nyomán a közvéleményben kialakult Gilvánfa-kép egy részt mint a rendszerváltás utáni elszegényedés,

A 2001 januárjában a képviselőtestület feloszlata miatt megtartott időközi választásról megjelent helyszíni tudósításban olvasható az alábbi párbeszéd:

– *Maguk újságírók?*

Bemutatkozunk.

– *Nagy szívességet tennétek, ha a falunkat nem jára nátok le, mert általában lejáratják. Csak a rossz érdekes nektek, mert úgy veszem észre, csak azt írjátok.*

¹¹³ A Dél-dunántúli Regionális Könyvtár és Tudásközpont nyilvántartásában levő 102 Gilvánfával foglalkozó cikk, tudósítás közül 70 jelent meg 1988 után.

Jelentős sajtónyilvánosságot kapott a hazai falvakról és városokról az a 2007-ban összeállított rangsor, amely szerint abban az évben Gilvánfa volt az egyik legszegényebb magyarországi település. A sajtó és a közvélemény számára akkor vált „érdekes” a dolog, amikor a leggazdagabb település, Hévíz látta vendégül a gilvánfaiakat, látogatásukat végigkísérte az egyik kereskedelmi TV csatorna forgatócsoportja is, a polgármesterre szerelt mikrofon a háttérben zajló beszélgetéseket is rögzítette. Az egyik napilap így számolt be a történetekről:

„Hévíz, az ország leggazdagabb települése a közelmúltban vendégül látta a legszegényebbet, Gilvánfát. A többségében roma gyerekekből és kísérőikből álló csoportot a polgármester kalauzolta. A vendégjárást az RTL Klub stábja is nyomon követte és számos kínos pillanatot adott közre.

... Az egészséges táplálkozás keretében pacallal etette a gyerekeket, és ezerforintosokat osztogatott karácsonyra. Amikor kifogyott az ezresekől, kölcsönkért, és apróbb címletekkel folytatta. „Ezek a jövő héten is jönnek hozzád, úgy gondoskodjál” – figyelmeztette a polgármestert kollégája. A lóf....t jönnek. Nem jönnek, hát a falujukból sem találunk ki. Látod milyenek – mondta nevetgélve.”¹¹⁴

Nem csupán a hazai, de a külföldi sajtóban is napvilágot látott néhány cikk, amely Gilvánfával, az ott élők helyzetével foglalkozott. Legutoljára 2012 január 23-án a francia Mediapart c. internetes ujság közölt részletes beszámolót az Ormánságban tapasztalt állapotokról, a helyszínen készült fényképekkel is kiegészített írás jórészt Gilvánfa korábbi polgármesterével készült interjúra épül.¹¹⁵

A gilvánfai „szegénység kultúrája”

A Gilvánfán élőket már nem csak anyagi forrásaik elégtelensége, hanem az emberi kapcsolatrendszerük gyengesége is sebezhetővé teszi,

¹¹⁴ Megalázta a romákat Hévíz polgármestere. Magyar Hírlap. 2007.11.22.

¹¹⁵ THOMAS Cantaloube: De notre envoyé spécial dans l’Ormansag (Hongrie) Mediapart. www.mediapart.fr.

vagyis nem csupán szegények, hanem hiányoznak a normális élet alakításához szükséges, a meglevő rokonsági és a szűk helyi kapcsolatokon kívüli társas kötelékek és intézményi kapcsolatok, az általában munka, munkahelyi és közösségi kötődések révén megtapasztalható „valahová tartozás” élménye is.

A gilvánfaiak túlnyomó többségének tartós, vagy végleges kirekesztődése a munkaerőpiacról, a szegénység, a kilátástalanság, a nélkülözés, a reménytelenség, az egész faluközösséget érő diszkrimináció és a stigmatizáció gyakori élménye sajátos, a külvilág számára sokszor érthetetlen viselkedést, szokásokat, értékrendszert alakított ki. Ez a családi szocializáción keresztül a gyermekekre is áthagyományozódó kultúra és életmód, a „szegénység kultúrája”¹¹⁶, teszi lehetővé Gilvánfán is, hogy

¹¹⁶ A latin amerikai, mexikóvárosi nyomornegyedekben élő szegények életmódját és élethelyzetét tanulmányozva az 1960-as években definiálta Oscar Lewis a „szegénység kultúrája” fogalmát:

„... a szegénység kultúrája túllép a területi, a falusi-városi és országhatárokon, és figyelemre méltó hasonlóságokat mutat a családszerkezetben, a kapcsolatokban, az időbeosztásban, az értékrendszerben és a fogyasztási szokásokban. Ezek az országhatárokon túl is fellelhető hasonlóságok az összetartozás közös jegyeit példázzák: az egyforma alkalmazkodást a közös problémákhoz. ... általában azokban a társadalmakban indul növekedésnek és virágzásnak, ahol a következő feltételek léteznek: 1. pénzgazdálkodás, bérmunka és profittermelés, 2. tartósan magas munkanélküliség és a szakképzetlen munkaerő alacsony foglalkoztatottsága, 3. alacsony bérek, 4. mind az öntevékeny, mind a kormány által kezdeményezett társadalmi, politikai és gazdasági szervezetek hiánya az alacsony jövedelmű népesség körében, 5. a kétoldalú rokonsági rendszerek elterjedése az egyoldalúakkal szemben, és végül 6. a domináns osztály olyan értékrendje, amely nagy jelentőséget tulajdonít az anyagi javaknak és vagyonnak, a felfelé irányuló mobilitásnak, a takarékoságnak, és amely a kedvezőtlen gazdasági helyzet okát a személyes meg nem felelésben és az alacsonyabb rendűségben látja. Az az életmód, amely ilyen körülmények között kialakul egyes szegények körében, a szegénység kultúrája. ... A szegénység kultúrája egyúttal alkalmazkodás és válasz is a szegények marginális helyzetére a kapitalista osztálytársadalmakban. ... Az alacsony bér, a krónikus munkanélküliség és alulfoglalkoztatottság az alacsony jövedelemhez, a tulajdon hiányához, a megtakarítások hiányához és krónikus készpénzhiányhoz vezet. Ezek a körülmények csökkentik a többségi társadalom gazdasági szisztémájában való hatékony részvétel lehetőségét. És

az ott élők alkalmazkodjanak a nehéz körülményekhez, ez biztosítja számukra a túlélést, de egyben meg is nehezíti a szegénységből való kitörésüket. Az ifjabb generációk már beleszülettek ebbe a kultúrába. Az 1960-as, 70-es, 80-as években a pécsi bányákban, ipari üzemekben, vállalatoknál, a termelőszövetkezetben munkát vállalt, idősebb gilvánfaiaknak még vannak emlékeik a rendszeres munkába járásról, a munkafegyelemről, a megkeresett pénz beosztásáról, az akkor még itt lakó őslakos gilvánfai parasztoktól megtanult, a föld művelésével, az állatok tartással kapcsolatos munkákról.

A tér, a társadalom és a munka újjászerveződésének lehetőségei Gilvánfán és a dél-baranyai térségben

A munkahely és a lakóhely térbelileg történő szétválása Gilvánfán az 1950-es évekig a munka, a lakás, az alapfokú oktatás, a vallási és közösségi élet szinterei helyben rendelkezésre álltak, a gazdasági kapcsolatok szervezése, közigazgatási ügyek intézése történt az uradalmi központot, a térség kereskedelmi centrumának számító Sellyét és a járási

- A járások újraalakításával a közigazgatási, egészségügyi, szociális,

ezekre a körülményekre adott válaszként a szegénység kultúrájában megtaláljuk a személyes értékek gyakori elzálogosítását, a helyi uzsorásoktól történő pénzkölcsönzést, a szomszédok között létrejött hitelszervezeteket, a levetett ruhák és régi bútorok használatát és az igények alakulása szerinti naponta többszöri kis mennyiségű élelmiszervásárlás szokását.” Oscar Lewis: A szegénység kultúrája. Kultúra és Közösség. 1988.4.szám 94-105 o.

Az ugyancsak romák lakta, a rendszerváltás után Gilvánfához hasonló helyzetbe került észak-magyarországi Csenyétén folytatott kutatásokat összegző könyvükben írja Szelényi Iván és Ladányi János: „A szegénység kultúráját nem tartjuk etnikus sajátosságnak. Az a habitus, kultúra, amit a szegénység kultúrájának szoktak nevezni, nem az etnicitással magyarázandó, hanem magával a szegénységgel. ... nem „roma kultúra”, hanem olyan kultúra, amely szegény romák és nem romák alkalmazkodása, túlélési stratégiája.” Ladányi János-Szelényi Iván: A kirekesztettség változó formái. Napvilág Kiadó. Bp. 2004.105.o.

munkaügyi, kulturális és oktatási szolgáltatások korszerűsítésével lehetne eredményeket elérni, (pl. a munkaügyi és a szociális szolgáltatások közötti szoros együttműködés megteremtése)

- Korszerű iskolák,

A saját és falujuk jövőjével kapcsolatban vagy nagyon pesszimisták, („itt már nem lehet élni, egyre rosszabb lesz, bennünket már leírtak”) vagy inkább a véletlenben bíznak. jövőjüket nem tervezik. Az intézményekben csalódtak, „... azt látom, hogy ha az emberek valaminek látják azonnal a hasznát, akkor az már nem is érdekli őket.” – nyilatkozta a vele készült interjúban az egyetlen érettségivel rendelkező Varga-telepi. „.. így van ez a tanulással is. A fiatalok bekerülnek Pécsre valamelyik középiskolába, szakmunkásképzőbe. Ott azt látják, hogy a többiek jobb helyzetben vannak mint ők. És ettől kezdve ő is olyan akar lenni, mint a többiek, legalább is külsőségekben. Olyan telefont akar, olyan ruhát. De hát az ő szülei jó esetben közmunkások és havi 47 ezret keresnek. És a legtöbben csak azt látják, hogy ahhoz hogy neki is legyen jó ruhája, jó mobilja, kocsija, konditerembe járhasson, nem kell tanulni. Sokak számára épp az uzsorás, a valutázó, vagy a strici a példakép, aki mindezeket munka és tanulás nélkül is meg tudja szerezni. Hogy valaki a sok iskolája, vagy a sok tanulás miatt él jól, arra itt a faluban, vagy környéken nem tudnak példát találni.

Gilvánfán

Rosenberg beszámolójából kiderül, hogy Mexikóban jelentős előrelépés történt a sokáig megtörhetetlennek hitt tartós szegénység felszámolásában. Ernesto Zedillo elnök az 1994-es mexikói pénzügyi válság után hirdette meg a szegénység elleni Progresá (Haladj) programot, amelyet utódja, Vicente Fox 2002-ben Oportunidades (Esélyek) névre keresztelt át. A program legfontosabb újítása, hogy a résztvevő szegény családok készpénzben folyósított rendszeres segílyt kapnak, ha gyerekeiket iskolába küldik és a család tagjai rendszeresen

járnak egészségügyi vizsgálatokra. A cél a szegénység kultúrájának megtörése az iskolázottság szintjének növelésével és az egészségügyi helyzet javításával. Az ötmillió mexikói szegényt ellátó program mára az ország legfontosabb szociális intézményévé vált.

A program sikerében kevesen hittek. Sokan gondolták, hogy a pénzbeli támogatást elisszák vagy elherdálják. Az elmúlt tíz év tapasztalatai azonban nem igazolják az aggodalmakat: a segélyek 70 százalékát élelemre fordítják, a maradék pénz többségét pedig ruházkodásra. Bár azt még nem lehet kijelenteni, hogy sikerült megtörni a szegénység kultúrájának átadását a következő generációnak, a statisztikák máris biztatóak. 1996-ban, a mexikói valutaválság idején az ország 37,4 százaléka élt extrém szegénységben, 2006-ban viszont csak 13,8 százalék (miközben a gazdasági növekedés évente mindössze 3 százalék volt). Jelentősen csökkent az alultápláltak száma, és javult a népesség egészségügyi állapota. A legnagyobb változás az oktatás terén tapasztalható: egyre többen végzik el az általános iskolát, és ugrásszerűen nőtt a középiskolába járó szegények száma.

Az Oportunidades működési hatékonysága is irigylésre méltó. A rászorultak bankszámlára kapják a pénzt, így az ügyintézés egyszerű. Mivel a helyi hivatalnokoknak egyáltalán nincs beleszólásuk a programba, a korrupció lehetősége is ki van zárva. Az évi 3,8 milliárd dolláros programnak mindössze 3 százalékát teszi ki a működési költség.

A már a Világbank által is támogatott program sikerét jól mutatja, hogy több mint 30 ország vette át a modellt. Többnyire latin-amerikai államok követték Mexikó példáját, de Törökország és New York városa is hasonló kezdeményezést indított.

Rosenberg szerint az Oportunidades sikerének titka abban rejlik, hogy szakít a szegénységgel kapcsolatos hagyományos jobb- és baloldali klisékkel. Akár a társadalmi egyenlőtlenség strukturális következményének tekintjük a szegénységet, akár kulturális és életmódbeli sajátosságokra vezetjük vissza, a feltételekhez kötött segélyek alkalmasak a nyomor újratermelődésének megakadályozására. Mint Rosenberg a New York-i program kapcsán írja, a baloldal is egyre inkább kezdi felismerni, hogy a feltételek nélkül folyósított segélyek nem

kellőképpen hatékonyak a szegénység felszámolásában, a jobboldal pedig belátja, hogy a kormánynak igenis

Ebben a kultúrában csak annak van értéke, nem érték a tanulás. „... azt látom, hogy ha az emberek valaminek látják azonnal a hasznát, akkor az már nem is érdekli őket.” – nyilatkozta a vele készült interjúban az egyetlen érettségivel rendelkező Varga-telepi. „... így van ez a tanulással is. A fiatalok bekerülnek Pécsre valamelyik középiskolába, szakmunkásképzőbe. Ott azt látják, hogy a többiek jobb helyzetben vannak mint ők. És ettől kezdve ő is olyan akar lenni, mint a többiek, legalább is külsőségekben. Olyan telefont akar, olyan ruhát. De hát az ő szülei jó esetben közmunkások és havi 47 ezret keresnek. És a legtöbben csak azt látják, hogy ahhoz hogy neki is legyen jó ruhája, jó mobilja, kocsija, konditerembe járhasson, nem kell tanulni. Sokak számára épp az uzsorás, a valutázó, vagy a strici a példakép, aki mindezeket munka és tanulás nélkül is meg tudja szerezni. Hogy valaki a sok iskolája, vagy a sok tanulás miatt él jól volna arra itt a faluban, vagy környéken nem tudnak példát találni.

- A hátrányok sajátosságairól és okairól viták folynak. Míg Murray és az úgynevezett *kulturális* magyarázatok hívei a kirekesztettség okát a szegények attitűdjeiben és viselkedésében keresik (lásd Marks 1991), addig az új szegénység *strukturalista* megközelítése inkább a kapitalista rendszer nagyfokú szervezeti hibáinak tulajdonítja a jelenséget. Ez utóbbi megközelítés szerint a szegények és a nem szegények közötti egyre növekvő távolságot az ipar dolgozó osztályokat súlyosan sebezhetővé tevő hanyatlása okozza. A szegénység azért marad fenn, mert a bővülőben lévő szolgáltatási szektor képtelen magába integrálni az ipari tevékenység hanyatlásának kárvallottjait.
- A kelet-európai társadalmakban élő emberek évtizedeken keresztül úgy érezték, hogy joguk van a szociálpolitikai ellátás különféle formáira. A posztkommunista társadalmak azonban a piac merev szabályainak uralma alá kerültek, és már nem képesek többé fenn tartani a magas színvonalú szociális juttatásokat. Ezek az országok ugyanis hatalmas ellátó rendszereket örököltek meg (az egyedül-

álló anyákat támogató családi pótlék, a nyugdíjasok és rokkantak szociálpolitikai támogatása). A rendszerváltás és a szociálpolitikai ellátás reformja ellenére az összes korábbi juttatás valamilyen formában fennmaradt. A magyarországi helyzetet elemezve Szalai Júlia kimutatta, hogy az új szociálpolitikai szabályok új indoklással nyújtottak ingyenes egészségügyi ellátást, táppénzt és gyermeknevelési juttatásokat. Sőt, a lengyelországi longitudinális elemzések rámutattak arra, hogy az 1990-es években a nyugdíjasok a többi társadalmi csoporthoz viszonyítva meglepően jól jártak (Beskid 1999).¹¹⁷

Gilvánfa mindennapi életét, az itt élők egymás közötti kapcsolatait, a külvilággal való érintkezés különböző formáit átható, az emberek szokásainak, értékrendszerének alakulását erősen befolyásoló, a családi kapcsolatokon keresztül áthagyományozódó kultúrájának a megismerése lehet mindenféle itt tervezett helyi gazdasági, közösségi, kulturális, oktatási fejlesztés kiindulópontja, a legfontosabb cél pedig ennek az újratermelődési folyamatnak a megszakítása lehetőleg kisgyermekkorban. A már a bölcsődés, óvodás korban elkezdett, az általános iskolában folytatódó intenzív felzárkóztatási és pedagógiai fejlesztési programok alapozhatják meg hosszabb távon azokat a gazdaságfejlesztési, foglalkoztatási programokat, amelyek egy idő után az itt élők helyzetének javulását eredményezhetik. Gyökeres változások persze nem lesznek, amit el lehet érni, az a 20-25 évvel ezelőtt félbemaradt integrációs folyamat visszaállítása, vagyis a munkaerőpiaci esélyek és mobilitás növelése a magasabb iskolai végzettség és szakképzettség megszerzésével. A jövőben még inkább csak a konvertálható szakmai végzettséggel és tudással rendelkező gilvánfaiaknak lesz esélyük az elhelyezkedésre, arra, hogy vidéki (elsősorban pécsi) munkahelyeken dolgozzanak. Annak belátható időn belül nincs realitása, hogy a 80-100 fő körüli gilvánfai munkaerő-állomány jelentősebb hányada a faluban, vagy a környéken találjon munkát. Ha a mezőgazdaság fejlesztését célzó kormányzati intézkedések sikeresek lesznek, akkor esetleg

¹¹⁷ Henryk DOMAŃSKI: A szegénység társadalmi meghatározói a posztkommunista társadalmakban. Szociológiai Szemle 2001/4. 40-65.

1-2 gilvánfai család számára nyílik lehetőség földbérletre, mezőgazdasági termelésre, állattenyésztésre, az építőipar konjunktúrája esetén sikeressé tehető még a most szerveződő vályogtéglagyártó üzem, ahol tartósan talán 5-6 fő foglalkoztatására lesz mód.

A jövő megalapozásában tehát az óvodának, iskolának, az oktatásnak és természetesen a családoknak van alapvetően meghatározó szerepe:

- az oktatási utak rugalmasságának és átjárhatóságának növelésével,
- az egyéni tanulási utak kialakításával és támogatásával,
- az iskolai és otthoni tanulást támogató rendszer kiépítésével, fejlesztésével, összekapcsolásával., a mentori/tutori rendszer kiépítésével
- a hagyományos családi funkciók ellátását segítő család-és gyermekvédelmi szolgáltatások kialakításával és fejlesztésével
- óvodai nevelés, az óvodából az iskolába kerülés segítése az óvoda-bölcsőde programmal,
- Általános iskola: a nehezebben haladó gyerekek segítése mentor tanárok beállításával,
- A pályaválasztás/szakmaválasztás megalapozása, motiváció, élmények szerzése a választható iskolákról és szakmákról, a valós piaci elhelyezkedés lehetőségeinek feltérképezése,
- A középiskolákban/szaktanulmányokhoz vezető iskolákban a gyereket ért kudarcok minimalizálása, a kudarcok feldolgozásának segítése (mentor tanárok) a bukás, mint a kudarcok egyike elkerülése,
- Kudarcok és az iskolakerülés összefüggései,
- A rossz otthoni légkör gyenge iskolai teljesítményt indukál,
- Pálya/iskola korrekciós lehetőségek biztosítása,
- A faluból a városi iskolába kerülő gyerekek folyamatos „figyelemmel kísérése”, mentorálása,
- Az iskolai lemorzsolódás különösen a szegény és hátrányos helyzetű gyerekekre jellemző.
- Az iskola elhagyása egy kedvezőtlen folyamat „végeredménye”
- Az oktatási utak rugalmasságának és átjárhatóságának növelése (egyéni tanulási utak kialakítása és támogatása: iskolai és otthoni

tanulást támogató rendszer kialakítása, fejlesztése, összekapcsolása) a kritikus pillanatokban is biztosítaná a választást, a tanulási alternatívák lehetőségét az érintett tanulók számára.

- A tanulók számára létesített tanulást támogató (mentori/tutori) rendszer kiépítése, a támogatás testre szabása
- nyugdíjas és munkanélküli pedagógusok alkalmazása,

„csak most láthatják hatóságaink, milyen nagy kár volt a nyomort egyes helyeken összetömöríteni”¹¹⁸

Mindezeket figyelembe véve hosszabb távon Gilvánfán és a többi, gettósodó településen is az oktatás feltételeinek javítása lehet az ott élők és az oktatás prioritása.

¹¹⁸ HILSCHER Rezső: Bevezetés a szociálpolitikába. Szövétnek Kiadó, Bp.1927.

Pápai Boglárka

Mennyire tájékozottak a Roma Nemzetiségi Önkormányzati képviselők?

Szeretném bebizonyítani, hogy véleményem szerint számos roma nemzetiségi önkormányzati képviselő nem tudja maradéktalanul ellátni a törvényileg rá bízott feladatát, mert nincsenek tisztában a munkájukhoz elengedhetetlenül fontos törvény tartalmával. Nem képesek ellátni a feladatukat úgy, hogy nem tudják, hogy mi is valójában az ő feladatuk, hiszen többek között ezen feladatok a 2011. évi CLXXIX. törvény a nemzetiségi jogairól szóló törvényben vannak megfogalmazva.

Kulcsszavak: Roma Nemzetiségi Önkormányzati képviselők, 2011. évi CLXXIX. törvény a nemzetiségek jogairól.

A kutatás tárgya, kérdései

Mennyiben, és konkrétan miben változott az 1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvényhez képest a 2011. évi CLXXIX. törvény a nemzetiségek jogairól szóló törvény?

Történt-e tényleges változás a gyakorlatban, vagy maradt minden a régiben?

Tisztában vannak a nemzetiségi önkormányzati képviselők az új törvény létrejöttével?

A kutatás hipotézise

Véleményem szerint a nemzetiségi önkormányzati képviselők nem ismerik a 2011. évi CLXXIX. törvény a nemzetiségek jogairól szóló

törvényt.

Gyakorlatban nem jelent előrelépést, sőt változást sem az új törvény megjelenése.

A 2011- es jogi norma megjelenésével nem vált könnyebbé a nemzetiségek helyzete, jogaik gyakorlásában számottevő változás alig történt.

Feltehetően nem megfelelően képzett, továbbképzett képviselők képviselik a nemzetiségek érdekeit az önkormányzatokban.

Véleményem szerint az új törvénynek számos hiányossága van, melyeket mielőbb orvosolni kell.

A nemzeti és etnikai kisebbség elnevezés nemzetiségre való változtatásával nem nőtt a presztízse a cigány- roma lakosságnak.

A kutatás körülményei

Az általam összeállított kérdőívet 2012. november 17-én töltöttem ki 19 fővel Pécsen. A válaszolók a Baranya Megyei Roma Nemzetiségi Önkormányzati képviselők köréből véletlenszerűen kerültek kiválasztásra. A kérdéseim összeállításával arra voltam kíváncsi, hogy munkájuk során történt-e változás, előrelépést, segítséget jelentett-e a 2011. évi CLXXIX. törvény megjelenése, hatálybalépése. A kérdéseim másik részével arra szerettem volna fényt deríteni, hogy mennyire ismerik a 2011-es törvény részleteit, változásait az 1993. évi LXXVII. a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvényhez képest.

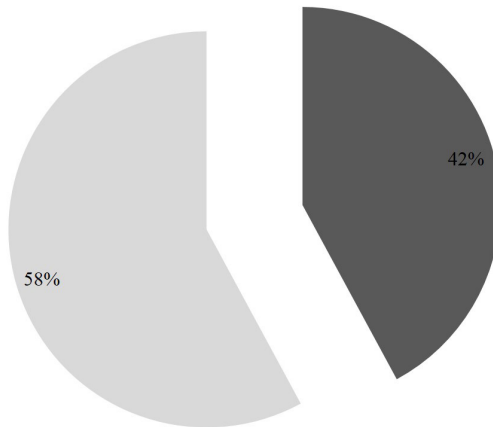
A kérdőívek kérdésenkénti feldolgozása

Először vegyük szemügyre a változókat. Első kérdésem a nemek arányára volt kíváncsi. Eszerint megállapítható, hogy nyolc nő (42%), és tizenegy férfi (58%) töltötte ki a kérdőívet. Ezt az *első számú* ábra szemlélteti.

1. számú ábra

Nemek eloszlása szerint n=19

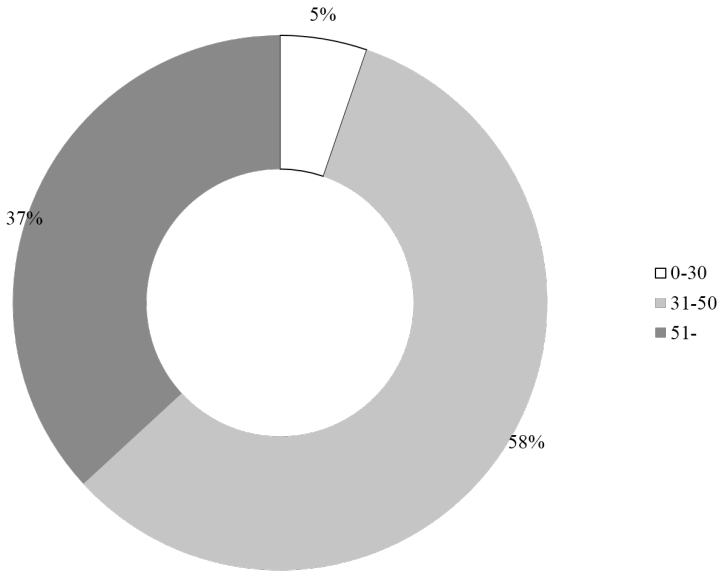
■ Nő ■ Férfi

A második kérdés a válaszolók korára utalt, melynél három válaszlehetőség közül lehetett választani. Eszerint 0-30, 31-50 valamint 51- év felettiek. A kor szerinti megoszlásnál elmondhatjuk, hogy többségében fiatalok vannak a képviselők soraiban. A *második számú* ábrával szemléltetem a kor szerinti megoszlást.

2. számú ábra

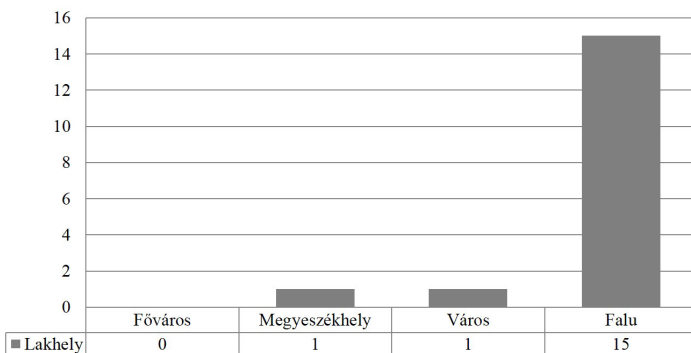
Kor szerinti eloszlás n=19

A következő kérdés a lakóhellyel volt kapcsolatos. Itt is a feleletválasztós módszert választottam, melynél a következő lehetőségek közül lehetett választani: főváros, megyeszékhely, város valamint falu. Erre a kérdésemre nem kaptam mindenkitől választ, csak tizenhét fő választott a megadott válasz lehetőségek közül. A válaszok a következők: a lakóhelynél nem jelölte senki, hogy a fővárosban lakik (0%), megyeszékhelyen egy fő (6%), városban szintén egy fő (6%), és különböző falvakban összesen tizenöt fő (88%) éli le mindennapjait. Megállapítható, hogy az adatközlők legnagyobb százalékban vidéki falvakból érkeztek. A *harmadik számú* ábra mutatja be a lakhelyre vonatkozó válaszokat.

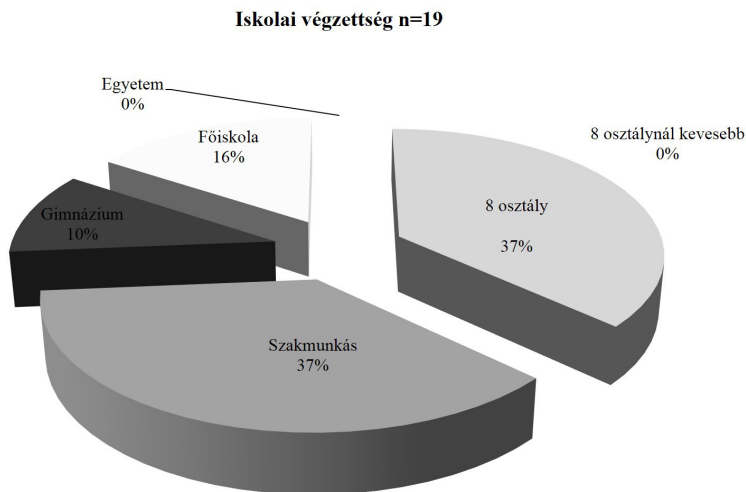
3. számú ábra: Lakhely szerinti csoportosítás

Lakhely n=17

A negyedik változó az iskolai végzettségre kérdezett rá, itt szintén feleletválasztási lehetőségeket adtam meg, melyek a következők voltak: 8 osztálynál kevesebb, 8 osztály, szakmunkásképző, gimnázium, főiskola valamint egyetem. Az arányokat figyelembe véve elmondható, hogy a nemzetiségi képviselők felének van legalább 8 osztályos végzettsége, és a másik felének van szakmunkás illetve gimnáziumi képzettsége, vagy annál magasabb. Ezen arányok eloszlását a 4. számú ábrán szemléltem.

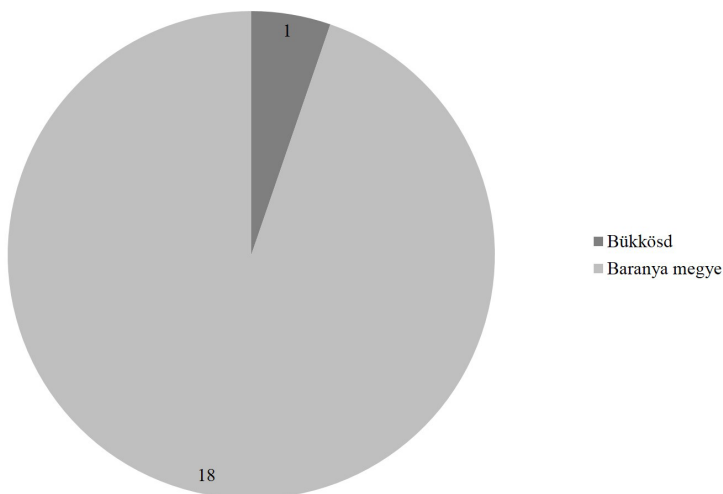
4. számú ábra: Iskolai végzettség meghatározása

A kérdőívem első kérdése: Melyik megyében van az állandó lakhelye? Erre a kérdésre tizennyolc főtől (95%) kaptam azt a választ, hogy Baranya megyében lakik, és egy fő (5%) válaszolta azt, hogy Bükkösdön él. Megállapítható, hogy a tizenkilenc válaszadó közül mindenki Baranya megyében éli mindennapjait. Ezt mutatja be az ötödik számú ábra.

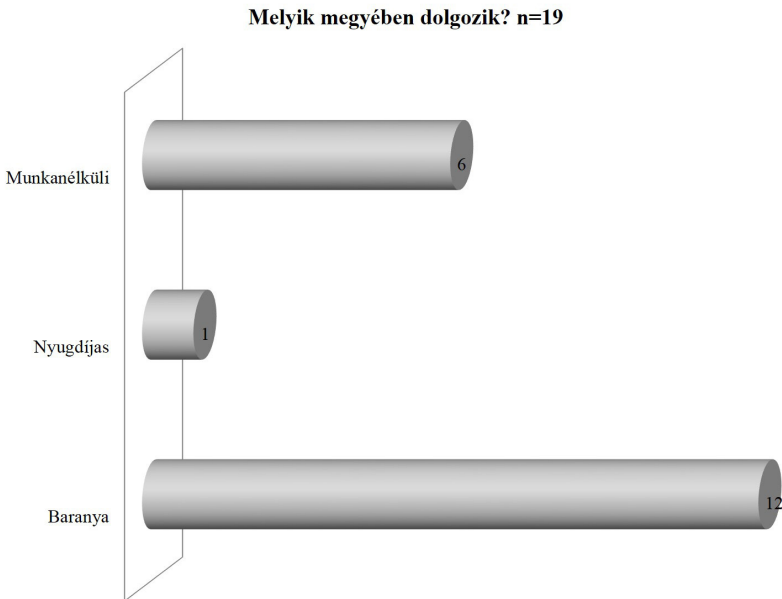
5. számú ábra: Hol van az állandó lakhelye?

Melyik megyében van az állandó lakhelye? n=19

A második kérdés: Melyik megyében dolgozik? Erre a kérdésre hat fő (32%) írta, hogy munkanélküli, egy fő (5%) hogy nyugdíjas és tizenkettő fő (63%) írta, hogy Baranya megyében dolgozik. A válaszokból kiderül, hogy a tizenkilenc főből tizenkettő dolgozik, amely arányból megállapítható, és ha figyelembe vesszük, hogy egy fő nyugdíjas - ami azt jelenti, hogy ő már nem is tartozik az aktív dolgozni tudók körébe - akkor az arány 68% a dolgozó emberek javára. Ez látható a *hatodik számú* ábrán.

6. számú ábra: Dolgozik-e, s ha igen, melyik megyében?

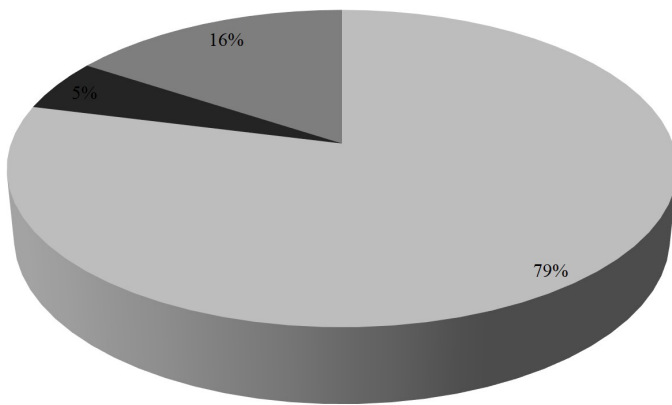
A harmadik kérdés: Melyik megyében dolgozik nemzetiségi önkormányzati képviselőként? Erre a kérdésre tizenöt fő (79%) válaszolta, hogy Baranya megyében, három fő (16%) nem válaszolt, valamint egy fő (5%) azt a választ adta, hogy ez a kérdés nem releváns. Ezt a választ sajnos nem tudtam értelmezni, nem értem, hogy az adatközlő miért nem tudta az adott kérdéseim tükrében definiálni.

Ezen kérdéssel arra szerettem volna rávilágítani, hogy a roma nemzetiségi önkormányzati képviselők a lakóhelyükhöz illetve a munkahelyükhöz közel végzik-e a képviselői tevékenységüket, vagy távolabb. A válaszokból egyértelműen kiderül, hogy a képviselők a munkájukat az általuk képviselt település közelében tudják ellátni. Megállapítható, hogy a roma nemzetiségi önkormányzati képviselők hatékonyabban tudják ellátni a munkájukat, ha a problémaforrás közelében élnek, esetleg őket is érintik ugyanazon gondok. A válaszok megoszlását a *hetedik számú* ábra mutatja.

7. számú ábra

Melyik megyében dolgozik nemzetiségi képviselőként? n=19

■ Baranya ■ Nem releváns ■ Nem válaszolt

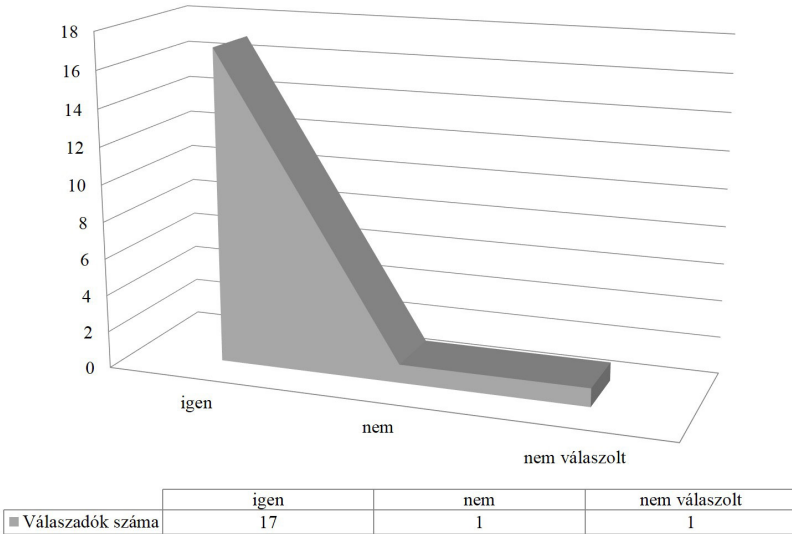
Ehhez a kérdéshez kapcsolódik a következő kérdésem is, miszerint: Ön ugyanazon településen él, mint ahol roma nemzetiségi önkormányzati képviselőként dolgozik? Ennél a kérdésnél előre megadott lehetőségek közül lehetett választani, melyek az „igen” és a „nem” szavak voltak. Erre a kérdésre összesen tizennyolc fő válaszolt, melyek megoszlása a következő: tizenhét fő (94%) ugyanazon településen él, mint ahol nemzetiségi önkormányzati képviselő, és egy fő (6%) más településen él.

Ez a kérdés nekem volt egy visszaigazolás az egyik feltevésemre, mely szerint egy önkormányzati képviselő, de kiváltképp a nemzetiségi önkormányzati képviselő úgy tud hitelesebben képviselni egy adott társadalmi csoportot, ha velük együtt, egy közösségben él, saját közvetlen környezetében tapasztalja meg a helyieket érintő mindennapi problémákat, rövidebb idő alatt eljutnak hozzá a települést érintő információk, így remélhetőleg a megoldások is gyorsabban valósulnak

meg. Lásd a *nyolcadik számú* ábrát!

8. számú ábra

Ön ugyanazon településen él, ahol nemzetiségi önkormányzati képviselő? n=18

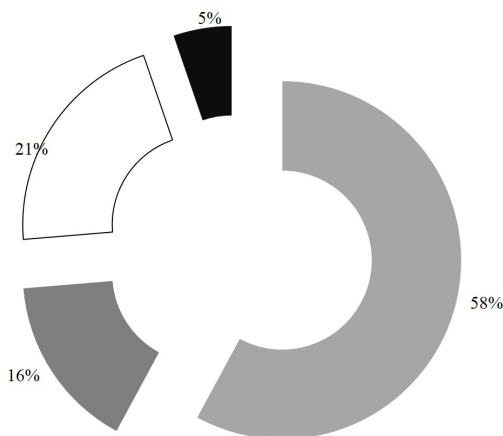
Az ötödik kérdés a nemzetiségi önkormányzati képviselők rutinitásukra illetve tapasztalásukra vonatkozott: Mióta dolgozik nemzetiségi önkormányzati képviselőként? Ennél a kérdésnél szintén előre megadott válaszok közül lehetett választani. Ezek a következők voltak: 0-4 év, 4-8 év valamint 8 és annál több éve.

A válaszokból jól kitűnik, hogy a képviselők 58%-a maximum egy vagy annál kevesebb önkormányzati ciklust dolgozott képviselőként, még „csak” pár éve képviseli a roma nemzetiséget az önkormányzatokban. A kilencedik számú ábrán láthatjuk a válaszok megoszlását.

9. számú ábra: Mióta dolgozik nemzetiségi
(korábban kisebbségi) önkormányzati képviselőként?

Mióta dolgozik önkormányzati képviselőként? n=18

■ 0-4 év ■ 4-8 év □ 8 év ■ nem válaszolt

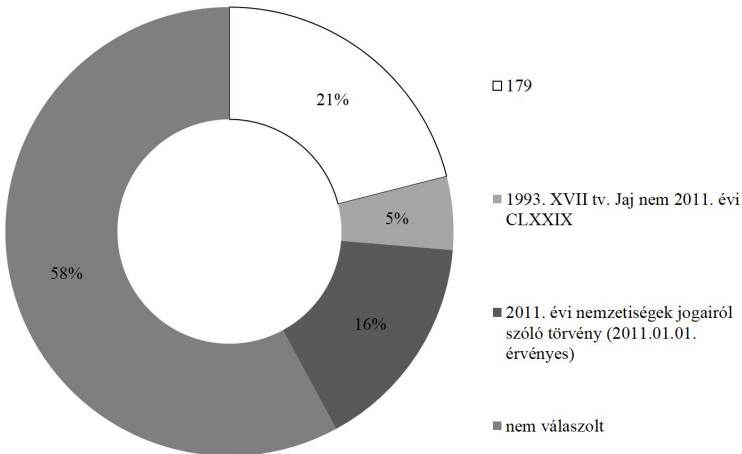
A hatodik kérdés a következő volt: Kérem, adja meg a Magyarországon jelenleg hatályos nemzetiségek jogairól szóló törvény teljes és pontos számát és elnevezését!

Ennél a kérdésnél nagyon megoszlottak a válaszok. Kaptam számos rossz illetve jó választ is. Ennél a témánál nem adtam meg előre válaszlehetőséget, így tizenegy fő nem felelt erre a kérdésre.

Felmerül bennem a kérdés, hogy akkor mi alapján dolgoznak? Honnan tudják, hogy mi a feladatuk, és hogy honnan, kitől tudnak segítséget kérni a problémáik megoldására. Feltételezem, hogy ez a hiányosság csak részben az ő hibájuk, a másik részt a képzések hiányában látom. Az erre a kérdésre adott feleletekből kitűnik, hogy a ma roma nemzetiségi önkormányzati képviselőként dolgozók nincsenek tisztában a leginkább az ő munkájukra vonatkozó jogszabállyal. Ezt a *tizedik számú ábra* szemlélteti.

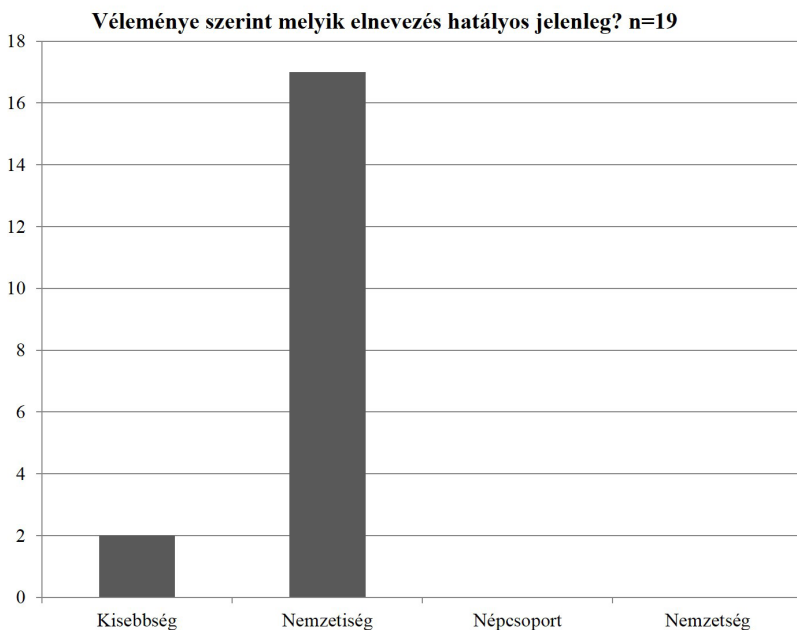
10. számú ábra: Kérem, adja meg a Magyarországon hatályos nemzetiségek jogairól szóló törvény teljes és pontos számát és elnevezését!

A Jelenleg hatályos nemzetiségek jogairól szóló törvény teljes és pontos száma és elnevezése n=8

A hetedik kérdés is a hatályos törvény ismeretére vonatkozik: Véleménye szerint melyik a hatályos elnevezése a nemzetiségeknek? Erre a kérdésre mind a tizenkilenc adatközlő válaszolt. Itt többnyire mindenki tudta a helyes választ, bár két fő (11%) szerint még mindig a kisebbség megjelölés a használatos, de öröndetes, hogy tizenhét adatközlő (89%) gondolta úgy, hogy már a nemzetiség elnevezés a hatályos. A válaszok alapján elmondható, hogy a roma nemzetiségi önkormányzati képviselők ismerik a 2011-es törvény főbb rendelkezéseit, nem ismeretlen számukra. A megszerzett ismereteik hiányosak, illetve pontatlanok. A megoszlásokat szemlélteti a *tizenegyedik számú* ábra.

11. számú ábra

A nyolcadik kérdés: Ön szerint ma Magyarországon törvényileg hány nemzetiséget tartunk számon? A válaszok nagyon eltérőek voltak. A feleletek alapján elmondható, hogy itt a tájékozatlanság problémájával találják magukat szemben.

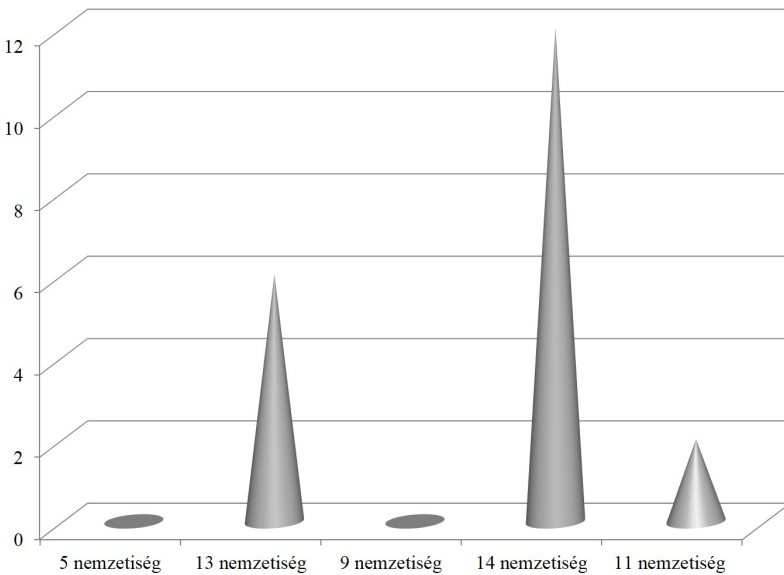
Ennél a kérdésnél előre megadott lehetőségek közül lehetett választani: öt, tizenhárom, kilenc, tizennégy valamint tizenegy. (Meggjegyzem, mivel ezek a kérdések sorban követték egymást, így aki figyelmesen olvasott, az rájöhett a hatályos elnevezésre, és a kérdés-sorom utolsó kérdésének az elolvasásakor választ kaphatott volna a hatályos törvény elnevezésére.)

A válaszok a következőképpen alakultak: senki sem választotta az öt (0%) illetve a kilenc (0%) nemzetiséget, öt fő (27%) karikázta be a tizenhármat, tizenkét fő (63%) a tizennégy nemzetiséget, és két (10%) fő a tizenegyet. A hatályos jogi norma tizenhárom nemzetiséget jelöl

meg, ez az a válasz, amit kevesebben adtak meg, számszerűen ötten. A nem megfelelő válasz oka nem tudom, hogy mivel magyarázható, mert a korábbi törvény¹¹⁹ szerint is tizenhárom kisebbség volt felsorolva. Mindössze annyi változás történt, hogy a cigány kisebbség megjelölést roma¹²⁰ nemzetiség kifejezésre cserélték, de ettől számuk nem változott. Lásd a *tizenkettedik számú ábrát*.

12. számú ábra

Ön szerint ma Magyarországon törvényileg hány nemzetiséget tartunk számon? n=19

A kilencedik kérdés: Az Ön számára melyik elnevezés a szimpatikus-
¹¹⁹ 1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól: 61. § (1) E törvény értelmében Magyarországon honos népcsoportnak minősülnek: a bolgár, a cigány, a görög, a horvát, a lengyel, a német, az örmény, a román, a ruszin, a szerb, a szlovák, a szlovén és az ukrán

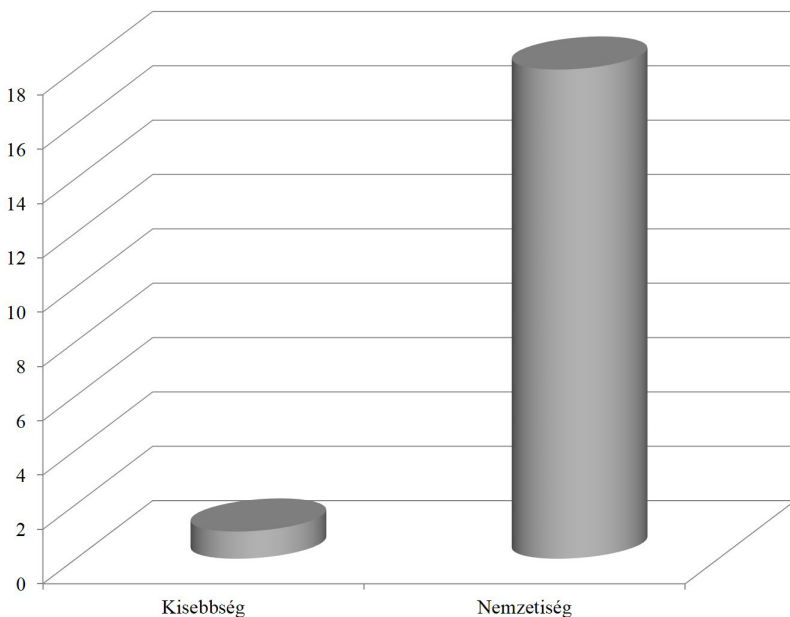
¹²⁰ 1. melléklet a 2011. évi CLXXIX. törvényhez: „E törvény értelmében nemzetiségnek minősül: a bolgár, a görög, a horvát, a lengyel, a német, az örmény, a roma, a román, a ruszin, a szerb, a szlovák, a szlovén és az ukrán.”

abb? Itt két elnevezés közül lehetett a szubjektív érzések alapján választani: kisebbség illetve nemzetiség.

A válaszok a következők, egy fő (5%) szerint a „rég” kisebbség elnevezés, és tizenhét válaszolóhoz (95%) a nemzetiség elnevezés áll közelebb. A válaszok tükrében megállapítható, hogy a nemzetiségekhez tartozók többsége pozitív változásnak tartja, hogy megváltozott az elnevezés a 2011-es jogszabály hatályba lépését követően. (Ld. *tizenharmadik számú ábra*)

13. számú ábra

Az Ön számára melyik elnevezés a szimpatikusabb? n=19

A tizedik kérdés: Ön milyen előnyét illetve hátrányát látja annak, hogy a kisebbség elnevezést nemzetiségre változtatta a 2011-es törvény? Ez a kérdés nagyban összefügg az előző kérdéssel, hiszen, ha szimpatikus a ma hatályos elnevezés, annak oka valamely előny illetve hátrány megjelenése lehet.

Mivel ez egy kifejtős kérdés volt, itt eltérő válaszokat kaptam. Az adatokat szemlélteti az *első számú táblázat*.

A válaszolók közül többen azt tapasztalták, hogy nincs előnye annak, hogy az 1993-as törvényben alkalmazott kisebbség megjelölést 2011 óta felváltotta a nemzetiség jelző. Van, akinek ez egy szimpatikusabb elnevezés, jobb a hangzása. Megállapítható, hogy azért áll közelebb a nemzetiség kifejezés a megkérdezettekhez, mert a kisebbség szóban benne van a „kisebb” jelző, melyből arra lehet asszociálni, hogy kisebbek, kevesebbek, mint mások. A kisebbség szóban benne van egy bizonyos fokú alárendeltség, a többségi társadalomhoz képest. Senki sem szeretné, ha mindennap ezekkel a csengésű jelzőkkel illetnék őket, még ha nem is sértésnek szánják.

Többen tapasztalnak hátrányokat a nemzetiség kifejezés használatával, a változtatással járó adminisztrációra való pénzköltés terén, valamint a névváltoztatások miatti papírmunkára fordított idő tekintetében. Megállapítható, hogy nem áll egyenes arányban a nemzetiségnek való kikiáltás presztízsnövekedésével. Többen vélik úgy, hogy a roma lakosság megítélésében nem jelentett előrelépést a névváltoztatás, mert a diszkriminációt nem lehet elkerülni egy kategorikus megnevezés megváltoztatásával.

A nemzetiség szó értelmezése körül is akadnak problémák, mert a laikus számára nem mutatkozik jelentésbeli különbség a nemzet valamint a nemzetiség megjelölés között. Ugyanis a nemzet fogalmát egy állam lakosságának a megjelölésére használják, szemben a nemzetiség fogalmával.

1. számú táblázat: Ön milyen előnyét illetve hátrányát látja annak, hogy a kisebbség elnevezést nemzetiségre változtatta a 2011-es törvény?

Előnyök	Hátrányok
„nincs előnye”	„lekezelő”
„végre nemzetiségnek fogadtak minket”	„rengeteg adminisztratív teendő”
„szimpatikusabb”	„a diszkrimináció továbbra is jelen van”
„egyenlő elbírálás alá esünk”	„zavar van az értelmezésben”
„jobban hangzik”	

A tizenegyedik kérdés: A munkája során tapasztalt-e bármilyen változást a 2011. évi CLXXIX. törvény a nemzetiségek jogairól szóló törvény hatályba lépését követően?

Ez a kérdés szintén nyitott volt, itt néhány a nemzetiségi önkormányzati képviselők munkája során tapasztalt-e változást a 2011-es törvény megjelenése után. Igen, és nem válaszok voltak megadva, valamint hely a vélemények kifejtésére.

2. számú táblázat: A munkája során tapasztalt-e bármilyen változást a 2011. évi CLXXIX. törvény a nemzetiségek jogairól szóló törvény hatályba lépését követően?

Igen	Nem
aláhúzás	aláhúzás
„több pályázatban vehetünk részt”	„csak a név változott”
„esélyegyenlőség növekedése”	„nem észleltem változást”
	„őszintén eddig nem igazán”
	„nem igen”
	„nem lett helységünk, amihez jogunk van”

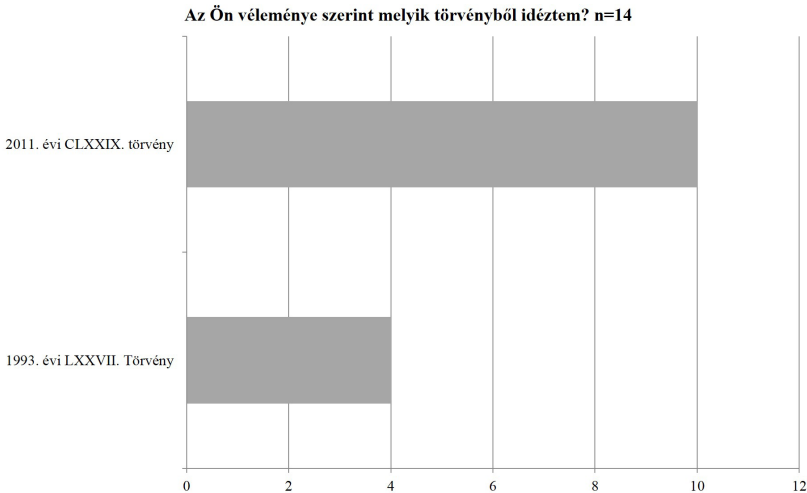
Megjegyzem, hogy ennél a kérdésnél szintén volt három adatközlő, aki nem válaszolt még „csak” egy aláhúzással sem. A válaszok a következők voltak: Az adatok megoszlását a *második számú táblázat* mutatja be.

A tizenkettedik kérdés: Az Ön véleménye szerint melyik törvényből idéztem? Ennél a kérdésnél két részletet vágtam be az 1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvényből, és arra voltam kíváncsi, hogy tisztában vannak-e az adatközlők, hogy melyik törvényből származik az idézett részlet.

A tizenkettedik kérdés feleletválasztáson alapult, mindenkinek lehetősége volt kiválasztani, hogy az általam idézett két részlet vajon melyik törvényre igaz.

A helyes válasz az első, az 1993-as törvényből idéztem, hiszen e jogszabály személyi hatálya terjed ki kizárólag a magyarországi lakóhellyel rendelkező magyar állampolgárokra.

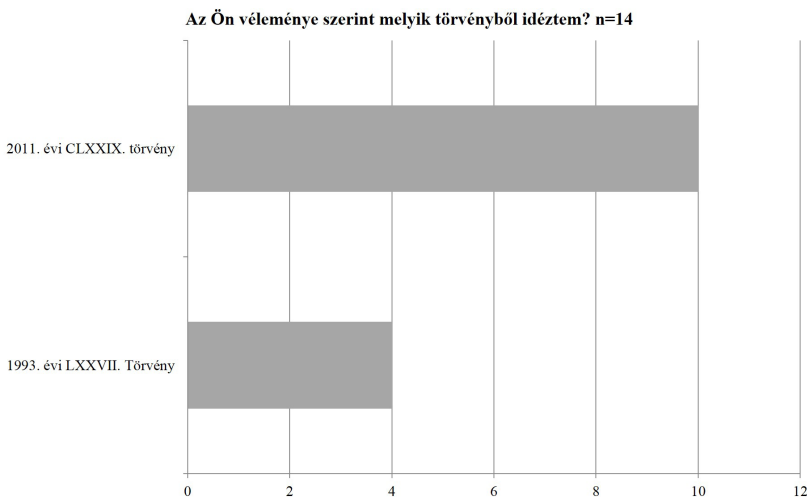
14. számú ábra

„1. § (1) E törvény hatálya kiterjed mindazon, a Magyar Köztársaság területén lakóhellyel rendelkező magyar állampolgárokra, akik magukat valamely nemzeti vagy etnikai kisebbséghez tartozónak tekintik, valamint e személyek közösségeire.”

A második idézetnél tizennégy adatközlőtől kaptam és öt főtől (26%) nem kaptam választ. A válaszolók közül négy fő (21%) választotta az 1993-as törvényt, és tíz fő (53%) választotta a 2011-es törvényt. A helyes válasz az 1993-as törvény volt, hiszen a kisebbségek helyi szószólója intézménye hatályban volt egészen 2011. december 20-ig, a 2011-es törvény megjelenéséig

15. számú ábra

„40. § (1) Az Ötv. 12. § (7) bekezdése alapján a kisebbség helyi szószólója (a továbbiakban: szószóló) jogosult: ha nem települési önkormányzati képviselő, tanácskozási joggal részt venni a képviselő- testület, illetőleg bármely bizottság kisebbséget érintő napirendjének tárgyalásán, ideértve a zárt üléseket is;”

A helyi önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. törvény 12. § (5) bekezdése alapján és az 1993. évi LXXVII. a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvény V. Fejezete alapján a kisebbségek helyi szószólója számos jogkörrel rendelkezik. A lehetőségek számbavételével kiemelt szerepe kellene, hogy legyen az önkormányzatok életében egy ilyen tisztséget ellátó személynek, hiszen ő a legfőbb össze-

kötő kapocs a nemzetiségi önkormányzatok és a többi önkormányzati szerv között. Sajnálatos, hogy ezt az intézményt megszüntette a 2011-es szabályozás, további kutatásra érdemes lenne a kérdés: mennyire volt hatékony az intézmény munkája, ki kezdeményezte megszüntetését, és mi volt megszünésének a tényleges oka.

A kutatás összegzése, kutatáseméleti, gyakorlati relevanciája

A kutatás hipotézise szerint igazolódott, hogy a nemzetiségi önkormányzati képviselők nem ismerik a 2011. évi CLXXIX. törvény a nemzetiségek jogairól szóló törvényt

A kutatás következő hipotézise szerint a nemzeti és etnikai kisebbség elnevezés nemzetiségre való változtatásával nem nőtt a presztízse a cigány- roma lakosságnak, nem igazolódott be.

Feltevésém szerint, hogy gyakorlatban nem változott semmi a 2011-es törvény megjelenését követően a kérdőívem tizenegyedik kérdésére kapott válaszok alapján azt mondhatom, hogy beigazolódott a hipotézisem, mert a roma nemzetiségi önkormányzati képviselők nem tapasztaltak változást, sem pozitív, sem negatív irányba.

Kutatásom segíthet rávilágítani arra, hogy nem megfelelően képzett, továbbképzett képviselők képviselik a nemzetiségek érdekeit az önkormányzatokban.

Nem igazolódott az a feltevésém, miszerint a 2011-es jogi norma megjelenésével nem vált könnyebbé a nemzetiségek helyzete, jogaik gyakorlásában számottevő változás alig történt, mert a kérdőív kérdéseiből, valamint a dokumentumelemzésekből ez nem derül ki, erre vonatkozóan nem lehet következtetéseket levonni.

A kutatás hipotézise szerint a nemzetiségi önkormányzati képviselőkhez rövidebb idő alatt jutnak el a megoldásra váró feladatok, könnyebben lehet őket megkeresni, ha nem egy távoli idegenről van szó, hanem egy az adott településen élő „szomszédról”, hatékonyabban tudnak megoldást keresni egy adott ügyben, ha a problémaforrás közelében él, és a saját maga bőrén is megtapasztalja azt. Az beigazolódott, hogy a roma nemzetiségi önkormányzati képviselők az általuk képví-

selt lakosság közelében élnek, a tizennyolc főből tizenhét ugyanazon településen éli mindennapjait, mint ahol dolgozik képviselőként.

Arra a feltevésemre, miszerint a kutatás segít rávilágítani arra, hogy vannak, és ha vannak, akkor mik a hiányosságai a 2011-es nemzetiségek jogairól szóló törvénynek, ez a hipotézisem részben igazolódott, mert egy hiányosságra utaltak az adatközlők, a kisebbségek helyi szószólója intézményének a hiányára.

Megoldási stratégiák

A roma nemzetiségi önkormányzati képviselőknek szükségük van további rendszeres képzésekre, tréningekre. A legfontosabb, hogy rendszeresen értesüljenek a munkájuk ellátásához szükséges információkról. További szakemberek bevonásával, tanácsadásával tematikusan összeállított előadásokkal, tréningekkel hatékonyabban tudnák ellátni a feladataikat.

Burkus Bernadett, Sellyei Mária Laura, Lauer Panna

Egyenlőbb-e? – A pozitív diszkrimináció hatásai a kedvezményezettek motivációjára, szorongására, önértékelésére, teljesítményére, csoportnak való megfelelési igényére

Nem mai jelenség a hovatartozás és az individuális különbségek alapján történő megkülönböztetés, azonban a XXI. Századra igen aktuális problémává nőtte ki magát. Az ebből adódó társadalmi hátrányok csökkentésére létrehozott szakmapolitikai törekvések jelentős részben a pozitív diszkriminációban látják a megoldást. Feltételeztük, hogy az eképp hozott intézkedések az elérni kívánt célon kívül egyéb hatásokkal is járnak, jelen cikkben az ennek vizsgálatára szánt két kutatás bemutatása, és eredményeinek ismertetése olvasható.

Kulcs- és tárgyszavak: pozitív diszkrimináció; kisebbség; motiváció; konformitás

Elméleti háttér

Történelmi események, politikai döntések és a gazdasági agglomerációk, fúziók hatására az országhatárok jelentőségüket veszítették, a társadalmi mobilitás felerősödött, utat nyitva ezzel olyan társadalmi terek kialakulásának, melyekben különböző kultúrájú emberek találkoznak, élnek és dolgoznak együtt. Egyre több országra jellemző ez az etnikai, kulturális sokszínűség, egyre gyakoribbak és nagyobb méretűek az úgynevezett multikulturális társadalmak. Egy ilyen kontextusban azonban több ütközési pont alakul ki, melyek közül jelen kutatás szempontjából a pozitív és disztinktív identitás kialakításának igényét fontos kiemelni. Az elmélet Tajfel nevéhez köthető, aki úgy

véli, az egyén önmeghatározásának fontos része, hogy adott társadalmi csoportok tagja (szociális identitás elmélet, 1981). Ezen csoporttagságok és az ebből származó identifikált értékek, attitűdök, valamint az ehhez fűződő emóciók pedig hatással lesznek a személyek viselkedésére, más csoportokhoz, más csoportok tagjaihoz való viszonyulására. A csoportközi viszonyokat társadalmi csoportok viszonyrendszereként értelmezhetjük, ahol az adott társadalmi kontextus határozza meg a csoportokban való gondolkodás releváns dimenzióit. Tajfel (1981) egy érdekkonfliktus-szociális versengés kontinuumban gondolkodott, úgy vélte, nem csak akkor beszélhetünk csoportkonfliktusról, ha érdekek ütköznek, mivel a cél a pozitív és disztinktív identitás kialakítása. Ez azt jelenti, hogy önmagunk meghatározásához, társadalomban való elhelyezéséhez összehasonlítjuk magunkat, értékeinket, szokásainkat, hiedelmeinket, jellemzőinket más csoportokkal, más személyekkel, de oly módon, hogy az általunk képviselvek lesznek a pozitívabbak, értékesebbek. Ez az alapvetően természetes interperszonális folyamat felerősödhet egy multikulturális környezetben, ahol az egyes kisebbségek határozottabban különülnek el a többségi társadalomtól.

Többek között ez a konfliktusteremtő, ugyanakkor természetes társadalmi jelenség miatt, bármely kisebbségi csoport könnyen hátrányos helyzetbe kerülhet. Kisebbségi csoportnak tekinthető Francesco Capotorti széles körben elfogadott és alkalmazott megfogalmazásában „...az a nem domináns helyzetben lévő csoport, mely számbeli hátrányban van a lakosság többi részével szemben. Tagjai olyan nyelvi, etnikai, vallási sajátosságokkal rendelkeznek, melyek megkülönböztetik őket a lakosság többi részétől, és összeköti őket a nyelvük, vallásuk, kultúrájuk, hagyományaik megőrzésére irányuló szolidaritás érzése.” (1977). A kisebbségi csoporttagság egyenlőtlenségek melegágya lehet, behatárolhatja az egyén lehetőségeit, meghatározhatja boldogulását. Ez a hátrányos helyzet megjelenhet a jogilag nem leszabályozott folyamatok egyenlőtlen elbírálásával vagy a társadalmi rétegződések és életmódbeli különbségek mentén kialakult egyenlőtlen esélyekkel. Az ekképp létrejövő hátrányok tetten érhetők mind az oktatásban, a munkaerőpiacon és a lakhatással kapcsolatosan is. Ezt a jelenséget nevezzük diszkriminációnak.

A fogalom legtöbbször negatív értelemben használt, azaz jogtalan hátrányos helyzetet, valamiféle károsítást eredményez. Ennek a megelőzésére létrehozott intézkedéseket két elv alapján határozták meg (KENDE-SZŰCS 2002). Az egyenlő bánásmód elve alapján létrehozott jogi szabályozások és irányelvek a negatív diszkrimináció tilalma, és az attól mentes élethez való jog támogatása mentén jöttek létre. Az esélyegyenlőségi elv ezen felül a különbségek korrekcióját segítő támogató programokat is magába foglal, társadalompolitikai intézkedésekben manifesztálódva. Utóbbi elv alapján működnek az általunk vizsgált pozitív diszkriminációs stratégiák is.

A pozitív diszkrimináció célja elsősorban a kisebbségi helyzetből fakadó hátrányok kompenzálása, ugyanakkor a társadalmat két részre osztja: kedvezményezettekre és kizártakra, ami lehetővé teszi, hogy a kedvezményezettek visszaélhessenek jogaikkal, a kizártak esetében pedig azok kisebbségről alkotott percepcióját, így attitűdjét is befolyásolhatják – ezáltal növelve az alapvetően is súlyos ellentétet a többség és kisebbségek között. Ezen intézkedések ekképpen fokozhatják az előítéleteket, a kisebbségi csoport stigmatizáltságát, továbbá erősíthetik az elmaradottabb társadalmi csoportokban az áldozat szerepet, ahelyett, hogy valóban az esélyek egyenlőségét teremtenék meg. Az alkalmazás során mennyiségi és minőségi kvótákat kellene szabni, holott a jogrendszer célja éppen ezen kategóriák eltörlése, a társadalom integrálása.

Korábbi kutatások

A témával foglalkozó korábbi kutatások eredményei a pozitív diszkrimináció negatív hatásait is jegyzik. Úgy találták, hogy az ilyen jellegű intézkedések következményeként a kedvezményezettek önértékelése megváltozik, ami a kompetenciaérzet csökkenésében, a saját teljesítmény alulértékelésében (HEILMAN, SIMON ÉS M TSAI 1987), valamint a kudarc esetén történő felelősségvállalásban, siker esetén pedig a dicséret hártásában (JACKOBSON ÉS M TSAI 1977; in. MUCCHI-FAINA 2005) mutatkozik meg. A pozitív diszkrimináció hosszútávú hatá-

saiként jegyzik a kedvezményezett egyének részéről a könnyebb feladat preferálása (HEILMAN ÉS MTSAI 1991; in. MUCCHI-FAINA 2005), nők esetén a később jelentkező nők negatív értékelése (HEILMAN ÉS KAPLOW 1993; in. MUCCHI-FAINA 2005) mellett a problémamegoldó feladatokban nyújtott gyengébb teljesítményt (BROWN ÉS MTSAI 2000; in. MUCCHI-FAINA 2005) is.

Mindezek alapján fogalmazódott meg bennünk a kérdés, hogy a kedvezményezettek vajon tényleg olyan előnyökhöz jutnak-e, amivel kiindulási helyzetükhöz képest egyenlőbbé válnak, anélkül, hogy egyéb szempontok tekintetében károsulnának.

Jelen vizsgálat két kutatást foglal magába, melyekben arra kerestünk választ, hogy a pozitív diszkrimináció hatással van-e az egyének teljesítményére, motivációjára, szorongására, önértékelésére és konformitására. Mindkét alkalommal a kísérleti eljárást egy kétfordulós versenyhelyzetben valósítottuk meg. A résztvevők azt az információt kapták, hogy az első fordulóban nyújtott egyéni teljesítményük alapján juthatnak tovább a második fordulóba, ahol csoportban kell dolgozniuk. A verseny végső győztese, győztesei 10 000 Ft jutalomban részesülnek.

Első kutatásunkban az egyik legkiemelkedőbb, aktuális társadalmi problémát jelentő diszkriminált csoportot, a magyarországi romákat helyeztük a fókuszba. Második kutatásunk célcsoportja pedig a nők voltak. Az utóbbi csoporttal szembeni diszkrimináció speciális eset, mivel nem mondható kisebbségi csoportnak, semmilyen kisebbséget meghatározó szempontból. A különbségtétel ebben az esetben a társadalmi egyenlőtlenségekből és a dezintegrációból fakad (ÖRKÉNY 2005).

Elő kutatás – minta és módszer

A 2011-ben folytatott elő kutatás során roma és nem roma származású személyekkel dolgoztunk (összesen 68 fő 18 és 51 év közöttiek, átlag 26.26 év, szórás: 8.276). A verseny keretében teljesítendő feladat egy

memória játék volt, melyben a résztvevők egy A/3-as méretű lapon 40 darab rajzolt képet néztek 20 másodpercig. Ezután, egy 80 szóból álló szólistán jelölniük kellett, hogy melyik dolgot látták a lapon feltüntetve. Ez alapján a teljesítmény változásának három mutatója van: a helyes válaszok száma, a kihagyások száma, mely gyakorlatilag a helyes válaszok fordítottja, így ezzel nem foglalkoztunk, valamint a téves riasztások száma, melyet azok a megjelölt szavak adtak, melyek nem találhatóak a papíron. A résztvevők úgy tudták, hogy ennek alapján juthatnak a második fordulóba, ahol szintén egyedül kell megoldaniuk ezt a feladatot, azonban eredményük egy csapat részeként fog számítani, ezt követően pedig a legjobb 3 csapat 5-5 tagja méri össze erejét ugyancsak ebben a memóriafeladatban, ahol a végső győztes viheti el a pénzjutalmat.

Valójában azonban a résztvevőket random módon két csoportra osztottuk: a teljesítmény alapján, illetve a pozitív diszkriminációval továbbjutók csoportjára. Az adatfelvétel után a két csoportosító változó alapján (diszkrimináció/teljesítmény; roma/nem roma nő/nem roma férfi) hat csoport jött létre: (1.a) roma személyek – teljesítmény; (1.b) roma személyek – diszkrimináció; (2.a) nem roma nők – teljesítmény; (2.b) nem roma nők – diszkrimináció; (3.a) nem roma férfiak – teljesítmény; (3.b) nem roma férfiak – diszkrimináció.

A résztvevők mindkét fordulóban egy tíz itemből álló önbecsülés-kérdőívet is kitöltöttek. A Rosenberg Önértékelés Skála (*Rosenberg Self-esteem Scale*), az **önértékelés** egy dimenzió mentén történő átfogó értékelésre jött létre. A kérdőív tíz kijelentésből áll, melyek a személy önmagára vonatkozó véleményét mutatják meg.

A személyek **motivációját** két adattal kívántuk vizsgálni. Az adatfelvétel során mértük, hogy a résztvevők mennyi időt fordítanak a memóriafeladat megoldására, ugyanis azok a személyek, akik motiváltak a magas teljesítmény elérésére, várhatóan több időt fognak eltölteni a visszaemlékezéssel, hátha még eszükbe jut néhány dolog. Ugyanez igaz lehet a téves riasztások számára is, vagyis azok a résztvevők, akik több pontot szeretnének elérni, inkább megjelölnek olyan válaszokat is, melyben bizonytalanok, így növelve esélyeiket a győzelemre.

Eredmények

Kutatásunk fő kérdése, vagyis a pozitív diszkrimináció hatásának vizsgálata azt mutatta ki, hogy nincs különbség a teljesítmény és a diszkrimináció alapján továbbjutott személyek teljesítménye között, melyet a helyes válaszok több-szemponos független mintás kovariancia-analízisével kaptunk (Az adatokat az SPSS 17 nevű statisztikai programmal elemeztük.).

Ugyan csak tendencia szintű, de érdekes eredmény azonban, hogy a motiváció, vagyis a magasabb teljesítmény elérésére való törekvés különbözött a roma származású személyek esetében aszerint, hogy teljesítményük vagy pozitív diszkrimináció útján jutottak tovább ($F(1;43)=3,4; p=0,072$).

Az önértékelésben is találtunk tendencia szintű eltéréseket, azonban ezeket befolyásolta a kezdeti eltérés a csoportok között.

Összességében tehát azt mondhatjuk el, hogy az eredmények a módszer gyengeségei és a minta alacsony elemszáma miatt még nem mutatnak valós képet a jelenségről. Viszont a tapasztalatok és a kiemelt eredmények további kutatásra, más dimenziókkal, módszerekkel történő kiegészítésre, fejlesztésre készítették.

Második kutatás

A második kutatás során az előkutatás tapasztalatait bontottuk ki, fejlesztettük az eszközöket, valamint kibővítettük a változók számát. Az alkalmazott módszer időigényessége miatt nem volt alkalmunk roma származású személyekkel is elvégezni a vizsgálatot, így egyelőre nőikkel dolgoztunk.

Módszer

Kutatásunk során feltételeztük, hogy a pozitív diszkrimináció csökkenti az egyének teljesítményét, motivációját és önbecsülését, ugyanakkor növeli a csoportnak való megfelelési vágyat és a szorongást. Ezek

vizsgálatára különböző módszereket és kérdőíveket alkalmaztunk.

A **teljesítményt** elsősorban ugyanazzal a *memória feladattal* mértük, melyet az előkutatás során használtunk. A teljesítményt tehát a helyes válaszok számának változása mutatta meg, vagyis hogy ki mennyit fejlődött önmagához képest. Egy másik, szintén teljesítményt mérő feladatnak szántuk a *stratégiai feladatot*, mely abból állt, hogy egy bizonyos logika alapján megoldható feladatot kellett elvégezniük egyénileg az első, majd csoportosan a második fordulóban. A megfigyelők ugyan lejegyezték, hogy a résztvevők mennyire aktívak, kezdeményezők, ha pozitív diszkrimináció vagy teljesítményük miatt kerültek a csoportba, de felvétel hiányában ezek az adatok nem alkalmazhatóak.

A **motivációt** egyrészt azzal mértük, hogy *mennyi időt fordítottak a memória feladat megoldására*, valamint mennyivel nőtt a *téves riasztások száma*. A motiváció mérésére bevezettünk még egy feladatot, mégpedig, hogy a résztvevők egyénileg *válogassanak szét egy nagy tál színes gyöngyöt*, mi pedig mértük, hogy mennyi időt töltenek a feladattal önszántukból. Egy *motivációt mérő kérdőívet* is felvettünk a személyekkel, mely társulási-, teljesítmény- és hatalmi motivációt mér.

Az önbecsülést a Maarit-Johnson-féle önértékelés kérdőívvel mértük, melynek belső vonás, és külső állapot alapú önértékelést mérő része van.

A **szorongás** vizsgálatára a STAI kérdőív állapotszorongás skáláját használtuk.

A **konformitás** mérésére pedig a stratégiai feladat mellett Asch konformitáskíséreltének rekonstrukcióját használtuk, 4 beépített férfi személy segítségével.

Az első fordulóban a kérdőíveken és a memória feladaton kívül, gondolkodtató feladványokat is meg kellett oldaniuk, melyek tudomásuk szerint a továbbjutáshoz szükségesek. Illetve az első stratégiai feladatot is ekkor oldották meg. Végül pedig a gyöngyöket kellett kiválogatniuk.

A második alkalommal minden kísérleti személynek beszámoltunk az előző fordulóban nyújtott teljesítményéről, ugyanakkor a résztvevőket valójában két random csoportra osztottuk. Az alanyok egyik

felénél valósult meg a pozitív diszkrimináció, mégpedig úgy hogy arról tájékoztattuk őket, hogy bár teljesítményük alapján nem jutottak volna tovább, de azért, mert nők, esélyegyenlőségi pontokat kaptak, amivel már elérték a továbbjutási ponthatárt. Ezt fiktív kutatással indokoltuk, miszerint a férfiak kimutathatóan jobbak bizonyos logikai feladatok megoldásában. A résztvevők másik fele pedig azt az információt kapta, hogy magas teljesítményüknek köszönhetően kerültek be a második fordulóba. A résztvevőknek egy összesített papírt mutattunk eredményeikről, melyeken láthatták, hogy milyen pontszámot értek el és mennyi hiányzott a továbbjutáshoz, illetve mennyit kaptak, mint esélyegyenlőségi pontszám. Ezután bevezettük őket a csoportba (négy beépített férfi személyhez), akikkel a továbbiakban együtt kellett dolgozniuk, majd másodszorra is felvettük velük az állapotszorongás kérdőívet. A stratégiai feladat megoldása, és az Ash-kísérlet után a résztvevők ismét kitöltötték a többi változót mérő kérdőívet, valamint egy ambivalens (ASI) és modern szexizmus (MSI) skálát is. Végül pedig a memória feladat és gyöngyválogatás következett.

Eredmények

Eredményeink azt mutatják, hogy nincs különbség a két csoport tagjai között a teljesítmény, a motiváció, az állapotszorongás, az önbecslés és a konformitás tekintetében.

Elemelve a ráfordított időt viszont azt az eredményt kaptuk, hogy a gyöngyválogatás, mint a megfelelésre való törekvés mutatója, tendencia szintjén különbözött a két csoportban. Azaz a diszkriminált személyek valamivel több időt foglalkoztak a gyöngyök válogatásával, mint a teljesítmény helyzetben lévők ($F(1;41)=2,987; p=0,91$).

Az általunk mért személyes, „hozott” tényezők közül volt olyan, amely meghatározza, hogy a személy hogyan viselkedik különböző helyzetekben, csoportokban. Ezért korreláltattuk ezeket a változókat, mely alapján azt kaptuk, hogy a diszkriminált személyeknek a pozitív diszkriminációs helyzet után csökken a teljesítmény motivációja (0,545), ha fontos számára a nemek közötti egyenlőség (alacsony MSI);

nő a külső önbecsülése (0,56), ha úgy gondolja, hogy a nők gyengébbek, és támogatásra szorulnak (jóindulatú ASI magas); a szorongóbb egyének pedig a bizonytalan válaszokat is megjelölik, vagyis motiváltak a magasabb teljesítmény elérésére (0,712). Ezt alátámasztja a motivációs kérdőív teljesítmény (0,5) és társulási (0,518) motívumának együtt járása is a magasabb szorongásértékkel. Illetve valószínűbb, hogy konform módon fog viselkedni, ha alacsonyabb a külső önértékelése (-0,541) és inkább a nemek közötti egyenlőség eszméjével azonosul (-0,409) (alacsony MSI).

A teljesítmény szerint továbbjutott csoport mért értékei máshogyan változtak a csoportos feladat után. A magasabb belső önbecsüléssel rendelkező személyek magasabb szorongást mutattak (0,611), ahogy a motivációs kérdőív teljesítmény (0,568) és hatalmi (0,509) motívumában magas értéket elérő résztvevők is. Azonban azoknak, akiknek az együttműködésre való motivációjuk volt magasabb a kérdőívben (-0,588), a szorongása csökkent. Továbbá azok a nők, akik a hagyományos női szerepek ideológiájával azonosulnak (-0,443) (magas MSI), és akik úgy gondolják, hogy különbséget kell tenni a nemek között (0,42t) (magas ASI), alacsonyabb külső önbecsülést mutattak a férfiakkal való csoportmunka után, annak ellenére, hogy úgy tudták, magas teljesítményük miatt jutottak ide. Ugyanakkor a vezetésre való motiváltsága magasabb azoknak, akik eltérő hagyományos nemi szerepeket vallják (0,533) (magas MSI).

Megvizsgáltuk milyen tényezők befolyásolják és milyen tényezőkre hat ki az Asch féle kísérletben mutatott konformitás mértéke. Ilyen eredményeket a pozitív diszkriminációs helyzetben résztvevők eredményei között találtunk. Bár eredményeink értéke alacsony és van, ahol csak tendencia szintjén jelentkeznek ezek az összefüggések (melyre a minta elemszáma is kihat), mondhatjuk azt, hogy a hagyományos nemi szerepek mellett való elköteleződés és a vizsgálat előtt mért alacsony külső önbecsülés hat a konformitás mértékére. A konform viselkedés mértéke pedig visszahat az önbecsülésre.

Megvitatás

Összességében tehát elmondhatjuk, hogy a pozitív diszkriminációnak önmagában nincs hatása a kedvezményezettekre (a teljesítmény, a konformitás, a motiváció, az önbecsülés és a szorongás terén). Ugyanakkor a hozott, személyes tényezők (nemekkel kapcsolatos ideológia, szorongás, önértékelés) meghatározzák azt, ahogy az adott helyzet (teljesítmény versus diszkrimináció) kihat az egyének viselkedésére (teljesítmény, motiváció, konformitás mértéke).

Kutatásunk alátámasztja a megerősítő intézkedések létjogosultságát. Ugyanakkor rámutat arra, hogy vannak olyan egyéni befolyásoló tényezők, amelyekkel számolni kell és az intézkedésekbe bele kell építeni az azokra gyakorolt hatást, mert kihatnak a beavatkozások sikerességére.

Irodalom

- CAPOTORTI, F. (1977): United Nation Human Rights. <http://www.ohchr.org/> [2011.04.06]
- HEILMAN, M. E., SIMON, M. C., REPPER, D. P. (1987): Intentionally favored, unintentionally harmed?: Impact of sex-based selection on self-perceptions and self-evaluations. *Journal of Applied Psychology* 1987/72, 1. szám. 62–68.
- KENDE T.; SZŰCS T. (szerk.) (2002): Az Európai Unió politikái. – Szociálpolitika. Osiris Kiadó, Budapest
- MUCCHI-FAINA, A. (2005): Prominority Policies and Cultural Changes: A Dilemma for inorities. In: BUTERA., F., LEVINE, J. M. (2009): Coping with minority status. Cambridge University Press, Cambridge. 293-310.
- ÖRKÉNY, A. (2005): A társadalmi kirekesztés és diszkrimináció jelenségének kutatása a társadalomtudományban. In: TAMÁS P., ERŐSS G., TIBORI T. (szerk.): Kisebbség-többség. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest
- TAJFEL, H. (1981): Human groups and social categories: Studies in a social psychology. Cambridge University Press, Cambridge, UK

Származás vagy teljesítmény? Az etnikai és nemzetiségi hovatartozás jelentősége általános iskolai osztályközösségekben

ESETTANULMÁNY

A roma gyerekek oktatási rendszerben elfoglalt helyét körüljáró diskurzusok gyakran telítettek az integráció és szegregáció fogalmaival. Az alábbi kutatásban ezt a kérdéskört teszteltük olyan általános iskolákban, melyek vegyes, illetve kettős etnikumú településeken találhatóak, és integrált pedagógiai rendszerrel vagy annak alkalmazása nélkül működnek. Módszerünk a szociológia területén kevésbé alkalmazott szociometria, amely árnyalt elemzésekre ad lehetőséget. Kutatási hipotézisünk szerint az életkor előrehaladtával egyre nagyobb szerepet játszik az egymás közti rokonszenvi választások kialakulásában az etnikai hovatartozás kérdése. A kutatás során öt település általános iskoláiban végeztük el a vizsgálatot, egy-egy negyedik, illetve nyolcadik osztályban, 173 fő részvételével. Összesen tehát tíz osztályban 20+1 szociogramot elemeztünk. Ezenkívül az intézményekben összesen 15 interjút vettünk fel. Öt települést választottunk ki az ország különböző régióiból, amelyek: Szalánta, Véménd, Báta (Dél-Dunántúl) és Tiszaroff, Hejőkeresztúr (Kelet-Magyarország). Eredményeink során mindegyik iskola vizsgált osztályainak esetében kitént a nem és a tanulmányi eredmény domináns szerepe a gyerekek rokonszenvi választásainak motivációjában; míg általánosságban elmondható, hogy az etnikai származás fontossága háttérbe szorult.

Kulcsszavak: szociometria, kisebbség, osztályközösség

I. BEVEZETÉS

Napjaink Magyarországnak több jelentős nehézséggel kell megküzdenie, melyek közül egyeseket rövidtávon hatékonyan lehet kezelni, ám vannak olyanok, amelyeket nem lehet egyik napról a másikra megoldani, és komoly erőfeszítések árán lehet csak eredményeket elérni. Ehhez a kérdéskörhöz tartozik a cigány kisebbségi közösségek problémáinak kezelése, megoldása, az életkörülményeiken történő javítás szándéka is. Évtizedes, sőt évszázados kérdés ez, amely szerteágazó vizsgálódásokra ad lehetőséget. Esettanulmányunkban egy ilyen szempontot kívánunk körüljárni, méghozzá az általános iskolai integráció témakörében végzett kutatásunkra alapozva.

A következőkben elsőként a vizsgálatunk háttéréről és az általunk alkalmazott módszertanról írunk, majd az elkészített szociogramjaink segítségével mutatjuk meg eredményeinket és elsődleges következtetéseinket, végül pedig a további konklúzióinkra és a lehetséges kutatási irányokra reflektálunk.

Kutatásunkhoz az ötletet a 2012 tavaszán, a Baranya megyei Véménden, a kisebbségpolitika mesterszak keretében szervezett terepgyakorlati munka adta. A májusi terepgyakorlat során lehetőségünk volt a helyi általános iskolában szociometriai módszerrel kutatást végezni. Az intézmény különlegessége, hogy integrált oktatási programot valósít meg. Ez azért rendkívül fontos, mert a település kifejezetten vegyes nemzetiségi-etnikai összetételű: svábok, szlovákok, székelyek és cigányok is lakják. Az egymás iránt toleráns, a másságot elfogadó és a hatékony együttélésre képes közösség kialakításának pedig sarokköve a megfelelő oktatási módszer alkalmazása, amit a véméendi iskola sikeresen meg is valósít. Célunk volt annak vizsgálata, hogy a valóságban teljesül-e az integrált oktatás, és milyen pozitív hozadékaik vannak a tanulók (és ilyenformán a falu lakosainak) egymással kialakított kapcsolataiban. Az iskolán belül két korcsoport (egy negyedik és egy nyolcadikos osztály) kapcsolati struktúráját vizsgáltuk. Hipotézisünk az volt, hogy az életkor előrehaladtával egyre nagyobb szerepet játszik az egymás közti rokonszenvi választások kialakulásában az etnikai hovatartozás kérdése. Arra is számítottunk továbbá, hogy minél színesebb

egy település, illetve egy iskola etnikai palettája, annál toleránsabb és integráltabb közösségekre fogunk találni.

E két hipotézis tesztelése érdekében négy további kistelepülés általános iskoláját vontuk be kutatásunkba. Megvizsgáltunk egy Véméndhez hasonló nagyságú, gazdasági státusú és etnikai megoszlású települést, ahol integrált programú általános iskola működik (a Baranya megyei Szalánta); egy tiszántúli, kettős etnikumú, magyar-cigány összetételű községet, ahol az iskolának nem szerepel az integráció a pedagógiai programjában (Tiszaroff Jász-Nagykun-Szolnok megyében); illetve két olyan cigányok és magyarok lakta települést is, ahol integrált program szerint működő általános iskolát találunk (a Tolna megyei Bata és a Borsod-Abaúj-Zemplén megyében található Hejőkeresztúr).

A kérdéskör hatékonyabb vizsgálata érdekében tekintettünk át a releváns szakirodalmak közül néhányat, amelyek segítségével képet alkothattunk első lépésben a magyarországi kisebbségek – jelenleg átalakulóban lévő - oktatási rendszerben történő megjelenéséről, érvényesüléséről (többek között FEHÉRVÁRI-IMRE-TOMASZ, 2011; VÁGÓ-SIMON-VASS, 2011). Másodsorban az – iskolai – integráció és szegregáció fogalmi keretébe nyertünk betekintést, főként LADÁNYI (2011), FEISCHMIDT-VIDRA (2011) és VARGÁNÉ MEZŐ (2006) alapján. Az integráció hazai jogszabályi háttéréről KÁLMÁN (2010) és MAGYAR (2003) írása alapján tájékozódunk, míg maga az Integrált Pedagógiai Rendszer hatékonyságáról, eredményességéről KÉZDI-SURÁNYI (2008) elemzése alapján alkothattunk átfogó képet. A magyarországi cigányság iskolázottságáról, az oktatási rendszerben leküzdendő akadályairól bőséges irodalom áll rendelkezésünkre. Ezekből alapvető fontosságú KEMÉNY-JANKY-LENGYEL (2004), HAVAS-KEMÉNY-LISKÓ (2002), KERTESI-KÉZDI (2009) és HAVAS-LISKÓ (2005) művei. Mindezekből általánosan levonható következtetésként elmondhatjuk, hogy bár az elmúlt évtizedekben emelkedett a cigány közösségek iskolázottsági szintje, a különbség fennmaradt a társadalom egészének iskolázottságához viszonyítva, ezáltal a munkaerőpiacon való tartós elhelyezkedésük is akadályokba ütközik. Az oktatási rendszer emellett nem képes valódi felemelkedést elérni a sokszor nehéz sorsú gyerme-

kek oktatásával, nevelésével, segítségével, amelynek háttérben komplex esélykülönbségeket növelő tendenciák húzódnak meg.

Rátérve magára a kutatásra: az általunk alkalmazott módszer a Mérei Ferenc-féle többszemponútú szociometria volt. Ezt többek között azért gondoltuk megfelelő eszköznek, mivel a mikroszociológia tartományát teszi a vizsgálódás középpontjába, így az adott kiscsoportokról, esetünkben osztályközösségekről kaphatunk átfogó képet. A mikroszociológiai tartomány tulajdonképpen az a szféra, ahol az egyének a társadalom által sugárzott előítéleteket, sztereotípiákat és értékrendszerket elsajátítják, és beépítik saját viszonyrendszerükbe (MÉREI 1988). Ezzel, hogy mind az egyénekről, mind a kiscsoportok működéséről képet alkothatunk, közelebb kerülhetünk ahhoz a kérdéshez is, hogy hol – nem – romlik el a kapcsolat a kisebbségi és a többségi társadalom képviselői között.

A vizsgálati eszközünk ennek megfelelően egy 17 kérdésből álló kérdőív volt, amely kérdésekre minden esetben legfeljebb három osztálytársuk nevével válaszolhattak a megkérdezett tanulók. A kapott eredmények az adott kiscsoportoknak négy aspektusáról nyújtanak információt: a kapcsolatok struktúrájáról (ezt képezi le a szociogram, a kapcsolatok „térképe”), a csoport légköréről, a csoportban uralkodó norma- és értékrendszerről, illetve a csoport szereprendszeréről és hierarchiájáról. A megjelenő négyféle kritérium pedig a következő: rokonszenvi, funkció jellegű, képességi és népszerűségi.

Az említett öt település (Véménd, Szalánta, Bata, Tiszaroff és Hejőkeresztúr) általános iskoláinak negyedik és nyolcadik osztályaiban vettük fel a kérdőíveket. Összesen 173 tanulóval végeztük el a vizsgálatot. Ebből 87-en negyedikesek, 86-an pedig nyolcadikosok voltak. A mintában a lányok létszáma 88, a fiúké pedig 85 fő volt.

Kutatásunk szempontjából döntő fontosságú volt a tanulók etnikai származásának vizsgálata. Az öt iskolában előzetes várákozásainknak megfelelően a következő etnikumokkal, nemzetiségekkel talákoztunk: bosnyákok, cigányok, horvátok, svábok, székelyek és természetesen magyarok. A 173 főből 68 fő volt cigány származású (ebből 34 lány és 34 fiú), 11 fő sváb származású (5 lány és 6 fiú), 2 fő székely származású

(1 lány és 1 fiú), egy lány sváb-székely származású, egy lány és egy fiú sváb-cigány származású, egy lány bosnyák-cigány származású, 3 horvát származású (2 lány és 1 fiú) és 85 fő magyar származású (44 lány és 41 fiú).

A kérdőívek felvétele mellett a vizsgált osztályok osztályfőnökeivel illetve az iskolaigazgatókkal is végeztünk interjúkat, amelyek segítségével próbáltunk még tisztább képet alkotni a kiscsoportok működési mechanizmusairól. Az interjúk jelentőségét növeli, hogy a számunkra legfontosabb adatoknak, azaz a tanulók etnikai származásának ismerete az osztályfőnököktől és az iskolaigazgatóktól származik, akik a kis létszámú közösségek révén jól ismerik a tanulókat és családjaikat, és minden esetben azt a származási adatot ismertették velünk, amit a tanuló és családja saját magára nézve érvényesnek érez, bevall.

Mivel számunkra a kisebbségi vonatkozás bírt információval, ezért magyar nemzetiségűnek csak abban az esetben kódoltunk valakit, ha mindkét szülője magyarnak vallotta magát, míg kettős etnikumúnak csak akkor, ha mindkét szülő valamely kisebbséghez tartozónak vallotta magát. A „magyar” származás alatt ebben az esetben azt értjük, hogy sem a tanuló, sem pedig a szülei nem tartoznak egyik kisebbséghez sem. (Ezzel természetesen nem azt akarjuk állítani, hogy a valamely kisebbséghez tartozók ne lennének „magyarok”, magyar állampolgárok.)

Szeretnénk kiemelni, hogy a kutatás nem reprezentatív, csupán egy esettanulmány, amely egyfajta látleletet nyújthat a különböző etnikumok együttélési, együttműködési képességéről, és az egymással kialakított kapcsolataik elrendeződéséről. A kis létszámú osztályközösségek nem engednek messzemenő következtetéseket levonni, azonban az adott mikrocsoportra érvényeseket mindenképpen, főleg annak fényében, hogy a makrotársadalmi hatások – mint ezt már említettük – e mikromilió közegén keresztül épülnek be az egyéni percepciókba, így alapvető fontosságú hatással bírhatnak az etnikumközi kapcsolatok alakulására is.

A következő oldalakon bemutatjuk néhány szociogramunkat. (A

szociometriában használatos Mérei-féle szerkezeti és kohéziós mutatószámokat kiszámoltuk ugyan, de az egyes osztályok elemzéséhez nem írtuk le őket számszerűen, mert ilyen kis létszámú osztályközösségek esetében a mutatók értékei egyrészt félrevezetőek lehetnek, másrészt pedig önmagukban nem magyaráznak kielégítően. Ezért célszerűbbnek találtuk az osztálystruktúrák szöveges értelmezését, amely sokkal árnyaltabb és részletesebb elemzésre ad lehetőséget, és sokkal érthetőbb is.)

II. A SZOCIOGRAMOK ÉS EREDMÉNYEINK

Tíz osztályhoz összesen 21 szociogramot készítettünk el. Minden esetben a rokonszenvi választásokon alapuló kérdéseket használtuk fel, és ezekből hoztuk létre őket. A szociogramokat különféle minták segítségével tettük átláthatóbbá: minden osztálynál létrehoztunk egy etnikai-nemzetiségi származás szerinti, illetve egy tanulmányi eredményen alapuló szociogramot. (Utóbbiban 3 tanulmányi kategóriába soroltuk be a diákokat, míg az előbbiben értelemszerűen annyi nemzetiségi kategóriába, amennyire a mintánk szerint szükség volt.) Egy esetben továbbá – ahol ennek relevanciája volt – elkészítettünk egy lakóhelyi származáson alapuló szociogramot is.

A jelen tanulmányban csupán néhány kiragadott példán keresztül fogjuk bemutatni az eredményeinket, az összes osztály és szociogram elemzésére hely hiányában nem vállalkozhatunk.

Mint ahogy az már fentebb említésre került, fő hipotézisünk vizsgálata során azt vártuk, hogy az életkor előrehaladtával a tanulók egymás közti rokonszenvi választásaik alakulásában egyre nagyobb szerepet fog játszani az etnikai hovatartozás szerepe. Elsődlegesen azt vettük észre, hogy a hipotézis szempontjából a negyedikesek illetve a nyolcadikosok korcsoportjai között nem találtunk kiugró életkori különbségeket. Azt vettük észre, hogy a nemi hovatartozás és a tanulmányi teljesítmény minden esetben sokkal fontosabb csoportképző erőt jelentett a kapcsolati hálók kialakulásában, mint az etnikai hovatartozás kérdése.

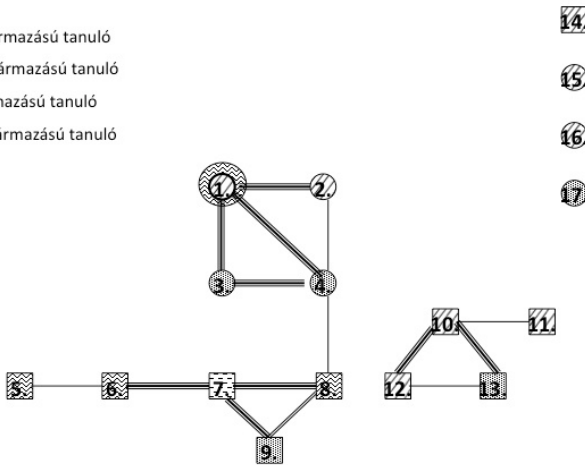
Erre találhatunk példát többek között a vémei nyolcadik osztály szociogramján is: (A szociogramok esetében mindenhol körrel jelöltük a lány, négyszöggel pedig a fiú tanulókat, az etnikai-nemzetiségi származást pedig az adott osztályban releváns mintákkal.)

1. ábra

Rokonszenvi szociogram, Véménd, 8. osztály

- : cigány származású tanuló
- : magyar származású tanuló
- : sváb származású tanuló
- : székely származású tanuló

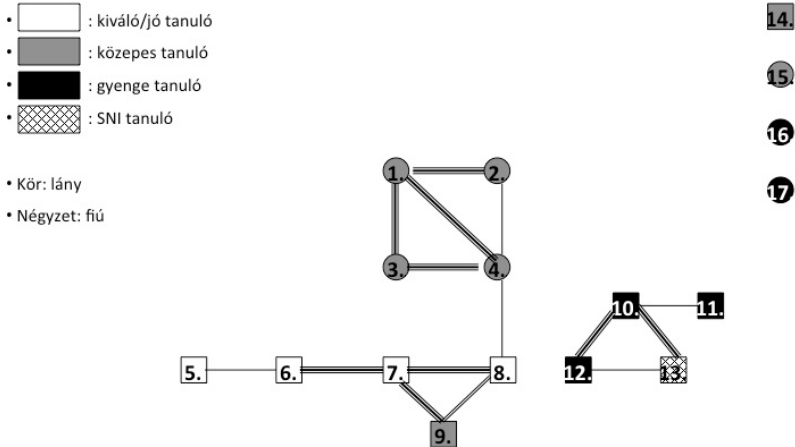
- Kör: lány
- Négyzet: fiú

A lányok esetében egy erős kapcsolatokkal rendelkező négyszög alakzatot találunk, a fiúknál pedig egy láncot, egy háromszög-leágazással, és egy elszeparálódott négyfős klikket. A fiúk és a lányok klikkje egy kötéssel kapcsolódik a legnépszerűbb lány és fiú által. A szociogram származásilag teljesen vegyes, ha azonban megnézzük a tanulmányi ábrát, akkor kiderül, hogy ennél az osztálynál a tanulmányi eredmény mindent megmagyaráz:

2. ábra

Tanulmányi szociogram, Véménd, 8. osztály

A lányok klikkje homogén, és közepes tanulókból áll. A fiúk lánca szintén homogén, ezt jó tanulók alkotják. Egyedül a háromszög szélső tagja lóg ki a maga közepes tanulmányi eredményével, de annak a hármasnak, amelyben ő is szerepel, minden tagja hangadónak számít a fiúk között, így valószínűleg ez tartja őket össze. A különálló fiúháromszög is egyértelmű: az osztály leggyengébbjei alkotják, három rossz tanulmányi eredményű és egy SNI tanuló. A kölcsönös kapcsolat nélkül maradtak is maximum közepes teljesítményűek. Ezen kívül egyiküket családi vonatkozásain keresztül főleg egy másik osztályhoz kötik erős baráti szálak, egyikük a közeli Szébényből jár be az iskolába, így kicsit „idegen” a közösségben, egyikük pedig olyan mélyszegénységből jön (nem cigány származású tanuló), hogy a HHH-s helyzete és a nem megfelelő családi háttere is magyarázhatja különállását.

A szociogram által mutatott kép abszolút egybevág azzal, amit az osztályfőnök mondott az osztályról. Toleráns, jól integrálódott, etnikai

alapon különbséget nem tévő közösségként jellemezte őket, ahol a fő szervezőerő a tanulmányi eredmény. Ez a minta egyik olyan osztálya, ahol a tanulmányi eredmény és a nemek általános elkülönülése ilyen egyértelműen és szinte maradéktalanul magyarázzák a közösség kapcsolati struktúráját.

Egy másik általánosnak mondható jelenség szerint a kapcsolati hálók vizsgálatakor több helyen is találtunk első ránézésre etnikai alapúnak tűnő alakzatokat, amelyekről a tanulmányi szociogramok vizsgálatakor kiderült, hogy jó és rossz tanulók köré szerveződnek. A jó tanulók klikkjei több esetben tömörítettek magyar, vagy Véménd esetében sváb származású, míg a gyengébb tanulók klikkjei roma származású diákokat. Mindezt könnyebb megértenünk akkor, ha észrevevessük a gyenge tanulmányi teljesítmény és a hátrányos családi helyzet, szegénység együtt járását. Az interszekcionális hátrányokkal sújtott (rossz családi körülményekkel rendelkező, szegényes infrastrukturális környezetben élő) gyerekek inkább válnak gyenge tanulóvá az iskolában, hiszen sokuknak óriási nehézségekkel kell megküzdeniük otthon, ami nagyban megnehezíti a tanulmányi helytállásukat. Tehát a tanulmányi sikerek nem csupán az egyéni képességekben gyökereznek, de nagyban függenek a családi háttér és a gazdasági jómód tényezőitől is. Azaz, ha egy gyermek megfelelő szociális háttérrel rendelkezik, nagyobb eséllyel válik jó tanulóvá, ezáltal erősebb kapcsolatokkal rendelkező, központibb egyénné az osztályban. Azért találhattunk tehát sok helyen etnikailag is homogén klikkeket a tanulmányi eredmény mentén, mert mintánkban több volt a gyenge tanulók között a hátrányokkal sújtott cigány származású diák, nem pedig azért, mert a gyerekek etnikai alapon szegregálódtak. (Természetesen itt is vannak kivételek, például a nehéz háttérrel rendelkező jó tanuló, vagy a megfelelő családi támogatást kapó, de gyenge tanuló.)

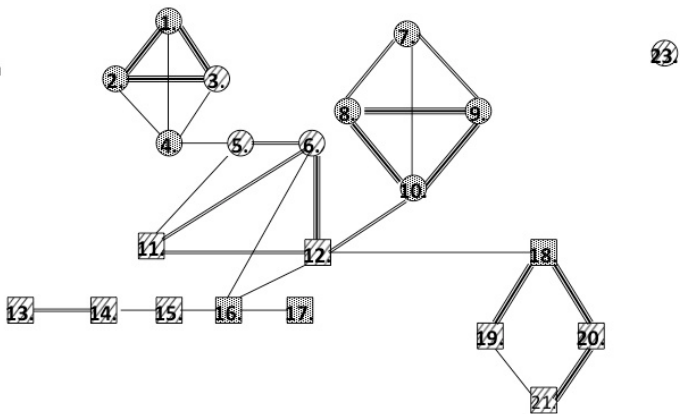
A fenti gondolatmenetre láthatunk példát a két hejőkeresztúri osztály esetében is:

3. ábra

Rokonszenvi szociogram, Hejőkeresztúr 4. osztály

- : cigány származású tanuló
- : magyar tanuló

- Kör: lány
- Négyzet: fiú

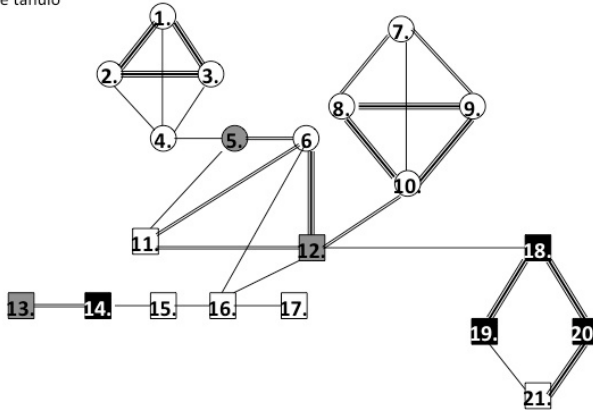
A hejőkeresztúri negyedik osztály esetében az 1-2-3-4-es, illetve a 7-8-9-10-es, magyar és egy cigány származású tanulóra szeretnénk felhívni a figyelmet, ahol első ránézésre etnikai alapú blokkosodást sejtethünk, ám a tanulmányi szociogram más fénybe helyezi ezeket a kizárólag jó-kiváló tanulmányi eredménnyel rendelkező klikkeket:

4. ábra

Tanulmányi szociogram, Hejőkeresztúr 4. osztály

- : kiváló/jó tanuló
- : közepes tanuló
- : gyenge tanuló

- Kör: lány
- Négyzet: fiú

22

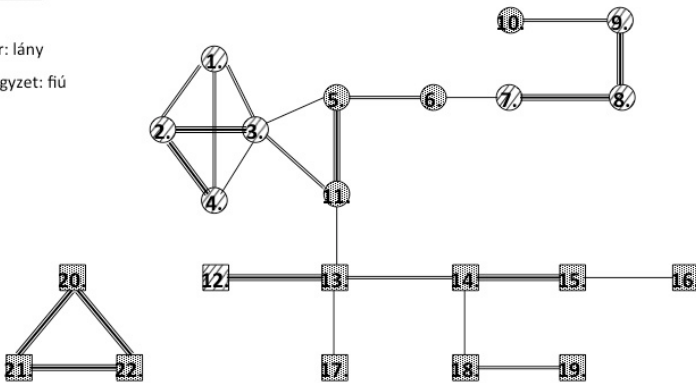
23

5. ábra

Rokonszenvi szociogram, Hejőkeresztúr, 8. osztály

- : cigány származású tanuló
- : magyar származású tanuló

- Kör: lány
- Négyzet: fiú

23

24

25

26

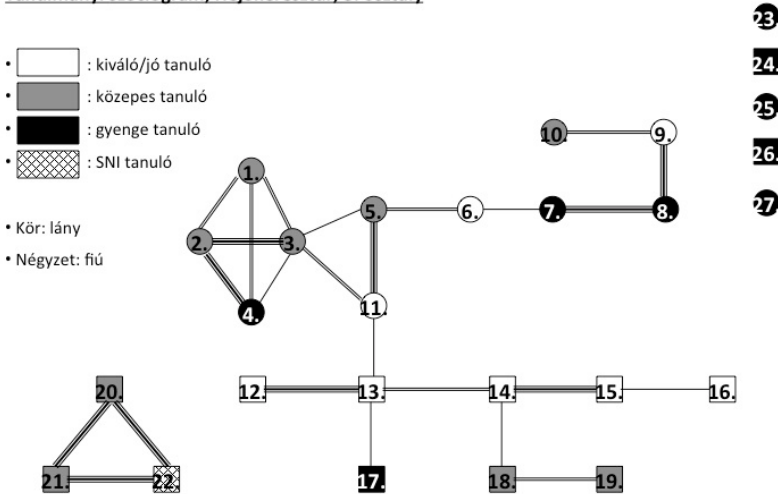
27

Hasonló a helyzet a nyolcadik osztály esetében is (5. ábra).

Ebben az esetben főként az 1-2-3-4-es lánytanulók szoros kapcsolatokkal átszőtt négyzögét, illetve a 20-21-22-es fiútanulók elkülönülő klikkjét érdemes megtekinteni, amelyek szintén etnikai homogenitást mutatnak. A tanulmányi szociogram erre is magyarázatot nyújt, hiszen láthatjuk, hogy e klikkek maximum közepes tanulmányi eredményű tanulókat tömörítenek:

6. ábra

Tanulmányi szociogram, Hejőkeresztúr, 8. osztály

Mindezek mellett pedig még egy fontos tényezőt ki kell emelnünk, amire rájöttünk a kutatás során: az etnikai származáson és a tanulmányi eredményen kívül rengeteg olyan tényező befolyásolja ezeket a képlékeny kapcsolati struktúrákat, amit egyelőre mi nem mértünk. Ezzel a kutatással azonban jó tapasztalatot nyertünk arra nézve, hogy mik

azok a további változók, amiket mindenképpen be kell építenünk a további kutatásba: ilyenek többek között a társadalmi-gazdasági státusz; a családok közötti kapcsolatok befolyásoló ereje; a lakóhelyi származás és nem elhanyagolható módon természetesen a személyiség kérdése, ami már minden egyébtől függetlenül önmagában is nagy mértékben alakítja a kapcsolati hálókat, centrumokat és perifériákat képezve a vezető, erős, vonzó személyiségű tanulók körül.

Mindezekon túl elmondható, hogy a hipotézissel kapcsolatos következtetéseinkről nem beszélhetünk univerzálisokban, még e kis csoportok esetében sem. Fontos megemlítenünk, hogy ezek a szociometriai felmérések csupán pillanatképeknek tekinthetők, betekintésnek az adott osztályok társadalmának egy életszakaszába, és ilyen módon folyamatosan változhatnak és akár tanévente különböző eredményeket mutathatnának. Azt azonban elvitathatatlanul pozitív eredménynek tartjuk, hogy várakozásainkkal ellentétben az etnikai hovatartozás kérdése még a kettős etnikumú, tehát csak cigány-magyar megoszlású települések esetében sem játszott fontos szerepet a kapcsolatok kialakulásakor. Ezekben a mikrocsoportokban tehát a makrotársadalmi előítéletrendszerek képesek voltak felülíródni, ami rendkívül reménykeltő az előítéletek által okozott problémák kezelése szempontjából.

III. TOVÁBBI KÖVETKEZTETÉSEK

Az eddig leírtak mellett egyéb megfigyelésekre is lehetőségünk nyílt a terepmunka, illetve az eredmények feldolgozása során, a következő fejezetben ezekre szeretnénk kitérni. Ilyen észrevételek voltak a társadalmi nemi összefüggések az osztályok kapcsolati hálóján belül; illetve az Integrált Pedagógiai Rendszerrel kapcsolatos következtetéseink.

Társadalmi nemek

Korábbi kutatások is rámutattak már, hogy Magyarországon (más demográfiai tényezők mellett) nemileg is rendkívül homogének a bará-

ti kapcsolatok, és ez esetünkben sem volt másképp. A szociogramok által mutatott kapcsolati hálók és a nemek közti összefüggésre való rávilágítást azért is tartottuk fontosnak, mert a legtöbb osztály esetében a fiúk és a lányok elkülönülése volt a legszembetűnőbb. A szociogramok alapján elmondható, hogy kevés csoportnál találtunk kölcsönös kapcsolatot a két nem képviselői között, ekkor is általában gyengébb kötésről volt szó. Megfigyelhető azonban, hogy a negyedikesek esetében több a kölcsönös kapcsolat a fiúk és lányok között, és ezek a kötődések a náluk általában erősebb többszörös szálak, míg a nyolcadikos osztályokban csak egyszeres kötések. Ez a korbéli eltérés valószínűleg annak tudható be, hogy a fiatalabbak érintkezéseiben még kevésbé játszik tudatos szerepet a nem. Ebben az időszakban az elkülönülést a lányok és a fiúk eltérő érdeklődése, viselkedésmintái okozhatják. Az idősebbek pedig a serdülőkor küszöbére kerülve már realizálják a nemek közötti kapcsolatok szexuális tartalmát, emocionális jelentőségét. Emellett a két nem közötti összeköttetést jelentő tanulóknál is érdemes megnézni a tanulmányi eredmény aspektusát: általánosságban a jó tanuló fiúk és jó tanuló lányok között találunk kölcsönösséget, esetleg a jó és közepes tanulók között.

Egy másik megközelítésben pedig nem a szociogramokat vettük figyelembe, hanem a kérdőív kérdéseit. Mivel a lányok és a fiúk esetében preferált viselkedések, tulajdonságok összehasonlítására a rokonszenvi szociogramok kevésbé, mint inkább a kérdőív funkció vagy népszerűség szerint kategorizálható kérdéseire adott válaszok adnak lehetőséget, az osztályoknál azokat a fiúkat és lányokat vizsgáltuk, akik a központi és legnépszerűbb szerepet töltik be¹²¹. Megnéztük, hogy ezek a személyek milyen más kérdések esetében váltak felülreprezentálttá, azt kutatva ezzel, hogy a gyerekek szemében vannak-e nemileg eltérő kritériumai a népszerűvé válásnak. Összességében elmondható, hogy a legnépszerűbb lányok esetében jellemző, hogy sok rokonszenvi kapcsolattal rendelkeznek, nagyon jó tanulók és kiemelkedő a szervezési képességük. A fiúknál meghatározó szintén a tanulmányi eredmény, de a humor is, emellett mindkét nemnél az, hogy viselkedésüket, gon-

¹²¹ *Kik azok a társaid, akiket az osztályból a legtöbbet kedvelnek? Kik azok a fiúk/lányok, akik a legjobban tetszenek a lányoknak/fiúknak?*

dolkodásukat többen kövessék.

Egy következő lépésben pedig a kérdéseket vettük sorban szemügyre azt keresve, hogy melyek azok a kérdések, ahol rendre fiú nevekkal válaszoltak, és hol írtak általában lányokat. Maszkulin tulajdonságként jelent meg a humor; kit kell a legtöbbet fegyelmezni; ki a leggyengébb tanuló; és kinek követik sokan a viselkedését, gondolkodását. Feminin a műsorszervezés, a bizalom, valamint a sok rokonszenvi kapcsolat. A pozitív tanulmányi teljesítmény, és hogy ki képviselhetné egy tanulmányi versenyen az osztályt, nagyjából megoszlik a lányok és a fiúk között. Ezeket a nemek közötti eltéréseket valószínűleg az irántuk támasztott eltérő szerepelvárások is okozhatják. Számos kutatás foglalkozott már az iskola kontextusában megjelenő nemi különbségtétel ideológiájával: tankönyvek gender reprezentációjára vonatkozó elemzések, a pedagógus attitűdök kutatása, a tanári kommunikációra vonatkozó vizsgálatok, vagy a férfi-hátrány jelenség boncolgatása. Mindezek mellett az otthonról hozott családi minta, a szülők és rokonok által képviselt szerepek is számítanak.

Integrált Pedagógiai Rendszer

Végül pedig az Integrált Pedagógiai Rendszerre szeretnénk néhány mondatban kitérni, ehhez az oktatásszociológiai részhez munkánk terjedelmesebb változatában egy bővebb áttekintést is készítettünk; most viszont a gyakorlati észrevételeinket összegeznénk röviden. Tehát az IPR az integráció szellemében működő oktatási gyakorlat, melynek célja egyebek között az, hogy a gyenge képességű, tanulási nehézségekkel küzdő és sajátos nevelési igényű tanulók is beilleszkedését és felzárkózását segítse. Az IPR működésének vizsgálatához készítettünk az osztályfőnökökkel és intézményigazgatókkal interjúkat, így főleg az ő nézőpontjukból láthattuk a rendszert. Előnyei mellett több hátránya is előtérbe került, melyek kiküszöbölésével hatékonyabban tudnák a programot az intézmények hasznosítani, illetve előkerültek olyan nehézségek is, melyekre még nem tudott választ adni. Megfelelő

humán erőforrás háttér hiánya, tehát például nincs az iskolának saját gyógypedagógusa, mert több intézmény osztozik egy gyógypedagóguson, aki folyamatosan ingázik. Ha az adott oktatási intézmény nem rendelkezik a megfelelő munkaerő háttérével, akkor nehéz a speciális oktatási igényű gyerekekre kiemelt figyelmet fordítani. Bátán például kiemelték, hogy korábban tudott az iskola roma pedagógiai asszisztentst alkalmazni, aki nagyon sokat segített a munkájukban, de anyagi okokból el kellett bocsátaniuk. További problémaforrásként jelent meg az IPR megpályázásának körülményeiből fakadó költségvetési bizonytalanság is. Több intézményvezető nehezményezte, hogy mire a pályázat leadása után kihirdetik, majd megkapják a támogatás összegét, már alig marad idejük felhasználni. Előre költekezni nem mernek, mire viszont biztossá válik a lehetőség, olyan gyorsan kell cselekedni, hogy kevésbé tudnak hatékonyan gazdálkodni az összeggel. Emellett több osztály esetében is felmerült a lemorzsolódó tanulók problémája, egyrészt a lebukó gyerekek, vagy a túlkorosak kikerülése miatt, és ez mind a tanulók mind a tanárok számára sok nehézséget rejt. A kapcsolatok szempontjából azért is érdekes, mert ezek a mozgások évenként alakítják a már meglévő kapcsolati hálót. Végül több pedagógus is említette, hogy a nagyon gyenge tanulók magas arányával kapcsolatban felmerült, hogy azokban a közösségekben, ahol a gyenge tanulók a felülreprezentáltak, nehéz haladni, szinte a jó tanulók kerülnek hátrányba. Mindez nem jelenti azt, hogy az integrációs program ideája (például az SNI tanulók normál tanulóközösségbe integrálása) hibás, de elgondolkodtat módszereinek finomításáról vagy bővítéséről, hiszen fontos, hogy az IPR árnyaltabban tudjon reagálni a felmerülő lokális szükségletekre és igényekre.

Irodalom:

- ANGELUSZ Róbert – TARDOS Róbert (1991): Hálózatok, Stílusok, Struktúrák. ELTE Szociológiai Intézet – MKI, Budapest.
- FEHÉRVÁRI Anikó – IMRE Anna – TOMASZ Gábor (2011): Az oktatási rendszer és a tanulói továbbhaladás. In: Jelentés a magyar közoktatásról 2010. – 5.3.8. Nemzetiségi oktatás. <http://www.ofi.hu/kiadvanyaink/>

- jelentés-2010/15-továbbhaladás [2012.11.01.]
- FEISCHMIDT Margit – VIDRA Zsuzsanna (2011): Az oktatási integráció társadalmi lenyomatai. In: Bárdi Nándor – Tóth Ágnes (szerk.): Asszimiláció, integráció, szegregáció. Párhuzamos értelmezések és modellek a kisebbségkutatásban. Argumentum Kiadó, Budapest.
- F. LASSÚ Zsuzsa – PODRÁCZKY Judit (2009): A férfiak alkalmassága és szükségessége a tanítói pályán a szülői vélekedések tükrében. In: Pedagógusképzés. 2009/4. 5-17.
- HAVAS Gábor–KEMÉNY István–LISKÓ Ilona (2002): Cigány gyerekek az általános iskolában. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- HAVAS Gábor–LISKÓ Ilona (2005): Szegregáció a roma tanulók általános iskolai oktatásában. Felsőoktatási Kutatóintézet, Budapest.
- KÁLMÁN Marianna (2010): Az integrált oktatás-nevelés jogszabályi háttere. <http://www.pedagogusvilag.hu/?cat=magazin&page=ahonap-temaja&szam=1001> [2012.11.02.]
- KERESZTY Orsolya (2005): A társadalmi nemek reprezentációjának vizsgálata tankönyvekben. In: Könyv és nevelés, 7. évf., 3. sz.: 56-67.
- KEMÉNY István–JANKY Béla–LENGYEL Gabriella (2004): A magyarországi cigányság 1971-2003. IV. fejezet: A cigányok és az iskola. Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest.
- KERTESI Gábor–KÉZDI Gábor (2009): Általános iskolai szegregáció Magyarországon az ezredforduló után. In: Közgazdasági Szemle LVI. évf. 2009. november. 959-1000.
- KÉZDI Gábor–SURÁNYI Éva (2008): Egy sikeres iskolai integrációs program tapasztalatai. A hátrányos helyzetű tanulók oktatási integrációs programjának hatásvizsgálata 2005-2007. http://www.biztoskezesdet.hu/uploads/attachments/Kezdi_Suranyi_OIIH_hatasvizsgalat.pdf [2012.11.03.]
- LADÁNYI János (2011): Integráció, asszimiláció, szegregáció. In: Bárdi Nándor – Tóth Ágnes (szerk.): Asszimiláció, integráció, szegregáció. Párhuzamos értelmezések és modellek a kisebbségkutatásban. Argumentum Kiadó, Budapest.
- MAGYAR Bálint (2003): A hátrányos helyzetű tanulók integrációs- és képesség-kibontakoztató felkészítésének pedagógiai rendszere. <http://www.nefmi.gov.hu/kozoktatas/orszagos-oktatasi/hatranyos-helyzetu> [2012.11.02.]
- MEGAN Fulcher (2011): Individual Differences in Children's Occupational Aspirations as a Function of Parental Traditionality. In: Sex Roles, 2011/64. 117–131.

- MÉREI Ferenc (1988): *Közösségek rejtett hálózata: A szociometriai értelmezés.* Tömegkommunikációs Kutató Központ, Budapest.
- VARGÁNÉ MEZŐ Lilla (2006): *Inkluzív nevelés: Az integrált oktatás jogi háttere.* SuliNova Közoktatás-fejlesztési és Pedagógus-továbbképzési Kht., Budapest.
- VÁGÓ Irén–SIMON Mária–VASS Vilmos (2011): *A tanítás-tanulás tartalma.* In: *Jelentés a magyar közoktatásról 2010. – 6.2.5. Nemzeti és etnikai kisebbségi oktatás.* <http://www.ofi.hu/kiadvanyaink/jelentes-2010/16-tartalom> [2012.11.02.]

Balatonyi Judit – Baracsi Kitti – Cserti Csapó Tibor – Orsós Anna

Dilemmák és javaslatok a lakhatási politikák kirekesztő mechanizmusainak vizsgálatához

Kutatási beszámoló a WE: Wor(l)ds which exclude – Kirekesztő szavak – kirekesztő világok című kutatás előzetes eredményeiről

Az Európai Bizottság által támogatott kutatás célja különböző európai országok roma/cigány lakhatási politikáinak elemzése és összehasonlítása, egyfelől az ide vonatkozó szabályozásokban, stratégiákban megjelenő beszédmód, másfelől a dokumentumokban meghatározott intézkedések alapján. A pályázat továbbá magában foglalja a lakhatási politikákra vonatkozó ajánlások megfogalmazását, ezek disszeminációját, valamint a lakhatási helyzetet vizsgáló antropológiai film készítését. (FUNDAMENTAMENTAL RIGHTS AND CITIZENSHIP, JUST/2011-2012/FRC/AG) A kutatás időtartama: 2013-2014.

Jelen írásunkban a kutatás első fázisa, a lakhatási politikákkal kapcsolatos országos, regionális, illetve helyi dokumentumok gyűjtése (rendeletek, határozatok, stratégiák, valamint az önkormányzati ügyintézés konkrét dokumentumai) során szerzett tapasztalatainkat kívánjuk megosztani és beszámolni eddigi eredményeinkről.

Kulcs és tárgyszavak: lakhatási politikák, diszkrimináció, dokumentumelemzés módszertana

A projektet azon empirikus tapasztalatok, tanulmányok valamint az európai kutatási eredmények összevetése hívta életre, amelyek tárgya a romák lakhatási körülményei és az ezzel kapcsolatos lakhatási és településpolitikák. Az európai kontextusból eredő közös jellemvonások alapján – az elfogadhatatlan lakhatási körülmények, diszkrimináció,

kilakoltatások, széles körű cigányellenesség – fel kell tennünk a kérdést, hogy létezik-e olyan, romákkal kapcsolatos sztereotipikus társadalmi tudás, amely az európai nyilvános diskurzus általános elemévé, hagyományává vált. Feltételezésünk szerint ez a kognitív „tudásmag” olyan helyi változatokat hozhat létre, amelyek egyrészt egy sajátos kontextushoz, másrészt az egyes roma csoportok adott területekhez való kapcsolatához kötődnek és alapot nyújtanak projektek, politikai elgondolások kivitelezéséhez.

A résztvevő partnerek

A kutatás olyan egyetemek és kutatóközpontok partnerségére épít, amelyek kiterjedt kutatási tapasztalattal rendelkeznek a romákra vonatkozóan. Az olaszországi (Firenze) Michelucci Alapítvány (FGM), amely 1982-ben alakult, számos projektet és kutatást koordinált korábban is, amelyek során a legfontosabb városi problémákra irányuló helyi politikákat igyekeztek integrálni, e célból fejlesztő programokat és javaslatokat kidolgozni. Regionális megfigyeléseket végeznek a romák és szintik településein.

A Néprajzi Kutató és Alkalmazott Antropológia Központ (CREAa) a Veronai Egyetemen úgy definiálja magát, mint a cigányellenesség szisztematikus vizsgálatának nemzetközi szinten az egyik első intézményi szerve. A CRIA a kulturális antropológia egyik portugáliai kutatóközpontja. Az Orientációs Tanulmányok Nemzetközi Központja a Derby-i Egyetemen jelentős tapasztalatokkal és szakértelemmel rendelkezik az alkalmazott kutatások terén.

A Pécsi Tudományegyetem Romológia és Nevelésszociológia Tanszékének programja interdiszciplináris, kurzusaink kiterjednek a cigány / roma tanulmányok, a kulturális antropológia, a szociológia, az oktatás, és a nyelvészet fő kérdéseire.

Az ACSA egy a migrációs tanulmányokra, kisebbségi tanulmányokra és a kulturális tanulmányokra szakosodott antropológus csoport által alapított spanyol non-profit szervezet, Az ISPMN (a kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézet) a nemzeti

kisebbségek etnikai identitásának a megőrzésére, fejlesztésére és kifejezésére, valamint ezek és a Romániában élő más etnikai közösségek társadalmi, történelmi, kulturális, nyelvi, vallási vagy egyéb szempontjaira vonatkozó inter-és multidiszciplináris kutatásokat végez.

A LIRCES az egyik legfontosabb műhely a Nizzai Egyetem Irodalom, művészeti és humán tudományok karán, ahol etnológusok, nyelvészek és a „narratológusok” vizsgálják a valóságot, nyelvi eszközökre és termelt szövegek tekintetében.

A project céljai és tevékenységei

Jelen projekt az intézményekre koncentrál és legfőbb feladata, hogy kiértékelje azokat a romákra vonatkozó dokumentumokat (törvények, szabályozások, tervezetek, határozatok, javaslatok), amelyeket a nemzeti és helyi közintézmények hoztak létre, figyelembe véve ezek nyelvezetét és a javasolt rendelkezéseket. Elsősorban a lakhatási politikára vonatkozó anyagokat vizsgáljuk. A lakhatással kapcsolatban meghatározó a társadalmi elfogadás / társadalmi részvétel szerepe, hiszen a „romafóbia” lényegében a romák közelségétől való félelem. A sztereotípiák felhasználhatók az érintkezés során vagy olyan konfliktushelyzetekben is, amelyekben az identitás kerül kockára.

A nyelvezet és az intézményi rendelkezések elemzése magában foglalja a nyelvhasználat, a javasolt tennivalók és megvalósításuk okainak és forrásainak vizsgálatát, amelyek világosan kimutatnák, hogyan érvényesülnek a sztereotípiák a lakhatási helyzet megoldására irányuló eljárások során és milyen hatással vannak ezek a valóságra illetve a romák mindennapjaira.

A projekt másik feladata az, hogy a kutatás eredményeit az adminisztratív és politikai szektorban tevékenykedő intézmények rendelkezésére bocsássa. Ennek eredményeként közreadunk egy irányelveket tartalmazó útmutatót, hogy a lakhatás politika kidolgozói, végrehajtói leküzdhessék, és lehetőség szerint felszámolhassák azokat a sztereotípiákat és tévhiteteket, amelyek negatívan befolyásolhatják a romák települési helyzetét és lakhatási körülményeinek fejlesztését célzó ren-

delkezések és politikai döntések kidolgozását, jogaik és kultúrájuk tiszteletben tartásával. A projektben résztvevők az irányelvek kidolgozásakor bevonják a romák által alapított szervezeteket, folyamatos eszmecsere folytatva velük. Az útmutatóban helyet kap egy, a projektben részt vevő országok mindegyikére vonatkozó közös rész, illetve az egyes országok belső ügyeivel foglalkozó speciális rész. Az útmutató az adott ország nyelvén és angolul is olvasható lesz. Annak érdekében, hogy az intézmények ténylegesen magukévá tudják tenni az abban foglaltakat, partnereink a lakhatás politikával foglalkozók számára kerekasztal-beszélgetéseket, szemináriumokat és fókuszcsoportos beszélgetéseket tartanak az eredményeink részvételen alapuló terjesztése érdekében, aszerint, hogy melyik formátum a legmegfelelőbb az adott intézményi célok eléréséhez.

Egy harmadik, mindezekkel összefonódó kezdeményezés a vizuális antropológiai megközelítésen alapul. Célja egy etnográfiai film készítése és bemutatása a jelenlegi roma csoportok lakhatási körülményeiről a projektben részt vevő országokban.

A kutatás lehetséges elméleti keretei

A kutatás különlegessége abban áll, hogy az egyébként saját kontextusban adottként kezelt, így a nyelvhasználat szintjén elfogadottnak tartott megközelítések evidenciáját megkérdőjelezi. Mindehhez alapvetően kétféle eszköz adott: egyfelől egy olyan elméleti keret használata, amely lehetőséget nyújt a használatban lévő koncepciók kritikai elemzésére, másfelől a helyi és országos politikák nemzetközi kontextusban való elhelyezése. Az elméleti keretek a dokumentumgyűjtés fázisában csupán távoli referenciák, azonban előrevetítik azokat a fő irányvonalakat, melyek a dokumentumelemzés fázisában követhetők lesznek.

A romákkal/cigányokkal kapcsolatos politikák értelmezésekor nem kerülhető el a nemzetközi kulturális különbségekkel, kisebbségekkel, társadalmi egyenlőséggel és igazságossággal kapcsolatos diskurzusok

dinamikájának kérdése. Ugyan e tanulmány keretei nem teszik lehetővé a kérdés részletes tárgyalását, az alábbiakban kiemelünk néhány kérdést, melyet különösen érdekesnek tartunk a kutatás szempontjából. Általánosságban elmondható, hogy a rendszerváltás előtti asszimilációs politikát a kilencvenes években felváltó, és azóta is változásban lévő megközelítések többnyire a kisebbségi jogok és társadalmi egyenlőség diskurzusa között ingadoznak, gyakran e két megközelítés kombinációját vagy éppen egymással párhuzamos létezését eredményezve. A képet tovább árnyalja az a tény, hogy az országos politikák gyakran válaszlépések nemzetközi, illetve az Európai Unió által támogatott elvárásoknak, így gyakran egyazon időben akár ellentmondásos megközelítések is tetten érhetők, amennyiben a különböző eredetű politikákat, illetve ezek különböző irányú kommunikációját vizsgáljuk. Az egyenlőség, a multikulturalizmus vagy éppen a nemzet-kisebbség viszonya az elmúlt évtizedekben nem csupán politikai, de tudományos viták központi témája volt, a kérdés nemzetközi diskurzusa meglehetősen kiterjedt, ugyanakkor Magyarországon viszonylag későn jelent meg az ezzel kapcsolatos tudományos vita, és továbbra is viszonylag szűk azon tanulmányok köre, melyek a nemzetközi vitákra reflektálnak¹²², illetve amelyek kritikai módon elemzik e diskurzusok jelenlétét a magyar politikákban.

Jelen tanulmány szempontjából főként a redisztribúció és az elismerés politikája közötti különbségek, illetve ezek különböző európai országokban történő megvalósulása lehet érdekes, valamint általánosságban a multikulturalizmuson belül lezajlott viták, valamint a multikulturális ideológiák áramlásának alapvető kritikája. A multikulturalizmus és az azon belül végbement változások normatív értelemben a kisebbséggel kapcsolatos tartalmak megjelenítésétől a kisebbségek társadalmi jelenlétét biztosító társadalmi igazságosság kérdéséig sok mindent magukba foglalnak, beleértve a homogén kisebbségi kultúra hegemon kultúrával való szembeállításának felfogását leváltó, az adott viszonyokba történő integrálás helyett struktúraváltást szorgalmazó

¹²² A multikulturalizmus alapvető kérdéseit, vitáit, kritikáját, újraértelmezését tartalmazó első átfogó kötet a FEISCHMIDT Margit által szerkesztett *Multikulturalizmus* kötet, mely a témában alapvetőnek számító írásokat tartalmaz.

hangokat (FEISCHMIDT 1997). A redisztribúció és az elismerés politikája közötti különbségekről szól Nancy Fraser majd' 20 évvel ezelőtti tanulmánya, mely egyúttal a kétféle politika közötti kapcsolatok és egyensúly definiálására törekszik (FRASER 1995). Az elismerés politikájának politikai diskurzusa és tudományos kritikája is meglehetősen csekély súllyal jelenik meg a magyar szcénán. Az identitáspolitikákkal kapcsolatos szakmai diskurzus felől nézve az elismerés alapvető szükséglete a társadalom minden egyénének, melyet azonban csak kollektív úton képes kivívni. E harcban fontos lépést jelentenek a kisebbségi jogokkal kapcsolatos vívmányok, melyek azonban a roma/cigány kisebbség esetében sok szempontból elégtelenek. Szalai Júlia tanulmánya kiváló elemzést nyújt a kérdésről, elsőként reflektálva az elismerés politikájának kérdésére a hazai miliőben, melyet akkor – több mint 10 évvel ezelőtt – a szociális megközelítés kisebbségi dimenzióban való feloldódásaként értelmezett. Azóta több ezzel kapcsolatos fordulatnak is tanúi lehettünk, így például a szociális dimenzió dominanciájának, mely többek között a hátrányos helyzet kategóriájának kiemelkedésével írható le. Mindemellett a kisebbségi törvény a Szalai által leírt hibáival és veszélyeivel együtt továbbra is érvényben maradt. Mindezek a kérdések, melyeket itt csupán érintünk e megközelítések viszonylagosságát, változékonyságát emelik ki. Kymlicka írása, mely egyben saját korábbi írásainak kritikája is, részletesen elemzi a multikulturális ideálok és jó gyakorlatok világszintű körforgását (jobbára Nyugat-Kelet és Észak-Dél irányban), illetve azt a törekvést, mely a multikulturális politikák nemzetközi sztenderdjét, azaz globálisan elvárható minimumát kívánja meghatározni. Kymlicka kritikusan elemzi e folyamat különböző résztvevőinek és fenntartóinak szerepét, a kérdésről szóló tudományos diskurzus szereplőit is beleértve, és rámutat e folyamatok elemzésének általános hiányára. Kymlicka elemzése éppen arra mutat rá, hogy maga a tudományos diskurzus is gyakran egyes áramlatok diszkurzív keretein belül mozog, azonban fontos e folyamatok általános dinamikáját megérteni, e pozíciókból kilépve vizsgálni ezeket a jelenségeket (KYMICKA 2007).

Lakhatási politikákkal kapcsolatos kutatások

A romákkal kapcsolatos lakhatási politikák nyelvhasználatának vizsgálata újdonságnak számít, azonban összességében elmondható, hogy a lakhatási politikák általános értékelése, illetve a konkrét intervenciók kritikája terén sem találkozunk elegendő előzménnyel. A nagyobb lélegzetű elemzések közül az elmúlt évekből a Fundamental Rights and Citizenship Agency megrendelésére készített, a romák lakhatási helyzetével foglalkozó összehasonlító európai kutatást¹²³ érdemes kiemelni, mely a helyzeteírás mellett tartalmaz egy lakhatási politikákat elemző fejezetet is, mely jelen kutatás szempontjából is tartalmaz hasznos megállapításokat. A másik fontos általános munka a közelmúltból az UNDP regionális jelentése.¹²⁴ Ezek a jelentések nem csupán konkrét megállapításaik szintjén fontosak azonban, hanem jól mutatják az egyes nemzetközi intézmények elvárásainak megjelenését a lakhatási politikák értékelése során. Mindemellett fontos megemlíteni az egyes programokhoz kapcsolódó monitoring jelentések megállapításait, melyek egy-egy konkrét politikai dokumentum kritikáját, illetve gyakorlati megvalósításának értékelését adják. Ilyenek például a Roma Évtized Programhoz kapcsolódó monitoring jelentések, valamint a roma stratégia civil szervezetek által készített értékelése. Ezek ugyan fontos kiindulópontjai lehetnek egy-egy kérdés mélyebb vizsgálatának, azonban jellegükből adódóan egy-egy politikai diskurzus által konstruált határokon belül maradnak, így kevésbé alkalmasak e keretek dekonstrukciójára, mely jelen kutatás egyik alapvető eleme.

A dokumentumgyűjtés szintjei

- országos dokumentumok – stratégiák, kormányhatározatok, törvények, rendelkezések
- helyi szintű dokumentumok – programtervezetek, helyi lakha-

¹²³ <http://fra.europa.eu/en/project/2011/housing-conditions-roma-and-travellers-eu>

¹²⁴ http://issuu.com/undp_in_europe_cis/docs/housing_2_web

tási stratégiák, település rehabilitációs programok, antiszegregációs terv, kérelmek, kérelmekre adott válaszok, határozatok, rendeletek, hivatalos levelek, felhívások, közgyűlési határozatok, előterjesztések, felmérés, szerződés, együttműködési megállapodás.

Az országos szintű dokumentumok adják meg a lakhatási politikák, azon belül a roma/cigány népesség lakhatásával kapcsolatos irányelveket, javaslatokat. Ezeknek a gyakorlatban történő megjelenése, tényleges cselekvési tervekben és programokban való megjelentetése a helyi hatóságok feladata. A dokumentumgyűjtés nem terjedt ki a középszintre, mert a magyarországi gyakorlatban a lakhatási politikáknak a tervezésben nincs regionális szerve, sem a megyei döntéshozás, igazgatás nem kezeli a kérdést. Kistérségi vizsgálatok szükségessége felmerülhet a kérdéskör vizsgálatában, mert kutatásaink alapján úgy látjuk, hogy élénk élénk lobbitevékenységet folytatnak regionális és kistérségi szinteken is a lakhatási problémák rendezése terén.

Országos dokumentumok

Az országos illetve a helyi szintű dokumentumok esetében a 2002 és 2010 közötti időszakban a következő típusú dokumentumokat vizsgálhatjuk:

1. Olyan általános törvények, rendelkezések, melyek ugyan nem kifejezetten romákkal foglalkoznak, de a lakhatással vagy az egyenlő bánásmóddal kapcsolatos jogokat rögzítik, illetve általában a lakhatási intézkedések, melyekhez sok esetben konkrét anyagi támogatás járul

2. Az alacsony státuszú népesség vagy valamilyen speciális társadalmi helyzetben lévő csoportra irányuló intézkedések, így a szegregált¹²⁵ lakóterületen élőkre vonatkozó dokumentumok. Emellett ér-

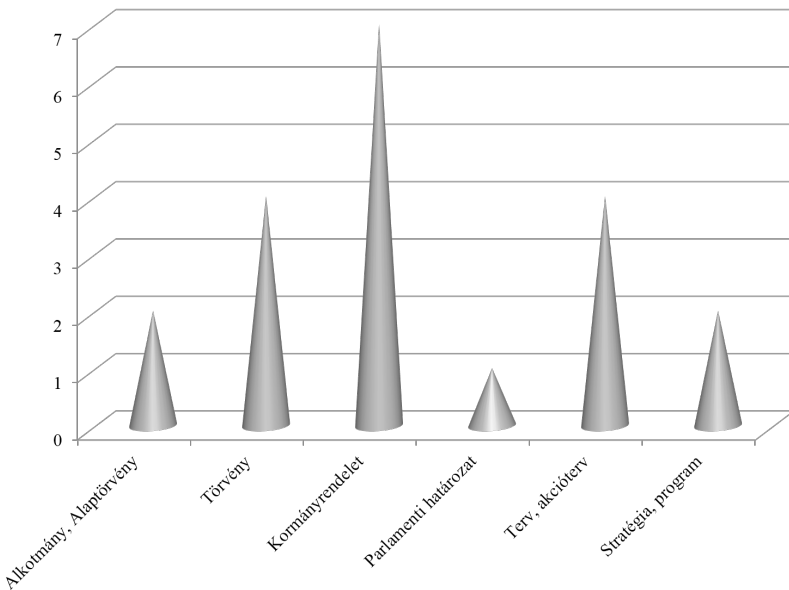
¹²⁵ Magyarországon a szegregátum fogalma a Központi Statisztikai Hivatal útmutatása szerint: azon terület, ahol az alacsony státuszú – azaz legfeljebb általános iskolai végzettséggel és rendszeres munkajövedelemmel nem rendelkező aktív korú – népesség aránya meghaladja az 50%-ot. A kétezer fő feletti településeken a lakótömbök szintjén is kijelölhetők szegregátumok.

demés bevonni a vizsgálatba az állami gondozottak otthonteremtéséről szóló intézkedéseket, hiszen közöttük jelentős számban találunk romákat. Esetleg vizsgálhatók a menedékjogról szóló intézkedések is, hiszen Magyarországra is érkeztek (érkeznek) menekült roma családok, még ha kis számban is.

3. A kifejezetten romákra irányuló támogató intézkedések: ezek kifejezetten a romák integrációjára irányuló dokumentumok, az ennek kapcsán elindult programok erőteljesen kötődnek a Roma Évtized Programhoz.

2010 után az arányok eltolódni látszanak a fentebb jelzett kettes és hármas pont között, még ha továbbra is megmarad a hátrányos helyzet, alacsony státusz és a romák célcsoportként való megnevezése közötti vívódás (lásd roma stratégia címe, szövege), az intézkedések jó részében megnevezésre kerül a roma célcsoport, ehhez az időszakhoz köthető a roma stratégia kialakítása, valamint az Új Széchenyi Terven belül meghirdetett települészámolási program elindulása is.

1. ábra: Az országosan gyűjtött dokumentumok mennyisége és típusai

Az itt felsorolt dokumentumok mellett, amennyiben a vizsgálatnak tárgya az is, hogy az adott intézkedésekhez lett-e rendelve konkrét anyagi fedezet, az egyes évek költségvetési törvényei, illetve az azok végrehajtásáról szóló dokumentumok adnak bővebb információt.

Néhány fontos információ, megjegyzés:

Az 1993. évi LXXXVII. törvény, - sem annak későbbi módosításai - mely jogilag elismeri a cigányságot kisebbségként, nem tartalmaz lakhatással kapcsolatos kérdéseket.

A „2003. évi CXXV. törvény az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról” szóló törvény kiemelt területként jelöli meg a lakhatást. (Az egyenlő bánásmód megvalósulását 2005 óta az Egyenlő Bánásmód Hatóság is segíti.)

A Roma Integráció Évtizede Program Cselekvési Terve: 2004 végéig kerültek véglegesítésre a Nemzeti Cselekvési Tervek, amelyek a program folyamán, a 2005-2015 közötti időszakra meghatározzák a legfontosabb célokat és feladatokat. A magyarországi munkacsoport 2004. március 11-én alakult meg. Az alakuló ülésen megállapodás született, hogy a Roma Évtized Cselekvési Terve a „A romák társadalmi integrációját elősegítő kormányzati programról és az azzal összefüggő intézkedésekről” szóló 1021/2004. (III.18) kormányhatározattal azonos stratégia és irányelvek alapján kerül kidolgozásra¹²⁶. (bővebben: Roma Évtized Program Nemzeti Cselekvési Terv)

A cselekvési terv a lakhatás területén a következő feladatokat jelöli ki: „A roma telepeken, teletszerű lakókörnyezetben élők lakhatási és szociális integrációja felgyorsító program kidolgozása, megvalósítása. A romák által sűrűn lakott térségek infrastrukturális fejlesztése – az EU Strukturális Alapok, és a II. Európa Terv projektjeinek komplex szemléletű kialakítása.”

¹²⁶ 1021/2004. (III.18.) kormányhatározat a romák társadalmi integrációját elősegítő kormányzati programról és azzal összefüggő intézkedésekről. A 2002-ben megalakult új kormány kormányhatározatban foglalta össze a roma integrációra vonatkozó intézkedési terveit (részletesen lásd 1.2.4. pont).

A kategóriákkal kapcsolatos problémákat jól kifejezi a tény, miszerint a magyar roma stratégia sem kizárólag romákra irányul: hogyan azt alcíme is jelzi: a mélyszegénységben élőket, a gyermekszegénységet és a romákat célozza meg.

Azon dokumentumok, melyek romákra irányulnak, sem nevezik meg részletesen a magyarországi roma csoportokat. Ugyan például a Nemzeti Társadalmi Felzárkóztatási Stratégia tartalmaz utalásokat a beás vagy lovári nyelvre, de kizárólag nyelvi értelemben, így nincs szó sem beás, sem oláh cigány, sem romungró csoportokról.

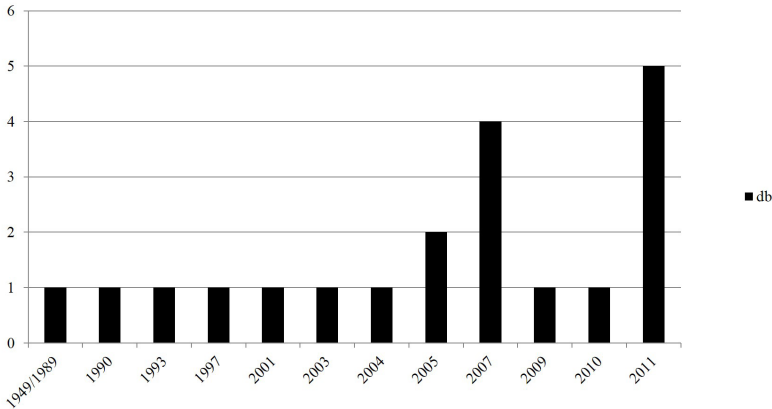
A stratégia kapcsán fontos szóhasználati probléma, hogy míg a dokumentum magyar változata a „felzárkóztatás” szót használja, addig az angol változatban az „inclusion” kifejezést használja. A felzárkóztatás angol megfelelőjét nehéz megtalálni, de talán az ’adaptation, accommodation’ kifejezések írják le leginkább a kifejezés mögött húzódó megközelítést, mely egyébként a magyar szóhasználatban éles váltást jelent az integrációs, inkluzív politikákhoz képest.

Az országos dokumentumok elemzése kapcsán fontos kérdésként vetődik fel az általános lakhatási politikákat tartalmazó dokumentumok körének meghatározása. A lakáscélú támogatások egyértelműen hatást gyakorolnak a romák lakhatási helyzetére. Az ún. szocpol hosszú éveken át meghatározta a kisebb településeken élők lakásépítési attitűdjét, nem beszélve az ennek kapcsán kialakult illegális vagy félig legális üzletekről, melyek a házak építetői és a támogatást igénybevevők között köttettek. A támogatás így sok esetben alacsony komfortfokozatú, az előírásoknak nem megfelelő házak építését eredményezte. A rendelet 2001-es, azonban több alkalommal módosításra került, 2011-ben pedig a kormányváltás után új rendeletek láttak napvilágot a kormány stratégiájának megfelelően.

A fentiekén kívül megvizsgálhatunk egy sor olyan törvényt, ami valamilyen módon lakhatásról szól: lakáskölcsön, fiataloknak, családknak szóló támogatások, stb. amelyeknek ugyan nincs konkrét roma vonatkozása, de eleve az, ahogyan meghatározásra kerül a célcsoport,

ahogyan abból egyesek kimaradnak, no meg mindennek a politikai kötődése mégiscsak hatással van az általunk vizsgált kérdésekre.

2. ábra: Az országos dokumentumok keletkezési ideje

Források

Az EU csatlakozás után elsősorban a Strukturális Alapok jelentették az állami támogatás mellett a cselekvési tervben leírtak megvalósításának finánciális hátterét. (A csatlakozás előtt álló országok esetében a PHARE.)

A jelenlegi kormány roma telepekkel kapcsolatos programjának (Új Széchenyi Terv keretén belül) elindítását nem csak a roma stratégia elkészülte, illetve a kormányzati szándékok tették lehetővé, hanem egy fontos változás is. Az Európai Regionális Fejlesztési Alap (ERFA) **rendelet módosítása** (437/2010/EU – 2010. május 19.) lehetővé teszi, hogy ebből a forrásból telepfelszámolási programok induljanak. A rendelet szerint a forrásokat minden tagállamban használhatják a tár-

sadalom peremén élő közösségek (romák) lakhatási körülményeinek támogatására. Korábban ezeket a forrásokat csak a tizenkét új tagállam használhatta a városi területeken lévő már meglévő épületek **felújítására**. A változásnak köszönhetően ERFA-ot használják a társadalom leszakadó rétegei lakhatásának támogatására valamennyi tagállamban, városi és vidéki területeken és új épületek felállítására.

A legtöbb országos dokumentum esetében kifejezetten nehéz meghatározni a hozzájuk tartozó konkrét összegeket, melyek a romák lakhatásával közvetlenül összefüggésbe hozhatók. Még a roma stratégia lakhatási részének finansziális háttérét leíró rész is csak egyetlen pontjában tartalmaz konkrét összegeket (a többi esetben csak a forrás került megnevezésre), azonban egy olyan program kapcsán, mely nem kizárólag a roma célcsoportra irányul.

1. táblázat: A gyűjtött dokumentumok mennyisége és típusa

Alkotmány, Alaptörvény	2 db.
Törvény	4 db.
Kormányrendelet	7 db.
Parlamenti határozat	1 db.
Terv, akcióterv	4 db.
Stratégia, program	2 db.

Helyi dokumentumok

A helyi dokumentumok gyűjtése még nem zárult le, a két választott város esetében kiegészítő gyűjtésre, míg a kisebb települések tekintetében a kistérségi szint bevonását, valamint más települések vizsgálat alá vonását tervezzük.

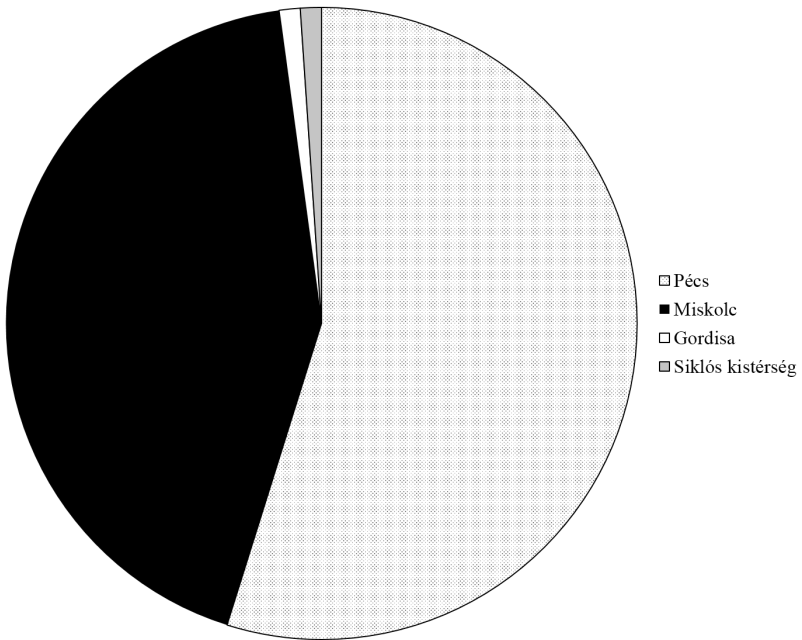
2. táblázat: A helyi dokumentumok gyűjtésének helyszínei

Település	Intézmény	Településtípus	Régió	Dokumentum gyűjtés módja
Pécs	Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatal, Szociális Osztály	nagyváros	Dél-Dunántúl	közvetlen +internet
Miskolc	Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatal, Szociális Osztály	nagyváros	É s z a k - Magyarország	internet
Gordisa	Önkormányzat	falu	Dél-Dunántúl	közvetlen
S i k l ó s i kistérség	Kistérségi társulás	kistérség	Dél-Dunántúl	

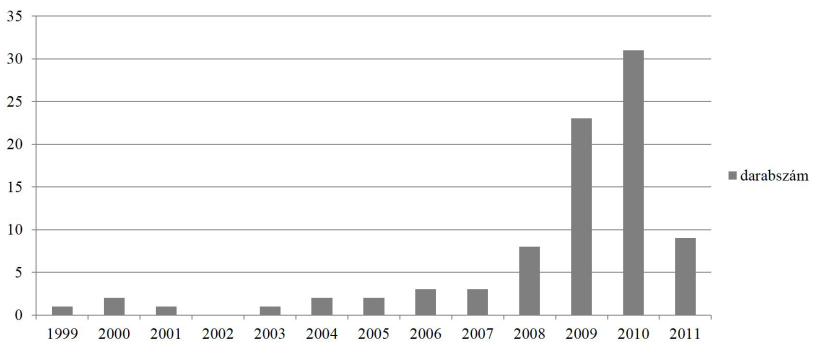
3. táblázat: A gyűjtött dokumentumok mennyisége

Pécs: 122
Miskolc: 46
Gordisa: 2
Siklói kistérség 2

3. ábra: Az adatgyűjtés eddigi helyszínei

4. ábra: A pécsi dokumentumok keletkezési ideje

Tapasztalatok, problémák:

- I. Az egyik fogalmi nehézséget a lakhatási programok által érintett **roma/cigány népcsoport meghatározása, lehatárolása** jelenti. Kiket tekintünk a vizsgálatban cigányoknak, mi alapján tekintjük őket cigánynak, mi alapján kerülnek be a vizsgálat mintagyűjtésébe? A cigányság kategóriája nem egyéb, mint „társadalmi tudatunkban egy bonyolult történeti úton előállott tükröződés – jelentős részben hamis tükröződés” (Csalog 1973. 40). Magyarországon a hatóságok a lakhatási politikák kidolgozásánál, az önkormányzatok a lakásügyek intézésekor nem regisztrálják a kérelmező, az állampolgár etnikai, nemzetiségi hovatartozását. Erre nincs jogszabályi felhatalmazásuk, sőt a *Nemzetiségek jogairól szóló 2011. évi CLXXIX. törvény* (mind annak korábbi változatai) határozottan tiltja az érintett hozzájárulása nélkül ezen érzékeny adatok kérését, nyilvántartását. Emiatt a lakhatási dokumentumokban ilyesfajta jelzéseket nem kereshetünk, csak közvetett úton tudjuk kideríteni, az adott ügy cigány kérelmezőtől származik-e, cigány érintett-e, akire a hatósági döntés vonatkozik.

Ennek a közvetett következtetésnek több módja lehetséges:

1. **Név alapján:** Hazánkban vannak olyan jellegzetes nevek, amelyek bizonyos cigány csoportokra jellemzők. Pl. a beás csoporton belül az Orsós, Bogdán, Kalányos, illetve jellemzően a szlávós végződésű – csics végű nevek, ám vannak olyanok, amelyek jellemzőek a csoportra, de a többségi társadalomban is elterjedtek. Az oláh cigányoknál az Oláh, Kolompár, Lakatos, Rézműves..., de ugyanígy a romugróknál is találhatunk ilyen tipikus neveket: Sárközi. Dokumentum gyűjtésünk során a határozatokban, válaszlevelekben kerestük ezeket a neveket, mert a sok ügy közül 10 év távlatában különösen a nagyvárosok esetében már nincs nagyon más információ, amely a kérelmező állampolgár etnikai, nemzetiségi hovatartozására utalna. Itt jegyezzük meg, hogy a pécsi osztályvezető módszere is ez volt elsősorban. E típusnevek használatával

bizonyos, hogy olyan állampolgárok anyagaihoz jutottunk, akik származásilag valamely cigány csoporthoz kötődnek, nem tudjuk azonban, teljesen cigányok-e, vagy csak apa, nagypapa révén fele, vagy negyed részben, csak a valamikori néveredet jelzi a cigány felmenőket. Ez vezethet tévedésekhez, hiszen a cigány nevű emberek nem feltétlenül élnek olyan életkörülmények, lakhatási körülmények közt, amely indokolná e vizsgálatba történő bevonásukat. A magyarországi cigányság gazdasági potenciálját, szociális helyzetét és életkörülményeit tekintve is nagyon heterogén. Azonban általában jellemző e népcsoport többségére, hogy olyan körülmények közt él, ami a kutatásban való érintettségét indokolja. A kivételes esetekben a dokumentumok szövegéből egyértelművé válik, ha nem tartozik a kutatás tárgyába. Másrésről a dokumentumgyűjtés e módszerrel nem lehet teljes körű, hiszen számos más nevet viselő, ám magát történetesen cigánynak valló egyén kimarad abból.

2. **Lakóterület alapján:** Főként nagyvárosainknak, de a falusi települések egy részének is megvannak azok a jellemző, szegregált lakóterületei, településrészei, ahol zömében, vagy kizárólag cigány emberek élnek. Dokumentum gyűjtésünk során használtuk ezeket az információkat és célzottan kerestük e településrészekhez tartozó címekről érkező beadványokat, kérelmeket, s az azokra adott ügyintézését. De célunk volt az is, hogy a települések más részein élő, a többségi lakossággal vegyesen lakó cigány emberek lakhatási helyzetébe is bepillantást nyerjünk. E célra csak a dokumentációt kezelő hivatali személyzet, az ügyintézők személyes tapasztalata volt felhasználható az érintett egyének hovatartozását illetően. Ez pedig erősen szubjektív – nem mellesleg jogszerűtlen.
3. **A hatósági ügyintéző közvetlen tapasztalata alapján:** Valószínűleg nem várhatjuk egy hivatalnoktól, hogy adekvát választ adjon egy olyan kérdésre, ügyfelei közül kik a cigányok? Nem csak ők, de a hazai tudományos életben a kérdésről évtizedek óta zajló viták is mutatják, a szakértők sem tudják ennek objektív, minden helyzetben és mindenki számára elfogadha-

tó definícióját megadni. Mégis azt gondoljuk, egy ilyen kutatási szituációban használhatjuk a hivatali ügyintézők nem feltétlenül szakszerű cigány meghatározását. Nem tudjuk, mi alapján tartja majd cigánynak egy ügy szereplőit, érintetteit – név, bőrszín, viselkedés, életmód, vagyoni helyzet, nyelvhasználat, házának homlokzata, vagy éppen az alapján, hogy hány gyerek van a családban stb. – de ez mellékes is a témánk szempontjából. A cigányokkal szembeni lakhatási politikákat vizsgáljuk, az azokban megjelenő kirekesztő, diszkriminatív mechanizmusokat keressük. Ezek az attitűdök a cigánysághoz való vélt besorolása alapján érik az embert. Akkor is diszkriminál a külső környezet, a hivatal, ha cigánynak vél, és nem érdekli, valós-e az odatartozás, jogos-e a besorolás, az sem érdekli, mi alapján sorol be a csoportba. A végeredmény a fontos, márpedig a végeredmény, bélyeg akkor jelenik meg, amikor a cigány akták csoportjába teszi az ügyintéző a papírt. Innentől már jogosan keressük a papírban megjelenő toposzokat.

- 4. Következtetve:** Hazánkban a jogszabályi környezet miatt a legtöbb általános dokumentum, irányelv nem tartalmaz kimondottan a cigányokra történő utalásokat, nem etnikai alapon szerveződik, vagy támogat, hanem rászorultsági, szociális alapon. A lakhatási politikák területe is ilyen. Bár ezek az irányelvek bár gyakran cigányoknak készülnek, nem nevesítik őket direkt módon. Bár a magyarországi cigányok túlnyomó többsége szegénységben, jelentős része ezen belül mélyszegénységben él, mégsem mondhatjuk, hogy aki szegény, az cigány. Mint ahogy fordítva sem igaz, aki cigány, az nem egyenlő a rossz szociális helyzettel. Gyakran felmerül a kérdés, hogy vajon a cigányság esetében etnikus vagy a szegénység kultúrájáról beszélhetünk. A roma/cigány identitás – Jenkins gondolatmenetét követve – az egyéni és csoportidentifikáció szintjén is kettős dinamikát követ. Az etnikus identitás nem csupán az egyének vagy csoportok közötti viszony termékeként alakul, hanem egyúttal a hatalom által nyújtott kategóriák fényében is, melyek gyakran stigmákká alakulnak. A cigányok esetében az etnikai kategorizáció többrétegű dinamikája mellett a társadalmi margi-

nalizáció szociális aspektusai meglehetősen plasztikusak, melyek aztán a stigmákat racionalizáló és fenntartó érvekké válnak. Ez a folyamat gyakran megerősít olyan különbözőségeket, melyek egy-egy sajátos etnikai elemre épülnek. Mind az etnikus és a társadalmi jellemvonásoknak felszínre kerül tehát egy olyan mintája/minitázata, amely kölcsönösen függő, összefüggő és én-állandósított. Két nagyobb csoportot különböztet meg alapvetően a többségi társadalom: először a társadalmilag visszautasított cigány alakját – „akiket nem kedvelnek” (lusták, szegények, és társadalom tartja el őket, egy elterjedt sztereotípa szerint). A másik az elfogadott perspektíva, amely szerint: a cigány „barát”, akit „asszimiláltak” vagy „integráltak”, aki gyakran „már nem is igaz cigány”. Tehát a cigány szó mindkét esetben úgy árnyalódik, hogy megcímkezzen két emberekből álló látszólag nagyon különböző csoportot. Hogyan látszik ez mégis a diskurzusok, a határozatok szintén?

II. Politikai korrektség kérdése

Az elmúlt évek során, éppen többek között a pályázati projekteknek köszönhetően az önkormányzatok kiválóan megtanultak politikailag korrekten kommunikálni. A vizsgált időszak nagy részében az országos politika részéről volt egy rendkívül erős törekvés a korrekt nyelvhasználat megteremtésére, ahol a hátrányok szociális hátrányként kerültek megfogalmazásra, az etnikai hovatartozás pedig „csak” szűken vett kulturális értelemben volt érdekes, és mindez törvénykezési szinten is megjelent, ezért valóban nehéz dolgunk van az alapszinten diszkriminatív nyelvhasználat kimutatásában, ami persze nem jelenti, hogy mélyebbre ásva nem jelennek meg. De ha végül azt is mutatnánk ki, hogy a dokumentumok szintjén minden megfelelő, ez elsősorban annyit jelent a jelenlegi társadalmi folyamatok fényében, hogy a hivatalos diskurzus változása – még ha pénzeket is rendelnek hozzá – nem feltétlenül hoz gyakorlati változást.

A kétirányú kommunikáció azonban úgy is megjelenhet, hogy a

különböző nem roma jogcímen érkező támogatások, vagy éppen a bármilyen módon, csak éppen nem a helyi szükségletek szerint címkézett támogatások miatt az önkormányzatok kénytelenek kettős vagy inkább tripla kommunikációt folytatni. Így a rendeletek, határozatok egyfelől mutatják a helyi politikai helyzetet, de már ezzel párhuzamosan a pályázatokon keresztül érkező projekteknek megfelelően egy párhuzamos kommunikáció zajlik, ami a dokumentumok szóhasználatában is megjelenik. Egy újabb szintet jelent a helyi lakosokkal történő kommunikáció, ami megint mást mutat, ami a hivatalos dokumentumokból kevésbé, talán inkább a félhivatalosakból lenne kiolvasható. Érdekes lenne elemezni azt a dinamikát, ahogyan egyik diskurzus felülírja a másikat, illetve ahogyan ezek ellentmondanak egymásnak.

III. Kistérségi vizsgálat indokoltsága

Úgy látjuk, hogy érdemes lenne kistérségi szintet vizsgálni egyrészt a termelt dokumentumok mennyisége miatt, másrészt a kistérségen belüli diverzitás miatt és azért is, mert sok támogatást csak a kistérségi társulás tud lehívni, így jó eséllyel szorosabb kölcsönhatásokat találunk az országos politikákkal. Megnéztük a siklósi kistérségi társulás honlapját, ahonnan le is töltöttünk stratégiákat, helyzetelemzéseket.

IV. Hivatal, ügyintézők hozzáállása:

Alapvetően nem volt tapasztalható ellenállás, az általunk felkéréselt hivatali tisztviselők készségesen a segítségünkre álltak, és segítettek a dokumentumok összegyűjtésében.

Pécsett inkább lelkes volt az osztályvezető, mert örült, hogy kap visszajelzést az esetleges nem szándékos téves ügykezelésről. A pécsi osztályvezető előzetes kérésünknek megfelelően meghatározott határidőkre gyűjtött számunkra dokumentumokat. Az intézmény jogi osztályának kérésére a dokumentumok anonimitását (mint az

ügyintézők és a klienség részéről) biztosítania kellett. Ezt elsősorban a vezetéknevek törlésével, illetve állnevek, gyakran beszédes állnevek adásával. A gordisai polgármester is rendkívül kedves és segítőkész volt. Korábban hosszú évekig a környeződolgozó, így a környező falvakra is van némi rálátása. Általánosságban elmondható, hogy van egyfajta tudatosság a korrekt nyelvhasználatot illetően a hivatali személyek részéről.

Irodalom:

- FEISCHMIDT Margit (szerk.)(1997): Multikulturalizmus. Budapest. Osiris Kiadó – Láthatatlan Kollégium.
- NANCY Fraser (1995): „From Redistribution to Recognition? Dilemmas of Justice in a ‚Post-Socialist’ Age” *New Left Review* 1/212, July-August 1995
- JENKINS, Richard (1994): Rethinking ethnicity: Identity, categorization and power. *Ethnic and Racial Studies*. Volume 17, Issue 2.
- KYMLICKA (2007): *Multicultural odysseys: Navigating the new international politics of diversity*. Oxford University Press, Oxford, 2007
- SZALAI Júlia (2000): Az elismerés politikája és a „cigánykérdés”. /1.-2./ *Holmi*. XII. 7, 8. 779-794., 988-1005.

Hajnáczy Tamás

A tibolddaróci barlanglakások felszámolása, avagy nem cigányok a CS-lakás programban¹²⁷

Borsodi Gyula
Tibolddaróc

A hegyoldalon még sorakoznak
a dohos, bűzös pinceodúk
s hirdetik vádlón majd a századoknak
a sötétséget és a néma bút.
Riadt gyermekek halk sóhajtása
ül a falakon s a szögleten.
Hát itt a múltunk! Mindenki lássa,
mi volt tegnap a történelem.
Odébb a völgyben, öt úri porta
csillog a fák közt s torz kacagás
visszhangja száll még mintha árny volna,
s letagadná, hogy feltámadás
hajnala pirkadt a szörnyű völgyre,
ahonnan annyi jaj tört égnek.
Most vígan lebben a lombok zöldje
s ezer torokból száll az ének.
Piros cserepek fűzérén lángol
a hajnal s boldog népet köszönt.
Feltört a fényre odújából
s vidám kacajjá érett a csend.

¹²⁷ Köszönttel tartozom dr. Hajnáczy Andrásnak, valamint a tibolddaróci lakosoknak, mivel nélkülük jelen tanulmány nem készülhetett volna el. A tanulmány eredetileg a *Valóság* című folyóirat 2013. októberi számában jelent meg.

Öreg anyóka, ki hetven évig
lakott a földben, -- ki érti meg?
”Fennálló” házát bejárja végig
s szólni nem tud, csak könnye pereg.
Ki hitte volna – siratja az asszony -
hogya egyszer minket megszabadít?
S öröm ujja a sárga arcon
egy ráncot lágyan szebbre simít.
Szegényes holmit hozott a házba,
- „minek is néki szép szoba mán”?
De vígan röppen hét unokája
a tiszta fényben, mint a madár!

Bevezetés

E tanulmány célja, hogy bemutassa a tibolddaróci barlanglakások felszámolását a szocialista korszakban. A községben nem cigányokat vontak be a CS-lakás (CS=csökkentett értékű, csökkentett komfortfokozatú) programba, ami az eddigi szakirodalom fényében elsöre meglepőnek tűnhet. A szakmai körökben elterjedttel szemben a „szociális követelményeknek meg nem felelő telepeken” élők harminc százalékát a tanácsok nem cigánynak minősítették az 1964-es telep-felmérés során. Vagyis nem cigányokat is bevontak a 2/1965. (II. 18.) ÉM-PM együttes rendelettel lefektetett CS-lakás programba. A felmérés során összeírt nem cigányok jellemzően barlanglakásokban, felvonulási barakkokban, bányász kolóniákon vagy cselédlakásokban laktak. Továbbá gyakran előfordult, hogy egy nyomortelepen cigánynak és nem cigánynak minősítettek vegyesen éltek.

A fentiek miatt tartottam fontosnak a tibolddaróci barlanglakások felszámolásának a vizsgálatát, mivel a községben nem cigányok, jól körülhatárolható csoportja került be a szociális lakásprogramba. Vagyis a tibolddaróci barlanglakókra etnikai szempontból úgy is lehet tekinteni, mint a CS-lakás program kontrollcsoportjára. Ebből ki-folyólag a községben végrehajtott telepfelszámolás feltárásán túl, arra a

kérdésre kerestem a választ, hogy felmerült-e lényegi eltérés a vizsgált településen a CS-lakás program végrehajtása során a cigány lakosságot érintő kezdeményezésekhez képest. Másképpen feltéve a kérdést; a cigánysággal kapcsolatos előítéletek mennyiben torzítják egy szociális lakásprogram megvalósulását, kimenetelét. Az utóbbi megközelítés azért is fontos, mert a tibolddaróci barlanglakók vizsgálatán keresztül, az etnikai konfliktusok, előítéletek hatásától mentesen lehet vizsgálni a CS-lakás programot. Vagyis ténylegesen a CS-lakás programra, mint önmagára lehet fókuszálni, tulajdonképpen ezzel a megközelítéssel maga a szociális lakásprogram és nem a cigány lakosságot ért diszkrimináció kerül a középpontba.

A kutatás során a Magyar Országos Levéltárban, a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárban, valamint a tibolddaróci Polgármesteri Hivatalban fellelhető, telepfelszámolással kapcsolatos dokumentumokat vizsgáltam. Továbbá a településen kéthetes terepmunkát folytattam, mely során nyolc, közel félórás interjút készítettem, valamint számos barlanglakást felmértem és azokról fényképfelvételeket készítettem.

*(Előzmények) „Barlanglakók a Bükkben. Hermann Ottó, [...] mint már előbb a Bükk hevesi részében, most a borsodiban a barlanglakások egész rendszerét fedezte föl. A barlanglakásokat jó magyar nép lakja.”*¹²⁸ – korabeli szenzációként tudósította a Természettudományi Közlöny. 1901-ben. Hermann Ottó foglalkozott tudományosan elsőként a Bükk déli részén elhelyezkedő barlanglakásokkal. Kutatási eredményeit ugyan nem jelentette meg, de a terepmunka során készített naplója megőrizte összegyűjtött ismereteit az utókor számára.¹²⁹

Néhány évvel később jelent meg az első tudományos közlemény Bátky Zsigmond tollából a Néprajzi Értesítő hasábjain. A „Barlan-

¹²⁸ Természettudományi Közlöny, 1901. XXXIII. kötet 377. füzet 54. p.

¹²⁹ BAKÓ Ferenc: Bükki barlanglakások. Herman Ottó Múzeum, Miskolc 1977. 7. p. valamint Herman Ottó naplója fellelhető a Néprajzi Múzeum gyűjteményében a következő jelzet alatt: EA 000182/4. Hermann Ottó két alkalommal, 1900. december 20-án és 1901. júliusban vizsgálta a bükkaljai barlanglakásokat.

glakások Borsod vármegyében” címmel megjelent, néprajzi és topográfiai adatokat is tartalmazó rövid leírásában mutatta be a szomolyai barlanglakásokat, melyekről fényképfelvételeket is közölt.¹³⁰ Továbbá írásában némi támpontot adott a Bükk déli részén vájtt barlanglakások keletkezésének az idejéről: „Állítólag 60-70 évvel ezelőtt jöttek divatba máshonnan beköltözött lakosok révén.”¹³¹

Malonyay Dezső, 1922-ben napvilágot látott *„A magyar nép művészete”* című monográfiájának V. kötetében összegezte a barlanglakásokkal kapcsolatos addigi ismereteket. A könyvben szereplő néhány oldalas leírás a bükkaljai barlanglakásokról is tartalmazott adatokat, valamint fényképfelvételeket, melyeket döntően a Bátky Zsigmond tanulmányából emelhetett át.¹³²

A barlanglakók helyzete Tibolddaróc példáján vált ismertté a szélesebb nyilvánosság előtt 1929-ban, a Magyar Jövő napilap jóvoltából. A napilapban közölt újságcikk szerzője viszonylag kedvező képet festett a tibolddaróci barlanglakásokról: *„Tibolddarócon 168 barlanglakásban 1150 lélek lakik a legprimitívebb körülmények között. [...] A lakosok ragaszkodnak a barlanglakásokhoz a rendes építésű lakások után nem vágyakoznak [...] A lakók, a fejlettséget és az élettartamot tekintve, nincsenek elmaradva a község más lakású lakosaival szemben [...] szinte ragaszkodnak a barlanglakásokhoz, ahol őseik is éltek.”*¹³³

A Zöld Kereszt folyóiratban az 1930-as évek folyamán több tanulmány foglalkozott a mezőkövesdi mintajárás szociális és közegészségügyi helyzetével, melyek közül kiemelendő Mezey Margit 1934-ben megjelent *„Barlanglakások”* címet viselő írása. A szerző a Magyar Jövő napilappal szemben rendkívül részletesen és könyörtelenül szembesítette az olvasókat a mezőkövesdi járás barlanglaká-

¹³⁰ BÁTKY Zsigmond: Barlanglakások Borsod vármegyében. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának értesítője. 1906. VII. évf. 216–217. pp.

¹³¹ Uo. 216. p.

¹³² MALONYAY Dezső: A magyar nép művészete V. Hont, Nógrád, Heves, Gömör, Borsod megye népe. A palócok művészete. Franklin- Társulat, Budapest, 1922. 197–202. pp.

¹³³ Idézi BAKÓ Ferenc: Bükki barlanglakások. Herman Ottó Múzeum, Miskolc 1977. 31–32. pp.

sainak a világával: „Életmódjuk primitív, s tisztán napi életszükségleteik előállítására szorítkozik. [...] A nedves levegőtlen barlang fészke a rachitisnek és gyakori a gyermekeknél a mirigy tbc., általában vérszegények és gyenge testalkatúak.”¹³⁴ Továbbá a tanulmány írója a probléma súlyát érzékeltetve felhívta a figyelmet arra, hogy a mezőkövesdi járás harminc településéből mintegy tizenegy községben írtak össze, több mint nyolcszáz barlanglakást az 1930-as népszámlálás során. A közölt táblázatból egyértelműen látszott, hogy Tibolddarócon jegyezték fel messze a legtöbb pincelakást. Tibolddarócon élt a mezőkövesdi járás barlanglakóinak közel egyharmada, a barlanglakások több mint egynegyedében.¹³⁵

A tibolddaróci barlanglakások országos nyilvánosságra az 1930-as évek közepe táján tettek szert az épülő Mikszáthfalva¹³⁶ kapcsán. A Révai Irodalmi Rt.-nek, valamint számos politikusnak és vállalatnak köszönhetően 1936-ban a barlanglakók számára Tibolddarócon felépült huszonegy ház, melyet Mikszáthfalvának neveztek el.¹³⁷ Az első ház átadása során megtartott sajtóértekezletnek a vártaknak megfelelően komoly visszhangja lett a korabeli napilapokban.¹³⁸ Szabó Zoltán a „Cifra nyomorúság” című, 1938-ban megjelent szociográfiájában részletesen beszámolt a tibolddaróci barlanglakások helyzetéről, amit nagyrészt a Zöld Kereszt folyóirat jelentéseire alapozott. Továbbá könyvéből betekintést nyerhettek az olvasók Mikszáthfalva

¹³⁴ MEZEY Margit: Barlanglakások. In: Zöld Kereszt, 1934. 8. sz. 214. p.

¹³⁵ Uo. 211–222. pp.

¹³⁶ Az eredeti elgondolás szerint Mikszáth falva Somogy megye déli részén, a Dráva mentén, egyfajta telepes községként épült volna föl nagyrészt a Révai Irodalmi Rt. jóvoltából. In: SZABÓ Zoltán: Mikszáthfalvától Tibolddaróciig. In: Magyar Szemle, 1937. 2. sz. 151–158. pp.

¹³⁷ CSÍKVÁRY Antal: Borsod Vármegye. Vármegyei Szociográfiák Kiadóhivatala, Budapest, 1939. 123–124. pp.

¹³⁸ A teljesség igénye nélkül: Megszületett Mikszáthfalva a borsodi „Abesszínia” helyén. In: Függetlenség, 1936. szeptember 25. 3. p. Tibolddaróctól Mikszáthfalváig! In: Új Nemzedék, 1936. szeptember 25. 7. p. Felépül a borsodi barlanglakók első új lakóhelye: Mikszáthfalva. In: Pesti Hírlap, 1936. szeptember 25. 4. p. Falu épült... In: Függetlenség, 1936. szeptember 25. 1. p.

megépítésének visszásságairól.¹³⁹

Meglepő módon, a komoly nyilvánosság ellenére az 1941-ben kiadott „*A magyarság néprajza*” című mű első kötete csupán néhány sort foglalt magába a bükkaljai barlanglakásokról, „*A magyar nép művészete*” elnevezésű monográfiához hasonlóan szintén Bátky Zsigmond tanulmányából merítkezve.¹⁴⁰

(Az 1961-es *párthatározat*) Az MSZMP KB Politikai Bizottsága 1961. június 20-án határozatot adott ki „*A cigánylakosság helyzetének a megjavításáról kapcsolatos egyes feladatokról*” címmel, mely többek között célul tűzte ki a cigánytelepek felszámolását. A Politikai Bizottság határozata a magyarországi cigány lakosság lélekszámát 200 ezer főre becsülte, valamint „*beilleszkedtség*” szempontjából három kategóriába sorolta őket.¹⁴¹ Az adott korszakban a beilleszkedés alatt elsősorban a mai értelemben vett asszimilációt érthettek, a kultúra megőrzését lehetővé tevő integráció fel sem merült a felsőbb szervekben.

A hatalom a párthatározatban burkoltan megfestette a számára megfelelő, hasznos cigány képét, mely a következőképpen nézett ki: „*A beilleszkedett cigányok elérték a lakosság átlagos gazdasági és kulturális színvonalát, felhagytak a cigány életformával, jobbára szétszórtaan élnek.*”¹⁴² A „*beilleszkedésben lévő*”, valamint a „*be nem illeszkedett*” cigányokról pedig megállapította, hogy többnyire cigánytelepeken laktak, vagy vándoroltak, vagyis a nem cigány lakosságtól elkülönülten éltek. Továbbá az iratanyag szerint foglalkoztatás és iskoláztatás tekintetében az utóbbi két csoportra az „*alacsony kulturális színvonal*”, illetve a „*társadalom terhére élősködés*” volt a jellemző.¹⁴³ A besorolásnál egyér-

¹³⁹ SZABÓ Zoltán: Cifra nyomorúság. In: Szabó Zoltán: A tardi helyzet. Cifra nyomorúság. Akadémiai Kiadó – Kossuth Könyvkiadó – Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986. 84–93. pp.

¹⁴⁰ BÁTKY Zsigmond – GYÖRFFY István – VISKI Károly: A magyarság néprajza I. A magyarság tárgyi néprajza. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1941. 146–148. pp.

¹⁴¹ MOL M-KS 288. f. 5/1961/233 ő. e.

¹⁴² MOL M-KS 288. f. 5/1961/233 ő. e.

¹⁴³ MOL M-KS 288. f. 5/1961/233 ő. e. Az idézett megállapítások inkább a hatalom cigánysággal kapcsolatos attitűdjeiről szolgáltattak információkat az

telmüen szembe ötlük, hogy meghatározó szempontként tekintettek a lakhatás mikéntjére, melyből egyben az asszimiláció fokait (vándorcigány – cigánytelepen elkülönülten – elszórtan a nem cigány lakosság között) is levezették. Ebből kifolyólag a kívánatos cél a cigánytelepi lakosság nem cigány lakosság közé történő szétszórása lett.

A párthatározat hivatalosan is kimondta, hogy a cigányság nem tekinthető nemzetiségnek¹⁴⁴, tehát asszimilációra ítélte őket, aminek egyik eszközét a járványok¹⁴⁵ és a bűnözés¹⁴⁶ melegágyának bélyegzett cigánytelepek megszüntetésében látta.

A kényszerasszimiláció szándéka mellett a másik fontos érvet az jelentette, hogy a „*kapitalista sajtóügynökségek*” szemé elől elrejtse azt a tényt, hogy a szocialista Magyarországon emberek tömegei jóval a létminimum alatt, nyomortelepeken élnek.¹⁴⁷

A fentebb felsorolt tényezők mellett háttérbe szorult a tényleges probléma, mégpedig az, hogy a magyarországi cigányság jelentős része tarthatatlan és kimondottan egészségtelen körülmények között élt, melyről a párthatározat az alábbi sorokat tartalmazta: „*A cigánytelepek száma 2100. Ezek rendszerint egészségtelen, ősztől tavaszig szinte megközelíthetetlen területen (erdők, mocsarak mentén) vannak, s lakóik emberi lakásra alkalmatlan építményekben, helyenként földbe vájt kunyhókban élnek. A cigánytelepek kommunális ellátottsága rendkívül*

utókor számára, mintsem a cigányság tényleges helyzetéről.

¹⁴⁴ Lásd bővebben MAJTÉNYI György: Diskurzusok és cigánypolitikák. In: Kisebbségkutatás, 2008. 3. sz. 468–469. pp., MAJTÉNYI Balázs – MAJTÉNYI György: Cigánykérdés Magyarországon 1945–2010. Libri Kiadó, Budapest, 2012. 59–61. pp. MAJTÉNYI Balázs – MAJTÉNYI György: Jelen és múlt között. (A romákat érintő 1960 utáni kisebbségi jogi szabályozás főbb állomásairól.) In: MAJTÉNYI Balázs (szerk.): Merre visz az út? A romák politikai és emberi jogai a változó világban. Lucidus Kiadó, Budapest, 2003. 242–243. pp.

¹⁴⁵ BERNÁTH Gábor: Kényszermosdatások cigánytelepeken (1940–1985). Roma Sajtóközpont, Budapest, 2002.

¹⁴⁶ PURCSI BARNA Gyula: A cigánykérdés „gyökeres és végleges megoldása”. Tanulmányok a XX. századi „cigánykérdés” történetéből. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2004. 74–80. pp. HORVÁTH Ferenc: A telepen lakó cigányok helyzete. In: Belügyi Szemle, 1963. 2. sz. 74–80. pp.

¹⁴⁷ MOL XXVIII-M-8 1d 3. tétel

*alacsony szintű, egészségügyi viszonyaik ijesztőek. A hiányos és rossz vízellátás, árnyékszékék hiánya s az elhanyagolt környezet különféle fertőző betegségeknek melegegáya.*¹⁴⁸

A Magyar Forradalmi Munkás Paraszt Kormány elnökhelyettese Kállai Gyula a párthatározat végrehajtására 1961. november 8-án megfogalmazta az 1-72/1961. számú utasítását, mely a következőket írta elő a cigánytelepekkel kapcsolatban az érintett tanácsoknak: *„Intézkedni kell arról, hogy a rendszeresen dolgozó cigányokat lakásigénylésnél az egyéb lakásigénylőkkel egyenlően bírálják el. A cigányok saját erőből történő építkezését az eddiginél fokozottabban kell elősegíteni [...] A cigánytelepek megszűnéséig fokozottabb mértékben gondoskod-*

¹⁴⁸ MOL M-KS 288. f. 5/1961/233 ő. e. Lengyel Gabriella szerint az idézett részlet a párthatározat számos más részével ellentétben a valóságnak megfelelő leírást adott a cigánytelepek helyzetéről: *„A teleti körülmények leírása viszont igen érzékletes és valóságos, ez szóljon a megszövegező mellett.”* In: Lengyel Gabriella: Cigánytelepek egykor és ma. In: Kállai Ernő – Törzsök Erika: Átszervezések kora. Cigánynak lenni Magyarországon. Jelentés 2002-2006. EÖKIK, Budapest, 2006. 71. p. A Kemény István nevével fémjelzett 1971-es cigánykutatás is az idézett részlet hitelességét támasztja alá. A cigánytelepek helyzetét általánosan bemutató leírás a kutatást záró beszámolóból származik: *„A teleti házakat a cigányok maguk építik, vályogból vagy vert földből. Alapot nem ásnak, a falakat nem szigetelik. A padlózat földes, az ajtók és az ablakok rosszak, mivel többnyire bontásból származnak. A szobák 9-12 négyzetméter alapterületűek. A padlózatból és a falakból jövő nedvesség átjárja és elrothasztja a ruhákat és az amúgy is nagyon szegényes és hiányos bútort. A rossz ajtók és ablakok miatt erős légmozgás alakul ki, az ablakok kis mérete miatt nem lehet rendszeresen szellőztetni. A tető gyakran hiányos, úgy hogy beesik az eső, de ahol nem hiányos, többnyire ott is átázik. Fűtésre sparherdet használnak, amely csak addig melegít, amíg a tűz ég. Gyakori a gombásodás, a levegő nehéz, doh szagú. Igen gyakoriak a meghűléses, reumás, ízületi betegségek, a tbc és az asztma. Az egészséges ivóvíz, az árnyékszékék hiánya, a szétdobált szemét miatt sok a fertőző betegség, vérhas, hastífusz, fertőző májgyulladás. Igen nagy a bélférges betegségek aránya, a gyermekek 90 százaléka fertőzött. A csecsemőhalálozás a nem cigány átlagnak több mint kétszerese.”* In: KEMÉNY István – RUPP Kálmán – CSALOG Zsolt – HAVAS Gábor (szerk.): Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó, 1971-ben végzett kutatásról. MTA Szociológiai Kutató Intézetének kiadványai, Budapest. 26. p.

ni kell azok kommunális ellátottságának növeléséről. Fokozni kell az egészségügyi ellenőrző és felvilágosító munkát.”¹⁴⁹ Az imént idézett forrás két meghökkentő tényről is tanúskodott; egyrészt a pártállam felső vezetésének a tájékoztatatlanságáról, mivel az ingyenes házhelyjuttatást egy kormányrendelet¹⁵⁰ már 1957-ben megszüntette, másrészt a cigányságról nemcsak a földosztás¹⁵¹ során „feledkeztek meg”, hanem a tanácsi lakások kiutalásánál is.

1963. március 5-én a MSZMP KB Politikai Bizottsága napirendre tűzte az 1961. június 20-án kiadott párthatározat végrehajtásának a megvitatását. Az ülésen tárgyalt előterjesztés külön kiemelte a cigánytelepek felszámolása terén tanúsított eredménytelenséget, melynek hátterében az állt, hogy az ingyenes házhelyjuttatás megszűnt és a cigánytelepi lakosságnak csak töredék része tudott az OTP által biztosított hitelfeltételeknek eleget tenni. Ezért a Politikai Bizottság utasította az Építésügyi Minisztériumot és a Pénzügyminisztériumot, hogy készítsenek egy tervezetet arról, hogyan lehetne a cigány lakosság számára „egyszerűbb lakóházakat” kedvezményes hitelfeltétellel építeni, továbbá azokat „egyszerűbb bútorokkal” berendezni.¹⁵²

A minisztériumok által elkészített; „Tervezet a cigánytelepeken élő lakosság lakáshelyzetének megjavítására” című előterjesztést 1963. november 12-én került a Politikai Bizottság elé.¹⁵³ A tervezettel a tárgyalása során valamennyi jelenlévő egyetértett az építésügyi miniszter

¹⁴⁹ HAJNÁCZY Tamás: Az 1961-es párthatározat margójára. In: *Múltunk*, 2013. 1. sz. 245–246. pp.

¹⁵⁰ 35/1957. (VI. 21.) Korm. számú rendelet a házhely értékesítés szabályozásáról. In: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1957. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1958. 292. p.* Az ingyenes házhelyjuttatást egy 1951-ben kiadott rendelet tette lehetővé. In: 155/1951. (VII. 14.) M. T. számú rendelet az egyéni családi ház építkezéssel kapcsolatos egyes kérdések szabályozásáról. (Közigazgatási rendszám: 3.270.) In: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1951. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1952. 259–260. pp.*

¹⁵¹ BÁRSONY János: Romák sorsa az 1940-es évek második felében Magyarországon. In: *Múltunk*, 2008. 1. sz. 229–231. pp.

¹⁵² MOL M-KS 288. f. 5/1963/293 ő. e.

¹⁵³ MOL M-KS 288. f. 5/1963/319 ő. e.

kivételével, aki a következő észrevételt tette: „Szükségesnek tartom a tervezetet olyan javaslattal kiegészíteni, hogy a tervezett kedvezményeket minden olyan dolgozó megkaphatja, aki egészségtelen, továbbá a városképet rontó szükséglakásban lakik, az irányelvekben előírt feltételeknek megfelel és szociális helyzeténél fogva képtelen arra, hogy lakáshelyzetét saját erejéből megjavítsa. A javasolt kiegészítés hiányában a cigánylakosság részére nyújtandó kedvezmények a hasonló életkörülmények között lakó nem cigány lakosságot nem illetnék meg, s ez feszültséget idézhetne elő.”¹⁵⁴

Az idézett dokumentum részlet eredményezte azt, hogy a CS-lakás programba nem cigányokat is bevontak, jóhiszeműen azzal a szándékkal, hogy elkerüljék az esetleges feszültségeket a cigány és a nem cigány lakosság között. A későbbi szociológiai vizsgálatokból egyértelművé vált, hogy a nem cigány lakosság jelentős része a reméltek ellenére igazságtalannak érezte a cigány lakosságnak e téren nyújtott támogatásokat.¹⁵⁵ Részben az imént említett tényező miatt terjedtek el széles körben azok a cigányság lakáskultúrájával kapcsolatos sztereotípiák, melyeknek szimbólumává az úgynevezett „parkettaégetés” vált.¹⁵⁶

(2014/1964. sz. kormányhatározat) Az illetékes minisztériumok hosszas párbeszéde, illetve szervezőmunkájának eredményeképpen a Magyar Forradalmi Munkás Paraszt Kormány elnöke 1964. május 4-én kiadta a 2014/1964. (V.4.) sz. határozatát „a szociális követelményeknek

¹⁵⁴ MOL M-KS 288. f. 5/1963/319 ő. e.

¹⁵⁵ PÁRTOS Ferenc: A cigány és nem cigány lakosság véleménye a főbb társadalompolitikai célkitűzésekről. In: HANN Endre – TOMKA Miklós – PÁRTOS Ferenc: A közvélemény a cigányokról. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest, 1979. 45–69. pp. TOMKA Miklós: Gazdasági változás a cigánysággal kapcsolatos közvélemény. In: UTASI Ágnes – MÉSZÁROS Ágnes (szerk.): Cigánylét. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 1991. 8–36. pp.

¹⁵⁶ Az adott korszakban a fenti sztereotípiákat egyes, napjainkig számon tartott kutatók is osztották. In: ERDŐS Kamill: A magyarországi cigánykérdés. In: VEKERDI József (szerk.): Erdős Kamill cigánytanulmányai. Gyulai Erkel Ferenc Múzeum, Békéscsaba, 1989. 132. p. DIÓSI Ágnes: Cigányok. In: Valóság, 1981. 11. sz. 83. p.

meg nem felelő telepek felszámolásáról”.¹⁵⁷ A határozat előterjesztése volt az első dokumentum, mely a barlanglakások megszüntetését célul tűzte ki a cigánytelepekhez hasonlóan, a CS-lakás program keretein belül: „Hazánkban jelenleg mintegy 200.000 cigány közül még 140.000 él 2.100 cigánytelepen. E személyek elhelyezésére mintegy 25.000 lakás szükséges. Ezen túlmenően a cigánytelepekhez hasonló körülmények között – pl. barlanglakásokban, felvonulási barakkokban – néhány ezer család él, akiknek elhelyezéséről ugyancsak gondoskodni kell.”¹⁵⁸ A szocialista korszakban a barlanglakásokban döntően nem cigányok¹⁵⁹ laktak, vagyis alapvetően a cigány lakosság részére megalkotott szociális lakásprogramba nem cigányokat is bevontak. A kormányhatározat címe is magán viselte azt, hogy nem cigányokra is kiterjesztették a rendelet hatályát. A cigánytelepek helyett a továbbiakban a „szociális követelményeknek meg nem felelő telepek” megnevezést alkalmazták a felsőbb pártszervek az általuk kibocsátott dokumentumokban, mely alatt „cigány-, barlang- és más hasonló lakásokból álló telepeket” értettek.¹⁶⁰

A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága 1964 júliusában a második napirendi pontként tárgyalta „A cigány lakosság helyzete megyénkben” című jelentést. A jegyzőkönyv tanúsága szerint kifejezetten kedvező fogadtatásra lelt¹⁶¹ a telepek megszüntetését elrendelő kormányhatározat.¹⁶² Részben azért, mert ebben a határozatban látták a barlanglakások megszüntetésének a lehetőségét: „az építés-üzemeltetés és vízügyi osztály vezetője szerint a 2014. sz.

¹⁵⁷ MOL XIX-A-83-b 2014/1964 (367d)

¹⁵⁸ MOL XIX-A-83-b 2014/1964 (367d)

¹⁵⁹ MEDNYÁNSZKY Miklós: Magyarországi barlanglakások. Terc, Budapest, 2009. BAKÓ Ferenc: Bükk-i barlanglakások. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 1977. GERELYES Ede: Budafoki barlanglakások. Budapesti Történeti Múzeum, Budapest, 1987.

¹⁶⁰ MOL XIX-A-83-b 2014/1964 (367d)

¹⁶¹ „A VB. nagy jelentőséget tulajdonít a 2014/1964./V.4./ sz. kormányhatározatnak, amelynek végrehajtása alapvetően megjavítja a helyzetet.” In: Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár (továbbiakban: BAZML) XXIII-2a 71/1964

¹⁶² BAZML XXIII-2a 71/1964

kormányrendelet szerint alapján mód és lehetőség van arra, hogy a barlanglakók helyzetét megoldják.”¹⁶³ Meglepő módon a VB-ülésem, amin elvileg a cigány lakosság helyzetét vitatták volna meg, már az első hozzászólásokból kiderült, hogy elsősorban a barlanglakásban élő nem cigány lakosság helyzete került terítékre.

A 2014/1964. (V. 4.) sz. határozat kiegészítésére a Magyar Forradalmi Munkás Paraszt Kormány 1964. április 29-én kiadta a 3162/1964. sz. határozatát, melynek első pontja a következőket írta elő: „Az Építésügyi Minisztérium illetékes tanácsi szervek útján tételesen mérje fel a 2014/1964./V.4./ Korm. számú határozat hatálya alá tartozó telepeket, s a Művelődésügyi Minisztériummal és az Országos Tervhivatallal egyetértésben állapítsa meg azok felszámolásának ütemét. Ennek során az idegenforgalom szempontjaira is figyelemmel kell lenni.”¹⁶⁴ Ennek háttérében az állhatott, hogy a felsőbb szervek nem rendelkeztek pontosabb ismeretekkel a telepek számáról, fajtájáról valamint országon belüli eloszlásáról. Továbbá a korábbi tanácsi jelentések csak a cigánytelepekről szolgáltatott adatokat, melyekben a nem cigányok által lakott nyomortelepekről, barlanglakásokról nem számoltak be.

A kormányhatározat végrehajtása érdekében az Építésügyi Minisztérium megfogalmazta a 17/1964. sz. körrendeletét, mely utasította a tanácsokat a kormányhatározat hatálya alá tartozó telepek összeírására. A felmérés során a minisztérium csak néhány soros tájékoztatást adott ki arról, hogy mit szükséges telepnek minősíteni, valamint arról, hogy kit kell cigánynak tekinteni.¹⁶⁵ A 17/1964. sz. körrendelet csupán annyit írt elő, hogy „a határozat végrehajtása érdekében tételesen fel kell mérni az annak hatálya alá tartozó olyan telepeket, ahol legalább öt lakás helyezkedik el.”¹⁶⁶ Továbbá az összeírás során az illetékes tanácsoknak fel kellett tüntetniük, hogy az adott telep a következő négy kategória közül melyikbe tartozik: „cigánytelep”, „vegyes telep”, „barlanglakás” és „egyéb telep”. A cigány lakosság meghatározásánál még ilyen csekély kikötést sem írtak elő, ennek eldöntését teljes mértékben az érintett

¹⁶³ BAZML XXIII-2a 71/1964

¹⁶⁴ MOL XIX-A-83-b 3162/1964 (351d)

¹⁶⁵ MOL XIX-A-83-b 2014/1964 (367d)

¹⁶⁶ MOL XIX-A-83-b 2014/1964 (367d)

tanácsokra bízta.¹⁶⁷ Ebből következett az a pontatlanság, melyre Virág Tünde hívta fel a figyelmet a Kirekesztve című könyvében, hogy több községben, melyeken megbízhatóbb adatok szerint voltak cigánytelepek, az 1964-es felmérés nem mutatott ki ilyeneket.¹⁶⁸

Az ÉM felmérése szerint 1964-ben 222 160 személy, 55 425 család lakott, 48 966 lakásféleségben „szociális követelményeknek meg nem felelő telepeken”,¹⁶⁹ akiknek a 70 százalékát cigány, míg 30 százalékát nem cigány származásúnak minősítettek az érintett tanácsok.¹⁷⁰

1. táblázat: Szociális követelményeknek meg nem felelő telepi lakások száma 1964-ben:

Megye	Lakások száma	
	Összesen ⁶	Barlanglakás ⁷
Baranya	1608	-
Bács-Kiskun	1408	-
Békés	873	-
Borsod-Abaúj-Zemplén	4792/4350 ⁸	253
Csongrád	1801	-
Fejér	1025	-
Győr-Sopron	463	-
Hajdú-Bihar	2417	-
Heves	2375	170
Komárom	755	23
Nógrád	2941	-
Pest	2362	195

¹⁶⁷ KERTESI GÁBOR – KÉZDI GÁBOR (szerk.): A cigány népesség Magyarországon. Dokumentáció és adattár. Socio-typo, Budapest, 1998. 297. p.

¹⁶⁸ VIRÁG TÜNDE: Kirekesztve. Falusi gettók az ország peremén. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2012. 124. p.

¹⁶⁹ MOL XIX-A-83-b 2019/1969 (494 d)

¹⁷⁰ KOVÁCS JÓZSEF: A szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolása. In: Városgazdasági Tájékoztató, 1975. 5-6. sz. 19–23. pp.

Somogy	1287	-
Szabolcs-Szatmár	3161	-
Szolnok	2508	-
Tolna	1401	-
Vas	685	-
Veszprém	4268	-
Zala	739	-
Megyék összesen	36767	601
Budapest	12199	-
Összesen	48966	601

A fenti táblázatból egyértelműen kitűnik, hogy – Budapestet leszámítva – Borsod-Abaúj-Zemplén megyében írták össze messze a legtöbb telepi épületet. A felsőbb szervek nyomása mellett részben ezért is vált égető kérdéssé a telepfelszámolás ügye a megyében. Mindezek miatt 1965 áprilisában külön napirendi pontként foglalkozott az MTVB a kormányhatározat, valamint a 17/1964. sz. körrendelet végrehajtásával. Az Építési- Közlekedési és Vízügyi osztály által elkészített előterjesztés szerint a megyében 4350 lakásféleségben, 5006 család és 23 793 személy lakott „szociális követelményeknek meg nem felelő telepeken”.¹⁷¹ A jelentés a következőképpen összegezte az összeírt telepek helyzetét: „Ezen telepek a minimális egészségügyi követelményeket sem elégitik ki. Hiányzik a WC., az ivóvíz, elektromos energia, bekötőútjaik nincsenek. Nem lenne célszerű, ha ezek a telepek fejlődnének. A rossz hírük, városrendezési és idegenforgalmi szempontok miatt is kívánatos ezen telepek felszámolása és megszüntetése.”¹⁷²

A CS-lakás program ténylegesen a 2014/1964. (V. 4.) sz. kormányhatározat végrehajtására kiadott „a szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásáról” címet viselő 2/1965. (II. 18.) ÉM-PM együttes rendelet kiadását követően kezdődött el. A rendelet rögz-

¹⁷¹ Uo. 270. p.

¹⁷² HAJNÁ CZKY Tamás: Az 1961-es párthatározat margójára. In: Múltunk, 2013. 1. sz. 270. p.

zította a telepek felszámolásának lehetőségeit, valamint részletekbe menően a kedvezményes hitellel történő házépítés módját és feltételeit. Az építkezéshez szükséges 100-150 n. öl nagyságú házhelyeket az érintett tanácsnak, az állami tulajdonban álló földrészekből ingyenesen kellett biztosítania. Az építkezés során az Építésügyi Minisztérium által díjtalanul a tanács rendelkezésére bocsájtott műszaki tervek és költségvetések alapján kellett a házakat felépítenie a kivitelezéssel megbízott építőipari szövetkezeteknek, vagy kisiparosoknak. A CS-lakás programban azon személyek vehettek részt, akik a rendelet hatálya alá tartozó telepeken éltek, legalább kétéves folyamatos munkaviszonnyal rendelkeztek, havi átlagkeresetük meghaladta az 1000 forintot és rendelkeztek a jóváhagyott építési költség 10 százalékával. Amennyiben az érintett az imént felsorolt feltételeknek megfelelt, abban az esetben kaphatott az építési költségek 90 százalékáig terjedő kamatmentes hitelt, melyet 30 év felfogása alatt kellett visszafizetni egyenlő részletekben. Az építkező kölcsöntartozásából ötéves folyamatos munkaviszony esetén 5 ezer, tízéves folyamatos munkaviszony esetén 8 ezer és tizenöt éves folyamatos munkaviszony esetén 12 ezer forintot engedtek el.¹⁷³

(Tibolddaróci barlanglakások felszámolása) A tibolddaróci barlanglakások a község peremén elterülő domboldalon az úgynevezett parti részen, hét szinten helyezkedtek el. A parton napjainkig fellelhető barlanglakás maradványokból, a visszaemlékezésekből, valamint Bakó Ferenc néprajzi leírásából¹⁷⁴ megállapítható hogy a földbe vájt hajlékok mérete, formája meglehetősen változatos volt. A viszonylag könnyen megmunkálható riolit tufába vájt lakások mérete az egy helységestől egészen a több szobából, kamrából és konyhából állóig terjedt.

A földbe vájt lakások konyhájába – mellyel jelentős részük rendelkezett – sparheltet raktak vagy szabad tűzhelyet alakítottak ki, amit

¹⁷³ 2/1965. (II. 18.) ÉM-PM együttes rendelet a szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásáról. In: Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1965. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1966. 368–371. pp.

¹⁷⁴ BAKÓ Ferenc: Bükki barlanglakások. Hermann Ottó Múzeum, Miskolc, 1977. 31–34. pp.

a kőzetbe mélyesztettek és agyaggal tapasztottak. A füst elvezetését a kőzetet átfúrva kürtők kialakításával oldották meg, melyek felszíni nyílását többnyire egy kőből faragott kéménnyel fedték be, vagy a homlokzati falon vájt nyíláson keresztül kidugott kályhacsövön vezették ki. A kamra kivételével minden helyiségben a konyhához hasonlóan kürtőt vájtak és azon vezették ki a szobák fűtésére használt kályhák füstjét. A barlanglakások fűtése rendkívül olcsó volt, mivel a kőzet kiválóan tartotta a meleget. A barlanglakások falát vastagon törekes sárral tapasztották és meszelték. Előfordult olyan is, amikor a falat színesre festették vagy hengerelték. A helyiségek alját szintén törekes sárral fedték, amit simára döngöltek, és azt követően faszénnel úgy-mond feketére mázolták.

Az 1961-es párthatározat, valamint az annak végrehajtására kiadott 1-72-es elnökhelyettesi utasítás hatálya a tibolddaróci barlanglakásokra nem terjedt ki, mivel azokban nem cigányok laktak. Ebből kifolyólag még néhány évig a barlanglakások felszámolását, szeméttárolók építését vagy WC-k kivitelezését nem tűzte napirendre a községi tanács.

Az 1960-as évek első felében a tibolddaróci tanács érdemben először 1963 januárjában kezdett el foglalkozni a barlanglakások helyzetével. A község lakónak egészségügyi állapotát taglaló jelentés beszámolt a parton uralkodó egészségtelen viszonyokról, melyek a járványveszélyt is felvetették.¹⁷⁵

Egy néhány hónappal későbbi jelentésből származó részlet a következőképpen összegezte a barlanglakásban élők tarthatatlan körülményeit: *„Igen fontos és tarthatatlan egészségügyi probléma áll a tanács előtt. Mindenki által ismeretes, hogy a parti barlanglakásokhoz nincsenek szeméttárolók. A szemetet állati és emberi ürülékkel rendezetlenül szanaszét hordják az ott lakók. Ebben az ügyben legutóbb [...] Vörösmarty úti lakos panasszal élt az Egészségügyi Minisztériumhoz. A kivizsgálás során, hogy a szomszédok és a távolabb lakók is szanaszét szórják a szemetet. A lefolyó vizek a kertbe, sőt a lakásba is beviszik a*

¹⁷⁵ Tibolddaróc VB. ülés jegyzőkönyv 1963. január 17. A községgel kapcsolatos források fellelhetőek a Tibolddaróci Polgármesteri Hivatalban.

szennyet.”¹⁷⁶

A fennmaradt levéltári források, valamint a visszaemlékezések nem említették, hogy a közegészségügyi kérdés kezelésére a KÖJÁL alkalmazottai a cigánytelepekhez hasonlóan úgynevezett kényszermosdatásokat hajtottak volna végre. Holott a cigánytelepeken rendszeresen, sokszor indokolatlanul, csupán a megelőzésre hivatkozva végeztek fertőtlenítéseket az egészségőrök.¹⁷⁷

A közegészségügyi helyzet orvoslására a községi tanács végrehajtó bizottsága határozatot fogalmazott meg, mely utasította a VB elnökét, hogy készítsen tervezetet WC-k, illetve szeméttárolók építéséről a parton élő lakosság bevonásával.¹⁷⁸ Továbbá egy későbbi határozat arról rendelkezett, hogy az érintett tanácstagok a körzetükben tartsanak egészségügyi felvilágosító munkát és szervezzenek közgyűléseket a szeméttárolók elhelyezéséről.¹⁷⁹ A községi tanács az 1963-as év végéig elérte, hogy a barlanglakásban élőknek 8 szeméttárolót¹⁸⁰ és egy köz WC-t biztosítson.¹⁸¹

A Tibolddarócon készített interjúkból kirajzoló kép valamelyest ellentmondani látszott a levéltári anyagokból kibontakozónak. A megkérdezettek kivétel nélkül beszámoltak arról, hogy a barlanglakásokat évente többször is meszelték, rendszeresen takarították, illetve a közvetlen környékét is a lehetőségkehez mérten tisztán tartották. Komolyabb nehézséget a víz beszerzése jelentette, mivel a parton nem tudtak kutat ásni, ebből kifolyólag naponta az úgynevezett gamóra akasztott vödörrel cipelték fel a főzésre és fürdésre¹⁸² használt vizet a barlanglakásokba. A rendelkezésre álló anyagokból feltételezhető, hogy a barlanglakásban élő lakosság nem alkotott egy egységes

¹⁷⁶ Tibolddaróc Tanácsülés jegyzőkönyv 1963. április 23.

¹⁷⁷ BERNÁTH GÁBOR: Kényszermosdatások cigánytelepeken (1940–1985). Roma Sajtóközpont, Budapest, 2002. BERNÁTH GÁBOR – POLYÁK Laura: Kényszermosdatások Magyarországon. In: Beszélő, 2001. 6. sz. 38–45. pp.

¹⁷⁸ Tibolddaróc VB. ülés jegyzőkönyv 1963. január 17.

¹⁷⁹ Tibolddaróc VB. ülés jegyzőkönyv 1963. április 23.

¹⁸⁰ Tibolddaróc VB. ülés jegyzőkönyv 1963. augusztus 22.

¹⁸¹ Tibolddaróc VB. ülés jegyzőkönyv 1963. szeptember 24.

¹⁸² A nép tisztálkodásról Lásd bővebben JUHÁSZ Katalin: Meg is mosakodjál. Magyar népi tisztálkodás a 20. században. Timp Kiadó, Budapest, 2006.

csoportot egészségügyi, illetve szociális szempontból. Feltételezhetően a parton élő családok nagy része a lehetőségekhez mérten ügyelt az egészségesebb környezet kialakítására, de egy kis részük „egészségügyileg kifogásolható” módon élt.

A tibolddaróci tanács egyrészt a fentiekre való tekintettel, valamint figyelembe véve, hogy a barlanglakásokban nagyrészt „*idősek, munkaképtelenek vagy nagycsaláddal rendelkezők*” laktak, egy 1963-ban kiadott rendeletével eltörölte a földbe vájt lakásokra a házadó kivetését.¹⁸³ A határozat végrehajtása érdekében a pénzügyi előadót bízták meg a barlanglakások összeírásával. A lista többszöri módosítás után elkészült, mely 59 barlanglakás címét és tulajdonosát tartalmazta.¹⁸⁴ Az irat a barlanglakók számáról ugyan nem tartalmazott pontos adatokat, de ennek ellenére megállapítható, hogy országos viszonylatban is rendkívül terjedelmes „*szociális követelményeknek meg nem felelő telep*” terült el a község területén.¹⁸⁵

Az Építésügyi Minisztérium az 1965-ös évre előirányzott 800 CS-lakás keretből¹⁸⁶ 70-et juttatott a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Tanácsnak. A megyei vezetés az összes CS-lakás keretet kizárólag a tibolddaróci barlanglakások felszámolására szerette volna biztosítani. Azonban a községi tanács a teljes keretszámra nem tartott igényt,¹⁸⁷ ezért a Megyei Tanács a fennmaradó kereteket a sátoraljaiúj helyi cigánytelep megszüntetésére fordította,¹⁸⁸ ragaszkodva ahhoz, hogy a cigányságot asszimilációs cézzal a nem cigány lakosság közé telepítsék: „*A cigánylakosságot nem zárt településen kell elhelyezni, hanem szétszórtan, hogy a megváltozott környezet nevelő hatással bír-*

¹⁸³ Tibolddaróc VB. ülés jegyzőkönyv 1963. július 9.

¹⁸⁴ Tibolddaróc VB. ülés jegyzőkönyv 1963. november 26.

¹⁸⁵ KERTESI GÁBOR – KÉZDI GÁBOR: A cigány népesség Magyarországon. Dokumentáció és adattár. Socio-typo, Budapest, 1998. 297–312. pp.

¹⁸⁶ KOVÁCS JÓZSEF: A cigánylakosság lakáshelyzete, a szociális körülményeknek meg nem felelő telepek felszámolásának problémái. In: Zagyva Imre (szerk.): A cigánylakosság szociális gondozásának és nevelésének kérdései. Szociális Intézetek Központja, Budapest, 1974. 46. p.

¹⁸⁷ Tibolddaróc VB. ülés jegyzőkönyv 1964. május 11.

¹⁸⁸ BAZML XXIII-2a 74/1965

jon.¹⁸⁹ A Megyei Tanács imént ismertetett döntésével véghezvitte azon törekvését – mely az 1964-es VB-ülésen is felszínre került –, hogy egy alapvetően a cigány lakosság helyzetén javítani szándékozó programban, nem cigányokat részesítsen előnyben.

A Megyei Tanács döntését követő hetekben a barlanglakások megszüntetése terén teljes bizonytalanság uralkodott a községben, mivel a tanács semmilyen információval nem rendelkezett a felszámolás menetéről, valamint annak pontos időpontjáról. Továbbá felreppent a lakosság körében az a „rémhír”, hogy a CS-lakás program kedvezményezettjei a bogácsi barlanglakásban élő cigányok¹⁹⁰ lesznek. A fenti aggályok tisztázása érdekében a tibolddaróci tanács végrehajtó bizottsága levélben fordult a járási tanács végrehajtó bizottságához.¹⁹¹

A földbe vajt lakások további sorsa nyár elejére kezdett kirajzolódni. A helyi tanács komoly agitációt folytatott annak érdekében, hogy a parton élő lakosok részt vegyenek a CS-lakás programban: „[...] *a barlanglakók figyelmét hangos híradón, személyes elbeszélgetéseken keresztül is felhívjuk az építkezések kedvezőségére, természetesen erőszakolni nem lehet őket, ha önként nem vállalják, akkor továbbra is olyan embertelen körülmények között kell élniük és lakniuk, mint jelenleg laknak.*”¹⁹² Az erőteljes propaganda ellenére az érintettek egy része ódzkodott a kedvezményes kölcsönakcióban való részvételtől, mivel kicsinyelték az építkezéshez biztosított parcellákat.¹⁹³

A tibolddaróci tanácsi vezetés továbbra sem adta fel a küzdelmet a lakosság meggyőzése érdekében, amit azzal indokolt, hogy belátható időn belül nincs más mód a barlanglakások megszüntetésére: „[...] *fel kell hívni ismételten a barlanglakók figyelmét, a nagyon kedvezményes*

¹⁸⁹ BAZML XXIII-2a 74/1965

¹⁹⁰ A bogácsi cigányságról Lásd bővebben: BAKÓ Ferenc: Bükki barlanglakások. Hermann Ottó Múzeum, Miskolc, 1977. 28–29. pp. SZUHAY Péter: Foglalkozási és megélhetési stratégiák a magyarországi cigányok körében. In: GLATZ Ferenc (szerk.): A cigányok Magyarországon. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 2004. 146–148. pp.

¹⁹¹ Tibolddaróc VB. ülés jegyzőkönyv 1964. május 11.

¹⁹² Tibolddaróc VB. ülés jegyzőkönyv 1964. június 8.

¹⁹³ Tibolddaróc VB. ülés jegyzőkönyv 1964. június 8.

*építkezésre, mert minden valószínűség szerint egyhamar ilyen lehetőség nem lesz a barlanglakások felszámolására.*¹⁹⁴

A fentiekből egyértelműen kitűnik, hogy a községi tanács mindenáron javítani szeretett volna a parton élő lakosság életkörülményein, az eddigi szakirodalom, valamint az ismert levéltári források szerint egyedülálló módon. Ennek háttérében egyrészt az álhatott, hogy a település belterületére nem a felsőbb pártszervek nyomására cigányokat kellett betelepíteniük, hanem a faluba teljes mértékig integrálódott nem cigány lakosokat. Másrészt a tibolddaróci tanács számos tagja barlanglakásban lakott, vagyis kellő érdekérvényesítő képességgel rendelkeztek a domboldal lakói.

A Megyei Tanács Építési, Közlekedési és Vízügyi Osztályának munkatársai 1964 októberében tájékoztatták a tibolddaróci tanácsot az építkezés megkezdésének az időpontjáról, valamint annak részleteiről.¹⁹⁵ Az építkezéshez szükséges kő beszerzése érdekében a megyei Építési, Közlekedési és Vízügyi Osztály a Megyei Tanácsnál kiharcolta a tibolddaróci kőbánya ideiglenes megnyitását,¹⁹⁶ valamint a községi tanácsnak a következő teendőket írta elő: *„Ez évben el kell intézni az ingyenes telekjuttatást és be kell indítani az OTP kölcsön igénylését, azért hogy 1965. év tavaszán minél korábban beindulhasson az építkezés [...] Jelenleg a községi tanácsnak ezzel kapcsolatban az a feladata, hogy ismételten összeírja azon személyeket, akik barlanglakásban laknak és építkezni kívánnak, és a jelentkezők névsorát meg kell küldeni úgy a Járási mint a Megyei Tanácsnak.*¹⁹⁷

Az érintett tanács a jelentkezők névsorát ugyan összeállította, de számos nehézséggel kellett szembesülnie. Az 50 CS-lakás keretet teljesen nem tudták kiosztani, mivel csak 41 igénylő rendelkezett a 2/1965. (II. 18.) ÉM-PM számú együttes rendelet által előírt tíz százalékos önrésszel. Továbbá a kérelmezők egy része a tíz százalékos önrészt oly módon teremtette elő, hogy a felszámolásra ítélt barlanglakását néhány ezer forintért eladta, vagyis a parton lévő lakott bar-

¹⁹⁴ Tibolddaróc VB. ülés jegyzőkönyv 1964. június 8.

¹⁹⁵ Tibolddaróc VB. ülés jegyzőkönyv 1964. október 19.

¹⁹⁶ Tibolddaróc VB. ülés jegyzőkönyv 1964. október 19.

¹⁹⁷ Tibolddaróc VB. ülés jegyzőkönyv 1964. október 19.

langlakások száma a vártaknak megfelelően nem csökkenhetett.¹⁹⁸

A megyei vezetés az ÉKV Osztály vezetőjének véleményére hagyatkozva a kivitelezéssel a Borsodmegyei Tanácsi Építőipari Vállalatot bízta meg,¹⁹⁹ annak ellenére, hogy a 2/1965. (II. 18.) ÉM-PM számú együttes rendelet azt nem tette lehetővé.²⁰⁰ Ennek háttérében egyrészt az álhatott, hogy Tibolddaróc község a hajdani Mikszáthfalva révén, valamint a továbbra is lakott barlanglakások miatt beépülhetett a köztudatba az adott korszakban, ezért a barlanglakások mielőbbi felszámolása, illetve egy „minta” CS-lakás telep felépítése elkerülhetetlen volt. Az állami vállalat szerepe ebben az lehetett, hogy általa a hatalom minél erőteljesebb nyomást tudjon gyakorolni az építkezés gördülékenységére, illetve a házak megfelelő kivitelezésére. Másrészt nem szabad megfeledkezni arról a tényről sem, hogy a CS-lakásokat nem cigányoknak építették, akik közül néhányan a helyi tanácsban töltöttek be fontosabb tisztségeket. Továbbá a községben nagymértékben alapoztak a lakosság kalákában²⁰¹ történő közreműködésére, annak ellenére, hogy az a későbbiekben hátráltatta az orvosi lakás építését, mivel a lakosság nagy része rokoni alapon a CS-lakások építésében segítkezett.²⁰²

A hosszas szervező munkát követően a tanács kifejezetten pozitív eredményként könyvelte, hogy a CS-lakások építését 1965 tavaszán el fogják kezdeni: *„Ugyancsak a tanácstagok kezdeményezésére tettünk előterjesztést 1963 évben a barlanglakások valamilyen formában való*

¹⁹⁸ BAZML XXIII-2a 74/1965

¹⁹⁹ BAZML XXIII-2a 74/1965

²⁰⁰ „A lakóházak kivitelezési munkáival építőipari (építőipari részleggel rendelkező vegyesipari) szövetkezeteket, – ha az építkező mezőgazdasági termelőszövetkezeti tag, mezőgazdasági termelőszövetkezeti építőbrigádokat is –, illetőleg építő kisiparosokat lehet megbízni. A kivitelezést – felelős műszaki vezető irányítása mellett – az építkezők maguk is elvégezhetik.” In: 2/1965. (II. 18.) ÉM-PM számú együttes rendelet a szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásáról. In: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1965. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1966. 370. p.*

²⁰¹ Lásd bővebben SIK Endre: *Az „örök” kaláka*. In: SIK Endre – KELEN András: *Az „örök” kaláka. A társadalmi munka szociológiája*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1988.

²⁰² Tibolddaróc VB. ülés jegyzőkönyv 1964. június 8.

*felszámolására. Örömmel kell bejelentenünk, hogy ez ügyben 1964 évben több eredményes tárgyalásunk volt, és ez év tavaszán előreláthatólag 50 lakás építését megkezdhetjük a barlanglakók részére.*²⁰³ 1965 folyamán a közel 50 CS-lakást egy tömbben a tibolddaróci bekötőút mentén építették fel, a hajdani Mikszáthfalva mellett. Az építkezés során döntően az I. jelű CS-lakás tervrajzot alkalmazták, mivel az érintettek szociális helyzete mást nem tett lehetővé. Az I. jelű CS-lakás egy 18 m²-es szobát, egy 12 m²-es konyhát, egy 3 m²-es kamrát és egy 2 m²-es előteret tartalmazott.²⁰⁴

A Tibolddarócon készített interjúkból egyértelműen kiderült, hogy az érintettek a kezdeti fenntartásaikon felülemelkedve az újonnan épült házaknak kimondottan örültek, valamint megbecsülték azokat, mivel a továbbiakban ugyan csökkentett komfortfokozatú házakban, de lényegesen egészségesebb körülmények között lakhattak, mint a barlanglakásokban.

Az ismert levéltári anyagok, valamint a helyszínen készített interjúk szerint a tibolddaróci CS-lakás telep több szempontból is eltérő módon épült fel, mint a cigánytelepi lakosság számára épített CS-lakás telepek. Jelentős különbségeket lehetett felfedezni a felépült házak minősége, a telep elhelyezkedése, valamint az építkezést kísérő diskurzusok terén.

A cigány lakosság részére épített CS-lakások kivitelezésével, valamint a házak minőségével kapcsolatban számos probléma merült fel a szociális lakásprogram teljes időszaka alatt. Melynek háttérében döntően az érintettek gyenge érdekérvényesítő képessége, valamint a kisiparosok egy részének nyereszkesedési vágya állt.²⁰⁵ A kisiparosok hanyag munkájában feltételezhetően a cigány lakossággal kapcsolatos előítéleteik is közrejátszottak, azonban nem szabad megfeledkezni arról a tényről sem, hogy a szocialista korszakban a nem

²⁰³ Tibolddaróc VB. ülés jegyzőkönyv 1965. január 18.

²⁰⁴ BAZML XXIII-2a 74/1965

²⁰⁵ BERKOVITS György: Terepszemle. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1980. 72-80. pp. DEMSZKY Gábor: CS In: Kritika, 1980. 10. sz. 18-21. pp. LENGYEL Gabriella: Települési és társadalmi különbségek egy falusi cigány közösségben. In: ANDOR Mihály (szerk.): Cigányvizsgálatok. Művelődés-kutató Intézet, Budapest, 1982. 151-152. pp.

cigány lakosságnak szánt házak építése során is számos visszaélés merült fel.²⁰⁶ Ezzel szemben a Tibolddarócon épült CS-lakások kivitelezésével, illetve minőségével kapcsolatos visszasságok nem következtek be. Melynek háttérében egyrészt az állhatott, hogy propaganda célzattal a Borsodmegyei Tanácsi Építőipari Vállalatot bízták meg egy minta CS-lakás telep felépítésével. Másrészt az érintettek kalákában részt vettek az építkezésben, ily módon az épülő házaik minőségére hatással voltak, valamint a kaláka természetéből fakadóan hatékonyabb érdekérvényesítő képességgel rendelkeztek.²⁰⁷ Berey Katalin „*A szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolása*” című könyvében arra következtetésre jutott, hogy a CS-lakás program során felmerülő, a megépült házak minőségével kapcsolatos visszaélések megakadályozásának leghatékonyabb módja a kaláka lehetett volna, de kutatásai alkalmával ennek hiányával kellett szembesülnie.²⁰⁸

A megépült CS-lakás telepet nem a község periferiáján, vagy atól távol belvizes, építkezésre alkalmatlan helyen építették fel, hanem a bekötőút mentén. Vagyis a faluba érkező, vagy azon áthaladó „idegen” azonnal észrevehette a CS-lakás telepet. A cigány lakosság részére létrehozott CS-lakás telepeket a cigánytelepekhez hasonlóan²⁰⁹ az érintett tanácsok a kívülállók szeme elől többnyire el akarták rejtteni.

A fentebb idézett forrásokat érdemes diskurzuselemzési szempontból is megközelíteni, mely szintén lényeges különbségekre hívja fel a figyelmet. A forrásokból kiderül, hogy a hatalom helyi képviselői kifejezetten kedvezően álltak a tibolddaróci barlanglakások

²⁰⁶ CSIZMADY Adrienne: *A lakótelepektől a lakóparkokig*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2008. 54. p. BERKOVITS György: *Terepszemle*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1980. 65–72. pp.

²⁰⁷ SIK Endre: *Az „örök” kaláka*. In: SIK Endre – KELEN András: *Az „örök” kaláka. A társadalmi munka szociológiája*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1988. 118–135. pp.

²⁰⁸ BEREY Katalin: *A szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolása*. In: BEREY Katalin – HORVÁTH Ágota: *Esély nélkül*. Vita Kiadó, Budapest, 1990. 15. p.

²⁰⁹ LEMLE Géza: *Gálykút 1965*. In: LEMLE Géza: *Március*. Baranya Megyei Tanács VB. Művelődésügyi Osztálya, Pécs, é. n. 215. p. Faludi András: *Cigányok*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1964. 17–18. pp.

felszámolásához: „minél korábban beindulhasson az építkezés”, „ugyancsak a tanácsstagok kezdeményezésére”, „örömmel kell bejelenteniünk”. A cigánytelepek felszámolásával kapcsolatos iratanyagokban ennek a diskurzusnak merő ellentéte jelent meg, mivel a tanácsok a hatalom nyomása és a tervutasításos rendszerből fakadó örök számonkérés miatt foglalkoztak a cigánytelepek megszüntetésével. Ebből kifolyólag a diskurzust a „muszáj” határozta meg, valamint a cigánytelep felszámolás szabotálásának a megmagyarázása, tisztázása.²¹⁰

A tibolddaróci barlanglakások egy részének felszámolását követően azzal szembesült az érintett tanács, hogy az elhagyott barlanglakások rövid időn belül kezdtek ismét benépesülni. Ennek hátterében egyrészt az állt, hogy a CS-lakás programban részt venni szándékozóknak az építési költségek 10 százalékát előre kellett biztosítaniuk, amit sokszor csak oly módon tudtak előteremteni, hogy barlanglakásaikat eladták vagy bérbe adták.²¹¹ Másrészt a lakott barlanglakások számának a vártnál kisebb léptékű csökkenését az is okozhatta, hogy a domboldalba vajt lakásokban olykor több generáció lakott együtt és a CS-lakásokba a nagyszülőket hátrahagyva, csak a családmag költözött be.

A barlanglakások megszüntetésének a nehézségét a Megyei

²¹⁰ A korabeli diskurzusról a teljesség igénye nélkül lásd bővebben: MAJTÉNYI György: Diskurzusok és cigánypolitikák. In: Kisebbségkutatás, 2008. 3. sz. 456–474. pp. FÜZES Miklós – MÁRFI Attila – ROZS András – VÖRÖS Huba (szerk.): Dokumentumok a baranyai cigányság történetéből. Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 2005. FÜZES Miklós – MÁRFI Attila (szerk.): Dokumentumok a pécsi cigányság történetéből 1959–1990. Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 2003. NAGY Pál (szerk.): „Ugyanolyanok, mint mindenki más ember.” Válogatás a Szabolcs-Szatmár megyei cigányság történetének forrásaiból (1951–1961). Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, Nyíregyháza – Gödöllő, 2010. MEZEY Barna (szerk.): A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422–1985. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986. 237–318. pp. FEITL István: A cigányság ügye a napirendről lekerült. Előterjesztés az MDP Politikai Bizottsága számára 1956 áprilisából. In: Múltunk, 2008. 1.sz. 257–272. pp. KOZÁRY Andrea: Jelentés „a cigány lakosság körében végzett rendőri munkáról”. In: Múltunk, 2008. 4. sz. 265–274. pp.

²¹¹ BAZML XXIII-2a 74/1965

Tanács Végrehajtó Bizottsága is tárgyalta és jóváhagyta mezőkövesdi Járási Tanács VB. titkárának azt a javaslatát, hogy a barlanglakókkal a kiköltözést követően írassanak alá egy nyilatkozatot, arról, hogy hozzájárulnak a barlanglakásuk berobbantásához, vagy lakhatatlanná tételéhez. Továbbá az MTVB a tibolddaróci tanácsnak előírta, hogy hatékonyan lépjen fel a barlanglakások ismételten történő benépesülése ellen, valamint fogalmazzon meg egy rendeletet a beköltözés tilalmáról.²¹²

A községi tanács 1965 novemberében a megyei vezetés állásfoglalásának az érvényre juttatása érdekében azonnali hatállyal kiadta a 37/1965 sz. határozatát, mely a következőket rendelte el: *„Az új lakások beköltözésével egyidejűleg a barlanglakások megüresedtek. Tekintettel arra, hogy a barlanglakások egészségtelenek, ezért a tanács az újabb barlanglakások beköltözésére beköltözési tilalmat rendel el. Utasítja a tanács végrehajtó bizottságot, hogy hangos híradón hozza a lakosság tudomására, hogy a megüresedett barlanglakások beköltözésére beköltözési tilalmat rendel el a tanács és ha felhívás ellenére mégis valaki beköltözik a barlanglakásba, a végrehajtó bizottság tegyen azonnal intézkedést a barlanglakás azonnali kiürítésére.”*²¹³

A Megyei Tanács állásfoglalása, illetve a fentebb idézet határozat látszólag radikálisan kezelte a kérdést, de a cigánytelepek felszámolásához viszonyítva már kevésbé számított annak: *„A felsőzsolcai tapasztalat alapján a kiköltöztetett épületek lebontását csak karhatalommal lehet megvalósítani, hogy az új beköltözéseket a telepeken meg lehessen szüntetni, és az ott lakók csökkenjenek.”*²¹⁴ Szembeszökő különbség, hogy míg a nem cigányokkal nyilatkozatot íratnak alá és rendeletekkel korlátozták őket, addig a cigánytelepi lakosságnál karhatalmat mozgósítottak.

A későbbiekben a cigánytelepek felszámolása során a karhatalom alkalmazását a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány „szig-

²¹² BAZML XXIII-2/a 74/1965

²¹³ Tibolddaróc Tanácsülés 1965. november 22.

²¹⁴ BAZML XXIII-2a 74/1965 Borsod-Abaúj-Zemplén megyében az 1960-as évek elején, még a CS-lakás programot megelőzően a felsőzsolcai cigánytelepet számolták fel elsőként.

orúan titkos” iratként kiadott 3254/1967. számú határozat törvényessé tette.²¹⁵ Többek között ez a kormányhatározat tette lehetővé az 1960-as évek végén számos cigánytelepi közösség kényszertelepítését, melyekre a Kemény István névvel fémjelzett 1971-es cigányvizsgálat derített fényt.²¹⁶

A tibolddaróci tanács a megmaradt barlanglakások felszámolását 1969 decemberében rendelte el és rövid időn belül hozzálátott az előkészítő munkálatokhoz. A CS-lakások építésére 23 házhelyet biztosított a Mikszáth telepen, valamint néhányat a község területén elszórtan. Továbbá a tanács ismertette az érintettekkel a 10/1969. ÉVM rendelet²¹⁷ az építésügyi eljárásról, valamint tárgyalásba kezdett a felsőbb szervekkel egy újabb CS-lakás telep építéséről.

Egy 1970-ben megfogalmazott tanácsi jelentés szerint ebben az időszakban még 25 barlanglakásban laktak, továbbá a parton élő lakosokról összefoglalóan a következőket állapította meg: *„A jelenleg barlangban lakók között elég sok idős, nyugdíjas, vagy járadékos személy lakik, akik már nem is akarnak onnét lejönni, vagy új lakásba költözni. Azonban vannak olyan nagyobb családok fiatalok, akiknek a családja szempontjából is föltétlen le kell jönni, hogy egészséges gyermeket neveljenek, annál is inkább mivel a barlanglakások legnagyobb része vizes, omladozó az egészségre teljesen ártalmas. Előfordul gyakran olyan eset is, hogyha a fiatalok összeházasodnak és a szüleiknél nem akarnak lakni átmenetileg beköltöznek a szülők által üresen hagyott régi barlanglakásba.”*²¹⁸

²¹⁵ MOL XIX-A-83-b 3254/1967 (429 d) HAJNÁ CZKY Tamás: „Karhatalommal a cigánytelepekért” In: Kritika, 2013. 7–8. sz. 30–31. pp.

²¹⁶ KEMÉNY István – RUPP Kálmán – CSALOG Zsolt – HAVAS Gábor (szerk.): Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó, 1971-ben végzett kutatásról. MTA Szociológiai Kutató Intézetének kiadványai, Budapest. 27–30. pp.

²¹⁷ Lásd bővebben: 10/1969. (VI. 8.) ÉVM rendelet az építési engedélyezési eljárásról. In: Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1969. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1970. 385–394. pp.

²¹⁸ Tibolddaróc VB. ülés jegyzőkönyv 1970. február 9. Egy 1972-es tanácsi jelentés, mely a település közegészségügyi helyzetét taglalta a következőket tartalmazta a barlanglakások káros hatásáról: *„A községben valóban sok a*

Az imént idézett sorokban foglaltak miatt a barlanglakók jelentős része nem tudott részt venni a CS-lakás programban, mivel nem rendelkeztek az építési költségek 10 százalékaival, vagy a telekvásárláshoz szükséges összeggel. Ebből kifolyólag a községben elvetették egy újabb CS-lakás telep építésének az elgondolását és a barlanglakók helyzetét döntően kedvezményes hitellel történő lakásvásárlás útján tervezték megoldani.

1966-ban a 2/1965. (II. 18.) ÉM-PM együttes rendelet az Építésügyi Minisztérium Lakás- és Kommunálisgazdálkodási Főosztály által kiadott körrendelet kiegészítette azzal, hogy CS-lakás keretet lakásvásárlásra is lehet fordítani.²¹⁹

A CS-lakás vásárlási programban való részvétel feltételei, valamint a biztosított kedvezmények ugyanazok voltak, mint a CS-lakás építési program esetén. Egy lényegi különbség volt a két lehetőség között; mégpedig az, hogy a CS-lakás vásárlás esetén kevesebb hitelt tudott felvenni az érintett.²²⁰ Az építkezéssel szemben lakásvásárlás azért vált vonzóbbá a telepi lakosok szemében a kevesebb felvehető kölcsön ellenére, mert ebből az összegből is tudtak maguknak megfelelő házat vásárolni, ahová azonnal beköltözhetnek. Továbbá elkerülhették a hiánygazdaságból fakadó nehézségeket, az amúgy is költségesebb és több bonyodalommal járó építkezést. Az 1970-es évek folyamán a barlanglakásokat nagyrészt CS-lakás vásárlási keretek segítségével számolták fel. Közel tíz év lefogása alatt 13 CS-lakás vásárlási és 5 CS-lakás építési keretet osztott szét a helyi tanács az érintetteknek.

TBC. betegek száma, azonban az örökség. A korábbi években nagyon sokan laktak nem megfelelő barlanglakásokban, ami a betegség fészke volt. Ezen kívül magas számot előidézi az is, hogy már a legkisebb beszűrődést is nyilvántartják a teljes felgyógyulásig.” In: Tibolddaróc VB. ülés jegyzőkönyv 1972. május 8.

²¹⁹ BAZML XXIII-2a 79/1966

²²⁰ Kovács József: A cigány lakosság lakáshelyzete, a szociális körülményeknek meg nem felelő telepek felszámolásának problémái. In: ZAGYVA Imre (szerk.): A cigánylakosság szociális gondozásának és nevelésének kérdései. Szociális Intézetek Központja, Budapest, 1974. 45. p. BÉREY Katalin: A szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolása 1961–1986. In: BÉREY Katalin – HORVÁTH Ágota: Esély nélkül. Vita Kiadó, Budapest, 1990. 10. p.

2. táblázat: CS-lakás vásárlási és építési keretek megoszlása az 1970-es években²²¹

	CS-lakás vásárlási keret	CS-lakás építési Keret
1971	2	-
1972	-	3
1973	2	2
1974	-	-
1975	3	-
1976	1	-
1977	2	-
1978	2	-
1979	1	-
Összesen	13	5

A CS-lakás vásárlási, illetve építési kérelmek²²² révén betekintést

²²¹ Tibolddaróc VB. ülés jegyzőkönyv 1971. június 26. 1972. szeptember 13. 1973. május 14. 1975. április 28. 1975. augusztus 11. 1975. november 24. 1976. július 19. 1977. június 20. 1977. december 12. 1978. február 20. 1978. június 12. 1979. január 29.

²²² Részletek a CS-lakás építési és vásárlási kérelmekből:

„A nevezett kérelmében előadta, hogy barlanglakásban lakik, ami egészségtelen. Abban neveli 2 kiskorú gyermekét, 3 gyermeke állami gondozásban van. Ha a lakáskörülményei megváltoznak, az állami gondozásban lévő gyermekeit is ide haza tudja nevelni.” In: Tibolddaróc VB. ülés jegyzőkönyv 1971. május 25.

„Kérését azzal indokolja, hogy feleségével és két kiskorú gyermekével barlanglakásban lagnak, felesége jelenleg állapotos, lakáskörülményük egészségtelen, anyagi helyzetük sem kedvező.” In: Tibolddaróc VB. ülés jegyzőkönyv 1977. június 20.

„Előadja, hogy a nevezett 5 tagú családjával barlanglakásban lakik, ami 1 szoba, konyha helységből áll. A lakás nedves, egészségtelen, a gyermekek egészségügyi szempontból rossz körülmények között élnek, mivel a jelenlegi lakásuk nem felel

kaphatunk a barlanglakásban élő családok szociális és egészségügyi helyzetébe. A vizsgált kérelmekből kiderült, hogy a barlanglakásban élő szülők nagyrészt 3-4 gyermeket neveltek. Szélsőséges esetként érdemes megemlíteni, hogy akadt két olyan család is a parton ahol hét gyermekről gondoskodtak a szülők. A zsúfoltság mellett a másik komoly nehézséget a kimondottan egészségtelen körülmények okozták; mindezek következtében előfordult, hogy a gyermekek időszakosan állami gondozásba kerültek.

Az 1980-as évek első felében még négy barlanglakásban laktak, melyek felszámolására a közeljövőben a községi tanács nem látott lehetőséget, mivel a barlanglakók anyagi helyzete nem tette lehetővé, hogy a CS-lakás programba bevonják őket.²²³ Ebből az időszakról bővebb ismereteket Kiss Gyulának a Borsodi Szemlében megjelent szociografikus írásából szerezhethetünk.²²⁴ A szerző a következőképpen számolt be a megmaradt barlanglakások tarthatatlan állapotáról: *„Egy asszony jön szembe velünk. Nyakán vállán egy rúd. A rúd két végén láncról üres vödörök csüngenek-csörögnek alá. Az aljba megy vízért, mivelhogy kútjuk sincs a partiaknak. [...] Hogy milyenek ezek a „lakások”? Nagyrészt szoba és konyhából állnak, de akad „lakályosabb” is: benyílóval. Innen lehet a konyhába s a szobába jutni. A falak, a mennyezet, a padozat csupasz, borítatlan, émelyítő, ködös fülledt, örökösen párát lehelő s köhögésre készítő „ájer” terjeng itt is, ott is. [...] Benézünk néhány házba. Van ahol az elesettség szavakba nem foglalható, amott a nyirkos, penészedő falak között is példás a viszonylagos tisztaság: a család valamennyi tagjának külön fogkeféje ugyancsak külön műanyag poharakban sorakozik a mosakodó alkalmatosságon.”²²⁵*
meg a legalapvetőbb egészségügyi körülményeknek sem.” In: Tibolddaróc VB. ülés jegyzőkönyv 1975. április 28.

„Nevezett feleségével és két kiskorú /egyik 4 éves, másik 2 hónapos/ gyermekével a Víg utcán barlanglakásban lakik. A lakásuk olyan állapotú, hogy abban az egészség veszélyeztetése nélkül nem lehet tartózkodni.” In: Tibolddaróc VB. ülés jegyzőkönyv 1975. november 24.

²²³ Tibolddaróc VB. ülés jegyzőkönyv 1981. február 16.

²²⁴ Kiss Gyula: Nosztalgiaiák és remények. Tibolddaróc – Kács. In: Borsodi Szemle, 1982. 3. sz. 35–43. pp.

²²⁵ Uo. 38–39. pp.

A Megyei Tanács Végreható Bizottsága 1982 szeptemberében rendelkezett a szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolására biztosított célcsoportos lakáskeret elosztásáról. A célcsoportos lakáskeretet abban az esetben bocsájtottak a községi tanácsok rendelkezésére, amennyiben a telepen elaggott, vagy munkaképtelen családok éltek és a keret által az érintett tanács a telep teljes felszámolását biztosítani tudta. Ennek a lehetőségnek az volt az előnye az érintettekre nézve, hogy minimális anyagi hozzájárulást mellőzve juthattak kedvezőbb lakásviszonyok közé. Az MTVB a kiosztható 32 célcsoportos lakáskeretből 3-at juttatott a tibolddaróci tanácsnak a barlanglakások végleges megszüntetésére.²²⁶

A községi tanács a megyei vezetéstől kapott összegből 1983-ben az érintetteknek három 3 CS-lakás építtetésébe kezdett, az 1960-as évek első felében épített CS-lakás telep mellett.²²⁷ A tibolddaróci tanács a következőképpen értékelte ezt a mozzanatot: „A 3 db. CS-lakás átadásával és a barlangban élők kiköltöztetésével sikerült felszámolni községünk szegényfoltját.”²²⁸ A felépült 3 CS-lakást a községben úgymond Pityu-telepnek nevezték ezzel utalva arra, hogy az érintettek tehetetlenségére, mivel önerőből nem tudtak a partról elköltözni. Továbbá a tanácsi iratok, illetve az interjúk egyedül az utolsó barlanglakók mentalitásával kapcsolatban fogalmaztak meg némi kritikát. Felrótták italozó életmódjukat, a munkakerülésre való hajlamukat, valamint két családnál felmerült az is, hogy nem költözhetnek be a célcsoportos keretből épült házakba.²²⁹ Továbbá egy nyolcvan éven felüli, egyedülálló barlanglakó asszonyt szociális otthonba helyeztek a központi irányelveknek²³⁰, valamint a többször módosított 2/1965. (II. 18.) ÉM-PM együttes rende-

²²⁶ BAZML XXIII-2/a 158/1982

²²⁷ Tibolddaróc VB. ülés jegyzőkönyv 1983. október 24.

²²⁸ Tibolddaróc VB. ülés jegyzőkönyv 1984. február 13.

²²⁹ Tibolddaróc VB. ülés jegyzőkönyv 1983. január 23.

²³⁰ MOL XIX-A-83-b-3558/1975 (743 d) Huszóczy Miklós: A cigány lakosság lakásgondjainak megoldásával kapcsolatos feladatokról és intézkedésekről. In: SZEGŐ László (szerk.): Cigányok honnét jöttek merre tartanak? Kosmosz Könyvek, Budapest, 1983. 277. p.

letnek²³¹ megfelelően.²³²

(Összegzés) A szakirodalommal ellentétben Tibolddarócon a CS-lakás programba nem cigányokat vontak be, továbbá a barlanglakások felszámolása során számos eltérést lehetett tapasztalni a cigány lakosságot érintő kezdeményezésekhez képest. Ennek háttérében egyrészt az állt, hogy a vizsgált településen nem cigányokat vontak be a szociális lakásprogramba, így az előítéletek nem torzították a program kimenetelét, másrészt jelentős érdekképviselettel rendelkeztek a barlanglakásban élők, mivel több tanácstag közülük került ki.

A barlanglakók egy része kimondottan egészségtelen és tarthatatlan körülmények között élt, ennek ellenére a kényszermosdatásokat mégsem hajtottak végre a községben. Ezzel szemben a cigánytelepi lakosságnál rendszeresen végeztek fertőtlenítéseket az úgynevezett egészségőrök. A Cs-lakások minőségével kapcsolatban visszasság nem fordult elő, nem úgy, mint a cigány lakosságnak épített házaknál, ahol rendszeressé váltak a visszaélések a kisiparosok részéről. A barlanglakókkal kapcsolatban fel sem merült az elszórt telepítésnek a gondolata, vagyis nem gondolták úgy, hogy bárminemű „átnevelésre” lenne szükségük. A cigánysággal kapcsolatban számtalanszor felmerült az elszórt telepítés koncepciója egyrészt asszimilációs céllal, másrészt azért, hogy a nem cigány környezet nevelő hatása jobban érvényesüljön. A barlanglakókat hatósági erők nem érintette, csupán jogi eszközökkel kényszerítették őket az elhagyott barlanglakásaik megsemmisítésére, azonban a cigánytelepi lakosságnál ezt karhatalom bevetésével eszközölték ki. A tibolddaróci lakosoknak épített telepet nem a falu félreeső, belvizes részén építették fel, mint ahogy az a cigányság esetében rendszeressé vált. A barlanglakások felszámolását kísérő diskurzus is merőben eltért attól, ami a cigányságot érintő kezdeményezéseket övezte, valamint a „lelakás” vádja sem merült fel

²³¹ A szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásáról szóló 2/1965. (II. 18.) ÉM-PM számú együttes rendelet és az ezt módosító és kiegészítő rendelték egységes szerkezetbe foglalt szövege. In: Építésügyi Értesítő, 1976. 15. sz. 305. p.

²³² Tibolddaróc VB. ülés jegyzőkönyv 1983. január 23.

a vizsgált településen. A tibolddaróci CS-lakás telep a község integrált részévé vált, sok házat átalakítottak, bővítettek, vagy a helyükre újat építettek. A cigányságnak épített CS-lakás telepekkel kapcsolatban ezt nem lehetett elmondani, az ő esetükben „modernebb cigánytelepek” jöttek létre. A lényegi különbségeket az alábbi összefoglaló táblázat tartalmazza:

3. táblázat

	Tibolddaróci barlanglakók	Cigányok
Etnikai hovatartozás	nem cigány	cigány
Érdekképviselő	jelentős	elhanyagolható
Kényszermosdatás	nem fordult elő	rendszeresen
Hatósági erőszak	helyett jogi beavatkozás	rendszeresen
Átnevelő szándék	nem volt	volt
A CS-lakás telep elhelyezkedése	a település frekventált részén	a hagyományos cigánytelep helyén, belvizes területen
Visszaélés a CS-lakás telep építése során	nem fordult elő	rendszeresen
A házak minősége (épített, vásárolt)	elfogadható	kifogásolható
A CS-lakás telep ma	a település integrált része	„modernebb cigánytelep”

Összességében megállapítható, hogy a tibolddaróci barlanglakások felszámolása a CS-lakás program keretein belül eredményesnek mondható, a lakásprogram a vizsgált község esetében egy helyi szintű társadalmi problémára megoldásként szolgált. Továbbá a kutatás rávilágított arra a tényre is, hogy egy szociális lakásprogram kimenetelében milyen jelentős hatással bírhat a bevontakkal kapcsolatos attitűd.

A konferencia szekcióinak programja és résztvevői

Nyelvi szekció

- Szekcióvezető: *Dr. Bartha Csilla*, MTA Nyelvtudományi Intézet Többszempvűségű Központ
- Opponens: *Dr. Huszár Ágnes*
- Dezső Renáta Anna: Nyelvében él...
- Verebéli Gabriella: A nyelvű hátrány megjelenése a középiskolában
- Gergye Veronika: Cigány nyelvhasználati, népismereti mikro kutatás Vas megyében
- Baló András Márton: A lovári főnevek alaktanának analógia alapú vizsgálata
- Arató Mátvás: A beás nyelvjárás kutatás előzetes tapasztalatai

Nevelésszociológia szekció

- Szekcióvezető: *Dr. Fehérvári Anikó*, Oktatás kutató és Fejlesztő Intézet
- Opponens: *Dr. Torgyik Judit*, Kodolányi János Főiskola
- Dr. Fehérvári Anikó: Romák a szakképzésben
- Dr. Torgyik Judit: Az iskolán kívűli tanulás szociális funkciói
- Oláh Anita: Tanoda – Úton a sikeres életpálya felé
- Trendl Fanni: A Wlislöckí Henrik Szakkollégium ösztöndíj programja
- Illésné Óvári Heléna: Rendőrök és romák – Jó gyakorlat Somogyban

Társadalmi tanulmányok szekció

- Szekcióvezető: *Dr. Ladányi János*, Corvinus Egyetem
- Opponens: *Dr. Neményi Mária*, MTA Szociológiai Kutatóintézet
- Dr. Ladányi János: Etno-szociális rétegződés az ezredforduló Magyarországon
- Híves Tamás: Cigány/roma népesség a 2011-es népszámlálás alapján
- Hajnóczky Tamás: Mélyszegénység és a hatalom
- Máté Mihály: A magyarországi colári cigányok
- Pörös Béla: „A munka nélkül maradt falu.” – Vázlat Gilvánfa község társadalmának és gazdaságának történetéhez
- Pápai Boglárka: Mennyire tájékozottak a Roma Nemzetiségi Önkormányzati képviselők
- Burkus Bernadett - Selleyi Mária Laura - Lauer Panna: Egyenlőbb-e?
- Szalma Balázs - Szőke Tímea - Tóth Zsófia: Származás vagy teljesítmény?
- Angyal Magdolna: A segítő szakember etnikai konfliktus-helyzete egy roma nő abortusz esetének bemutatásával